

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛЯХОВСЬКА ЮЛІЯ ОЛЕГІВНА

УДК 378.018.8:373.5-051:81'243]:378.017.4](043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

011 – Освітні, педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Ю. О. Ляховська

Науковий керівник: Бялик Оксана Василівна, доктор педагогічних наук, професор

Умань – 2022

АНОТАЦІЯ

Ляховська Ю. О. «Формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки». – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 01 Освіта / педагогіка, 011 – Освітні, педагогічні науки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2022.

У дисертації вперше обґрунтовано: педагогічні умови (актуалізація громадянських цінностей, мотивації здобувачів у процесі оптимального поєднання інноваційних форм, технологій, активних методів навчання; оволодіння професійними знаннями на основі збагачення й акцентування громадянської проблематики в навчальних дисциплінах; включення здобувачів у позааудиторну і практичну діяльність з формування власної громадянської позиції для вияву громадянської активності в професійній діяльності) та моделі формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки, яка охоплює такі блоки та їх складники: ціле-методологічний (мета, підходи, принципи), змістово-процесуальний (етапи та зміст, інноваційні форми, технології, активні методи навчання), оцінно-результативний (критерії, показники, рівні, діагностичний інструментарій, результат);

У науковій роботі здійснено аналіз понятійно-категоріального апарату досліджуваної проблеми та обґрунтовано зміст ключового поняття: «формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки» (цілеспрямований процес засвоєння громадянських норм, розвиток установок, мотивів, цінностей і якостей, притаманних громадянинові демократичного суспільства, які активізуючись, забезпечують можливість ефективно виконати професійні функції, усвідомлене ставлення до суспільства і держави, людей і соціально-політичних явищ, що виявляється в громадській поведінці; набуття громадянських умінь і досвіду участі в соціально-політичному житті суспільства; відкритість до мовного спілкування та здійснення

міжособистісної і міжкультурної комунікації).

Уточнено критерії сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови та їх показники, які дають змогу якісно і кількісно характеризувати професійно важливу якість: мотиваційно-ціннісний (система усвідомлених мотивів, мети, потреб, ціннісних установок, якостей, який виявляє інтерес до громадянських знань та громадянської діяльності), пізнавально-когнітивний (система засвоєних професійних і громадянських знань і понять), поведінково-діяльнісний (сформованість професійних умінь, включення в різні види громадської діяльності з метою набуття і розвитку морально-ціннісного досвіду громадянської поведінки на основі дотримання морально-правових норм, розвиток адекватної самооцінки і самоаналізу результатів різних форм громадянської активності) та три рівні їх сформованості: високий, середній, низький. Запропонована система критеріїв та показників уможливила досягнення позитивної динаміки сформованості громадянської культури у майбутніх учителів іноземної мови.

Удосконалено зміст нормативних навчальних дисциплін «Педагогіка», «Політологічна та соціологічна науки», «Країнознавство», «Історія та культура України», «Методика навчання іноземної мови», «Практичний курс англійської мови», «Практична граматики» та вибіркових дисциплін «Основи наукових педагогічних досліджень», «Молодь і сучасне суспільство»; форми, методи, технології формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.

Подальшого розвитку набули інтеграційні підходи до формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі поєднання аудиторної та позааудиторної роботи.

На різних етапах у дослідженні брали участь 405 здобувачів, із них контрольна група складалася із 198 здобувачів вищої освіти та експериментальна – із 207 здобувачів вищої освіти.

За результатами аналізу емпіричних даних, одержаних у ході пілотажного дослідження та констатувального експерименту, визначено низький рівень сформованості громадянської культури студентської молоді: не усвідомлюють

себе громадянами, інтерес до історії держави і суспільства у здобувачів не виражений, у громадській діяльності знання уривчасті, низький рівень готовності до прояву громадянської ініціативи; не вироблено громадянських навичок та вмінь; низька громадянська активність; нейтральне, а часом негативне ставлення до громадянських цінностей.

З'ясовано, що причинами цього є: відсутність цілеспрямованої спеціальної систематичної роботи з формування громадянської культури студентської молоді; недостатня розробленість методики формування цієї властивості особистості; відсутність методики діагностики громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.

Результати констатувального експерименту засвідчили низький рівень сформованості громадянської культури студентської молоді у процесі професійної підготовки, який передбачалося підвищити за рахунок упровадження виокремлених та обгрунтованих педагогічних умов.

Для реалізації першої педагогічної умови використовували: активні та інтерактивні методи, інноваційні форми та технології. До інноваційних форм належать: короткочасні лекційні монологи з дискусією, із заздалегідь підготовленими відео, друкованими додатками; застосовано проблемний лінгвокраїнознавчий зміст фахових дисциплін у поєднанні із громадянським матеріалом; оновлено структуру семінарів: до завдань із семінарських занять з іноземної мови включено методичні питання шкільного курсу. Запропоновано тренінг «Формування громадянської культури у процесі використання ІКТ», аудіопазли, роботу з Інтернет-ресурсами; рефлексивний семінар «Що дало мені навчання в ЗВО у напрямку формування громадянської культури для самовдосконалення»; тематичні вечори, написання рефератів, есе, доповідей, захисти проєктів «Громадянин XXI століття», «Нестандартні форми громадянської освіти в сучасній школі», вікторини, складання словника-довідника понять тощо.

До методів належать: відкритий мікрофон, дискусійні гойдалки «Громадянська позиція особистості», «Система моралі і права»; круглі столи («Витоки національної духовної культури», «Патріотизм і націоналізм»,

«Національні та загальнолюдські цінності»), ділові ігри «Конституційні права і свободи людини і громадянина»; рольові ігри «Як громадянин до громадянина», «Я і моя позиція в громадянському суспільстві», «Дорога до громадянських цінностей»; рейтингова настільна гра – лабіринт; кейс-метод; громадянські та творчі завдання; круглі столи: «Політична система сучасної України», «Світ толерантності» тощо.

Застосовано проблемні, проєктні, ігрові та інформаційно-комунікаційні технології.

Друга педагогічна умова зреалізовувалася на основі корекції змісту навчальних дисциплін: у змісті гуманітарних дисциплін розкрито комплексно теми «Громадянська національна самосвідомість», «Інститут громадянства», «Громадянська відповідальність фахівця», «Громадянськість здобувача», «Здобувач-громадянин-фахівець», «Громадянське суспільство», «Громадянська позиція», «Професіоналізм: громадянська компетентність»; зміст курсу «Педагогіка» оновлено питаннями: професійно значущі громадянські якості особистості педагога, шляхи оволодіння учителем громадянською культурою, роль учителя в становленні громадянськості учнів тощо. Запропоновано теми дисципліни «Педагогіка», «Країнознавство», «Методика навчання іноземної мови» розділяти на два змістові модулі: мотиваційно-діяльнісний та орієнтаційно-діяльнісний, та до дисципліни «Методика навчання іноземної мови» додати ще один змістовий модуль – інформаційно-ознайомлювальний. В основу робочої програми курсу «Методика англійської мови» покладено ідею діалогової взаємодії викладача та здобувачів.

На практичних заняттях вирішувалися педагогічні завдання, проблемні ситуації, проводилися бесіди, дискусії, конкурси на кращий плакат, малюнок, газету, серії коміксів, розроблялась серія позакласних годин з громадянської тематики тощо, опрацьовували тексти, зокрема автентичні, організовувалися рольові ігри, присвячені видатним державним і політичним діячам України і Англії, які зробили значний вклад в історію обох країн, і тих, хто сьогодні працює на славу своїх держав, діячів науки, мистецтва.

Запропоновано ввести вибіркового компонента «Молодь і сучасне

суспільство» з опорними темами: «Громадянин», «Правова держава», «Демократія», «Суспільство як динамічна система», «Діяльність у житті людини і суспільства»; розроблено спецсемінари «Розвиток громадянської поведінки майбутнього вчителя іноземної мови», «Основи професійної відповідальності вчителя іноземних мов».

Для реалізації третьої педагогічної умови в практичній діяльності змодельовано соціально-значущі педагогічні ситуації; для позакласної роботи під час практики розроблено модуль занять з теми «Майбутнє України в руках її громадян» для учнів 10 та 11 класів. У позааудиторній роботі апробовано різні форми: роботу в музеї ЗВО; екскурсії в музей міста; участь у Дні відкритих дверей; створення проспектів про свій університет, факультет; випуск наочних форм профорієнтації (стінгазети, проспекти, постери тощо); участь в акціях студентства міста і свого ЗВО, проведення циклу евристичних бесід «Жити з гідністю – що це означає»; «Моральні якості людини», «Поспішайте робити добро»; організовано та проведено громадянський форум «Втрата моральності: як жити далі?». Оновлено зміст плану діяльності кураторів. Організовано роботу студентського самоврядування та активну участь здобувачів у громадських організаціях; залучено здобувачів у роботу клубів за інтересами, гуртків, творчих молодіжних об'єднань ЗВО, міста, регіону; участь в дискусіях і диспутах з сучасних проблем. Організовано зустрічі з учасниками воєнних дій, представниками регіональних та міських органів управління, залучено здобувачів до активної діяльності в регіоні, роботи з дітьми та підлітками, інвалідами, пенсіонерами, до охорони правопорядку спільно з громадськими органами, до волонтерської діяльності.

Ефективність педагогічних умов доведено порівняльним аналізом результатів констатувального і формувального етапів експерименту та повторної перевірки, який підтвердив, що включення в зміст навчання громадянської складової сприяє підвищенню ефективності процесу формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови в процесі його підготовки у ЗВО.

Кінцевий результат педагогічного експерименту дає підстави стверджувати,

що організований процес формування громадянської культури здобувачів за допомогою експериментальної програми є виправданим, має позитивні результати і підвищує рівень сформованості як окремих критеріїв, так і громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови в цілому.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та впровадженні у освітній процес ЗВО: методики діагностування рівнів сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови; оновленні змісту професійно орієнтованих дисциплін «Педагогіка», «Політологічна та соціологічна науки», «Країнознавство», «Історія та культура України», «Методика навчання іноземної мови», «Практичний курс англійської мови», «Практична граматики», дисциплін вільного вибору студента «Основи наукових педагогічних досліджень», «Молодь і сучасне суспільство», запровадження спецсемініарів «Розвиток громадянської поведінки майбутнього вчителя іноземної мови», «Основи професійної відповідальності вчителя іноземних мов» та рефлексивного семінару «Що дало мені навчання в ЗВО у напрямі формування громадянської культури для самовдосконалення», використанні активних методів та інноваційних форм і технологій, психолого-педагогічних тренінгів, активізації позааудиторної роботи.

Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі педагогічних ЗВО для формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, стати основою навчально-методичних видань з формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, а також у системі роботи студентського самоврядування та інститутом кураторства у роботі зі здобувачами.

Ключові слова: громадянськість, громадянська позиція, громадянська культура, майбутні учителі, іноземна мова, професійна підготовка, громадянське суспільство, громадянські якості, формування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Ляховська Ю. О. Формування громадянськості у майбутніх учителів іноземної мови. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. Умань, 2020. Вип. 2(4). С. 93–103.
2. Ляховська Ю. О. Роль громадянського суспільства у формуванні громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 3(31). September 2021. Pp. 49–52. Doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30092021/7669
3. Ляховська Ю. О. Специфіка формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови у процесі професійної підготовки. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 2021. Вип. 199. С. 197–203.
4. Ляховська Ю. О. Особливості професійної діяльності майбутніх учителів іноземної мови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 7(111). С. 113–128.
5. Ляховська Ю. О. Методологічні підходи до формування громадянської культури в майбутніх учителів іноземної мови. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2021. № 7–8(193–194). С. 146–153.
6. Ляховська Ю. О. Мотиваційно-ціннісний складник громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань, 2022. Вип. 1(25). С. 96–105.
7. Dibrova V., Sovhira S., Liakhovska Yu. et. al. Comparative Characteristics of Information Technologies and Technologies of Distance Learning of Higher Education Institutions. *International Journal of Computer Science and Network Security*. Vol. 21, No. 5. 2021. Pp. 69–72. Doi: 10.22937/IJCSNS.2021.21.5.12

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Ляховська Ю. О., Бялик О. В. Інновації у формуванні громадянськості та правової культури студентів. *Сучасні технології розвитку професійної*

майстерності майбутніх учителів: матеріали IV Міжнар. Інтернет-конф. (22 жовтня 2020 р.). Умань, 2020. С. 95–97.

9. Ляховська Ю. О. Основні проблеми та особливості розвитку вищої освіти в Україні. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (31 березня – 02 квітня 2021 р.). Харків, 2021. Т. 2. С. 155–158.*
10. Ляховська Ю. О. Професійні та громадянські якості майбутнього вчителя іноземної мови. *Innovations and prospects of world science: The 1st International scientific and practical conference (September 8–10, 2021). Vancouver, Canada, 2021. Pp. 201–205.*
11. Ляховська Ю. О. Функції професійної діяльності майбутніх учителів іноземної мови. *Conference Topical issues of modern science, society and education: Proceedings of III International Scientific and Practical (October 3–5, 2021). Kharkiv, 2021. С. 527–532.*
12. Ляховська Ю. О. Громадянська культура педагога в аспекті ціннісної орієнтації професійного самовизначення. *Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them: XXV Міжнар. наук.-практ. конф. (Greece, Athens, June 28 – July 01, 2022). Athens, 2022. С. 356–359.*

***Наукові праці, які додатково відображають наукові
результати дисертації***

13. Ляховська Ю. О. Формування громадянської компетентності особистості у процесі громадянської освіти та виховання. *Педагогіка сучасності: виклики і перспективи цифрової доби. Переяслав, 2022. Вип. 1. С. 70–72.*

ABSTRACT

Yuliia Liakhovska. “Formation of civic culture of future foreign language teachers in the process of professional training” – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy in the field of knowledge 01 Education / pedagogics, 011 – Educational, pedagogical sciences. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 2022.

The dissertation for the first time substantiates: pedagogical conditions (actualization of civic values, motivation of applicants in the optimal combination of innovative forms, technologies, active teaching methods; acquisition of professional knowledge based on enrichment and emphasis on civic issues in academic disciplines; inclusion of applicants in extracurricular and practical activities for the formation of their own civic position for civic activity in professional practice) and a model for the formation of civic culture of future foreign language teachers in training, which includes the following blocks and their components: aim-methodological (purpose, approaches, principles), content-procedural (stages and content, innovative forms, technologies, active teaching methods), evaluation-effective (criteria, indicators, levels, diagnostic tools, results).

The essence of the key concepts of the research is clarified: “civic culture of future foreign language teachers” (holistic, integrative personal characteristics, which includes motives, values, knowledge, activity, personal responsibility, openness to interethnic communication in solving professional problems) and “formation of civic culture of future foreign language teachers in the process of professional training”. Formation of civic culture of future foreign language teachers in the process of professional training is defined as a purposeful process of learning civic norms, development of attitudes, motives, values and qualities inherent in the citizen of a democratic society, which, becoming more active, provide an opportunity to effectively perform professional functions, a conscious attitude to society and the state, people and socio-political phenomena, which is manifested in public behavior; acquisition of civic

skills and experience of participation in the socio-political life of society; openness to language communication and the implementation of interpersonal and intercultural communication. The criteria for the formation of civic culture of future foreign language teachers and their indicators are specified: motivational and value (system of conscious motives, goals, needs, values, qualities that interests in civic knowledge and civic activity), cognitive (system of acquired professional and civic knowledge and concepts), behavioral-activity (formation of professional skills, inclusion in various types of social activities in order to acquire and develop moral and value experience of civic behavior based on compliance with moral and legal norms, development of adequate self-assessment and self-analysis of the results of various forms of civic activity) and the levels of their formation: high, medium, low.

It was improved the content of educational normative “Pedagogy”, “Political Science and Sociology”, “Local History”, “History and Culture of Ukraine”, “Methods of teaching a foreign language”, “Practical English course”, “Practical grammar” and elective subjects “Fundamentals of scientific pedagogical research”, “Youth and modern society”; forms, methods, technologies of formation of civic culture of future foreign language teachers.

Integration approaches to the formation of civic culture of future foreign language teachers in the process of combining classroom and extracurricular work have been further developed.

405 applicants were involved at different stages of the study. 198 applicants for higher education were the control group, 207 applicants for higher education were the experimental one.

According to the results of the analysis of empirical data obtained during the pilot study and observational experiment, the low level of formation of civic culture of student youth was determined: they do not realize themselves as citizens, the applicants' interest in the history of the state and society is not expressed, knowledge in public activities is fragmentary, they have low level of readiness for civic initiative; civic skills and abilities are not developed; they have low civic activity, neutral and sometimes negative attitude towards civic values.

The reasons for this are the lack of purposeful special systematic work on the formation of civic culture of student youth; insufficient development of methods for forming this personality trait; lack of available methods for diagnosing civic culture of future foreign language teachers.

The results of the observational experiment showed a low level of formation of civic culture of student youth in the process of professional training, which was supposed to increase by identifying and implementing the necessary pedagogical conditions.

The implementation of the first pedagogical condition was carried out through active and interactive methods, innovative forms and technologies. Innovative forms include short-term lecture monologues of the teacher no more than 10–15 minutes during the discussion with pre-prepared video, audio, printed applications; the problematic linguistic content of professional disciplines in combination with civic material was applied; the structure of seminars has been updated: methodical questions of the school course are included in the tasks from the seminar classes in a foreign language. (The place of this topic in the school course. Features of educational material for the first (1–4 grades), second (5–9 grades) and third (10–11 grades) degree). A series of pedagogical and psychological trainings on the definition of civic activity is proposed: civic self-identification (determining the coordinates of one's "I" in society, awareness of those roles that are most stable for the individual and predetermined), familiarity with various social institutions and social roles; the training "Formation of civic culture in the use of ICT", audio puzzles, work with Internet resources; reflective seminar "What gives me training in a higher education institution for the formation of civic culture, for self-development, self-improvement and self-realization"; thematic evenings, writing essays, reports, defense of projects "Development of inbound and domestic tourism as a means of developing a sense of citizenship", "Involving young people in historical and cultural traditions of Ukraine", "Citizen of the XXI century", "Non-standard forms of civic education in modern school" etc., quizzes, compiling a glossary of concepts, etc.

Methods include open microphone, discussion swings "Civic Position of the

Individual”, “Constitutional state”, “System of Morality and Law”; round tables (“Origins of national spiritual culture”, “National dignity and religious tolerance”, “Patriotism and nationalism”, “National and universal values”), business games “Kievan Rus in the XI–XV centuries”, “System of Public Authorities of Ukraine”, “Forms of Political Participation of Citizens”, “Constitutional Rights and Freedoms of Man and Citizen”, “Social and Economic Rights of the Child”; role-playing games “Sword of Svyatoslav”, “Auction”; role-playing games on general themes “As a citizen to a citizen”, “I and my position in civil society”, “The road to civic values”; rating board game – maze; analysis of specific situations; civic tasks: multicultural-civic, civic-axiological and civic-participatory; creative tasks (works) “What can I do for society?”, “The image of the ideal citizen ...”; binary comparisons, round tables: “Terrorism: causes, history, modernity”, “Political system of modern Ukraine”, “World of tolerance” etc.

Problem, design, game, information and communication technologies are used.

The second pedagogical condition was implemented on the basis of the correction of the content of academic disciplines: complex topics such as “Civic National Self-Consciousness”, “Institute of Citizenship”, “Civic Responsibility of the Specialist”, “Citizenship of the Applicant”, “Applicant-Citizen Specialist”, “Civil Society”, “Civic Position”, “Professionalism: Civic Competence” are revealed in the content of humanities; the content of “Pedagogy” is updated with questions: professionally significant civic qualities of the teacher’s personality, ways of mastering civic culture by the teacher, the role of the teacher in the formation of students’ citizenship, etc.; developed and tested the topics of reports: “Civil Society in the works of Aristotle”, “Development of the idea of civic education in the family in the works of V. Sukhomlinsky” and others. It is proposed to divide the disciplines “Pedagogy”, “Regional Studies”, “Methods of teaching a foreign language” into two modules: motivational-activity and orientation-activity, to the discipline “Methods of teaching a foreign language” to add an additional module: informational. The basis of the educational program on English language methodology is the idea of dialogue between the teacher and the applicants “I am a citizen”.

The practical classes solved pedagogical tasks, problem situations, talks and discussions were held, a series of comics was created, competitions for the best poster, drawing, newspaper were organized, methods of organizing classes on civic topics were developed etc., there were working with texts, including authentic, carrying out role plays (“Resolution of Family Conflict”, “Excursion to the Museum”, etc.), dedicated to prominent statesmen and politicians of Ukraine and England, who left a significant mark in the history of both countries and those who today work for the glory of their countries, scientists, artists.

A variable discipline “Youth and Modern Society” with reference themes: “Citizen”, “Constitutional state”, “Democracy”, “Man in the system of social relations”, “Society as a dynamic system”, “Activities in human life and society” are purposed; it was used active and playful teaching methods (business game “Elections”, etc.), analysis of specific situations, etc., it was developed a special seminar “Development of civic behavior of future foreign language teachers”, special seminar “Teaching as a vocation” (“Teacher as a vocation”).

To implement the third pedagogical condition in practice, socially significant pedagogical situations were modeled: social and normative assessment, personal assessment, situations of personal choice, for extracurricular activities in the course of practice developed a module of classes on “The future of Ukraine in the hands of its citizens” for students of 10th and 11th grades; various forms were tested such as work in the museum of the institution of higher education; excursions to the city museum; participation in the Open Day; creation of prospectuses about the university, faculty; issue of visual forms of career guidance: wall newspapers, brochures, posters, etc.; participation in actions of students of the city and the institution of higher education, conducting a series of heuristic conversations “Living with dignity – what does it mean; “Moral qualities of man”; “Hurry to do good”, it was organized and held a civic forum “Loss of morality: how to live?”. The content of curators’ activities was updated in three stages: adaptation (first semester), organization (second and third semesters) and activity (fourth semester) as well as student self-government: active participation in student self-government and other public organizations; involvement of applicants in

the work of socio-political clubs, interest clubs, creative youth associations of higher education institution, city, region; participation in discussions and debates on contemporary issues; development of civic and patriotic consciousness of applicants through meetings with ATO (anti-terrorist operation) participants, representatives of regional and city authorities, involvement of applicants in activities in the region, work with children and adolescents, the disabled, retirees; participation together with public bodies in law enforcement; formation of information materials about the activities of student self-government bodies in the educational institution; involved in volunteering.

The effectiveness of pedagogical conditions is proved by a comparative analysis of the results of the ascertaining and formative stages of the experiment and re-examination, which confirmed that the inclusion of civic component in the content of education helps to increase the effectiveness of the process of forming the civic culture of the future teacher of a foreign language in the process of his training in higher education. The end result of the pedagogical experiment gives grounds to claim that the organized process of forming the civic culture of applicants through the experimental program is justified, has positive results and increases the level of formation of both individual criteria and civic culture of future foreign language teachers as a whole. The practical significance of the results of the study is to develop and implement in the educational process of higher education: methods of diagnosing the levels of civic culture of future teachers of foreign languages; advanced programs of disciplines “Pedagogy”, “Political Science and Sociology”, “Local History”, “History and Culture of Ukraine”, “Methods of teaching a foreign language”, “Practical course of English”, “Practical grammar”, elective courses “Fundamentals of scientific pedagogical research”, “Youth and modern society”, the introduction of special seminars “Development of civic behavior of future foreign language teachers”, “Teacher as a vocation”, reflective seminar “What gave me training in free economic education to form a civic culture of self-improvement”, training, using of active methods and innovative forms and technologies, psychological and pedagogical trainings, intensification of extracurricular activities.

The research materials can be used for the formation of civic culture of future

foreign language teachers, will be the basis of educational publications on the formation of civic culture of future foreign language teachers, can be used by student government and curators of academic groups to work with students in teaching courses “Pedagogy”, “Methods of teaching a foreign language”, “Practical English language course”, etc.

Keywords: citizenship, civic position, civic culture, future teachers, foreign language, professional training, civil society, civic qualities, formation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1. Liakhovska, Yu. O. (2020). Formuvannia hromadianskosti u maibutnikh uchyteliv inozemnoi movy. *Psykhologo-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly*. Uman, issue 2(4), 93–103 [in Ukrainian].
2. Liakhovska, Yu. O. (2021). Rol hromadianskoho suspilstva u formuvanni hromadianskoi kultury maibutnoho vchytelia inozemnoi movy. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 3(31), September 2021, 49–52. Doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30092021/7669 [in Ukrainian].
3. Liakhovska, Yu. O. (2021). Spetsyfika formuvannia hromadianskoi kultury maibutnoho vchytelia inozemnoi movy u protsesi profesiinoyi pidhotovky. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*. Kropyvnytskyi, issue 199, 197–203 [in Ukrainian].
4. Liakhovska Yu. O. (2021). Osoblyvosti profesiinoyi diialnosti maibutnikh uchyteliv inozemnoi movy. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, № 7(111), 113–128 [in Ukrainian].
5. Liakhovska, Yu. O. (2021). Metodolohichni pidkhody do formuvannia hromadianskoi kultury v maibutnikh uchyteliv inozemnoi movy. *Molod i rynek*. Drohobych, № 7–8(193–194), 146–153 [in Ukrainian].
6. Liakhovska, Yu. O. (2022). Motyvatsiino-tsinnisnyi skladnyk hromadianskoi kultury maibutnikh uchyteliv inozemnoi movy. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*. Uman, issue 1(25), 96–105 [in Ukrainian].

7. Dibrova V., Sovhira S., Liakhovska Yu. et. al. (2021). Comparative Characteristics of Information Technologies and Technologies of Distance Learning of Higher Education Institutions. *International Journal of Computer Science and Network Security*, Vol. 21, No. 5, 69–72. Doi: 10.22937/IJCSNS.2021.21.5.12

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Liakhovska, Yu. O., Bialyk, O. V. (2020). Innovatsii u formuvanni hromadianskosti ta pravovoi kultury studentiv. *Suchasni tekhnologii rozvytku profesiinoi maisternosti maibutnikh uchyteliv*: proceedings of the international conference. Uman, 95–97 [in Ukrainian].
9. Liakhovska, Yu. O. (2021). Osnovni problemy ta osoblyvosti rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini. *Psykhologo-pedahohichni problemy vyshchoi i serednoi osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoriia i praktyka*: proceedings of the international Scientific and Practical Conference. Kharkiv, Vol. 2, 155–158 [in Ukrainian].
10. Liakhovska, Yu. O. (2021). Profesiini ta hromadianski yakosti maibutnoho vchytelia inozemnoi movy. *Innovations and prospects of world science: The 1st International scientific and practical conference*. Vancouver, Canada, 201–205 [in Ukrainian].
11. Liakhovska, Yu. O. (2021). Funktsii profesiinoi diialnosti maibutnikh uchyteliv inozemnoi movy. *Conference Topical issues of modern science, society and education*: Proceedings of III International Scientific and Practical. Kharkiv, 527–532 [in Ukrainian].
12. Liakhovska, Yu. O. (2022). Hromadianska kultura pedahoha v aspekti tsinnisnoi oriientatsii profesiinoho samovyznachennia. *Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them*: proceedings of the Scientific and Practical Conference. Athens, 356–359 [in Ukrainian].

Наукові праці, які додатково відображають наукові

результати дисертації

13. Liakhovska Yu. O. (2022). Formuvannia hromadianskoï kompetentnosti osobystosti u protsesi hromadianskoï osvity ta vykhovannia. *Pedahohika suchasnosti: vyklyky i perspektyvy tsyfrovoi doby*. Pereiaslav, Issue 1, 70–72 [in Ukrainian].

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	28
1.1. Ступінь розробленості проблеми формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки	28
1.2. Термінологічне поле дослідження проблеми формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки	46
1.3. Особливості формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі підготовки до професійної діяльності	66
Висновки до першого розділу	82
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНOSTІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	85
2.1. Методика та організація дослідно-експериментальної роботи	85
2.2. Аналіз стану формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки	96
2.3. Критерії, показники, рівні сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови	115
2.4. Хід і аналіз констатувального експерименту	134
Висновки до другого розділу	156
РОЗДІЛ 3. АПРОБАЦІЯ МОДЕЛІ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	158
3.1. Модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки	158
3.2. Педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки	179
3.3. Узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи	200
Висновки до третього розділу	225
ВИСНОВКИ	229
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	236
ДОДАТКИ	256

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах модернізації системи вищої освіти, забезпечення багаторівневої підготовки фахівців, забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку педагогічної праці особливої актуальності набуває формування такої особистості випускника закладу вищої освіти, яку б відрізняла висока громадянськість, відчуття себе в професійній повсякденній діяльності громадянином держави, орієнтованість на вироблення у своїх вихованців високих почуттів приналежності до сучасного суспільства і держави.

У суспільстві сьогодні попит на учителя, зокрема вчителя іноземної мови, який здатний не тільки до міжкультурної комунікації, індивідуальної, особистісної участі в творчому вирішенні поставлених перед освітою завдань, але й дієвого та мислячого громадянина, який вміє жити в умовах демократії. Це зумовлює вирішення завдань щодо вдосконалення системи освіти здобувачів вищої освіти, спрямованої на оволодіння ними професійними знаннями, вміннями і навичками, формування громадянської переконаності та відповідальності, почуття громадянського обов'язку, патріотизму, активної громадянської позиції.

Актуальність проблеми формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови визначається ще й докорінними змінами в організації освітнього середовища, в результаті чого сучасне студентство інтенсивно долучається до освітнього Інтернет-простору, отримує вільний доступ до значної кількості каналів розважального телебачення, що призводить до втрати соціальних орієнтирів у значної частини здобувачів, яка найчастіше свої життєві установки і перспективи бачить крізь призму «віртуальних світів» і сумнівних цінностей масової культури. В результаті цього в студентському середовищі частіше спостерігаються прояви асоціальної поведінки, сучасне покоління студентської молоді все меншою мірою стає носієм громадянських якостей в повному обсязі і не готове брати участь у побудові громадянського суспільства через несформованість громадянських і патріотичних орієнтирів. Все це свідчить про те, що чимала частина здобувачів вищої освіти характеризується низьким

рівнем сформованості громадянської культури. Усвідомлення перерахованих вище обставин передбачає розроблення та вдосконалення технологій управління освітнім процесом в умовах якого становлення громадянської культури здобувачів може стати одним з основних механізмів, що сприятиме підвищенню якості їх професійної підготовки.

Вимоги, що висуваються до майбутнього вчителя як члена громадянського суспільства, знайшли відображення у законодавчих та програмних документах (Конституція України (1996 р. зі змінами 2004, 2011, 2013, 2014 років), Концепція громадянського виховання (2000), Концепція Національно-патріотичного виховання дітей і молоді (2015 зі змінами 2019), Біла книга національної освіти України (2009), Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018), Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки (2021) та ін.), спрямованих на створення в галузі освіти сприятливих умов для реалізації державних установок з громадянської освіти молоді, зокрема, формування почуття патріотизму, законслухняності, подолання правового нігілізму; розвиток політично і соціально активної особистості, толерантної, здатної на продуктивні відносини з особами іншої національності і віри, з розвиненою національною самосвідомістю; формування особистості, здатної в професійній діяльності проявити високий рівень громадянської культури.

Проблема формування громадянських якостей молоді завжди привертала увагу вчених, оскільки, по суті, молодь завжди несла особливу відповідальність за сьогодення і майбутнє Батьківщини, за збереження і розвиток суспільства, за спадкоємність культури, за рівень життя старших поколінь і відтворення нових.

Проте накопичений теоретичний потенціал у педагогіці в основному стосується формування громадянськості в учнів закладів загальної середньої освіти (О. Безкорвайна [15], Н. Бібік [22], З. Борисенко [24], М. Боришевський [26], П. Вербицька [30], О. Вишневський [31], У. Кецик [63], В. Костів [73], К. Пекач [119], О. Пометун [131], М. Рафальська [43], Н. Степанова [152], Н. Чернуха [168], К. Чорна [170], R. Battistoni [181] та ін.).

Питання формування громадянськості в умовах професійної підготовки

фахівців розробляються не настільки інтенсивно. Потреба практики сучасного життя спонукала до розробки прикладних досліджень, які містять рекомендації щодо організації освітнього процесу та позааудиторної діяльності здобувачів з метою вирішення завдань громадянської освіти. Ці роботи, як правило, пов'язані або з підготовкою педагогів, або зверненні до можливостей навчальних дисциплін для професійного самовизначення (В. Барабаш [9], Н. Дерев'янка [48], М. Михайліченко [104], Р. Мохнюк [107], В. Петляєва [121], А. Поливана [128], Г. Пономарьова [133], О. Шапран [171], О. Шикиринська [176], J. Barbalet [179], J. Huber [192], S. Lipset [195] та ін.).

У дослідженнях останніх років розглядаються різні аспекти і проблеми формування громадянських якостей майбутніх учителів іноземної мови: історико-педагогічний, соціально-педагогічний, соціально-психологічний, соціально-правовий; розглянуті питання підготовки майбутнього вчителя іноземної мови до громадянського виховання (Н. Авшенюк [1], М. Алексєєва [2], О. Алексєєва [3], В. Баркасі [11], М. Бахтін [13], Н. Безлюдна [17], І. Василенко [29], О. Вишневський [31], Т. Гребеник [40], Н. Грицик [41], О. Дубасенюк [50], О. Дьоміна [51], М. Козій [67], В. Кремень [76], О. Майданик [98], Н. Мельник [99], Т. Мироненко [101], М. Михайліченко [103], І. Нечаєва [111], М. Павленко [118], О. Пенькова [120], В. Плахтеєва [125], М. Рагозін [42], А. Сігова [144], Г. Татаурова [158], Т. Шевчук [172] та ін.).

Уважне вивчення джерел свідчить про те, що значна їх частина досліджень, при їх значущості для здійснення дослідження у напрямі формування громадянської культури, розглядають означену проблему в обмеженому контексті поряд з іншими питаннями, зокрема: питаннями громадянської освіти та виховання, проблематикою громадянського суспільства, питаннями формування та соціалізації особистості, проблематикою громадянської і правової культури, питаннями формування громадянськості і патріотизму та ін. Крім того, відчувається дефіцит теоретичних і практичних досліджень становлення громадянської культури здобувачів вищої освіти. Практично не виявлено цілісного, заснованого на сучасних підходах, уявлення про систему формування

громадянської культури здобувачів, не розглядається методика формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, не аналізуються на належному рівні можливості форм, методів і засобів навчання у ЗВО для цілеспрямованого формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.

На основі аналізу освітньої практики і тенденцій її розвитку можемо сформулювати ряд об'єктивних *суперечностей* між:

- потребою суспільства у відповідальних громадянах, які орієнтуються в складній сучасній соціально-економічній і політичній ситуації, здатних до зміцнення державності, демократії і рівнем сформованості громадянської культури студентської молоді;

- наявністю потенціалу ЗВО для формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови і відсутністю оптимальних умов для його реалізації;

- назрілою необхідністю зміни змісту, форм, методів, прийомів, засобів і технологій формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови в освітньому процесі ЗВО і нерозробленістю його навчально-методичного забезпечення.

Отже, актуальність, практична значущість і недостатня теоретична розробленість означеної проблеми зумовили вибір теми дослідження – **«Формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження обраної проблеми здійснювалося відповідно до основних напрямів та завдань науково-дослідної теми кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини «Формування ціннісних орієнтацій здобувачів освіти в Європейському освітньому середовищі» (державний реєстраційний номер 0116U000115). Тему затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 4 від 24.09.2020 р.).

Мета дослідження – обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки.

Гіпотеза дослідження. Формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки втілюватимуться більш ефективно за умови дотримання таких педагогічних умов – актуалізації громадянських цінностей, мотивації здобувачів у ході оптимального поєднання інноваційних форм, технологій, активних методів навчання; оволодінні професійними знаннями на основі збагачення й акцентування громадянської проблематики в навчальних дисциплінах; включені здобувачів у позааудиторну і практичну діяльність з формування власної громадянської позиції для прояву громадянської активності в професійній діяльності.

Відповідно до мети й гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати ступінь розроблення проблеми в педагогічній теорії та практиці, розкрити термінологічне поле дослідження.
2. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки.
3. Здійснити діагностику сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки.
4. Розробити та апробувати модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки.
5. Визначити, обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки.

Об'єкт дослідження – процес підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки.

Методи дослідження. У ході дослідження використовувалася сукупність методів: *теоретичних* (аналіз літератури; моделювання та проектування

результатів і процесів досягнення на різних етапах пошукової роботи; аналіз документів освітніх закладів; узагальнення і синтез), що дало змогу визначити об'єкт, предмет, мету дослідження, сформулювати його завдання, уточнити сутність поняття «формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки»; *емпіричних* (педагогічне спостереження, анкетування, інтерв'ювання, бесіда, експертна оцінка та виконання тестових завдань, узагальнення педагогічного досвіду, педагогічний експеримент) для перевірки ефективності педагогічних умов формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки; *статистичних* (ранжування, рейтингова оцінка, математична статистична обробка отриманих в ході дослідження результатів) для кількісного та якісного аналізу експериментальних даних, визначення достовірності отриманих результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася у Харківській гуманітарно-педагогічній академії, Волинському національному університеті імені Лесі Українки, Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, Криворізькому державному педагогічному університеті. На різних етапах дослідження у ньому взяли участь 405 здобувачів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *уперше* визначено та обґрунтовано педагогічні умови (актуалізація громадянських цінностей, мотивація здобувачів у ході оптимального поєднання інноваційних форм, технологій, активних методів навчання; оволодіння професійними знаннями на основі збагачення й акцентування на громадянській проблематиці в навчальних дисциплінах; включення здобувачів у позааудиторну і практичну діяльність із формування власної громадянської позиції щодо вияву громадянської активності в професійній діяльності) та модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки, яка охоплює такі блоки та їх складники: ціле-методологічний (мета, підходи, принципи), змістово-процесуальний (етапи та зміст, інноваційні форми,

технології, активні методи навчання), оцінно-результативний (критерії, показники, рівні, діагностичний інструментарій, результат);

– *уточнено* сутність та конкретизовано ключове поняття дослідження: «формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки»; критерії (мотиваційно-ціннісний, пізнавально-когнітивний, поведінково-діяльнісний), показники та рівні (низький, середній, високий) сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови;

– *удосконалено* форми, методи, технології формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови;

– *подальшого розвитку набули* інтеграційні підходи до формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі поєднання аудиторної та позааудиторної роботи.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та впровадженні у освітній процес ЗВО: методики діагностування рівнів сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови; оновленні змісту професійно орієнтованих дисциплін «Педагогіка», «Політологічна та соціологічна науки», «Країнознавство», «Історія та культура України», «Методика навчання іноземної мови», «Практичний курс англійської мови», «Практична граматики», дисциплін вільного вибору студента «Основи наукових педагогічних досліджень», «Молодь і сучасне суспільство», запровадження спецсемінарів «Розвиток громадянської поведінки майбутнього вчителя іноземної мови», «Основи професійної відповідальності вчителя іноземних мов» та рефлексивного семінару «Що дало мені навчання в ЗВО у напрямі формування громадянської культури для самовдосконалення», використанні активних методів та інноваційних форм і технологій, психолого-педагогічних тренінгів, активізації позааудиторної роботи.

Матеріали дослідження можуть бути використані в освітньому процесі педагогічних ЗВО для формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, стати основою навчально-методичних видань з формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, а також у системі

роботи студентського самоврядування та інститутом кураторства у роботі зі здобувачами.

Результати дослідження *впроваджено* в освітній процес Харківської гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 01-12/201 від 22.06.2022), Волинського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-24/04/1340 від 24.06.2022), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/16 від 22.06.2022), Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 09/1-224/3 від 22.06.2022).

Особистий внесок здобувача. У статті «Comparative Characteristics Of Information Technologies And Technologies Of Distance Learning Of Higher Education Institutions» (у співавторстві з V. Dibrova, S. Sovhira та ін. (2021)) подано авторський підхід до застосування технологій дистанційного навчання у період карантину (внесок автора 20%); у публікації «Інновації у формуванні громадянськості та правової культури студентів» (у співавторстві з О. Бялик (2020)) здобувачем запропоновано інноваційні педагогічні підходи при інтегративному їх використанні в освітньому процесі (компетентнісний, культурологічний, особистісно-орієнтований, аксіологічний, рефлексивний) та напрями навчання (традиційний, програмований, проблемний, інтерактивний, контекстний, проектний тощо) (внесок автора 65%).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на науково-практичних конференціях, педагогічних читаннях різного рівня: *міжнародних* – «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2020), «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 2021), «Innovations and prospects of world science» (Vancouver, Canada, 2021); «Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them» (Афіни, Греція, 2022); *всеукраїнських* – «Актуальні проблеми підготовки сучасного педагога: теорія, історія, практика (Умань, 2020, 2021).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету

імені Павла Тичини (2020–2022).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 13 (11 – одноосібних) публікаціях автора, з яких 7 відображають основні наукові результати, 5 – апробаційного характеру, 1 – додатково відображає наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (196 найменувань, зокрема 18 – іноземною мовою), 9 додатків на 121 сторінці. Загальний обсяг дисертації становить 376 сторінок, із них – 219 сторінок основного тексту. Робота містить 3 рисунки, 58 таблиць.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1.1. Ступінь розробленості проблеми формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки

Глобалізація суспільного розвитку – одна з основних тенденцій сучасної епохи, основними рисами якої є зближення націй, народів, держав шляхом створення світової спільноти з єдиним економічним, політичним, освітнім і культурним простором; залежність прогресу кожної країни від здатності спілкуватися зі світом, від конкурентоспроможності молодого покоління, його вміння відповідати вимогам глобальної ринкової економіки.

Проблеми глобалізації розвитку суспільства, зокрема громадянського суспільства розглядали І. Іванюк [57], О. Іщенко [58], А. Карнаух [61], О. Козлова [68], Р. Кравець [75], Л. Огородник [114], Л. Пічуркіна-Шумейко [124], Д. Пріма [134], І. Райнін [136], Г. Рибак [138], В. Рибалка [139], І. Тараненко [157], Г. Хітрова [166], В. Черкашенко [167], Н. Чиркова [169], О. Шестопалюк [173], E. Beatty [183], J. Biddix [184]. Науковці зазначають, що побудова громадянського суспільства неможлива без участі молодих людей – студентів, які повинні стати справжніми громадянами своєї країни – самодіяльних, самостійних людей, які реалізуються в громадянській позиції.

Це актуалізує завдання формування громадянської культури, позитивної зміни ставлення до таких понять, як громадянська і правова поведінка, любов до Батьківщини, захист інтересів держави.

Такі питання як, зокрема, «освіта для демократичного громадянства» відображені у Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини (Рекомендація СМ/Рес (2010), у якій зазначено, що освіта у своєму змісті має містити питання формування та розвитку цінностей

громадянської культури [165, с. 31].

З 2012 року діяльність в рамках Глобальної ініціативи ООН «Освіта перш за все» (Global Education First Initiative) здійснюється у трьох напрямках, одним з яких визначено: виховання громадян світу (світової громадянськості, Foster global citizenship).

2015 року Генеральною Асамблеєю ООН прийнято резолюцію «Освіта в інтересах демократії», у якій запропоновано використовувати освіту для пропаганди миру, прав людини, демократії тощо. 2016 році за ініціативи ООН в Стамбулі відбувся Всесвітній гуманітарний саміт «Одне людство, спільна відповідальність», на якому визначено визнання індивідуальної та колективної відповідальності особистості. 2020 році Генеральний секретар ООН до Міжнародного Дня демократії закликав уряди прислухатися до людей, що вимагають змін для налагоджування нових каналів для діалогу і поважати свободу мирних зборів.

У державній політиці України в галузі освіти також відбулися важливі зміни щодо місця і ролі громадянської культури в загальному освітньому процесі. Законодавчі документи в галузі освіти на державному рівні проголошують громадянськість і патріотизм духовно-моральною і соціально-значущою цінністю, а громадянську культуру – одним із найважливіших принципів державної політики: Конституція України (1996 із змінами 2004, 2011, 2013, 2014, 2016, 2019 рр.), Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (2018), Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходи щодо її реалізації до 2025 року (2022), Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки (2016), Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки (2016), Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки (2021) та ін.

Свої погляди на громадянське суспільство викладено у дослідженні В. Рибалки у таких тезах: метою громадянського суспільства має стати людина як найвища цінність; громадянське суспільство має будуватись як «зверху», так і «знизу», а також у «вертикальному» та «горизонтальному» вимірах – зусиллями

всіх організованих груп народу; мають бути визначені і побудовані доцільні форми об'єктивного, неупередженого і чесного громадянсько-суспільного інформування про реальний стан життя народу, суспільства і держави; важливою функцією громадянського суспільства має виступати самоконтроль й неперервний і безпосередній громадянський контроль дій усіх гілок влади та чиновників; мають бути відпрацьовані реальні види відповідальності влади і членів самого громадянського суспільства за невиконання, фальсифікацію чи гальмування виконання загальноприйнятих рішень громадян [139, с. 206].

Подібні функції громадянського суспільства розкривають науковці, зокрема до них відносять:

- об'єднання вільних громадян з метою організації й управління їх діяльністю за допомогою формальних і неформальних організацій, соціальних настроїв, думок та інших засобів (В. Барадаш [9]);
- соціалізацію індивіда, що здійснюється в трьох сферах (діяльності, спілкуванні, самосвідомості), у процесі якої відбувається становлення громадянина, засвоєння ним цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству (М. Заплетнюк [55]);
- відстоювання і захист прав особистості, пошук шляхів і засобів упорядкування відносин громадянина і держави;
- здійснення оцінної, нормативно-регламентуючої, контролюючої, координуючої функцій, що регулюють суспільні відносини за допомогою гласності, свободи слова (Л. Пічкуріна-Шумейко [124]);
- збереження загальнолюдських цінностей, гармонізація загального і особливого в існуванні різних соціальних груп, національних культур;
- піднесення загальнолюдських інтересів, шляхів прогресу, розвитку цивілізації над прагматичними інтересами окремих груп, індивідів, держав (І. Райнін [136]).

Сенс загальних підходів до громадянського суспільства, на наш погляд, полягає в наступному:

1. Проблема громадянського суспільства – це морально-політична

проблема. Сенс її полягає в зміні характеру взаємовідносин людини і держави при наявності загальнодемократичного принципу свободи.

2. Ключова проблема правової держави – формування і підтримка реальних зразків правової поведінки громадян. Зразки поведінки і діяльності в будь-якій культурі виступають основою функціональної трансляції соціального досвіду, формування традицій. У цьому інтереси держави і суспільства сходяться.

3. Розмежування громадянського суспільства і держави не означає їх протистояння, хоча і допускає протиборство. Воно окреслює різні способи організації і людського співжиття, заснованого на узгодженні, гармонізації різноманітних інтересів індивідів.

4. Правовою держава може стати тільки разом із становленням громадянського суспільства. Правова держава – продукт, гарант громадянського суспільства. Права людини – системоутворююча складова громадянського суспільства і правової держави.

5. Громадянське суспільство – саморегулююча і одночасно керована система. Воно саморегулюється так, що саме для себе формує керуючу систему – апарат державної влади. Саморегулююче суспільство задає параметри і межі державного втручання, зумовлює функції і завдання держави. У цьому полягає демократичний принцип взаємовідносин громадянського суспільства і держави.

6. Громадянське суспільство має бути в достатньому рівні гомогенним, єдиним. Таке суспільство сповідує однакові ціннісні переконання.

Перехід до громадянського суспільства, де народ не просто зможе обговорювати політичні проблеми і впливати на їх рішення, а й брати участь в їх виконанні, вимагає наявності регулятивного загальнодемократичного принципу свободи. Він звучить приблизно так: дозволено все, крім того, що заборонено законом, а сам закон змінюється лише законним шляхом. Від влади, суспільства і громадянина вимагається одне – дотримання законів [136, с. 37].

Побудова громадянського суспільства змінила мету, зміст і методи підготовки кадрів з вищою освітою. Сучасному суспільству потрібні фахівці з активною громадянською позицією.

Необхідність підготовки майбутніх учителів, зокрема іноземної мови, готових реалізувати у своїй професійній діяльності принципи громадянського суспільства закріплено в низці державних документів: Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004), Концепції мовної освіти (2011), Концепції «Нова українська школа» (2016), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018), Концептуальних засадах державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти (2019), Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр. (2022), Законах України «Про засади державної мовної політики» (2012), «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про загальну середню освіту» (2019) тощо.

Проведений огляд сучасних законодавчих документів в галузі освіти, дозволяє сформулювати значущі для нашого дослідження положення:

- у державній освітній політиці відбулися серйозні зміни щодо місця і ролі громадянської культури в освітньому процесі, зацентровано на розвитку громадянського суспільства, його зміцненні та вдосконаленні, проголошуючи громадянськість і патріотизм як основні соціальні і духовні цінності для сучасної науки і соціально-педагогічної практики;

- закони, концепції і програми спрямовано на створення в галузі освіти сприятливих умов для реалізації державних установок на формування громадянської культури молоді, сутністю якої є: формування почуття громадянськості і патріотизму, законслухняності і законотворчості, подолання правового нігілізму; формування політично і соціально активної особистості з високим рівнем громадянської культури;

- практичну реалізацію цільових установок щодо формування громадянської культури, зазначених у законодавчих документах, передбачається здійснити через розвиток дбайливого ставлення до історичної та культурної спадщини народу країни, розвиток для громадян правової демократичної держави, які здатні до соціалізації в умовах громадянського суспільства, та володіють високою моральністю і виявляють національну і релігійну терпимість через шанобливе ставлення до культури інших народів, формування світової культури;

– цілі громадянської культури, зазначені в документах, співзвучні основним завданням, які були в Україні пріоритетними і розвивалися протягом декількох століть.

Вищесказане дозволило визначити, що професійна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови передбачає розвиток здатності активізувати творчу діяльність, вибудовувати свою професійну діяльність в постійно мінливих умовах праці, самоорганізовуватися і оцінювати результати своїх професійних дій, формувати в таких умовах громадянську культуру.

У зв'язку з цим, в контексті нашого дослідження проаналізовано роботи, які розглядають професійну підготовку майбутніх вчителів іноземної мови через призму формування професійно значущих якостей, зокрема громадянської культури, особистості вчителя і особистості вчителя іноземної мови (О. Алексеєва [3], В. Безлюдна [18], А. Береснєв [21], М. Михайліченко [105], Р. Мохнюк [107], О. Соколова [148] та ін.).

О. Алексеєва звертає увагу на формування громадянськості, яка є цілісним інтеграційним процесом становлення та розвитку громадянських якостей і властивостей особистості [3, с.9].

Така освітня модель передбачає різнобічний, гармонійний і творчий розвиток особистості майбутнього вчителя іноземної мови, який здатний швидко реагувати на мінливі тенденції соціокультурного розвитку суспільства, творчо перетворювати себе і свою професійну діяльність.

У процесі професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови формування громадянської культури здійснюється централізовано і системно. Комплексний підхід до характеристики громадянської культури означає єдність культурних компонентів, їх сукупність і складні взаємопоєднання. В цілому вони визначають детермінацію і вибірковість поведінки на основі громадянської культури (В. Барабаш [9], Н. Дерев'яно [49], Т. Мироненко [101], В. Плахтєєва [125] та ін.). Науковці зазначають, що громадянська культура – це надійний захист у створенні морально-етичного освітнього мікросоціуму, застережливої девіантної поведінки на основі соціальної активності здобувачів, усвідомленні престижності

педагогічної спеціальності в суспільстві і в особистісному самовизначенні в ньому.

Міцну теоретичну і практичну базу для вирішення актуальної проблеми формування громадянської культури майбутніх фахівців створили роботи Д. Демченко [47], О. Дубасенюк [50], О. Локшиної [106], К. Пекач [119], О. Шестоपालюк [174] та інших учених. Ці роботи значною мірою стимулювали інтерес до дослідження проблеми формування різних компетентностей педагогічної діяльності. Вони певним чином впливали на вдосконалення розробки проблеми підготовки майбутнього вчителя іноземної мови.

М. Гурій сформувані три кінцевих мети формування громадянської культури особистості: патріотична (любов до батьківщини, вивчення її історії); інтелектуальна (доскональне вивчення документів, їх критичний аналіз, що впливає на формування власного погляду); практична (формування і розвиток норм громадської поведінки особистості в різних соціально-політичних умовах протягом усього її життя) [45, с. 12].

До особливостей формування громадянської культури майбутніх учителів М. Михайліченко відносить: 1) мету, яка залежить від громадянського досвіду; 2) ефективність, яка залежить від застосування різноманітних форм і методів громадянської діяльності; 3) ступінь громадянської активності здобувачів, що залежить від системи стимулювання і мотивації їхньої діяльності [105, с. 12].

Проведений аналіз психолого-педагогічної, соціологічної та філософської літератури дозволяє зробити такі висновки: проблема становлення громадянської культури студентської молоді актуальна, соціально значуща і є відображенням змін парадигми освіти, спрямованої на розвиток особистості як громадянина; становлення громадянської культури молоді є фундаментом розвитку громадянського суспільства і демократичної держави.

Отже, у процесі аналізу досліджень серед підходів до визначення сутності громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови нами виділено три основні напрями.

Дослідники першого напрямку (В. Базуріна [6], К. Балабуха [7], В. Безлюдна [18], А. Береснєв [21], Р. Булгаков [28], Н. Гойдош [37], А. Коваленко [65],

Т. Несвірська [110], О. Рогульська [140], Н. Станіславчук [151], О. Шестопалюк [175], І. Щербак [177], С. Яблоков [178], J. Engler [189]), дотримуються думки, що формування громадянської культури майбутніх педагогів необхідне для здійснення відповідного процесу у професійній діяльності. Недоліком цього підходу є вузькопрофесійна спрямованість трактування більшістю дослідників поняття громадянська культура майбутніх педагогів, яка не включає процес формування значущих громадянських особистісних якостей.

Представники другого напрямку, серед яких Н. Авшенюк [1], М. Алексєєва [2], М. Бахтін [13], Н. Безлюдна [17], О. Вишневський [31], Т. Гребеник [40], Н. Грицик [41], М. Козій [67], В. Кремень [76], О. Майданик [98], Н. Мельник [99], І. Нечаєва [129], М. Павленко [118], О. Пенькова [120], М. Рагозін [42], Г. Татаурова [158], Т. Шевчук [172], сутністю громадянської культури визначають формування громадянськості як інтегративної якості, проте їх трактування різняться між собою. Загальним для дослідників цієї групи можна назвати бачення суті громадянськості як ідеї єдності, спільності з державою, що виражається в діяльності, спрямованій на її вдосконалення.

Розуміння сутності громадянської культури майбутніх вчителів дослідниками третього напрямку (В. Барабаш [9], Н. Дерев'яно [49], М. Михайліченко [104], Р. Мохнюк [107], В. Петляєва [122], А. Поливана [129], Г. Пономарьова [133], О. Шапран [171], О. Шикиринська [176], J. Barbalet [179], J. Huber [192]) зводиться до ідеї, що в основі громадянської культури лежить система цінностей, якостей суб'єкта, які знаходять відображення в соціально-активній діяльності. Учені віддають пріоритет формуванню соціальної активності та громадянської позиції особистості, на основі яких реалізується професійна діяльність. Однак зазначені автори, визначаючи сутність громадянської культури, включають до неї окремі напрями (патріотичну, політичну, юридичну, моральну, правову культуру тощо), не розглядаючи громадянську культуру в цілісній системі єдності особистісного і професійного аспектів.

У цілому, представлені погляди сучасних учених на громадянську культуру, безсумнівно, вплинули на становлення нашої позиції щодо сутності

досліджуваної проблеми. Вважаємо, що необхідно взяти до уваги всі погляди, оскільки вони збагачують уявлення про сутність громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови на сучасному етапі.

Практичне забезпечення процесу формування громадянської культури здійснюється у процесі громадянської освіти.

На основі аналізу досліджень Т. Балобанової [12], І. Вахрушевої [37], М. Михайліченко [119], О. Шестопалюк [175] та ін. під поняттям «громадянська освіта» розуміємо цілісну систему, що включає не тільки навчання, яке закладає основи правових і культурних знань, а й виховання, що забезпечує здобувачу свободу у виборі світоглядних орієнтацій у суспільстві, способів практичної діяльності і обумовлює тим самим його входження у світ суспільних відносин, політики і права; як єдиний процес, спрямований на формування громадянина, який здатний, вміє і бажає жити в громадянському суспільстві та правовій державі.

За роки інтенсивних досліджень з означеної проблематики визначено досить стійкі підходи до громадянської культури, формування якої здійснюється у процесі громадянської освіти (Т. Асламова [44], В. Барабаш [9], Н. Дерев'яко [49], А. Карнаух [61], М. Михайліченко [104], Р. Мохнюк [107], А. Поливана [128], Г. Пономарьова [133] та ін.).

По-перше, внесення змін до наповнення структурно-змістових компонентів громадянської освіти за рахунок постійного вдосконалення програм, що засновані на наданні самостійності у виборі освітніх програм, розробки і запровадження відповідних інноваційних технологій освітньої діяльності.

По-друге, використання системного підходу до вивчення громадянської культури як цілісності, так і її компонентів в основі концепції громадянської освіти, оскільки громадянська освіта в широкому значенні слова – це не тільки засвоєння певного запасу знань, а й соціалізація особистості під час всього освітнього процесу та соціальної практики.

По-третє, посилення цілісного підходу до проблеми і її реалізації, коли сутністю громадянської освіти є формування громадянської культури, розвиток (в умовах реального суспільства) цінностей, знань і навичок громадянськості.

По-четверте, привертає увагу те, що ставлення до розвитку людини як члена суспільства і громадянина держави в європейській педагогічній традиції тісно пов'язані з ідеєю безперервної освіти.

По-п'яте, серед факторів, що впливають на особистість, виділяють засоби масової інформації, переживання особистого досвіду участі в громадянських відносинах.

По-шосте, на формування громадянської культури молодих людей впливають соціальні та психолого-педагогічні чинники.

Розглянувши підходи до громадянської культури, формування якої здійснюється у процесі громадянської освіти, нами виділено три концептуальні моделі, визначено підходи, за допомогою яких вони реалізуються в освітньому процесі, та проаналізовано адекватні їм методи навчання (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Моделі громадянської освіти

Модель	Підхід до громадянської освіти	Зміст громадянської освіти	Методи навчання
Предметна	ситуативний	проблеми суспільного життя	методи буденного пізнання, метод моральних дилем, методи наукового пізнання, інтерактивні методи
	правовий	політико-правовий курс	
Інституційна	інтегративний	перетворення закладу в приклад демократичної практики	(рольові ігри, тренінги та ін.), метод соціальних проєктів, метод «занурень», методи, спрямовані на розвиток самодіяльності (методи стимулювання, самоврядування), створення правового простору
	політологічний	підготовка особистості до відповідального життя	
Особистісно-орієнтована	аксіологічний	орієнтація на самостійну діяльність здобувачів, яка ставить їх в ситуацію активних суб'єктів освоєння громадянських цінностей	
	системний	наявність сценаріїв формування громадянської культури	

Зіставивши різні підходи до розуміння змісту громадянської освіти, виділено загальне, що їх об'єднує. Цим загальним виступає підготовка громадян до компетентної і відповідальної участі в суспільному і політичному житті країни на місцевому, регіональному та національному рівнях; засвоєння предметних знань і їх розуміння; розвиток вмінь і навичок участі у громадянському житті; розвиток відповідних якостей особистості (знання і розуміння моралі і законів

суспільства; усвідомлення своїх прав і обов'язків; уміння відстоювати свої і чужі інтереси через систему правоохоронних органів; навички легітимної дії і взаємодії, законослухняність на рівні стійкої звички); формування духовно багатой людини, здатної до саморегуляції і самоорганізації.

Складність і комплексність проблеми громадянської освіти, під час якої формується громадянська культура, є причиною того, що деякі її аспекти розроблені не в повному обсязі. Вирішення цієї проблеми також пов'язано з багатьма труднощами методологічного, організаційного та методичного характеру у підготовці майбутнього вчителя іноземної мови.

Необхідною підставою формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови є також врахування зарубіжного досвіду громадянської освіти. Інтеграція України в світове співтовариство передбачає, зокрема, і звернення до досвіду зарубіжних країн у галузі громадянської освіти. Події початку 90-х років ХХ ст., пов'язані з занепадом тоталітарних систем і формуванням нового світового устрою, поставили під сумнів старі методи громадянської освіти в розвинених демократичних державах.

Дослідженню громадянської освіти у зарубіжній літературі, підготовці майбутніх учителів іноземної мови, формуванню у них громадянської культури присвячені роботи науковців (Н. Авшенюк [1], О. Алексєєва [3], В. Базуріна [6], І. Бахов [12], Я. Бельмаз [20], М. Гурій [45], Л. Калашник [59], У. Кецик [63], А. Леснянської-Дошак [83], Н. Подковирофф [127], М. Раковська [137], Ю. Топоркова [161] та ін.

Так, Н. Подковирофф досліджено, що професійна підготовка майбутніх учителів іноземної мови європейських країн (Італія, Німеччина, Іспанія) зорієнтована на досягнення ознак інтеркультурного суспільства. Це відбувається завдяки пріоритету в державній та освітній політиці зазначених країн провідних настанов філософсько-культурологічної парадигми, зокрема міжкультурного підходу, який посідає вагоме місце в їх національних системах шкільної, професійної, вищої та післядипломної освіти [127, с. 276].

В англосаксонських країнах підготовка або перепідготовка педагога, який здійснює громадянську освіту, розглядається не просто як проходження базового

курсу з незначною додатковою підготовкою згодом, а як безперервний процес навчання і вдосконалення, контроль за яким покладено на навчальний заклад, в якому працюватиме фахівець (Л. Гаврілова [34], Т. Гарбуза [35], М. Леврінц [80]).

Досліджуючи професійну підготовку майбутнього вчителя іноземної мови у Польщі І. Жадан [52], К. Пекач [119], М. Раковська [137] довели наявність в освіті взаємоузгодженого впливу пізнавального, морального, ціннісного чинників на взаємодію людини з навколишнім світом.

Вивчаючи досвід громадянської освіти у США К. Пекач вказує на розробку національних стандартів громадянськості (National Standards for Civics and Government, 1994) [119, с. 56].

У Великобританії 2002 року в навчальний план введено дисципліну «Громадянська освіта» для вивчення старшими учнями для активізації участі молоді в громадському і політичному житті. У 2008 році створено Комісію з питань громадянського виховання молоді для активізації позиції молодих людей у громаді [119, с. 62].

Л. Калашник доводить, що Китай вважає взірцевим патріотизм та громадянськість своїх мешканців, та відводиться особлива роль у цьому процесі вчителю [59, с. 64].

Порівняльний аналіз вищої освіти за кордоном дозволив схарактеризувати основні моделі громадянської освіти, які відрізняються, насамперед, розстановкою акцентів і виділенням найбільш важливих проблем, що реалізуються не тільки в навчальній діяльності, але і в позааудиторній роботі (таблиця 1.2).

Таблиця 1.2

Моделі громадянської освіти у зарубіжній літературі

Модель	Держави, в яких модель реалізується	Характеристика моделі громадянської освіти
Предметна	Італія, Іспанія, Франція, Китай	Акцент робиться на передачу певних знань і розвиток громадянських умінь під час вивчення окремих дисциплін, таких як суспільствознавство, правознавство, соціологія, економіка, культурологія та ін. Громадянська освіта також може здійснюватися на уроках історії, літератури, іноземної мови. Здобувачі здобувають не тільки знання, а й ряд умінь, способів діяльності, а також демократичні ціннісні орієнтації. Однак здійснюється це в рамках навчальних дисциплін.

Продовження таблиці 1.2

Інституційна	США, Канада, Великобританія	Першочергово надається перевага створенню демократичног процесу в освітньому закладі, формуванню правового простору. Предмети, пов'язані з громадянською освітою, є лише невеликою частиною загальної системи організації освітнього закладу, важливими елементами якої є органи учнівського (студентського) самоврядування.
Проектна	Німеччина, Польща	Ця модель передбачає розроблення і здійснення здобувачами громадянського проекту, спрямованого на виявлення, аналіз і вирішення тієї чи іншої суспільної проблеми. Проектна діяльність передбачає їх активну діяльність у виборі певної соціальної проблеми, її аналізу та розроблення варіантів рішення.

Кожна з перерахованих моделей, крім очевидних переваг, має і деякі недоліки. Так, наприклад, ефективність предметної моделі громадянської освіти підвищується у випадку встановлення міжпредметних зв'язків і координації діяльності викладачів усіх навчальних дисциплін. Недоліками даної моделі є жорсткі часові рамки навчальної діяльності; небезпека предметної роз'єднаності; зайва теоретизація і формалізація знань; тематична обмеженість. Інституційне розуміння громадянської освіти притаманне багатьом освітнім закладам різного рівня. Однак, з погляду на особливості педагогічної освіти, подібна модель не збагачує загальні знання майбутнього вчителя, не сприяє формуванню міцної теоретичної бази для соціально-громадянських знань. У тому випадку, якщо громадянські проекти реалізуються в освітньому просторі ЗВО епізодично, істотно збіднюється потенціал проектної моделі громадянської освіти.

У той же час досвід різних країн показує деякі загальні установки. Це, очевидно, свідчить про стійкі тенденції, які не можуть ігноруватися будь-якою країною, яка вступає на шлях побудови системи демократичної громадянської освіти. До таких установок можна віднести розуміння того, що громадянська освіта не є завданням однієї навчальної дисципліни або, навіть, їх обмеженого набору, а є цільовою і ціннісною установкою для всієї організації життя ЗВО, для всіх типів і змісту навчання.

Іншою загальною установкою можна вважати особливу увагу викладачів не стільки до змісту (навчального матеріалу), скільки до методів навчання, які мають

відображати основні демократичні цінності. До таких методів належать: активне використання матеріалів засобів масової інформації, організація критичної дискусії на навчальних заняттях, заохочення особистої думки кожного здобувача, орієнтація на актуальні проблеми суспільства.

Вищезазначене змушує зробити висновок, що при нинішньому наборі навчальних матеріалів з актуальних соціальних проблем і уявленням соціальної науки, ключовими завданнями розгортання програм громадянської освіти є: трансформація методів і форм організації освітнього процесу; інтенсивне використання групових форм роботи з акцентом на «групи співпраці»; широке використання самостійних, зокрема, проєктних форм роботи здобувачів; створення у ЗВО умов, що роблять досягнення цілей громадянської освіти можливим.

Ринок надання освітніх послуг порушив проблему значущості, зокрема вчителя іноземної мови. Знання мови дає можливість особистості отримати реальні шанси посісти в суспільстві престижніше місце як соціальне, так і матеріальне становище. У вирішенні цього завдання важлива роль надається мовній освіті як фактору, що перетворює людину в розвинену особистість і розширює її соціальну і економічну та свободу.

Необхідність залучення до культури інших країн підтверджується рядом основоположних державних освітніх документів. Так, ще в 1993 році була створена Міжнародна комісія з освіти для XXI століття, яку очолив Ж. Делор. Комісія обрала ряд напрямів аналітичної діяльності, в тому числі «освіта і культура» [84, с. 347].

Іноземна мова займає в цьому переліку особливе місце. Вважаємо за потрібне особливо виділити позицію, що іноземна мова не тільки знайомить з культурою країн досліджуваної мови, а й сприяє глибшому розумінню своєї культури, розвитку поваги до неї, тобто вирішує завдання в контексті «діалогу культур».

Професійна підготовка майбутніх учителів іноземних мов досліджувалася В. Базуріною [6], К. Балабухою [7], В. Баркасі [11], В. Безлюдною [18], А. Бересневим [21], Р. Булгаковим [28], Н. Гойдош [37], А. Коваленко [65],

Т. Несвірською [110], О. Рогульською [141], О. Шестоपालюк [173], С. Яблоков [178], J. Engler [189] та ін. Науковці доводять, що іноземна мова на сьогодні виконує роль загальнокультурної підготовки майбутнього фахівця.

Отже, потенціал іноземної мови можна розглядати як громадянсько-творчий в контексті нашого дослідження.

Аналіз літератури з проблеми дослідження дозволив виділити характерні напрями професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови. Вивчення досліджень, присвячених розгляду професійної підготовки майбутніх вчителів іноземної мови з позицій культурологічного підходу, дозволило звернути увагу на особливу значимість «базової культури особистості», на підставі якої повинен будуватися процес навчання іноземної мови (Н. Бориско [25], Р. Булгаков [28], Н. Грицик [41], В. Калінін [60], С. Яблоков [178]).

Аналіз робіт сучасних дослідників культурологічної спрямованості професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови дозволив звернути увагу на низку загальновизнаних характеристик організації цього процесу: орієнтацію професійної підготовки на особистісний вияв здобувачів у творчій діяльності; емпатію, як особистісне взаємоприйняття індивідуальності учасників процесу професійної підготовки; організацію творчої взаємодії викладача та здобувачів на основі принципів співробітництва; наявність альтернативи, яка передбачає свободу вибору здобувачами способу виконання завдань професійної підготовки, узгодженого з індивідуально-особистісними особливостями.

Характерною особливістю навчання на сучасному етапі є визнання комунікації в її різнобічних аспектах як центральної функції мови, а розвиток комунікативної компетентності в якості основної мети вивчення мови і навчання мови [1, с. 20].

Комплексний підхід до реалізації мети навчання іноземної мови (практичної, виховної, освітньої та розвивальної) передбачає поряд із засвоєнням конкретної мови підвищення лінгвістичної грамотності здобувачів, поглиблене їх знайомство з культурою країни досліджуваної мови, розвиток мислення, пам'яті, почуттів і емоції, формування соціально-ціннісних якостей особистості [65, с. 49].

На основі вивчення різних підходів до професійної підготовки майбутніх вчителів іноземної мови нам вдалося осмислити деякі її характерні особливості: професійна підготовка майбутніх учителів іноземної мови будується на основі базової культури особистості; передбачає формування громадянської культури, розвиток мовної особистості.

Освітнє значення іноземної мови тісно пов'язане з її практичним володінням. На практичне значення іноземної мови вказує О. Осова. Автор вважає, що пріоритетне значення іноземної мови в системі підготовки майбутніх учителів підсилюється також і її суто практичною роллю в процесі інформатизації суспільства, а саме: володіння мовами інтенсифікує та підвищує інформаційну грамотність майбутніх учителів філологічних спеціальностей [115, с. 204].

Отже, є сенс говорити про мотиви вивчення мови, які можуть бути суб'єктивними і об'єктивними: бажання долучитися до культури мовців мови, що вивчається; «естетична цінність» мови – краса звучання теж може бути причиною інтересу до мови; можливість застосування мови в практичній діяльності (використовувати мову в роботі, отримувати доступ до інформації на мові, що вивчається, спілкуватися з представниками інших країн, дивитися кіно, слухати пісні тощо).

Аналіз філософської, психологічної, педагогічної та науково-методичної літератури з проблеми дозволив осмислити специфіку професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови у ЗВО. Ця специфіка визначається існуванням у професійній підготовці низки спрямувань (індивідуально-особистісного, комунікативного, професійно-педагогічного) (Ф. Бацевич [14], Н. Бориско [25], В. Калінін [60], Т. Стеченко [153]).

Окрім цього, професійна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови у контексті нашого дослідження має такі специфічні характеристики: вона будується на основі базової культури особистості; передбачає розвиток «мовної особистості» і формування у майбутнього вчителя громадянської культури.

Взаємозалежність мови і культури знімає труднощі вивчення будь-якої іноземної мови, пов'язані з перебудовою стереотипів мислення, що існують в

рідній мові. Навчання відбувається шляхом порівняння наявних знань із знову отриманими, знань культури країни мови, що вивчається поряд з поняттями про свою країну.

Однак у діяльності вчителю іноземної мови доводиться спілкуватися і з носіями мови, працювати перекладачем на різних зустрічах, фестивалях, відвідувати країну мови. І тому, для цілеспрямованої підготовки здобувачів до їх майбутньої професійної діяльності необхідно виділити сфери спілкування вчителя іноземної мови – деяку сукупність однорідних комунікативних ситуацій, що характеризуються однотипністю мовленнєвого стимулу людини, стосунками між комунікантами і ситуацією спілкування.

Ми розглянули лише один аспект зовнішнього середовища, що визначає оптимальне функціонування системи навчання іноземної мови в ЗВО як діяльності, а саме: реальної дійсності, яка визначає соціальне замовлення на підготовку майбутнього вчителя іноземної мови.

Другим аспектом зовнішнього середовища, як уже зазначалося, є базові для методики викладання іноземних мов науки, які визначають лінгвістичні, психолінгвістичні, генетичні, психологічні та педагогічні основи оптимізації поданої системи.

Спираючись на результати педагогічних експериментів (Г. Балл [8], І. Бахов [12], В. Болгаріна [23], М. Боришевський [26], Л. Волкова [33], Л. Гончаренко [38], Д. Демченко [47], І. Жадан [52], С. Ніколаєва [112], Н. Подковирофф [127], С. Радул [135], N. Vilbeny [185], D. Gollnick [190]), можна встановити, що максимальний взаємовплив видів мовної діяльності відбувається не на рівні форми мови (усна – писемна), а на рівні способу реалізації виду в такій залежності: 1) читання – аудіювання – письмо – говоріння; 2) аудіювання – читання – говоріння – письмо; 3) говоріння – письмо – аудіювання – читання; 4) письмо – говоріння – читання – аудіювання.

Щодо співвідношення видів мовленнєвої діяльності між собою в процесі спілкування, як свідчать спостереження, то воно виглядає так: аудіювання – до 45% часу спілкування, говоріння – 30%, читання – 16%, письмо – 9%. Подане

співвідношення може бути взяте за основу у підготовці майбутніх учителів іноземної мови.

Для засвоєння іноземної мови особливо цікавлять такі основні положення: мовна діяльність включена в різні види людської діяльності взагалі і мотивується ними; процес створення і сприйняття текстів може бути подано у вигляді певної моделі, в якій буде відображено певні фази, ступені мовномисленнєвої діяльності, що дозволить більш цілеспрямовано організувати освітній процес; мовна діяльність включає окремі дії, виконання яких ґрунтується на відомих операціях, що також дозволить розділити мовну діяльність з освітньою метою; дії на певній стадії засвоєння стають операціями і, навпаки, операції можуть переводитися на рівень свідомої дії, що під час освітнього процесу дасть можливість окремо відпрацьовувати на свідомому рівні мовні операції, щоб потім включити їх у цільову мовну діяльність.

Проведене дослідження показало, що питання формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови актуалізується в зв'язку з тим, що стихійно сформований в процесі навчання її рівень визнається недостатнім. Досить вказати на той факт, що використання спеціальних методів формування громадянської культури здобувачів залишається на рівні сформованих традиційних форм навчання – психолого-педагогічної і мовної (аналізи уроків та виховних заходів, епізодичне включення здобувачів в процес вирішення педагогічних і лінгвістичних задач та ін.). Звертаємо увагу на обмежене використання методів активного навчання, спрямованих на розвиток творчих здібностей та рефлексії, введення навчальних матеріалів громадянського змісту до майбутньої професійної діяльності.

У той же час, аналізуючи ситуацію, що на сьогодні склалася, можна зробити висновок, що, незважаючи на розуміння важливості розглянутої проблеми, технології, методики процесу становлення, дослідження питань формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови слабо відпрацьовані.

Для вирішення завдань формування громадянської культури необхідним є створення умов, освітнього середовища, стимулювання розвитку громадянської

культури майбутніх учителів іноземної мови.

Удосконалення цих напрямів формування громадянської культури сьогодні – одне з центральних завдань професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови, вирішення якої пов'язане зі змістом освіти, організацією освітнього процесу в ЗВО із застосуванням активних методів навчання, орієнтованих на інтелектуальний, соціальний та моральний розвиток особистості. Зміни, що відбуваються в країні визначають необхідність формування громадянської культури як особистісної і професійної якості майбутніх учителів іноземної мови, відповідальних за розвиток і становлення громадянського суспільства в країні.

1.2. Термінологічне поле дослідження проблеми формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки

На тлі розкриття проблеми формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови важливим є осмислення понять «громадянин», «громадянськість», «патріотизм», «громадянська культура», «громадянське суспільство» та ін. Логіка нашого дослідження передбачає звернення до поняття «громадянське суспільство».

Вчені дають різні тлумачення поняття «громадянське суспільство», але очевидним є одне – воно формується за наявності людей, що володіють громадянською свідомістю, сумою правових знань, а також високою соціальною активністю (І. Іванюк [57], О. Іщенко [58], А. Карнаух [61], О. Козлова [68], Р. Кравець [75], Л. Огородник [114], Л. Пічуркіна-Шумейко [124], Д. Пріма [134], І. Райнін [136], Г. Рибак [138], В. Рибалка [139], І. Тараненко [157], Г. Хітрова [166], В. Черкашенко [167], Н. Чиркова [169], О. Шестопалюк [174], Е. Beatty [183], J. Biddix [184] та ін.).

Термін «громадянське суспільство» (англ. «Civil society») увійшов у вжиток в XVII–XVIII століттях. Головний його сенс полягав у тому, що це спільнота

громадян, що має свої внутрішні закони, незалежні від впливу з боку держави. Термінологічна характеристика громадянського суспільства: громадянство, громадянські обов'язки й чесноти, громадянська поведінка – англійською мовою пов'язані з однокореневими словами *civis*, *civil*, *civitas* (громадянин, громадянський, місто, держава) латинського походження.

На сучасному етапі розвитку суспільство отримує повне право називатися «громадянським», якщо воно накопичило позитивний досвід у відносинах з державою, що виявляється у сформованості: громадських інститутів, які набули автономності і можуть здійснювати дієвий вплив на владу в інтересах усіх громадян; культурі, що характеризується соціальною активністю громадян, розвитком таких моральних якостей, як повага до інших людей і суспільства в цілому; вимогливістю до себе та інших, відповідальністю перед собою і іншими людьми, прагненням допомогти бідним і знедоленим тощо; певного рівня демократичних норм, що дає можливість громадянам скористатися не тільки правами і свободами, а й виконувати обов'язки перед державою і суспільством [136, с. 37].

Поняття «громадянське суспільство», на думку І. Райніна, означає стан соціуму (суспільного устрою) з розвиненими культурно моральними, правовими, політичними, економічними відносинами між громадянами високого соціально-економічного та морально-етичного статусу незалежно від держави, які одночасно і спільно з ним створюють саморегулюючі правові відносини через сукупність суспільних організацій, що забезпечують реальну участь громадян у життєдіяльності держави, можливість вільного вибору і самореалізації [136, с. 35].

Громадянське суспільство як спільноту вільних і свідомих громадян, здатних створювати оптимальні форми людського спілкування, основною умовою яких є визнання права індивідуальної особистої свободи, права на самореалізацію визначають М. Заплетнюк [55], В. Рибалка [139]. У розумінні науковців декларується еталон громадянина демократичного суспільства, сформував якого і покликана сучасна школа.

Група науковців (М. Боришевський [26], М. Козій [67], К. Пекач [119])

наділяє громадянське суспільство ціннісним змістом. Дослідники вважають громадянське суспільство особливою сферою соціуму, сферою приватної життєдіяльності, сукупністю позадержавних суспільних відносин і інститутів, що виражають різноманітні цінності, інтереси і потреби щодо незалежних один від одного членів суспільства.

При всій розмитості чинних реалій, їх уявлень, невизначеність фактичного змісту, поняття громадянське суспільство у всіх еkleктично-суперечливих контекстах несе позитивний ціннісний зміст.

Із розмежування громадянського суспільства і держави розмежування понять «людина» і «громадянин» введено вперше «Декларацією прав людини і громадянина» (1789). Воно долає однобічний погляд людини у взаємозв'язку тільки з державою, розширює сферу її самовизначення, вільний вибір в галузі, де рушійною силою виступає індивідуальний інтерес, реалізація природних прав – на життя, власність, особисту недоторканість, таємницю кореспонденції, свободу совісті.

Ми не ставили завданням всебічний аналіз підходів учених суміжних галузей до розмежування даних дефініцій. Сенса наших пошуків у виділенні кола суспільних проблем і наукових понять в семантичному полі «громадянське суспільство – держава», які безпосередньо впливають на формування феноменів громадянськості та громадянської культури.

Основні дискусії сучасних філософів, юристів, політологів і соціологів навколо поняття «громадянськість» сьогодні перенесені в площину відносин «громадянське суспільство – держава» (О. Іщенко [58], Р. Кравець [75], Л. Огородник [114], Д. Пріма [134], Г. Рибак [138], І. Тараненко [157], О. Шестопалюк [173], Е. Beatty [183], J. Biddix [184], L. Lichman [194] та ін.). Це не випадково, оскільки центром соціальної основи громадянського суспільства є краща частина соціуму (прогресивна і динамічна) в тій мірі, в якій вона характеризує його основною властивістю (комплексом властивостей) – громадянськістю.

М. Бевір (M. Bevir) називає громадянське суспільство третім після демократії і приватного сектора в економіці стовпом, на який може опертися

європейське співтовариство [186, с. 92].

Сучасні трактування громадянського суспільства ґрунтуються на рівноправній взаємодії держави і суспільства та розкривають взаємозв'язок груп, товариств, мережевих структур між собою, людиною і державою.

На основі аналізу вищезазначеного, громадянське суспільство розуміємо як спільноту, що складається з громадян держави, які володіють усіма правами і свободами.

Формування громадянина, розвиток громадянських якостей особистості невіддільне від основоположного для людини феномена, який визначає траєкторію даного процесу. Врахування цього аспекту вимагає досить чіткого розуміння сутності громадянськості, громадянської культури, їх ознак, закономірностей розвитку тощо.

Багатоплановість і багатоаспектність змісту поняття «громадянськість» відображається в різноманітті підходів і тлумачень його сутності в філософських, соціально-політичних і психолого-педагогічних дослідженнях.

Автори, що займаються дослідженням поняття громадянськості, визначають не тільки неоднорідність критеріїв, але і мобільність самого його змісту, яке змінюється з ходом історії. Аналіз праць сучасних зарубіжних дослідників J. Barbalet [179], R. Battistoni [181], E. Beatty [183], J. Biddix [184], M. Bevirта [186], J. Engler [189], J. Huber [192] ін. дозволяє зробити висновок про те, що аспекти поняття «громадянськість» доповнюються і збагачуються під впливом політичних і культурно-історичних процесів, які відбуваються в світі, серед яких необхідно відзначити: об'єднання Європи і створення Європейського Союзу, що призвело до появи нового поняття «європейська громадянськість»; створення міжнародних документів, що визначають національні і загальнолюдські цінності; процес глобалізації економіки, поява терміна «громадянин світу», пріоритет планетарного виховання привели до появи нового поняття «світова громадянськість»; об'єднання країн для боротьби з тероризмом у зв'язку з небезпекою модифікації і знищення багатьох цінностей і норм, прийнятих в демократичному суспільстві.

Дослідницьким зацікавленням з цієї проблематики є різні трактування поняття «громадянськість» вітчизняними науковцями. Вживаючи цей термін, дослідники наповнюють його різним змістом: соціально-правовим, соціально-психологічним, педагогічним, аксіологічним; відносять до нього комплекс особистісних якостей, таких як патріотизм, бажання і готовність виконати свій громадянський обов'язок, внутрішня свобода, гідність, відповідальність, повага і терпимість до інших людей, тобто толерантність, здатність до міжкультурного спілкування, необхідних для життя і діяльності в правовій державі, що дозволяють людині відчувати себе особистісно, юридично, соціально, морально і політично компетентною. Так, М. Рагозін до змісту цього поняття включає світогляд, звички і потреби [42, с. 6], В. Костів – розвинене усвідомлення громадського обов'язку, зростання моральної особистої відповідальності за доручену справу, за справу колективу, всього суспільства [73, с. 22].

У цих визначеннях, на наш погляд, зміст громадянськості потрактовано неповно, оскільки кожен з авторів розглядає тільки одну або дві характеристики громадянськості, хоча є спроби подати зміст громадянськості через сукупність проявів якостей.

М. Козій пропонує розглядати «громадянськість» як поняття інтегративне з такими складовими компонентами: соціальним (усвідомлення себе частиною суспільства, яке проживає в певній державі); правовим (розуміння своїх прав і обов'язків; усвідомлене виконання обов'язків; дотримання законів і повага до порядків і традицій; вміння користуватися політичними правами); моральним (наявність таких якостей особистості як чесність, порядність; дотримання моральних правил і етичних принципів); патріотичним (повага і любов до культури та історії країни, рідного краю, прагнення зберегти, примножити і передати культурні традиції наступним поколінням) [67, с. 117].

До найбільш значних аспектів поняття «громадянськість» І. Кучинська відносить: політичний і юридичний (політичні права і обов'язки по відношенню до політичної системи); економічний (відношення індивіда і ринку праці); соціальний (залучення до загальнолюдських культурних цінностей); патріотичний

(відчуття приналежності до своєї Батьківщини, любові до неї і готовність її захищати); регіональний і національний (відчуття себе індивідом, громадянином свого району, міста, країни, Європи, світу); освітній (процес громадянської освіти); віковий (визначається правами і обов'язками дитини, дорослої людини) [77, с. 49].

Таке трактування дало можливість І. Нечаєву зробити висновок, що визначення громадянськості розглядається, як моральна ознака. Крім моральної, в низці наукових досліджень виділено і такі ознаки, як правова і соціально-політична. Правова ознака громадянськості виражається в свідомому і активному виконанні громадянських обов'язків і громадянського обов'язку перед державою, народом, використанні своїх громадянських прав, дотриманні правових настанов і законів. Соціально-політична ознака громадянськості виражається в певному комплексі ідей, принципів, поглядів, переконань, почуттів, вчинків, формування яких обумовлено впливом суспільно-політичного ладу нашого суспільства, держави [111, с. 155].

У соціально-правовому аспекті науковці вважають правомірним розглядати громадянськість як якість особистості в таких аспектах:

1. У соціально-правовому аспекті «громадянськість» розуміється як правова якість особистості, яка виражається в прийнятті та свідомому, активному виконанні особистістю своїх конституційних обов'язків і громадянського обов'язку перед державою, суспільством і розумному використанні своїх громадянських прав (В. Петляєва [121]).

2. У соціально-психологічному аспекті «громадянськість» – це соціальна якість особистості, що характеризується взаємовідносинами людини з суспільством і державою, яка виражається в зв'язку між конкретним громадянином держави і особистістю як суб'єктом суспільних відносин (О. Шапран [171]).

3. В соціально-педагогічному аспекті «громадянськість» розуміється як інтегративна характеристика якостей особистості, що визначає її соціально значиму спрямованість відповідно до прийнятих правових і моральних норм і виражається в моральних спонуканнях, патріотизмі, самовідданості, громадянській відповідальності (Г. Пономарьова [133]).

Таким чином, це поняття може бути конкретизовано з морального, правового, політичного, юридичного, патріотичного, світоглядного, культурологічного, економічного, екологічного, соціально-психологічного, освітнього аспектів (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3

Аспекти трактування поняття «громадянськість»

Аспекти	Змістові характеристики
Моральний	обов'язок, відповідальність, гідність, патріотизм, гуманність, милосердя, прагнення до справедливості, співчуття, співпереживання, співчуття, милосердя – якості, які лежать в основі громадянськості і без яких неможливо будувати стосунки людини з іншими людьми
Правовий	достатній рівень розвитку демократичної свідомості, прийняття громадянами демократичних цінностей, досвіду демократичних відносин, готовності до активної участі в управлінні державою, до зміцнення соціальної стабільності, норми і принципи соціально-правової взаємодії держави, влади з інститутами громадянського суспільства, з окремими громадянами, що знаходить відображення і закріплення в правових актах; ступінь і характер використання прав і обов'язків, знання людиною законів нашої держави, що і дозволяє їй вибудовувати свій спосіб життя, поведінку у відповідність з цими законами
Політичний і юридичний	політичні права і обов'язки у відношенні до політичної системи, знання і вміння людини оцінювати політичну ситуацію в країні, сутність діяльності політичних партій, рухів, участь в політичному житті країни, що формує активну життєву позицію молоді людини через діяльнісне освоєння нею явищ соціально-політичного спектра
Патріотичний	відчуття приналежності до своєї Батьківщини, любові до неї і готовність її захищати, що базується на культурних традиціях рідного краю, прикладах життя і діяльності видатних земляків
Світоглядний	норми поведінки людини, оскільки як істота суспільна людина змушена свідомо віддавати перевагу одному з багатьох варіантів поведінки, уникаючи інших як неефективних, важких, небезпечних, соціально переслідуваних, тобто має робити певний вибір.
Культурологічний	прилучення до загальнолюдських культурних цінностей, знання історії свого народу, своєї держави, своєї культури, що породжує почуття гордості, забезпечує зв'язок поколінь, застерігає від помилок, долучає до досягнень науки, культури, мистецтва, сприяє осягненню витоків національного характеру
Економічний, екологічний	як економічний, сприяє розвитку соціального кругозору особистості, економічного способу мислення, вмінню критично осмислювати економічну інформацію; є мірою відповідальності перед собою, людьми і світовим природним співтовариством за свої дії та їх наслідки, зв'язок між індивідом і ринком праці, право на споживання і засоби для існування, як екологічний формує навички самостійного теоретичного аналізу екологічної ситуації, виділення на цій основі екологічних проблем і вміння знаходити шляхи їх вирішення, здійснюючи рефлексивно-оцінні дії.
Соціально-психологічний	почуття єдності з країною, суспільством, оптимізм, любов до Батьківщини, стійкість у подоланні життєвих труднощів, вольовий потенціал в діяльності, усвідомлення громадського обов'язку, зростання моральної особистої відповідальності за доручену справу, за справу колективу, всього суспільства.

Соціально-педагогічний	зв'язок між індивідом і суспільством, що вимагає лояльності та солідарності, конкретизується через поняття громадянська культура, яка в якості структурних компонентів включає політичну, правову, економічну, екологічну, моральну культуру, де критеріями виступають знання, рівень сформованості емоційно вольового образу особистості, результати її практичної діяльності
Освітній	інтегративний комплекс якостей особистості, що визначає її професійну спрямованість, міру потреби в діяльності, громадську активність, ставлення до праці та виконання професійних завдань

Запропоновані різні аспекти трактування поняття «громадянськість» в таблиці ще раз демонструють той факт, що воно є багатограним. Можна звернутися ще до низки досліджень, однак у всіх них простежується основна думка: громадянськість характеризує моральний і політико-правовий аспекти розвитку особистості.

Таким чином, в сучасних наукових дослідженнях і авторських концепціях, що відображають тенденцію вдосконалення сутнісних аспектів громадянськості, громадянськість як складний соціально-моральний феномен виявляється на різних рівнях: рівень розвитку політичної свідомості і культури; рівень засвоєння комплексу правових знань та обов'язків; рівень особистісного присвоєння громадянських цінностей; рівень включення особистості в систему відповідальної залежності і морального вибору в умовах суспільної практики і особистісних відносин.

Наявність двох останніх підтверджує нашу домінуючу позицію про необхідність посилення акцентів на розвитку ціннісного і поведінкового компонентів в структурі особистості зі створення програм з формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.

Вважаємо за необхідне уточнити свою позицію щодо розуміння сутності громадянськості, оскільки існує неоднозначне її сприйняття: одні дослідники включають в неї переважно політичний сенс, інші – переважно соціальний, треті – правовий. Розглядаємо сутність громадянськості насамперед в соціально-педагогічному аспекті.

Отже, «громадянськість» в широкому сенсі – інтегративна якість особистості, що дозволяє людині відчувати себе юридично, соціально, морально і

політично дієдатною. У вузькому сенсі «громадянськість» – комплекс суб'єктивних соціально-педагогічних та морально-етичних якостей особистості, що виявляються в умінні реалізовувати свої права і свободи, не порушуючи прав і свобод інших громадян, у вільній прихильності до орієнтації на загальнолюдські цінності та моральні норми; наявності відповідальності за свої вчинки і свій вибір; усвідомленої правозаконності, розумінні юридичних і моральних обов'язків перед суспільством і державою; творчому ставленні до навколишньої дійсності.

Громадянськість, як провідна якість особистості, на наш погляд, виявляється у готовності займатися активною соціально значимою діяльністю на благо країни і власне благо. Будучи інтегративною якістю особистості, громадянськість виступає вектором особистісної та професійної самореалізації, творчої активності.

Систематизація наукових джерел дає підстави трактувати поняття «громадянськість учителя», як сукупність громадянських якостей, прямованих на повагу і любов до Батьківщини, що виявляються в професійній діяльності.

Розуміння громадянськості з позиції моральності і соціальності, дає таку якість особистості, що є основною у формуванні майбутнього педагога як громадянина. Таким чином, можна зробити такі висновки.

Перший висновок про те, що громадянськість особистості формується під впливом комплексу об'єктивних, суб'єктивних передумов: об'єктивними підставами громадянськості є соціально-політичні умови, економічне становище держави, морально-психологічна атмосфера в суспільстві; суб'єктивними підставами громадянськості стають рівні розвитку самосвідомості особистості, її інтереси, потреби, можливості, зміст духовного світу, ціннісні орієнтації, мотиви діяльності та поведінки, що визначають стан готовності до соціально значущої, громадянської діяльності.

Другий висновок про те, що освітня діяльність, яка має громадянсько наповнені установки, позиції, має значні педагогічні можливості. Модернізація та вдосконалення освітнього процесу, його науково-методичне забезпечення має здійснюватися відповідно до урахування ціннісних орієнтацій усього студентства,

виходити із завдань і пріоритетів розвитку цілісної системи освіти та її підсистем – вищої і загальної середньої.

Більшість дослідників пов'язують громадянськість з патріотизмом (Г. Балл [8], Н. Безлюдна [17], О. Вишневський [31], Г. Пономарьова [133], К. Чорна [170]). У моральний кодекс патріота завжди включалися такі критерії, як любов до Батьківщини, відданість їй, прагнення своїми діями служити її інтересам.

Якісний аналіз сформульованих завдань дозволяє уточнити смислові акценти категорій «патріотизм» і «громадянськість», взаємний зв'язок як структурних утворень. Обидва поняття мають свої підсистеми. Основна складова патріотизму (підсистема) – емоції, почуття (емоційно-психологічна основа). Громадянськість як структурне утворення складається з двох підсистем: емоційно-психологічної (всі типи моральних відносин: ставлення до людей, праці, природи, суспільства, самого себе; патріотизм як моральний аспект громадянськості); раціонально-політичної (раціональне ставлення громадянина до суспільства і держави; усвідомлення обов'язків, ідей, дій, спрямованих на зміцнення держави і суспільства, що визначаються розумом, політичною і правовою культурою, якістю соціальної активності).

В основі трактування поняття «громадянськість» конкретизовано відношення «особистість-суспільство-держава», а в основі поняття «патріотизм» – Батьківщина, країна, національність. У відношенні до громадянськості патріотизм виступає моральним аспектом, обов'язковою умовою творчого функціонування якого є розуміння причетності і відповідальності за збереження національної спадщини і шанобливе ставлення до інших націй.

У педагогічному аспекті категорію «патріотизм» розглядають як спонукання до суспільно-значущої діяльності, яка носить відносно стійкий характер, служить орієнтиром діяльності людини. Таке розуміння патріотизму дозволяє розглядати його як невід'ємну частину спрямованості особистості.

Отже, патріотизм розглядаємо і як соціальне почуття спільності, єдності, солідарності з рідними і близькими, відчуття причетності до їх долі, оскільки «батьківщина» як рідні люди і «батьківщина» як історично визначене

місце і час народження утворюють єдиний і неподільний феноменологічно життєвий світ.

Характеристика ідеалів (ідей) громадянськості призводить до висновку про необхідність розвитку і зміцнення в індивідуальній і суспільній свідомості патріотизму. Цей процес включає три основні етапи, кожен з яких пов'язаний з вдосконаленням почуття патріотизму і набуття особистістю морально-політичних якостей. Такі етапи окреслює І. Василенко [29].

На першому етапі відбувається пробудження національного почуття: почуття любові до батьківщини, яке прищеплюється через середовище, мистецтво, музику, театр, рідну мову. З цього випливає, що перший етап формування громадянськості – етап «природного» або наївного патріотизму, заснованого на почуттях.

Другий етап формування громадянськості – етап усвідомленого патріотизму, в якому почуття любові до батьківщини супідрядно духовному життю взагалі і духовному змісту служіння батьківщині зокрема. Якісна сторона патріотизму на цьому етапі визначається зміною для суб'єкта оточення: будинок / сім'я, природа, соціальні інститути, державні інститути. Ця зміна з урахуванням названих умов впливає на формування громадянських якостей особистості, але патріот на цьому етапі ще не громадянин.

Все це диктує необхідність третього етапу громадянськості, освіченого (громадянського) патріотизму. Це етап цілеспрямованого творення через призму гармонії інтересів суспільства, держави і духовності своєї нації. На третьому етапі патріотизм і громадянськість можуть виступати як рівноправні складові. Як справжній громадянин повинен бути патріотом (служити людству через призму інтересів і духу своєї нації), так і справжній (освічений) патріот, поважаючи традиції і культуру своєї Батьківщини, повинен прийти до національно-культурної ідентифікації цивілізованим шляхом через соціальну активність, політичну і правову культуру, через призму державних і громадських інтересів.

Тільки на цій стадії громадянськість і патріотизм можуть виступати як самостійні поняття, так і рівноправні складові. Як самостійні поняття вони мають

різні предмети. Громадянськість спрямована на оптимізацію розвитку правової держави і функціонування громадянського суспільства. Патріотизм – на збереження і примноження культури, традицій, повагу до звичаїв своєї Батьківщини, країни, своєї національності.

Отже, поняття «патріотизм» і «патріот» носять духовно-моральну характеристику, а «громадянин» і «громадянськість» – соціальну, правову, політичну.

Очевидним є те, що громадянськість є похідним словом від поняття «громадянство». Відповідно до Закону України «Про громадянство» (2001 зі змінами 2005, 2007, 2012, 2013, 2017, 2019 рр.), це стійкий правовий зв'язок людини з державою, що виражається в сукупності їх взаємних прав, обов'язків і відповідальності, яка заснована на визнанні та повазі гідності, основних прав і свобод людини. Але не кожна людина, що має громадянство, відчуває патріотичні почуття, відданість і любов до своєї Батьківщини, до свого народу. Громадянство – це належність особи до певної держави, закріплена відповідними юридичними документами на основі державних законів, декларацій та інших законодавчих актів.

У вузькому трактуванні поняття «громадянин» тісно пов'язане з поняттям «громадянство» і означає приналежність людини до певної держави.

Слово «громадянин» близьке латинському «civis» і його грецькому еквіваленту «polites». Вперше трактування «громадянина» як члена суспільства виводить Аристотель з поняття «місто», що означає спільноту громадян [146, с. 215], вільно народжену особу, яка користувалася повнотою громадянських і політичних прав, володіла винятковим правом брати участь в управлінні громадськими справами, голосуючи в народних зборах і займаючи виборні посади.

До X – початку XI століття належить поява термінів, що позначають міське населення: «городянин», «громадянин». В Європі до кінця XIV століття визначали міського жителя з правами, які надані йому містом, на підставі привілеїв і статусу, але, в порівнянні з дворянством, політично обмеженим. Їх називали «громадянами» [128, с. 74].

Значущим результатом розвитку соціально-педагогічної думки XVIII століття

виявилось формування ідеалу громадянина як вільної особистості, якій властиві мужність, честь, вірність Батьківщині, гідність, готовність до захисту Батьківщини. Найважливішим засобом становлення громадянина є вивчення рідної мови, словесності, вітчизняної історії, географії, основ культури [128, с. 73].

XIX століття вимагало нової людини, здатної повести країну по шляху прогресу. На рубежі XIX–XX ст. намітилася і розвивалася певна тенденція у поглядах, яка утверджувала цілком конкретний тип особистості – соціально-активного, свідомо-діяльного, право- і дієздатного громадянина майбутнього держави [55, с. 12].

Головною метою роботи школи в 70–80-ті роки XX століття стає формування активної особистості, людини-громадянина, патріота, інтернаціоналіста, переконаного борця за справедливість [32, с. 179].

У загальногуманітарному контексті громадянин – це людина, що володіє певними ціннісними орієнтаціями, активною моральною позицією, готова служити суспільству.

Поняття «громадянин» за своєю природою і соціальним значенням є юридичною категорією, яка є особистістю у її відношенні до держави, права, влади і закону. Подане відношення може виражатися в активних діях, оцінках, почуттях, переживаннях тощо [5, с. 82].

Формально (в юридичному сенсі) громадянином можна назвати кожну людину, що має громадянство тієї чи іншої країни. Однак становлення особистості як громадянина виявляється не стільки у зовнішній життєдіяльності (отримання паспорта, місце проживання, знання мови, можливість влаштуватися на роботу тощо), скільки в змінах його самосвідомості, вчинках і поведінці в цілому, в професійному саморозвитку, самовдосконаленні. Громадянин в юридичному сенсі – це людина, що має громадянство.

Це поняття має не тільки юридичний, а й особливий моральний сенс. Бути громадянином – означає займати активну моральну позицію, глибоко усвідомлювати свій патріотичний обов'язок і відповідальність у відношенні до Батьківщини, народу, національних цінностей, святинь, культури.

У політичному аспекті, громадянин – людина, яка добровільно взяла на себе функцію політика або суспільного діяча, вільно і спільно з іншими бере участь в обговоренні та вирішенні всіх важливих суспільних справ, що живе не тільки приватним, але і загальним інтересом. На відміну від політика вона це робить не за посадою, а в усвідомленні свого громадянського обов'язку [130, с. 93].

У правовому аспекті, громадянин – це людина, яка поважає закони своєї країни і готова до праці на благо суспільства, людина, що усвідомлює себе вільним і рівноправним членом цього товариства, добровільно бере участь у суспільному житті країни, володіє сукупністю прав і знаходиться під захистом закону.

Нині, в характеристику «громадянина», варто додати вміння жити в умовах ринку, забезпечуючи собі економічну самостійність, здатність інтегруватися в сформовану систему суспільних відносин, вміння встановлювати контакти з іншими людьми, готовність до об'єднання для вирішення особисто і суспільно значущих проблем, до співпраці та злагоди, неприйняття агресії, жорстокості, насильства над особистістю.

Педагоги розширюють смислове поле слова «громадянин», додавши до юридичного визначення якісні характеристики особистості. На їх думку, гідний громадянин – це людина, що володіє широкими правами і знає свої права, вміє їх захищати, нетерпимий до будь-яких проявів насильства та сваволі, людина чесна, за велінням серця виконує свої обов'язки, відчуває нерозривний зв'язок зі своєю Батьківщиною, її минулим, сьогоденням і майбутнім і постійно бере на себе відповідальність за її долю своїми конкретними справами (В. Рибалка [139], І. Сопівник [149], К. Чорна [170]).

Незважаючи на різні трактування поняття «громадянин», думки багатьох філософів, психологів і педагогів збігаються у визнанні трьох основних позицій: справжній громадянин – це моральна людина; громадянин – це той, хто здатний піднятися до інтересів всього суспільства; громадянин – це людина, яка вміє не тільки панувати, а й підкорятися.

На підставі аналізу змісту понять *під терміном «громадянин» розуміємо особу, яка належить до постійного населення даної держави, користується*

всіма правами, забезпеченими законами цієї держави, і виконує всі встановлені законами обов'язки, яка піклується про суспільне благо, підкоряє свої особисті інтереси суспільним.

Вважаємо, що подане визначення найбільш чітко виражає обов'язки і особисті якості справжнього громадянина. На наш погляд, справжній громадянин Батьківщини повинен бути совісним, чесним, скромним, безкорисливим, мужнім і безстрашним в служінні своїй Батьківщині.

Від співвідношення інтересів держави і особистості будуть залежати тенденції в особистісному розвитку громадянина, наприклад, готовність стати емігрантом або патріотом.

Як інтегральна якість громадянськості виступає через поняття «громадянська культура» та її різновиди.

Поняття «культура» використовується для характеристики конкретних суспільств, націй (культура майя), а також специфічних форм діяльності і життя (художня культура, культура побуту, праці); в більш широкому сенсі – як сфера духовного життя людей (В. Болгаріна [23], З. Борисенко [24], L. Varmer [180]).

Зарубіжні вчені, особливо американські, під культурою розуміють спосіб життя, стиль життя людей, сукупність прийнятих певною соціальною групою поглядів, цінностей, традицій, норм, існуючих соціальних і політичних взаємин [190, с. 138].

Певною мірою сутності нашої теми стосується і визначення поняття «культура» в культурології. «Культура – специфічний спосіб організації і розвитку людської діяльності, що проявляється у її матеріальних і духовних продуктах через систему соціальних норм і установ, духовні цінності, ставлення природи, між собою і до самих себе» [190].

В освітньому контексті культурою називається рівень розвитку особистості, що характеризується набутим людством соціальним досвідом і здатністю до його збереження і збагачення.

Культура в освіті виступає як її провідна змістова складова, джерело знань про природу, суспільство, способи діяльності, емоційно-вольове і ціннісне

ставлення людини до оточуючих людей, праці, спілкування [23, с. 4].

З огляду на сказане і орієнтуючись на мету дослідження, *розуміємо культуру як багатовимірне, багатофункціональне і багатоаспектне явище, яке впливає на розвиток особистості в цілому, становлення її в загальнолюдському та професійному плані.*

Для вчителя іноземної мови особливе значення мають здібності до розуміння чужої культури і точок зору, критичний аналіз власних дій і їхніх меж, визнання чужої культурної самобутності і чужої істини, вміння включити їх в свою позицію і бачення, визнання правомірності існування багатьох істин, уміння будувати діалогічні відносини і йти на розумний компроміс, оскільки новий тип соціальної дії все більше включає культурні складові і підпорядковується логіці культурного спілкування.

Наступна мегатенденція в розвитку сучасної культури, яка повинна бути врахована у підготовці майбутнього вчителя іноземної мови, – це поява і формування поряд з загальною – громадянської культури. Людина з розвиненою громадянською культурою не тільки відчуває свою приналежність до Батьківщини, її народу, а й виявляє себе як суб'єкт діяльності, який стверджується як громадянин суспільства в рамках тих законів і норм, які прийняті в тій чи іншій державі.

У роботах зарубіжних авторів громадянська культура нерідко ототожнюється з культурою демократії (J. Barbalet [179], J. Huber [192]).

У традиціях вітчизняної педагогіки можна відзначити співвідношення понять «громадянськість» – «громадянська культура», про що зазначено вище.

Громадянська культура розглядається Т. Мироненко як ставлення індивідів до інституцій держави та настанов влади, їхню законслухняність та критичну вимогливість [101, с. 7].

Під громадянською культурою Г. Пономарьова пропонує трактувати як систему поглядів, оцінок, переконань, установок щодо важливості і необхідності моральних і правових цінностей демократичного суспільства, які визначають етичну аксіологію і громадянську поведінку, активну участь в професійній діяльності [133, с. 269].

Науковиця А. Поливана розглядає громадянську культуру майбутнього учителя як сукупність громадянських цінностей, знань і почуттів, поведінкових патернів, що інтегрує громадян та стимулює їх до суспільно-політичної активності з метою самовдосконалення й суспільного розвитку держави [128, с. 63].

Громадянську культуру майбутнього учителя автор вважає невід'ємним компонентом громадянського суспільства, яка породжується в соціумі завдяки набуттю членами суспільства відповідних якостей, вона є показником рівня становлення відносин у суспільстві відповідно до задоволення громадянських потреб. Тому формування громадянської культури майбутніх учителів є не самоціллю, а лише засобом для створення особистості особливого типу, якій, з одного боку, притаманні високий рівень автономії від соціуму взагалі і від держави зокрема, а з іншого – здатність конструктивно спілкуватися з іншими особистостями заради суспільного миру [128, с. 60].

Узагальнення та систематизація ключових позицій понять «громадянськість», «громадянська культура» дає підстави трактувати *громадянську культуру майбутнього вчителя як цілісну, інтегративну особистісну характеристику, яка включає мотиви, ціннісні орієнтації, знання, активність, особисту відповідальність, відкритість до міжнаціонального спілкування у вирішенні професійних завдань.*

З огляду на орієнтацію України на розвиток громадянського суспільства, необхідно обґрунтувати такі підходи до формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, які б враховували означені характеристики громадянського суспільства.

Зупинимося на таких категоріях, як «формування» та «розвиток». Діалектика становлення особистості така, що процес формування і розвитку особистісних якостей, умінь практично неподільний. Значення дієслова «формувати» – виробляти певні якості, тобто створювати те, чого немає; «розвивати» означає поступово удосконалювати те, що вже є. Формуючи яку-небудь якість, ми одночасно її розвиваємо.

Формування – «процес і результат взаємодії людини зі всією сукупністю зовнішніх впливів (об'єктивних і суб'єктивних, цілеспрямованих і стихійних), що

викликають зміни в системі її властивостей, якостей і проявів. Формувати можна ті властивості і якості, яких ще немає у внутрішніх структурах людини, але які можуть бути «сконструйовані» в результаті спеціально створених педагогічних ситуацій, досвіду переживань, досвіду діяльності та відносин, тобто «ззовні», засвоєні на індивідуально-особистісному рівні, тобто перенесені «всерединою», для подальшого розвитку» [49, с. 217].

Визначення терміну «формування особистості» Н. Деревянко трактує через розвиток. «Розвиток» автор розуміє як взаємопов'язаний процес кількісних і якісних змін, які відбуваються в анатомо-фізіологічній будові людини, у вдосконаленні її нервової системи і психіки, в її пізнавальній і творчій діяльності, суспільно-політичних поглядах і переконаннях. Формування виступає результатом розвитку особистості і означає її становлення, набуття сукупності стійких властивостей і якостей [48, с. 9].

У дослідженні В. Петляєва «розвиток» потрактовано як процес кількісних і якісних змін, а «формування» – як досягнення рівня стійкості, визначеності в цьому процесі [121, с. 129].

Понятійно-термінологічне поєднання поняття «розвиток громадянської культури майбутніх вчителів» потрактовано А. Поливаною як новий педагогічний феномен, який орієнтує суспільство на величезні нереалізовані потенції сфери освіти, здатні значно оновити саму методологію її вивчення, концептуальне обґрунтування та методико-технологічне забезпечення [129, с. 209].

Таке трактування розвитку громадянської культури майбутнього вчителя дозволяє розглядати нам, як процес освоєння і закріплення норм, цінностей і актуальних стереотипів громадянської поведінки, які дозволять майбутньому вчителю займати активну життєву позицію в громадянському суспільстві та ефективно формувати громадянськості учня.

Аналіз філософської та психолого-педагогічної літератури дозволив А. Поливаній обґрунтувати формування громадянської культури здобувачів як цілеспрямований педагогічний процес взаємодії викладачів і здобувачів, результатом якого є усвідомлене ставлення здобувачів до суспільства і держави,

людей і соціально-політичних явищ, що виявляється в громадській поведінці і засноване на громадянських переконаннях [128, с. 95]. У цьому аспекті формування громадянської культури – широке, ємне, інтегративне поняття, яке включає компоненти зовнішнього впливу, навчання і виховання, індивідуальні психологічні якості особистості і соціальне середовище та освітнє середовище ЗВО.

Такі трактування феномену «формування громадянської культури майбутніх учителів», дозволяє нам розглядати його як цілеспрямований процес становлення і розвитку громадянських якостей особистості, що представляють її морально-обумовлену готовність до професійної діяльності та взаємодії в умовах демократичного суспільства, до використання громадянських прав і свобод; дотримання і поваги законів, до реалізації обов'язків, усвідомлення почуття відповідальності за свій політичний і моральний вибір; до максимального використання своїх здібностей; до саморозвитку і самореалізації в цілях досягнення життєвого успіху і високого статусу в громадянському суспільстві.

Формування громадянської культури здобувачів здійснюється у процесі їх підготовки, результатом якої є готовність як твердо усвідомлювана, осмислена установка здобувача, спрямована на виконання дії, що припускає наявність певних знань, умінь, навичок, громадянської поведінки, способів діяльності і правової обізнаності.

Дослідження авторських трактувань розглянутих понять дозволили В. Безлюдній виділити власну позицію, що визначає сутність професійної підготовки майбутнього вчителя. Автор розуміє її як систему організаційно-педагогічних заходів, зорієнтованих на особистісний розвиток здобувача, метою й кінцевим результатом якого є формування їх готовності до виконання майбутньої професійної діяльності [18, с. 183].

Під професійною підготовкою вчителів дослідниця В. Семиченко розуміє процес професійного становлення майбутніх фахівців; мету і результат діяльності; сенс залучення до навчально-виховної діяльності [143, с. 21].

Науковиця Н. Подковиріофф визначає професійну підготовку з міжкультурної освіти – як спеціально організований освітній процес, зумовлений ускладненням

регулятивних механізмів становлення полікультурної мовної особистості та пробудження механізмів саморегуляції майбутніх учителів іноземної мови як медіаторів культур в сфері освітньої міжкультурної взаємодії під впливом визначеної сукупності педагогічних умов та відповідного навчально-методичного забезпечення, спрямованих на формування їхнього педагогічного професіоналізму в означеному напрямку діяльності [127, с. 276].

Отже, професійну підготовку майбутніх учителів іноземної мови розуміємо як провідний компонент підготовки професійної мовної особистості, що включає власне лінгвістичний (оволодіння мовними операціями) і риторичний (оволодіння текстовими діями і комунікативною діяльністю) аспекти мовномисленнєвої діяльності при ідентифікації себе з особистістю громадянина і патріота.

Істотним, на наш погляд, є і той факт, що професійне володіння іноземною мовою для майбутнього вчителя означає не тільки здатність бути ефективним учасником міжкультурної комунікації, спілкуватися іноземною мовою, але означає засвоєння сукупності знань про мову як систему, передбачає також володіння комплексом знань, умінь і навичок, що дозволяють знаходити подібності та відмінності з рідною мовою.

Процес вивчення іноземної мови не можна обмежити лише рамками оволодіння професійними знаннями. Освоюючи нову мову, людина занурюється в іншу культуру, розширює не лише свій кругозір, але і межі свого світосприйняття і світовідчуття.

Майбутній учитель іноземної мови є не тільки суб'єктом діалогу і монологу культур, а й активним ретранслятором їх досягнень. Отже, при вивченні іноземної мови об'єктивно затребується його культурний потенціал, що в свою чергу, сприяє розвитку активності, толерантності, цілеспрямованості, креативності, залученню здобувачів до світової культури і тим самим на краще усвідомлення своєї власної ментальності. Таким чином, вивчення іноземної мови актуалізує особистісний потенціал, впливає на розвиток як особистості в цілому, так і її некогнітивних (емоцій, характеру, волі тощо) й інтелектуальних (когнітивних) аспектів.

Найважливішим фактором, що визначає успішність оволодіння іноземною

мовою, є здатність і готовність людини самостійно працювати «над мовою і з мовою», мотивовано удосконалювати набутий раніше особистісний лінгвокультурний досвід, аналізувати і оцінювати свої потреби, приймати незалежні рішення і нести за них відповідальність не тільки в окремій навчальній ситуації, але і в подальшому навчанні і самонавчанні іноземним мовам.

Узагальнюючи та систематизуючи потрактування поняття «формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки» розуміємо як цілеспрямований процес засвоєння громадянських норм, розвитку установок, мотивів, цінностей і якостей, притаманних громадянину демократичного суспільства, які активізуючись, забезпечують можливість ефективно виконувати функції, усвідомленого ставлення до суспільства і держави, людей і соціально-політичних явищ, що виявляється в громадській поведінці; набутті громадянських умінь і досвіду участі в соціально-політичному житті суспільства; відкритість до мовного спілкування та здійснення міжособистісної і міжкультурної комунікації.

1.3. Особливості формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі підготовки до професійної діяльності

В контексті дослідження проблеми формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови є сенс виділити її особливості як суб'єктів освітньої діяльності з психолого-педагогічних позицій.

Суб'єктність здобувача – це його потреба у вияві самостійності, активності в організації взаємодії з середовищем; це здатність керувати своїми діями, моделювати способи діяльності, реалізувати намічені програми; це здатність адаптуватися до мінливої соціокультурної ситуації.

Г. Татаурова зазначає, що становлення особистості відбувається саме в період студентства, коли зміцнюються такі характеристики як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціатива, вміння володіти собою, відбувається посилення свідомо-моральної поведінки, підвищується інтерес до

обов'язків і відповідальності, моральних проблем, сенсу життя та ін. [158, с. 11].

Зазначені особливості є об'єктивними передумовами для формування громадянської культури студентської молоді, оскільки відповідають внутрішнім активним потребам юнацького віку, пізнанні навколишнього світу, спілкуванні з однолітками і педагогами, суспільно цінним досягненням. Але, на жаль, в практиці доводиться зіткнутися з громадянською пасивністю, незрілістю моральних уявлень у частини студентства, безвідповідальністю, недисциплінованістю, нерозвиненим естетичним смаком.

Тому найважливішим завданням ЗВО є вироблення високого почуття політичної та громадянської зрілості, використовуючи і розвиваючи кращі якості студентської молоді, її психіки, спрямовуючи у потрібне русло її поведінку, допомагаючи їй у прагненні до високих моральних ідеалів, вчинків (І. Жадан [52], Т. Мироненко [100], К. Пекач [119]). Цей процес включає: особистісно (соціально) орієнтований розвиток соціально-ціннісних якостей, установок і ціннісних орієнтацій особистості майбутнього педагога, необхідних для повноцінного життя в суспільстві – патріотизму, національної свідомості, толерантності, почуттів обов'язку і відповідальності, громадянської позиції, законслухняності і законотворчості, соціальної і політичної активності тощо майбутнього вчителя-громадянина.

Фундаментальним для дослідження ми визначили положення про те, що вищеперераховані особливості формування громадянської культури стосуються майбутніх учителів іноземних мов, які свідомо вдосконалюють свою компетентність як англійською, так і українською мовою. У зв'язку з цим першочерговим є звернення до категорії «мовна особистість», яка розробляється в рамках антропоцентричної лінгвістики. Остання, на відміну від традиційної системно-структурної лінгвістики, що вивчає будову мови та рівні її організації, розглядає структуру і функціонування самого суб'єкта мовлення.

Науковці Ф. Бацевич [14], І. Козаченко [66], М. Сідун [82] мовну особистість трактують як сукупність здібностей і характеристик людини, що обумовлюють створення і сприйняття нею мовних творів (текстів), які

розрізняються за: 1) ступенем структурно-мовної складності; 2) глибиною і точністю відображення дійсності; 3) певною цільовою спрямованістю. Відповідно трьом зазначеним параметрам мовних творів (текстів) автор пропонує виділяти рівні структури мовної особистості: 1) вербально-семантичний рівень, або асоціативно-вербальна мережа, одиниці якого – слова і граматичні моделі; 2) лінгво-когнітивний рівень, або тезаурус, одиниці якого – поняття, концепти, ідеї, світоглядні установки, ідеологічні стереотипи, що в сукупності утворюють картину світу цієї особистості, які структурують її уявлення про дійсність; 3) мотиваційний рівень, або прагматика, одиниці якої – діяльнісно-комунікативні потреби, мотиви мовної поведінки.

Інтеграційні процеси, що відбуваються у світі нині, ставлять питання володіння іноземною мовою особливо гостро. Можливість спілкування з людьми іншої національної та культурної приналежності залежить від знання іноземної мови і в першу чергу англійської мови, яка вже давно визначена на офіційному рівні мовою міжнародного спілкування.

На основі проведених анкетних опитувань, власних педагогічних спостережень, аналізу наукової літератури з психології, навчання іноземним мовам, дослідницею С. Радул визначено, що формування потреби вивчати іноземну мову у сучасних здобувачів часто обумовлено зовнішніми, соціальними мотивами. Найбільш поширений з них – необхідність володіння іноземною мовою для успішного здійснення професійної або комерційної діяльності, вирішення спеціальних професійних завдань [135, с. 57].

В. Редько зазначає, що з психологічного погляду методи навчання іноземної мови можна поділяти на два типи. До першого типу належать методи, орієнтовані на свідомий спосіб навчання мови (для них характерні довільність, поетапність, розгортання, аналітичність і опора на логіко-граматичний і теоретичний аспекти тощо) та відомі під назвами «перекладацько-граматичні», «аналітичні», «свідомо-порівняльні». Друга група методів опирається переважно на мимовільні способи оволодіння, в першу чергу, іншомовної вимови і з можливістю вилучення рідної мови з ужитку. Методи, які належать до другої групи, відомі під назвами

«натуральні», «прямі», або «інтенсивні» [159, с. 64].

Таким чином, очевидною є тенденція до зближення різних напрямів і підходів у викладанні іноземних мов.

Сьогодні в зарубіжній мовній освіті, не існує єдиної думки з питання про те, які підходи або методи є кращими. Різні методики можуть включати варіації декількох найбільш популярних підходів: комунікативного, лексичного, сучасних варіацій (презентація, практика, продукція, тобто безпосередньо творчість), проблемного навчання (task-based learning). Наприклад, згідно з трактуванням Дж. Хармера (J. Harmer), сучасний процес навчання іноземної мови має будуватися з урахуванням таких положень: постійна робота з мовним матеріалом; мовний матеріал повинен бути доступний; комунікативні види діяльності і проблемне навчання є ефективним, хоча окремо недостатні для мовного курсу; для навчання необхідний сприятливий емоційний фон; учнів слід заохочувати самостійно робити мовні відкриття, оскільки це сприяє кращому запам'ятовуванню; лексика не менш важлива, ніж граматики; методика навчання повинна враховувати культурні особливості учнів [191, с. 96–97].

Поряд з сильними сторонами (використання в повному обсязі автентичних матеріалів; викладання, здійснюване носіями мови, широке використання наочності та ін.), перераховані вище підходи мають серйозний недолік у плані забезпечення розуміння матеріалу, що підлягає засвоєнню.

В умовах національної освіти в сфері іноземних мов провідним методом навчання є свідомо-практичний. Його назва обумовлена тим, що в процесі занять здобувачі усвідомлюють мовні форми, необхідні для спілкування, а вирішальним фактором навчання визнається іншомовна практика.

Оволодіння іноземною мовою це складний, багатоплановий процес. Крім вміння слухати, говорити, читати і писати на цій мові, він включає також предметні знання, знання про норми і умови соціальної взаємодії, знання про альтернативні способи мовної поведінки (паралінгвістичні, екстралінгвістичні).

Таким чином, вивчення іноземної мови передбачає оволодіння нею як засобом спілкування, міжособистісної і міжкультурної комунікації.

Науковцем О. Осовою виявлено закономірності процесу навчання

іноземних мов здобувачів філологічних спеціальностей, які полягають у тому, що цей процес зумовлений потребами суспільства в людях, здатних до ефективної комунікації в умовах полікультурності соціуму; цей процес є провідною частиною комплексного освітнього процесу закладу вищої освіти; його функції (навчальна, виховна і розвивальна) постають як закономірне ціле; цей процес залежить від реальних навчальних, вікових можливостей здобувачів, а також від матеріально-технічної бази закладу вищої освіти; цей процес базується на реалізації перевірених практикою дидактичних принципах [115, с. 176].

Аналіз філософської, психологічної, педагогічної та науково-методичної літератури з проблеми дозволив нам осмислити специфіку професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови у ЗВО. Ця специфіка визначається існуванням у професійній підготовці низки спрямувань (індивідуально-особистісного, комунікативного, професійно-педагогічного). Крім цього професійна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови у контексті нашого дослідження має такі специфічні характеристики: вона будується на основі базової культури особистості; передбачає розвиток «мовної особистості» і формування у майбутнього вчителя громадянської культури.

Звертаємо увагу на те, що вивчення іноземної мови здійснюється через оволодіння прийомом і передачею інформації «за усним» (говоріння і сприйняття мови на слух) і за «письмовими каналами» (читання і письмо).

Взаємозв'язок видів мовної діяльності і професійних умінь висвітлено в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Взаємозв'язок видів мовної діяльності і професійних умінь

Види мовленнєвої діяльності	Професійні вміння
аудіювання	здатність розпізнавати труднощі і проблеми в знаннях і вирішувати їх; здатність переробляти інформацію; здатність адаптуватися до умов, що змінюються (мобільність)
читання	вміння працювати з великим обсягом інформації; навички управління інформацією; вміння знаходити і аналізувати інформацію; здатність формувати критичні судження; здатність працювати самостійно; впевненість в собі; здатність до критики і самокритики (критичне мислення); здатність брати на себе відповідальність; знаходити адекватні рішення різних ситуацій

усне мовлення – монологічна мова, підготовка до монологічної мови – діалогічна мова	вміння спілкуватися усно; впевненість в собі; здатність брати на себе відповідальність; здатність розпізнавати труднощі і проблеми в знаннях і вирішувати їх; навички управління інформацією; вміння знаходити і аналізувати інформацію з різних джерел; досвід і готовність взаємодіяти з іншими людьми; здатність враховувати точки зору й інтереси інших; вміння працювати в команді; знаходити вихід з нестандартних ситуацій; впевненість в собі; вміння слухати; толерантність; повага і прийняття іншого і його погляду; вміння вести переговори; здатність до критики та самокритики; знання культур і звичаїв інших країн; вміння співпрацювати
письмо	вміння спілкуватися письмово; здатність працювати самостійно; вміння знаходити і аналізувати інформацію з різних джерел; володіння інформаційними технологіями

Аналіз таблиці доводить, що в ході вивчення іноземної мови можна формувати і розвивати як комунікативну здатність, так і професійні вміння. Це пов'язане з тим, що в процесі навчання іноземної мови відбувається навчання всіх видів мовної діяльності, спілкування і особистісної взаємодії.

К. Балабуха вказує на існування чотирьох фундаментальних функцій мови, оволодіння якими породжує когнітивну інфраструктуру; остання, в свою чергу, здійснює свідомий самоконтроль над усіма вищими психічними процесами. У порядку їх набуття виділяються такі функції: комунікативна функція мови, за допомогою якої людина опосередковує дійсність з іншими людьми або з собою; довідкова функція мови, за допомогою якої людина використовує різні семіотичні знаки для залучення своєї або іншої уваги до цього явища; узагальнююча функція мови, за допомогою якої людина абстрагує, інтерпретує, концептуалізує і класифікує досвід; саморегулююча функція мови, за допомогою якої людина свідомо контролює свої пізнавальні процеси [7, с. 13].

Ф. Бацевич визначає культурологічну функцію іноземної мови і вважає важливим використання всіх сфер і ситуацій спілкування: комунікативні наміри, обумовлені потребами у спільній діяльності, спрямовані на обмін інформацією, вироблення стратегії взаємодії, вирішення основних завдань спілкування; комунікативні наміри, обумовлені вираженням певних емоцій (висловити невдоволення, радість, співчуття, задоволення, похвалу, інтерес), спрямовані на

встановлення і підтримання контакту в процесі мовного спілкування; комунікативні наміри, пов'язані з правилами етикету: привітати, познайомитися, вибачитися, звернутися, подякувати, попроситися із співрозмовником; комунікативні директивні напрями на використання мовної взаємодії з метою координації і управління процесами спільної діяльності [14, с. 181].

З погляду способу навчання іноземної мови використовують мовний, інтуїтивний, свідомий, культурологічний, комунікативний, соціокультурний, антропоцентричний, діяльнісний підходи до навчання.

Для мовного підходу характерна орієнтація занять на оволодіння мовою як системою, що складається з одиниць різного рівня, правил їх побудови і використання в спілкуванні. Переклад використовується як основне джерело навчання і будується на основі вивчення моделей пропозицій, які є мовними зразками аналогічних однотипних фраз. Для закріплення введених зразків використовуються тренувальні вправи. Узагальнюючі відомості подаються у вигляді правил та інструкцій з використанням наочних схем і пояснень рідною мовою здобувачів. Текст і вербальні засоби унаочнюють та виступають основним джерелом навчальної інформації і засобом її засвоєння (І. Бахов [12], А. Береснєв [21], В. Калінін [60]).

Інтуїтивний підхід передбачає оволодіння мовою шляхом слухання і інтуїтивного засвоєння одиниць іноземної мови. Вважається, що здобувачі в процесі занять повторюють шлях оволодіння рідною мовою (І. Оніщук [109], Г. Татаурова [158]).

Свідомий (або когнітивний) підхід до навчання (англ. Cognition – знання, пізнання) передбачає усвідомлення, розуміння одиниць мови (для чого подаються відповідні пояснення) і формування здатності пояснювати вибір і вживання таких одиниць у процесі спілкування. На противагу принципу інтуїтивізму при свідомому підході провідним принципом навчання вважається принцип свідомості (В. Безлюдна [19], О. Карпенко [62], О. Осова [115], І.Харкавців [164]).

Діяльнісний підхід до навчання розглядає діяльність основною рушійною силою розвитку особистості. Основними структурними компонентами діяльності

виступають дії мовного і немовного характеру, що мають свої мотиви, спосіб виконання і результат (А. Віцюк [32], Н. Гойдош [37], О. Гончарова [39]). Вивчення мови носить діяльнісний характер, оскільки реальне спілкування на заняттях здійснюється за допомогою мовної діяльності, за допомогою якої учасники спілкування прагнуть вирішувати реальні і уявні завдання.

Культурологічний підхід в навчанні майбутнього вчителя іноземної мови дозволяє вирішувати культурні проблеми перекладу. Процес перекладу залежить від ступеня володіння фоновими знаннями про культуру іншого народу і розуміння доречності подання цих знань всередині своєї культури. Для правильного розуміння і повного засвоєння тексту потрібно супроводжувати переклад коментарями, пояснювати слова оригіналу так, як вони використовуються в тексті, та супроводжувати коментарі введенням фонових знань про іноземну культуру (В. Болгаріна [23], Н. Бориско [25], Р. Булгаков [28], Л. Волкова [33]).

Соціокультурний підхід передбачає в процесі занять тісний контакт мови і культури її носіїв (С. Амеліна [4], Д. Демченко [47]). Як правило, на кожному занятті з іноземної мови опрацьовуються усі види мовленнєвої діяльності – аудіювання, читання, усне мовлення (монологічне і діалогічне) і письмо.

Антропоцентричний підхід до визначення сутності мовної освіти як процесу означає, що здобувачі знаходяться в ситуації, коли їм необхідно виявляти власну активність для вирішення комунікативно-пізнавальних завдань, що мають творчий і проблемний характер. Сучасний освітній процес іноземною мовою, покликаний допомогти здобувачу усвідомити той факт, що він постійно змушений «перебувати в вимірах двох різних соціокультурних спільнот, рефлексуючи над специфікою двох різних лінгвосоціумів» (В. Калінін [60], Н. Кічук [64]).

У руслі вищевикладеного потрактуємо сутність професійної діяльності з позицій філософії, психологічного і педагогічного аспекту стосовно педагогічної професії взагалі і майбутнього вчителя іноземних мов зокрема.

Науковці розрізняють (О. Карпенко [62], М. Сідун [82], О. Шерстюк [54])

два підходи до характеристики професійної педагогічної діяльності. Перший автори умовно визначають як професіографічний (характеризується власне педагогічною діяльністю), другий – як ергологічний (характеризуються умови професійної діяльності, оскільки вони визначають істотні параметри самої діяльності).

Проведений аналіз свідчить про різноманітність підходів до аналізу професійної діяльності майбутніх учителів, що відображено в таблиці 1.5.

Виділення основних компонентів діяльності, її структурних елементів, визначення здібностей, що забезпечують її реалізацію, дозволяє простежити сам процес діяльності, а отже, при менших витратах сил і часу, але з більшою ефективністю, організовувати, контролювати, оцінювати, коригувати та спрямовувати цей процес в потрібне для педагога русло відповідно до цілей і завдань їх професійної діяльності.

Таблиця 1.5

Підходи до аналізу сутності професійної діяльності майбутніх учителів

№	Підходи	Характеристика
1	Структурний	Ієрархічна організація структури діяльності: соціологічний, психологічний, і педагогічний рівні. Соціологічний аналіз: поділ педагогічної діяльності на різні її типи, наприклад, на власне педагогічну і дослідницьку, або на типи, що відображають різні ланки: політичну, педагогічну, психологічну, методичну. Психологічний аналіз: виділення компонентного складу і структури (блоки, композиційний базис, складові блоку тощо) педагогічної діяльності. Педагогічний аналіз: виділення різноманітних педагогічних умінь, які складають структуру діяльності: вміння вирішувати основоположні завдання; вміння, пов'язані з педагогічною майстерністю; вміння, пов'язані з якостями особистості і поведінкою викладача
2.	Функціональний	Особливий наголос робиться на вивчення функцій. Діяльність вчителя розглядається у вигляді системи функцій або фундаментальних характеристик. Описуються предметні і педагогічні вміння, знання, вимоги до педагогічної професії, вибудовується ієрархія педагогічних функцій за ступенем їх значимості (громадські, методичні, організаційні, трудові, психофізіологічні).
3.	Динамічний	Особливий наголос робиться на розвитку майстерності педагога з позицій постановки нових завдань, вдосконалення людської особистості, рівнів майстерності. Динаміка зростання педагогічної майстерності проявляється в поліпшенні вміння проектувати освітній процес, в зміні поставлених завдань і мети, в постійній самоосвіті.

4.	Системний	Розгляд педагогічної діяльності в системі її відносин до «об'єкту» своєї діяльності і соціальних вимог, відображених в моделі фахівця. Модель професійної діяльності складається з взаємозв'язаних один з одним елементів, кожен з яких в суті своїй відображає «свій» розвивальний процес. Ядро моделі, з яким тісно пов'язані всі її елементи, становить розвиток педагогом способів, що забезпечують досягнення результатів. Ці способи детерміновані діями здобувача в його професійному розвитку. Одні елементи моделі відображають потенційні можливості розвитку здобувача (безперервний пошук способів педагогічних дій, адекватних ситуації; накопичення нових способів педагогічних дій). Інші елементи відображають реальний розвиток здобувача, практичну реалізацію різноманітних педагогічних способів: постійна готовність до використання на практиці різноманітних способів, постійне їх конструювання, створення на практиці все більш адекватних способів розв'язання конкретної ситуації.
----	-----------	---

Вищевисловлене, поряд з уточненням особливостей професійної діяльності майбутнього вчителя в цілому, дозволило визначити специфіку професійної діяльності вчителя іноземної мови. Ця специфіка міститься в особливостях самої системи, що вивчається і особливих завданнях, що висуваються до підготовки фахівця, професійна реалізація якої пов'язана з міжмовною взаємодією.

Вивчення питання формування громадянської культури здобувачів, показало, що обов'язок педагога не тільки володіти професійною компетентністю, а й бути морально активною особистістю з чіткою громадянською позицією і патріотичними почуттями.

У зв'язку з цим основним фактором, що визначає формування громадянської позиції особистості, є створення ситуацій сприйняття і відтворення зразків громадянськості, патріотизму і моральності, оскільки вони дозволяють розкрити перед нею протиріччя між досягнутим і необхідним рівнем особистісного розвитку, в результаті чого у них з'являється потреба в самовдосконаленні [12, с. 107].

Засобом формування громадянської культури у здобувачів, в першу чергу, є навчальний матеріал з іноземної мови, взятий з текстів, в тому числі і країнознавчих, краєзнавчих, прислів'їв і приказок громадянської спрямованості. За допомогою читання відібраних текстів вдається найбільшою мірою апелювати до почуттів та емоцій, спонукати до роздумів і співпереживання. Текст може

викликати певну емоційну реакцію, коли здобувач відчуває потребу відреагувати на прочитане, висловити свою думку. Таким чином, текст може сприяти формуванню громадянської культури здобувача.

На заняттях з іноземної мови позитивним моментом є звернення до текстів про Україну і її міст, а також краєзнавчих текстів (здобувачі охоче працюють не тільки над матеріалом, який пропонує викладач, а й самі активно добирають необхідний з їх погляду матеріал. Вони збирають інформацію, фотографії про історію міст, пам'ятні місця і видатних людей країни, оформляють альбоми, журнали і постери).

Таким чином, формування громадянських якостей за допомогою матеріалу про Україну і краєзнавчого матеріалу – це складний процес, який розширює кругозір здобувачів, прилучає їх до громадянської діяльності.

Очевидною є громадянська значимість прислів'їв і приказок для їх вивчення і порівняння з українським еквівалентом. У простій і вузькій словесної формулі прислів'їв закладено практичний досвід народу, його світобачення, міститься відношення народу до навколишньої дійсності, його ціннісні орієнтації, уявлення про своє місце на землі.

У прислів'ях виражена чітко любов до Батьківщини, наприклад, прислів'я «East or West, home is best» відповідає українському аналогу «В гостях добре, а вдома краще». Прислів'я «Every bird likes its own nest» (Кожен птах любить своє гніздо) відрізняється від українського варіанту вибором лексики, порівняйте «Кожен кулик своє болото хвалить».

Вплив на здобувачів може здійснювати не тільки зміст матеріалів, які використовуються у роботі, але і методи роботи з ними, оскільки певні методи і прийоми формують ставлення людини до справи, її поведінку, а, отже, формують, зокрема громадянські якості.

У педагогічній практиці приділяється увага не тільки відбору матеріалу, але і таким формам роботи над громадянськими проблемами, як написання листів і творів. Як правило, здобувачі пишуть твори, де їм пропонується викласти аргументи «за» і «проти» певної проблеми або висловити свою думку з приводу

проблеми. Як правило, це життєво важливі проблеми вибору громадянської спрямованості, і від здобувачів вимагається не тільки викласти свій погляд, умотивувати його, але і довести інші думки, пояснити, чому він з ними не згоден [176, с. 243].

У результаті осмислення досліджень, присвячених вивченню феномена професійної діяльності майбутнього вчителя в цілому, а також майбутнього вчителя іноземної мови, ми знайшли підтвердження того, що професійна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови супроводжується індивідуально-особистісною активністю.

На основі вищевикладеного виділяємо ряд характеристик, що визначають сутність індивідуальної траєкторії професійної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови: соціальну, індивідуально-особистісну, ціннісну, професійно-педагогічну, лінгво-методичну, творчо-практичну. Соціальність майбутнього вчителя іноземної мови визначається детермінованістю змін, що відбуваються в сучасному суспільстві. Індивідуально-особистісна характеристика зумовлена індивідуально-особистісною участю здобувачів у всіх видах діяльності. Ціннісна характеристика виражається актуалізацією педагогічних смислів за допомогою глибокої рефлексії навчального матеріалу. Професійно-педагогічна характеристика виявляється в спрямованості здобувачів осмислювати майбутню педагогічну діяльність, практично до неї готуватися. Лінгво-методична характеристика пов'язана зі специфікою дисципліни, які опановують здобувачі. Творчо-практична характеристика індивідуальної траєкторії майбутнього вчителя іноземної мови визначається їх потребою в професійному самовираженні і затребуваністю сучасної освіти в індивідуально-особистісному вияві в освітньому процесі.

Таким чином, професійне становлення особистості – це індивідуальний процес, що вимагає особистісного творчого самовираження в процесі підготовки майбутнього вчителя іноземної мови.

У контексті порушеної проблеми вважаємо, що внутрішня (змістова) складова індивідуального стилю діяльності вчителя іноземної мови є не менш важливою для процесу становлення фахівця у закладі вищої освіти, формування у

нього громадянської культури.

Специфіка педагогічної діяльності визначається також її функціями.

У загальному в педагогічній літературі поняття «функції» трактується широко – від специфічної діяльності до призначення, мети застосування; педагогічні функції – як система органічно пов'язаних між собою психічних і практичних дій, спрямованих на вирішення конкретних педагогічних завдань навчання, розвитку та виховання учнів.

Дослідниця Л. Гаврілова на перше місце висуває інформативну функцію, під якою розуміє вільне володіння навчальним матеріалом, методикою його передачі і взаємодію вчителя і учнів під час освітнього процесу [34].

Функції діяльності майбутнього вчителя іноземної мови І. Козаченко визначає такі: ціннісна – усвідомлення майбутнім учителем своєї майбутньої професійної діяльності як цінності; інформаційно-комунікативна – створення необхідного інформаційного потоку в процесі взаємовідносин суб'єктів освітнього процесу і вміння надати інформацію в доступному вигляді; мовною культурою майбутнього вчителя; креативно-прогностична – вміння рефлексувати свою педагогічну діяльність, вибудовувати перспективу її вдосконалення [66, с. 152].

Науковець М. Михайліченко вважає, що майбутній учитель-гуманітарій має володіти широким спектром функцій: світоглядно-формуальною, мотиваційною (самоактуалізація), виховною, пізнавальною, комунікативною, адаптаційною [105, с. 16].

До функцій громадянської позиції М. Павленко відносить: евристичну, пізнавально-прогностичну і соціокультурну. Евристична функція проявляється в побудові кожною людиною соціально орієнтованої системи критеріїв та норм, що регулюють її поведінку, взаємодію з громадянським суспільством. Пізнавально-прогностична функція реалізується в цілеспрямованій активності людини в процесі соціально значущої діяльності. Регулятивно-нормативна функція визначає спрямованість цілепокладальної діяльності особистості, її ідеали. Соціально-культурна функція здійснюється в створенні середовища соціального і культурного буття людини [118, с. 12].

У змісті особистісно-орієнтованого аспекту громадянської освіти О. Гармаш визначає такі функції: інтегруючу (забезпечення єдності освітніх зусиль педагогічного товариства, а також єдності змістового і процесуального аспектів громадянської освіти молоді); координуючу (управління діяльністю освітніх закладів і регулювання ділових відносин педагогічних працівників у сфері організації громадянської освіти молодого покоління); соціокультурну (виконання соціально-значущої діяльності, реалізація пріоритетного напрямку державної політики в сфері громадянської освіти); професійно-орієнтовану (акцентуація на значущості ролі вчителя в руслі організації громадянської освіти для сучасного суспільства, орієнтація на безперервне підвищення кваліфікації педагогічних працівників, підвищення їх педагогічної культури, формування і розвиток професійно значущих якостей з метою якісної організації освітньої діяльності в позначеному аспекті); інноваційну (пошук і впровадження в освітню практику сучасних інноваційних методик, форм, методів і засобів громадянської освіти); діагностичну (дозволяє на основі виділених критеріїв і показників аналізувати рівень громадянської культури школяра, здобувача, визначати розвиненість професійно-педагогічної культури вчителя, викладача, який здійснює навчання, ефективність організації громадянської освіти на визначених рівнях освіти) [36].

Аналіз та систематизація науково-педагогічної літератури дозволив виділити в структурі професійної діяльності вчителя іноземної мови із сформованою громадянською культурою основні функції, які згруповано так: інформаційна, практико-орієнтаційна, інтегруюча, рефлексивна функції.

Центральною функцією професійної діяльності майбутніх учителів іноземної мови є інформаційна, яка розглядається нами як набуття системи базових громадянсько-правових знань в процесі міжособистісного спілкування. За допомогою цієї функції здійснюються всі інші функції процесу розвитку громадянської культури здобувачів. Інформаційна функція породжує спільну творчу діяльність, в якій пріоритетними є спільні способи вирішення питань, спільні способи відкриття знань.

Необхідність в практико-орієнтаційній функції – наслідок практичної

діяльності людей. Зі свого боку, необхідність внесення в практичну діяльність належної спрямованості є безпосередньою основою процесу формування громадянської культури здобувача.

З перерахованими вище функціями тісно пов'язана рефлексивна, яка регулює процес формування громадянської культури здобувачів. Рефлексивна функція має вагоме значення, оскільки завдяки їй у процесі розвитку громадянської позиції здобувачів набуває важливого значення такий компонент як зворотний зв'язок.

Інтегруюча функція (формування громадської думки, що вимагає поваги до громадянських якостей особистості, створення стабільних умов гармонізації відносин особистості, суспільства і держави; сприяння позитивної спрямованості моральних установок, впливу на мотиви поведінки і діяльності, що дозволяють критично оцінювати самого себе, суспільні явища, державну політику та активізувати творчу спрямованість особистості.

Роль поданих функцій не однозначна і в кожному конкретному випадку залежить, з одного боку, від ступеня сформованості в здобувачів знань, інтересу і потреб, на основі яких відбувається формування громадянської культури, а з іншого – від умов, що впливають на її формування.

Проте індивідуальний стиль роботи вчителя визначається не тільки функціями, а й професійно значущими якостями та неповторним різноманіттям їх комбінацій.

На основі систематизації та аналізу наукових праць (В. Баркасі [11], М. Бахтін [13], З. Борисенко [24], Н. Дерев'янка [49], В. Кремень [76], Н. Мельник [99] та ін.), потрактовано авторами професійно значущі якості були нами узагальнено та класифіковано (таблиця 1.6).

Істотним потенціалом володіють особистісні якості педагога – його ставлення до життя, дітей, своєї роботи, педагогічна майстерність, загальна культура, моральні цінності. Учитель є носієм ціннісного ставлення до світу, безпосереднім учасником і організатором взаємодії «учитель-учень» в освітньому процесі, координатором, ініціатором, радником.

Професійно значущі якості майбутнього вчителя іноземної мови

Групи якостей	Зміст
домінантні якості	соціальна активність, цілеспрямованість, здатність контролювати себе, вміння швидко обирати педагогічні рішення, щирість, сумлінність, неупередженість, гуманність, широкий кругозір, педагогічний такт, терплячість
периферійні якості	доброзичливість, почуття гумору, наявність багатого життєвого досвіду, харизматичність
негативні якості	упередженість, невміння контролювати свою поведінку, прагнення зводити рахунки з учнями, недоречне підкреслення своєї переваги над учнями, зарозумілість, незібраність
професійні протипоказання	наявність соціально небезпечних звичок, грубість, безпринципність, некомпетентність з предмету, безвідповідальність

Такий учитель характеризується наявністю відповідних якостей: теоретичних уявлень про організацію освіти на сучасному рівні, суб'єктно-об'єктних відносин (дидактичному комплексі, що включає нормативний апарат, принципи, методичні прийоми; психолого-фізіологічні особливості школярів, рівень сформованості у них громадянськості, їх поглядів на світ); умінь системно аналізувати складні проблеми сучасного життя суспільства і навколишнього середовища; знань способів впливу на об'єкт освітнього процесу, тобто організації системної взаємодії для формування соціально-моральних якостей особистості і способів діагностування результативності.

На основі вищесказаного, виявлені особливості формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови в спекті їх підготовки до професійної діяльності (єдність особистісно-орієнтованої та професійної складових професійної підготовки, інтеграція її теоретичної, методичної, практичної сфер; кореляція загальнонаукового, загальнопрофесійного і спеціального компонентів професійної підготовки майбутніх педагогів, а також особлива значимість патріотичного, політико-правового, національного, міжнаціонального і загальнолюдського аспектів громадянської культури для майбутнього вчителя; комплексний характер мети громадянської освіти, що виявляється в єдності наукових знань, ціннісних відносин і практичної діяльності, а також її

безперервність, послідовність і наступність на державному, регіональному, локальному й індивідуальному рівнях реалізації), врахування яких дозволяє істотно підвищити ефективність процесу формування громадянської культури в ході професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

Висновки до першого розділу

Узагальнення та систематизація наукової літератури дає розуміння ступеня розробленості проблеми формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки, зокрема розкритті питання глобалізації розвитку суспільства, зокрема громадянського; комплексному підході до характеристики громадянської культури; підготовки майбутніх учителів іноземної мови; визначено науково-методичні та психолого-педагогічні основи формування громадянської культури учнівської молоді.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дозволив осмислити специфіку професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови у ЗВО. Вона визначається існуванням у професійній підготовці низки спрямувань (індивідуально-особистісного, комунікативного, професійно-педагогічного). Крім цього професійна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови у контексті нашого дослідження має такі специфічні характеристики: вона будується на основі базової культури особистості; передбачає розвиток «мовної особистості» і формування у майбутнього вчителя громадянської культури.

Проте, у багатьох працях недостатньо чітко простежується зв'язок теорії і практики формування громадянської культури майбутніх учителів під час викладання дисциплін з методикою викладання окремих дисциплін, з аудиторною і позааудиторною роботою в освітньому процесі ЗВО. Це свідчить про недостатність розроблення проблеми формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки на теоретичному і практичному рівнях в педагогіці.

На основі аналізу понять «громадянин», «громадянськість», «патріотизм»,

«культура», «громадянська культура», «громадянське суспільство» потрактовано ключовий термін «формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки».

Формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки визначаємо як цілеспрямований процес засвоєння громадянських норм, розвитку установок, мотивів, цінностей і якостей, притаманних громадянину демократичного суспільства, які активізуються, забезпечують можливість ефективно виконати професійні функції, усвідомленого ставлення до суспільства і держави, людей і соціально-політичних явищ, що виявляється в громадській поведінці; набутті громадянських умінь і досвіду участі в соціально-політичному житті суспільства; відкритості до мовного спілкування та здійснення міжособистісної і міжкультурної комунікації.

Специфіка професійної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови міститься в особливостях самої системи, що вивчається і особливих завданнях, що висуваються до підготовки фахівця, професійна реалізація якої пов'язана з міжмовною взаємодією. Вивчення питань формування громадянської культури здобувачів, показало, що обов'язок педагога не тільки володіти професійною компетентністю, а й бути морально активною особистістю з чіткою громадянською позицією і відкритими патріотичними почуттями.

Специфіка педагогічної діяльності майбутнього вчителя іноземної мови визначається також її функціями: інформаційною, практико-орієнтаційною, інтегруючою, рефлексивною.

Особливостями формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови в спекті їх підготовки до професійної діяльності є: єдність особистісно-орієнтованої та професійної складових професійної підготовки, інтеграція її теоретичної, методичної, практичної сфер; кореляція загально-наукового, загальнопрофесійного і спеціального компонентів професійної підготовки майбутніх педагогів, а також особлива значимість патріотичного, політико-правового, національного, міжнаціонального і загальнолюдського аспектів громадянської культури для майбутнього вчителя; комплексний характер

мети громадянської освіти, що виявляється в єдності наукових знань, ціннісних відносин і практичної діяльності, а також її безперервність, послідовність і наступність на державному, регіональному, локальному й індивідуальному рівнях реалізації, врахування яких дозволяє істотно підвищити ефективність процесу формування громадянської культури в ході професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

Професійними якостями майбутніх учителів іноземної мови визначено: інтелектуальну розвиненість, пізнавальну ініціативу, професійну спрямованість, комунікативність, патріотичність, соціальну адаптивність, суспільно-політичну грамотність і активність; до власне якостей громадянської культури належать: почуття обов'язку, громадянська відповідальність, повага прав і обов'язків громадян, потреба в громадянських вчинках, повага законів, почуття особистої свободи, усвідомлення і розумне використання своїх прав і обов'язків, усвідомлення відповідальності за наслідки своєї діяльності, знання громадянських обов'язків, громадська активність, мужність, громадянська зрілість, яка є потребою прояву громадської активності, прагненням до практичної участі в діяльності громадського самоврядування, почуття гідності перед країною, суспільством, батьками; повага до Конституції країни, її символів; відповідальність за долю країни; громадська дисципліна, незалежність переконань, вимогливість до себе, бережливе ставлення до суспільного надбання.

Результати першого розділу дослідження висвітлено в публікаціях автора [86; 87; 88; 89; 93; 94; 95; 96].

РОЗДІЛ 2

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНOSTІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

2.1. Методика та організація дослідно-експериментальної роботи

В системі взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих один одного методів педагогічного дослідження основним обрано педагогічний експеримент, що дозволив найбільш повно вивчити закономірності процесу формування громадянської культури майбутніх учителів під час професійної підготовки.

Розумітимемо під педагогічним експериментом систему пізнавальних операцій, пов'язаних з вивченням педагогічних ситуацій, фактів, явищ, процесів, факторів, спеціально створених умов для з'ясування властивостей, зв'язків, відносин, закономірностей; дослідницькою діяльністю – перевірку висунутої гіпотези, розгорнуту в природних і штучно створених контрольованих і керованих умовах, результатом якої є нове знання.

При організації дослідження враховувалися такі вимоги до проведення педагогічного експерименту, зокрема:

- експеримент здійснювався в реальних умовах освітнього процесу;
- дослідну роботу побудовано відповідно до логіки послідовного експерименту, діагностика контрольної і експериментальної груп проводилася на різних етапах реалізації експериментальної програми формування громадянської культури студентської молоді;
- для отримання найбільш об'єктивних результатів запропоновано методику визначення рівнів сформованості громадянської культури здобувачів;
- набори завдань, послідовність і характер їх постановки визначалися цілями кожного етапу;
- контрольні зрізи, за допомогою яких визначали рівень сформованості

громадянської культури здійснювалися у формах, актуальних для життєдіяльності особистості в умовах громадянського суспільства;

- процедуру проведення педагогічного експерименту визначено у вигляді однозначного алгоритму;
- у процедуру обробки статистично обґрунтованих методів підрахунку та стандартизації тестового бала включено вказівку на імовірнісний рівень статистичної достовірності;
- проведення перевірки на репрезентативність, надійність і валідність.

Таким чином, характерними для сутності педагогічного експерименту є такі особливості: наявність мети експерименту, гіпотези, спеціально створених контрольованих і керованих умов експерименту, способів діагностики, способів впливу на предмет експериментування, наявність нового педагогічного знання.

Для визначення необхідності проведення педагогічного експерименту організовано *пілотажне дослідження*, яке передбачало проведення теоретичного аналізу наукової та методичної літератури з проблеми дослідження. На цьому етапі була сформульована гіпотеза дослідження, вивчалися напрями процесу формування громадянської культури майбутніх учителів, розроблявся науково-логічний апарат, вирішувалися теоретичні завдання дослідження.

Під час пілотажного дослідження здійснено вивчення уявлень викладачів, вчителів, здобувачів про майбутню професійну діяльність вчителя іноземної мови: осмислення професійного вибору (чи пов'язують вони свою майбутню професію з громадянськими знаннями, яке місце в їх уявленнях надається розвитку здібностей учитися і вчити інших), вивчення освітнього процесу, спрямованого на формування громадянської культури здобувачів; складання та аналіз банку вихідних даних про стан сформованості у них громадянської культури; дослідження їх індивідуально-психологічних особливостей; вивчення можливостей процесу формування громадянської культури здобувачів засобами іноземної мови, виявлення резервів для формування громадянської культури в освітньому процесі ЗВО.

На цьому етапі дослідження можемо зазначити тільки початкові уявлення

майбутніх вчителів іноземної мови про свою майбутню професійну діяльність.

Діагностичний інструментарій (методи дослідження) включав: вивчення та аналіз сучасної психолого-педагогічної та науково-методичної літератури з питань педагогічного експерименту, нормативно-правових документів про освіту, навчальних планів і програм; педагогічне спостереження за навчальною діяльністю здобувачів в аудиторний і позааудиторний час; анкетування й інтерв'ювання здобувачів і вчителів іноземної мови; тестування здобувачів; бесіду зі здобувачами і вчителями; аналіз і узагальнення результатів діяльності здобувачів; математичну обробку даних. Анкети, опитувальники, тести подано у додатку А.

В рамках пілотажного дослідження проведено таку роботу: складено діагностичну карту з виявлення можливостей освітнього процесу у формуванні громадянської культури здобувачів; проаналізовано робочі програми навчальних дисциплін, курсів за вибором для виявлення можливостей навчальної діяльності з іноземної мови в формуванні громадянської культури здобувачів; вивчено програми педагогічної практики здобувачів для виявлення можливостей практичної діяльності у формуванні у них громадянської культури; організовано зустрічі та бесіди з викладачами, кураторами, вчителями, проаналізовано концепції, плани, звіти з навчальної та виховної роботи з метою виявлення факту проведення роботи зі здобувачами у напрямку формування у них громадянської культури.

Завдання дослідно-експериментальної роботи впливають з мети і гіпотези дослідження і включають перевірку правильності наших припущень про шляхи та способи ефективного формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови. До цих завдань віднесено такі: визначити початковий рівень сформованості громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови; апробувати модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови; експериментально перевірити педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови; провести якісний і кількісний аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи; наочно подати результати в графічному вираженні.

Відповідно до мети, гіпотези і завдань дослідження проведено такі етапи

дослідно-експериментальної роботи: констатувальний, метою якою було виявлення початкового стану сформованості громадянської культури у майбутніх учителів іноземної мови; формувальний, що включав апробацію розробленої моделі та реалізацію педагогічних умов формування громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови, проведення контрольних зрізів; узагальнюючий, під час якого проводився аналіз і оцінка отриманих результатів (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Етапи дослідно-експериментальної роботи

Етапи		Задачі
констатувальний	підготовчий	визначити критерії сформованості громадянської культури на основі проведеного теоретичного дослідження; розробити критерії оцінки сформованості громадянської культури майбутнього вчителя в навчанні іноземної мови; визначити методику оцінки рівня сформованості громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови (складання анкет і тестів).
	практичний	провести анкетування та тестування з метою збору даних про наявний рівень сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.
	аналітичний	обробити і проаналізувати отримані дані; визначити вихідний рівень сформованості громадянської культури у здобувачів контрольної і експериментальної груп.
формувальний	підготовчий	визначити педагогічні умови формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови; вибрати форми, методи і засоби реалізації педагогічних умов формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.
	практичний	апробувати модель та реалізувати педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови; провести контрольне тестування з метою визначення рівня сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.
	аналітичний	обробити і проаналізувати дані, отримані в результаті контрольного тестування; визначити підсумковий рівень сформованості громадянської культури у здобувачів контрольної і експериментальної груп.
узагальнюючий	порівняти і проаналізувати дані, отримані в ході проведення констатувального і формувального експериментів; обробити результати дослідження за допомогою статистичних методів; подати результати дослідно-експериментальної роботи в кількісному і графічному вираженні; зробити відповідні висновки про успішність / неуспішність реалізації педагогічних умов формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови мов і значущості висунутої гіпотези.	

На констатувальному етапі педагогічного експерименту конкретизовано категоріальний апарат дослідження; розроблено програму проведення педагогічного експерименту; визначено склад контрольної і експериментальної

груп; систематизовано емпіричний матеріал; виділено критерії, показники оцінювання сформованості громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови; проведено діагностику вихідного рівня сформованості громадянської культури здобувачів контрольної і експериментальної груп, досліджено уявлення здобувачів про громадянську культуру; виявлено обсяг громадянських знань здобувачів, вивчено ставлення до громадянських цінностей та їх сформованість у здобувачів; визначено ступінь їх громадянської активності; означено вихідний рівень (низький, середній, високий) сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови на основі виділених критеріїв і показників; підбрано діагностичні методики обстеження; узагальнено та систематизовано отримані дані, здійснено прогнозування очікуваних результатів експерименту, можливих негативних впливів та шляхи їх усунення.

На цьому етапі використовувалися такі методи дослідження, як анкетування, тестування, аналіз, порівняння, вивчення документації ЗВО, бесіда, опитування, спостереження.

Під час *формувального етапу* педагогічного експерименту розроблено механізм підвищення ефективності роботи спрямованої на формування громадянської культури здобувачів і методика впровадження програми, апробовано модель і зреалізовано педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, здійснено експериментальна перевірка педагогічних умов.

Метою формувального експерименту є формування громадянських знань, умінь, навичок, якостей, здібностей і мотивації здобувачів як майбутніх фахівців. Відповідно до цієї мети було висунуто такі завдання: а) оновлення змісту навчальних дисциплін громадянською тематикою, впровадження в процес підготовки майбутніх фахівців спецсеминарів, різних форм організації занять, розробка завдань для навчальної практики здобувачів; б) розвиток когнітивних, креативних здібностей і формування практичних навичок здобувачів, і на цій основі підвищення їх мотивації й інтересу до навчальної та професійної діяльності; в) здійснення поточної діагностики ефективності даних курсів і, в разі

потреби, їх коригування. На цьому етапі програми педагогічного експерименту застосовувалися такі методи, як спостереження, консультування, тестування, анкетування, аналіз отриманих результатів.

Під час формувального етапу експерименту зреалізовано педагогічні умови, здійснено пошук і перевірку педагогічних засобів формування громадянської культури студентської молоді.

Проведений теоретико-методологічний аналіз процесу формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, виявлено труднощі, фактори і протиріччя, що дозволило розробити методіку дослідно-експериментальної роботи. Її мета полягала в тому, щоб на основі теоретичного аналізу та дослідницької роботи обґрунтувати сутність, зміст і структуру, а також виявити основні педагогічні шляхи вдосконалення процесу формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.

Відповідно до мети і завдань дослідження розроблено стратегію експериментальної роботи, що включає вивчення можливостей методіки діагностики рівнів сформованості громадянської культури здобувачів, їх ранжування за ступенем сформованості громадянської культури, якісний аналіз кожного з рівнів, порівняння динаміки становлення громадянської культури здобувачів експериментальної та контрольної груп.

Програма експерименту з формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі підготовки складається з трьох організаційних рівнів: заходи ЗВО; кафедральні заходи; індивідуальна робота як в аудиторний, так і позааудиторний час (лекції, семінари, лабораторно-практичні заняття, навчально-ознайомчі, навчально-інструктивні заняття, індивідуальні співбесіди, самостійні роботи і практики; педагогічні підходи і методи виконання завдання формування здобувача – громадянина).

Здобувачі експериментальних груп обов'язково включалися в єдиний, цілісний процес реалізації педагогічних умов ефективного формування у них громадянської культури.

На узагальнювальному етапі педагогічного експерименту проведено

порівняння і аналіз даних, систематизовано та узагальнено отримані результати, здійснено обробку результатів дослідження за допомогою методів математичної статистики, проведено порівняльний аналіз кількісних і якісних результатів дослідження та статистично оброблено дані в експериментальній і контрольній групах, статистично оброблено результати експерименту, складено графіки, таблиці, рисунки, гістограми; діагностовано рівень зміни досліджуваного явища; застосовано метод визначення статистичної значущості результатів з використанням критерію К. Пірсона.

Для досягнення мети, розв'язання поставлених у дослідженні завдань використано такі експериментальні методи: тестування, анкетування, аналіз і статистична обробка підсумкових результатів.

Для дослідно-експериментальної роботи були залучені здобувачі галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, спеціальності Середня освіта. Англійська мова і література, ОП Середня освіта. Англійська мова і література, французька мова і література.

Для реалізації задуму експерименту необхідно було створити контрольну (КГ) і експериментальну (ЕГ) групи. При виборі необхідної кількості респондентів враховувалася специфіка форм організації навчального процесу. Ми виходили з того, що основними формами роботи організації навчального процесу є лекційні та практичні заняття і що заняття проходять в групах по 8–15 чоловік.

Для отримання обґрунтованих і достовірних результатів в процесі експерименту визначався обсяг вибіркової сукупності і доведення її репрезентативності. Репрезентативність визначалася адекватним поданням вибірки респондентів і відповідністю початкового рівня вимірюваної якості порівнюваних груп. Це визначалося за формулою:

$$n = \frac{t^2 p(1-p)}{a_0^2}, \text{ де} \quad (2.1)$$

n – загальне число груп, на які розділилися результати спостережень;

t – коефіцієнт значущості (1,96) при вірогідності P (0,95);

a_0 – ймовірна гранична помилка вибірки (5%).

Оскільки в педагогічних дослідженнях прийнято $t = 1,96$, а максимальну помилку $a_0 = 0,05$, то згідно цієї формули обсяг вибіркової сукупності від генеральної сукупності склав 396 осіб (189 – контрольна, 207 – експериментальна групи).

У експерименті адекватне уявлення вибірки забезпечувалося: 1) однорідними віковими рамками респондентів; 2) рівністю за наповнюваністю, за рівнем успішності; 3) навчанням за єдиною освітньою програмою; 4) адекватністю початкового рівня сформованості досліджуваної якості. Оскільки в експерименті повністю вирівняти початкові рівні порівнюваних даних експериментальної і контрольної груп практично неможливо, то для збільшення надійності результатів в якості контрольної групи береться свідомо сильніша група. У цих випадках істотна різниця, одержувана за результатами формувального експерименту, стає більш достовірною.

В рамках формувального етапу педагогічного експерименту з експериментальною групою проведено додаткові заходи з громадянської тематики, до складу яких входили психологічні тренінги, ділові, рольові ігри, спрямовані на розвиток громадянських якостей і толерантності у здобувачів. У контрольній групі заняття зі здобувачами проходили в стандартній формі, з мінімальним залученням їх до позааудиторної діяльності.

Для того, щоб ліквідувати випадковість результатів і простежити динаміку сформованості громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови впродовж дослідно-пошукової роботи, проведено зрізи: початковий та кінцевий. Зрізи проводилися у формі контрольних, самостійних практичних робіт, які передбачили вирішення полікультурно-громадянських, громадянсько-аксіологічних, громадянсько-партисипативних типів завдань.

Для виявлення рівня сформованості мотиваційно-ціннісного критерію використано такі анкети та методики: визначення спрямованості здобувачів на професійну педагогічну діяльність; мотивації навчання у ЗВО (Т. Ільїної); спрямованості і характеру внутрішньої мотивації навчальної діяльності здобувачів під час вивчення іноземної мови; сформованості життєвих цінностей,

громадянської позиції, громадянських ціннісних орієнтацій; сформованості професійно значущих та патріотичних якостей тощо (додатки А, Б).

Для визначення рівня сформованості пізнавально-когнітивного критерію громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови використовувався комплекс діагностик: анкети для визначення мотивів навчально-пізнавальної діяльності, ступеня індивідуально-особистісного прояву здобувачів у навчальній діяльності, виявлення рівня знань здобувачів з громадянської проблематики, з перевірки засвоєння основних понять здобувачами щодо формування громадянськості, методики семантичного диференціалу (Ч. Осгуд), завдання з осмислення можливості застосування отриманих лінгвістичних знань на практиці у рамках практичного курсу англійської мови; тексти віршованих творів, створених здобувачами у процесі вивчення громадянської тематики та їх переклади українською мовою, «Портрет ідеального громадянина», «Професійна спрямованість особистості», а також бесіди, спостереження, спеціально складені індивідуальні коректувальні завдання, опитувальники тощо (додатки А, Б, Ж).

Для діагностування сформованості поведінково-діяльнісного критерію підібрано анкети та методики, що дозволили в подальшому проаналізувати напрям особистісного розвитку здобувачів, оцінити динаміку сформованості у них громадянської культури, сформованості комунікативних умінь (за М. Шнайдером), діагностики рівня розвитку рефлексивності (А. Карпов), «Вивчення самооцінки особистості», метод «Незакінчене речення», тести, ситуації, завдання для визначення рівня самостійної соціально значущої і практичної діяльності здобувачів (додатки А, Б, Ж).

Запропоновано критерії оцінювання відповідей на запитання анкет: 5 балів отримували здобувачі, які чітко відповіли на всі питання, усвідомлювали важливість формування громадянської культури для майбутнього фахівця як одну зі складових успішної професійної діяльності вчителя іноземної мови; 4 – майже повністю відповіли на запитання, але відчували труднощі з поясненням окремих положень; 3 бали ставили здобувачам, які частково відповіли на запитання анкети, показали обмежені знання про громадянську культуру; 2 балами

оцінювали відповіді здобувачів, які не вважали формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови важливим аспектом професійної підготовки.

Результати супутніх зрізів, проведених з вирішення полікультурного-громадянських, громадянсько-аксіологічних, громадянсько-партисипативних типів завдань, оцінювалися за такою системою: 5 балів ставилося в тому випадку, якщо завдання виконане правильно, всі дії обґрунтовані, запропоновано нетрадиційне рішення; 4 бали – якщо завдання виконане правильно, дії обґрунтовані, проте запропоновано традиційне рішення; 3 бали – якщо ситуація вирішена без обґрунтування дій; 2 бали – якщо завдання не вирішене.

Знання оцінювалися за їх повнотою і місткістю:

– коефіцієнт повноти засвоєння змісту поняття обчислювався за формулою: $K(n) = n / N$, де n – кількість засвоєних істотних ознак поняття; N – загальна кількість істотних ознак, що підлягають засвоєнню на відповідному етапі засвоєння поняття;

– коефіцієнт повноти засвоєння обсягу поняття обчислювався за формулою: $K(o) = n / N$, де n – кількість об'єктів даного поняття, засвоєних здобувачем; N – загальна кількість об'єктів охоплених даним поняттям;

– коефіцієнт міцності засвоєння знань обчислювався за формулою: $P = K_2 / K_1$, де K_1 – коефіцієнт повноти засвоєння змісту і обсягу знання при першій перевірці; K_2 – коефіцієнт повноти засвоєння змісту і обсягу знання при подальшій перевірці.

За основу обраної методики діагностики умінь покладені методи поелементного і поопераційного аналізу, розроблені А. Усовою. Уміння оцінювалися за повнотою, міцністю і усвідомленістю:

– коефіцієнт повноти володіння умінням обчислювався за формулою $k = n / N$, де n – кількість вірно виконаних дій; N – кількість дій, що входять в структуру вміння;

– коефіцієнт міцності оволодіння умінням обчислювався за формулою: $g = k_2 / k_1$, де k_1 – коефіцієнт повноти сформованості вміння при першій перевірці;

k_2 – коефіцієнт повноти сформованості вміння при подальшій перевірці;

– усвідомленість визначалася за ступенем обґрунтованості майбутнім вчителем іноземної мови своїх дій: а) здобувач не усвідомлює виконувану дію, не може обґрунтувати свій вибір; б) здобувач не досить усвідомлює виконувану дію, не може логічно обґрунтувати свої дії; в) у цілому дію здобувачем усвідомлено, при обґрунтуванні допускає деякі неточності; г) дія повністю усвідомлено здобувачем, логічно обґрунтована.

Для встановлення взаємозалежності між п'ятибальною шкалою оцінювання і виділеними рівнями сформованості громадянської культури оцінку проводили диференційовано за кожним рівнем. Середня сума всіх оцінок дозволила дати кількісну оцінку рівня сформованості громадянської культури майбутніх педагогів як за кожним критерієм окремо, так і загальну оцінку рівня її сформованості у здобувачів.

Запропоновано шкалу оцінювання показників сформованості громадянської культури: розвинений досконало і виявляється завжди (5 балів), розвинений достатньо і проявляється завжди (4 бали), в основному розвинений і часто проявляється (3 бали), проявляється іноді (2 бали), нерозвинений і не проявляється (1 бал). Бал 1 не використовуємо, оскільки в широкій практиці в освітньому процесі оцінка 1 практично не застосовується.

При кількісному визначенні рівня сформованості громадянської культури здобувачів встановлено нерівномірні угруповання значень за методикою, запропонованою А. Киверялг [79].

Оскільки в нашому дослідженні сумарний бал, що оцінює узагальнений результат, змінюється в межах від 0 до 100, то, відповідно до викладеної вище методики, рівні узгоджувалися з балами (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2

Шкала оцінки рівня сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови

Рівні	Низький	Середній	Високий
Оцінка в балах	до 2,25	2,26–3,75	3,76–5,0
%	до 45,0	45,2–75,0	75,2–100

Низький рівень (до 45,0%) – якщо якість ще не стала рисою характеру, недостатньо ефективно виявляється в діях і вчинках здобувачів, а іноді більш характерні ознаки якості – антипода. Середній рівень (45,2–75,0%) – якщо якість є рисою характеру, в діях проявляється широко, ефективно, але відзначаються відхилення, викликані неповним розвитком самої якості. Високий рівень (75,2–100%) – якщо якість є чітко вираженою рисою характеру, проявляється у всіх діях здобувачів стійко, широко, ефективно.

Обрані методики визначення рівня сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, розроблена шкала оцінювання відповідно до специфіки проблеми дослідження покладено в основу дослідно-експериментальної роботи.

2.2. Аналіз стану формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки

Пілотажне дослідження передбачало вивчення принципів, умов формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови і аналіз системи забезпечення цього процесу.

З метою вивчення стану процесу формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови проводився аналіз навчальних програм, а також практики їх підготовки.

Оскільки, освітнє середовище містить систему взаємопов'язаних компонентів (теоретичний, практичний, методичний), що відображають ту чи іншу сферу професійної підготовки майбутніх педагогів, для ефективного розвитку у них громадянської культури необхідне залучення здобувачів до кожного з них (М. Алексеєва [2], Н. Дерев'янку [48], О. Дубасенюк [50], Т. Мироненко [102], М. Михайліченко [104] та ін.).

Так, теоретична підготовка майбутніх вчителів іноземної мови включає спільну роботу здобувачів і викладачів, спрямовану на оволодіння здобувачами системою знань про майбутню професійну діяльність, про особливості навчальної

діяльності, про взаємодію суб'єктів освітнього процесу, про теоретичні аспекти досліджуваної мови (теоретична граматики, теоретична фонетика, стилістика, лексикологія тощо), про культуру досліджуваної країни іноземною мовою, про реалізацію міжкультурної комунікації, а також з теорії та методики її викладання тощо.

Теоретичний компонент передбачає збагачення змісту гуманітарних, психолого-педагогічних дисциплін громадянською тематикою; організацію вибіркових дисциплін з проблем формування громадянської культури молоді.

Практична підготовка майбутніх вчителів іноземної мови передбачає залучення їх до квазіпрофесійної і професійної діяльності, під час виконання якої відбувається набуття ними лінгво-культурознавчих, мовних, міжкультурних, комунікативних, прогностичних, проектувальних, організаційних, рефлексивних вмінь, оволодіння комплексом педагогічних прийомів і засобів, пов'язаних з організацією процесу навчання іноземних мов. Ця підготовка здійснюється на семінарських, практичних і лабораторних заняттях, під час самостійної роботи здобувачів, при виконанні завдань репродуктивного і творчого характеру, педагогічної практики, у залученні здобувачів до участі в соціально-педагогічних акціях, соціально-корисній діяльності, у позааудиторних заходах ЗВО, факультету, групи з громадянської тематики.

Методична підготовка майбутніх учителів іноземної мови вважається одночасно компонентом професійної підготовки і фактично самостійною системою, яка реалізується в процесі засвоєння навчальних дисциплін «Методика навчання англійської мови», «Методика навчання другої іноземної мови», вибіркових дисциплін, спецсемінарів, а також дослідницької, методичної роботи здобувачів і педагогічної практики на всіх рівнях освітнього процесу.

У контексті проблеми дослідження визначаємо основні компоненти змісту формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки:

1. Соціальний компонент відображає спрямованість, міцність і продуктивність соціальних контактів майбутнього вчителя; сукупність його

соціальних цінностей (громадянських прав та обов'язків, правових відносин, відповідальність за справи і вчинки, гуманне ставлення до людей, милосердя); ступінь соціальної адаптованості, соціально-моральний статус майбутнього вчителя; задоволеність життєвим і професійним статусом.

2. Політичний компонент відображає сформованість світоглядних позицій майбутнього вчителя, ступінь зв'язку майбутнього вчителя з суспільством і державою, зацікавлене ставлення до подій в країні і світі, політологічну ерудицію, ступінь довіри до держави (повага до законів і потреба їх виконання), якість зв'язку з державою (відчуття себе громадянином країни, визнання демократичних цінностей та свобод).

3. Культурно-освітній компонент дозволяє визначити загальнокультурний кругозір, знання світових культурних цінностей і традиційних цінностей свого народу, вміння користуватися ними і примножувати, прагнення до пізнання суспільних і державних проблем, вміння активно застосовувати знання в соціальній практиці.

4. Психолого-педагогічний компонент включає демократичний стиль відносин в педагогічному колективі, ЗВО; психологічний комфорт у відносинах з однокласниками, викладачами; почуття захищеності, позитивне ставлення до професійної діяльності.

5. Морально-розвивальний компонент відображає різноманітні показники індивідуально-особистісного розвитку. Серед них провідні позиції у формуванні громадянських якостей займають: емоційно-духовна прихильність до малої батьківщини; наявність позитивних життєвих перспектив-цінностей, загально-людських (сім'я, освіта, культура, праця) і традиційних цінностей свого народу; наявність позитивної мотивації, діяльності в приватній та громадській сферах життя; ступінь контактності, чуйності, бажання і вміння розуміти і приймати інакшість інших людей; прояв толерантності в сфері відносин, інтересів, матеріальних і духовних пристрастей; моральна стійкість при відкритості до впливів ззовні; ступінь самореалізації особистісного потенціалу в громадянсько значущій діяльності.

Отже, аналізуючи спільні тенденції і сучасні акценти, основними засобами формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови у ЗВО є: громадянсько-патріотичний потенціал освітнього процесу; традиції ЗВО, факультету, групи; педагогічна практика; студентське самоврядування; культурно-масова та громадянська діяльність здобувачів; волонтерська робота.

Основним завданням, яке вирішувалося нами у спільній роботі з викладачами гуманітарних дисциплін, полягало у виділенні в дисциплінах тем, питань, проблем, які стоять перед суспільством і перед здобувачами в процесі їх вивчення, які мають вплив на розвиток їх громадянських поглядів, переконань і поведінки.

Курс «Історія та культура України» орієнтований на засвоєння здобувачами моральної сторони громадянського обов'язку та громадянської відповідальності. Основними поняттями дисципліни «Історія та культура України» є: культура, динаміка культури, мова і символи культури, культурні коди, міжкультурні комунікації, культурні цінності і норми, культурні традиції, культурна самоідентичність, культурна модернізація, етнокультурні та соціально-політичні процеси становлення української державності; роль ХХ століття у світовій історії: глобалізація суспільних процесів; соціальна трансформація суспільства.

Основне завдання оновленого курсу полягало у формуванні почуття причетності здобувачів до цінностей вітчизняної культури як однієї з провідних світових культур і прагнення зміцнити її авторитет. У ситуації конфронтації культур і цивілізацій нам важливо було дати здобувачам уявлення про можливість здійснення конструктивного діалогу, заснованого на повазі до цінностей інших культур. Ми прагнули сформуванню уявлення здобувачів про те, ким вони є не тільки за фактом свого народження, а за культурою. Так, наприклад, на практичних заняттях подавалась характеристика традицій, формувалося позитивне ставлення до культурної та природної спадщини, сучасних наукових знань про основні етапи та найважливіші тенденції розвитку нашої Батьківщини, що є найпотужнішим засобом формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.

Формування громадянської культури під час вивчення дисципліни

«Українська мова за професійним спрямуванням» в межах змістової лінії «громадянська культура» включає опанування: мови та її аспектів (теоретичний, практичний, функціональний, прагматичний, синхронічний, діахронічний, соціокультурний, діалектологічний і порівняльний); різних типів текстів (письмові, усні і віртуальні); видів комунікацій (усна, письмова та віртуальна). Процес її оновлення відбувався за такими прийомами: засвоєння знань про громадянську культуру, ставлення до громадянської культури, набуття практичного досвіду громадянської поведінки.

З курсу «Філософія» здобувачі отримують знання про сутність, структуру і форми світогляду, знання онтологічних, прaksiологічних, гносеологічних, аксіологічних проблем, поданих у філософському аспекті, які розкриваються як вчення про цінності, методологічні орієнтири для духовно-ціннісного освоєння дійсності. Курс «Філософія» здобувачам надає відомості про основи буття людини, осмислення життя, з метою вироблення ефективної для особистості і суспільства громадянської лінії життя.

Дисципліна «Політологічні та соціальні науки» забезпечує правову і політичну освіту, є одним із засобів сучасної соціалізації особистості з формування політичної і правової культури, яка входить до завдань формування громадянської культури особистості. Правова освіта сприяє розвитку соціальної культури громадян, оскільки передбачає вивчення правових понять, поваги до закону, формування навичок правової поведінки і активності у виконанні громадянського обов'язку.

Активізуючи пізнавальну здатність здобувачів, формуючи їхні громадянські погляди і переконання в процесі вивчення дисципліни «Політологічні та соціальні науки», ми робили основний акцент на такі теми курсу: «Громадянське суспільство», «Особистість в політиці», «Місьцеве самоврядування в системі політичної влади», «Основні різновиди суспільно-політичних рухів».

Серед тем дисциплін гуманітарної підготовки виокремлені такі, громадянський потенціал яких сприяє формуванню основних теоретичних знань і понять про громадянські цінності в рамках суміжних дисциплін. Можливості цих навчальних дисциплін подано в таблиці 2.3.

**Можливості дисциплін гуманітарної підготовки у формуванні
громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови**

Назва дисципліни	Теоретичні знання і поняття
Філософія	Філософське вчення про природу громадянських цінностей; типи аксіологічних концепцій і їх суть; закономірності розвитку аксіологічних ідей; теорія пізнання і творчості. Глобальні проблеми сучасності в міжкультурному контексті. Суспільство і його структура. Громадянське суспільство і держава. Людина в системі соціальних зв'язків. Людина і історичний процес: особистість і маси, свобода і необхідність. Сене людського буття. Насильство і ненасильство. Свобода і відповідальність. Моральні цінності. Релігійні цінності та свобода совісті. Взаємодія цивілізацій і сценарії майбутнього
Історія та культура України	Становлення української державності. Україна на шляху радикальної соціально-економічної модернізації. Культура в сучасній Україні. Зовнішньополітична діяльність в умовах нової геополітичної ситуації. Типологія культур, етнічна та національна, елітарна і масова культури. Східні і західні типи культур. Місце і роль України у світовій культурі. Тенденції культурної універсализації в світовому сучасному процесі; культура і суспільство, культура і глобальні процеси сучасності; культура і особистість, інкультурація та соціалізація. Моральність і мораль як основні загальнолюдські цінності; поняття про етичні норми та моральну культуру особистості.
Політологічні та соціологічні науки	Політичне життя і владні відносини, роль і місце політики в житті сучасних суспільств, соціальні функції політики, громадянське суспільство, його походження і особливості, особливості становлення громадянського суспільства в Україні, соціокультурні аспекти політики; світова політика і міжнародні відносини, політичні і правові процеси, державна політика, взаємозв'язки правової держави і громадянського суспільства, природа і призначення політики, суть політичної влади, державних і недержавних політичних інститутів, їх функціональне призначення і різновиди, поняття «ціннісної орієнтації особистості» як соціальні установки особистості («соціальний аттитюд»); знання про професійні цінності, а також про цінності демографічних груп та інших об'єднань людей, суспільство і соціальні інститути, світова система і процеси глобалізації; соціальні групи і спільності, види спільнот; соціальні рухи; соціальна нерівність, поняття соціального статусу; соціальна взаємодія і соціальні відносини, громадська думка як інститут громадянського суспільства.
Українська мова за професійним спрямуванням	Культура мови і мовний етикет, прояв громадянської культури у спілкуванні, професійній діяльності

Дисципліни фундаментальної підготовки визначають змістовий аспект професійної діяльності, забезпечують процес професійного становлення, досвіду дослідницької роботи, досвіду впровадження результатів наукового пошуку, забезпечують рівень громадянської культури майбутнього фахівця і громадянина

країни, основи інтегративного підходу до досліджуваних явищ тощо. Так, «Стилістика» розкриває культуру мови, мову, як систему, форми мовної комунікації, правила ведення дискусій, правильну мовну поведінку на електронних конференціях; дає уявлення про стилістичні (виразні) засоби сучасної мови на різних її рівнях (фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному); «Історія мови» формує знання історії розвитку досліджуваної мови, вміння читати і аналізувати літературні твори, які стосуються різних періодів історії країни досліджуваної мови; «Теоретична фонетика» озброює знаннями про звукову будову мови в фізичному, фізіологічному і соціальному аспектах; «Лексикологія» знайомить здобувачів із загальнолінгвістичними тенденціями розвитку словникового складу досліджуваної іноземної мови, лексикологічний аналіз текстів в процесі викладання іноземної мови в середній школі; «Теоретична граматики» сприяє оволодінню знаннями про граматичну будову досліджуваної іноземної мови і її одиниці.

Аналіз та узагальнення навчальних програм дисциплін фундаментальної підготовки, показав, що в них практично не використовуються такі поняття, як «громадянськість», «любов до Батьківщини» тощо.

Дисципліни психолого-педагогічної підготовки (Психологія, Педагогіка) озброюють здобувачів знаннями психології, вікових та індивідуальних особливостей людини, теорією навчання і виховання, практичними вміннями та навичками організації освітнього процесу. Вони спрямовані на розвиток педагогічної самосвідомості, мислення майбутнього вчителя; його творчої індивідуальності, що виявляється в способах аналізу, проектування, рефлексії педагогічної діяльності; формуванні педагогічних професійних цінностей, креативності; підготовки до педагогічної діяльності.

Дисципліна «Психологія» володіє резервними можливостями, що створюють передумови до формування громадянської культури здобувачів освіти.

«Педагогіка» як навчальна дисципліна має ряд особливостей, що стимулюють ефективність освітнього процесу. У змісті курсу «Педагогіка» є теми спільні зі змістом курсу іноземної мови: риси характеру людини, професійні

якості вчителя, модель сучасної школи тощо. Це дає можливість організувати дискусії з педагогічних проблем іноземною мовою. Організація практичних занять передбачає спілкування іноземною мовою, використання рольових ігор, дискусій, читання та обговорення художніх творів та літератури за фахом, що становить основу комунікативної підготовки майбутніх вчителів іноземної мови.

В рамках вивчення дисципліни є потенційні можливості формування громадянської культури здобувачів, застосування знань на практиці, розвиток громадянськості учнів, формування вміння діагностувати рівень громадянськості учнів тощо. У зміст дисципліни уведено теми: «Формування громадянської потреби в підлітковому віці», «Вивчення сформованості громадянських професійних якостей майбутнього педагога», «Проблема громадянської освіти в підлітковому віці», «Громадянська самосвідомість учнів і її розвиток», «Система громадянських цінностей учня» тощо.

Відсутність або часткове висвітлення теми формування громадянської культури у навчальних програмах змусило нас звернутися до теорії міжпредметних і внутрішньопредметних зв'язків, встановлення яких забезпечує наступність, послідовність і систематичність формування громадянської культури майбутніх учителів у процесі професійної підготовки у ЗВО.

Контент-аналіз навчальних програм з курсу «Педагогіка» дозволив виявити основні ідеї, поняття, концепції, на основі яких було встановлено внутрішньопредметні зв'язки під час вивчення курсу «Педагогіка» для формування громадянської культури майбутніх учителів. Це такі теми: «Виховання громадянської культури школяра», «Класний керівник як організатор освітнього процесу», «Родинне виховання особистості школяра. Педагогічне партнерство сім'ї, школи та громади».

Спільними, на які ми спираємося при формуванні чотирьох структурних компонентів громадянської культури (політичної, правової, патріотичної та моральної), вважаємо такі:

– особистісні та професійні якості вчителя, соціальне значення професії вчителя; професійна компетентність як єдність теоретичної і практичної

готовності до професійної діяльності (тема «Особливості педагогічної професії та формування особистості вчителя»);

– значення групової форми навчання і колективних способів навчання для формування умінь взаємодії в соціумі, необхідних члену демократичної спільноти (Змістовий модуль 3 «Дидактика (Теорія навчання)»);

– особливості інформаційних технологій, модульного навчання, критичного мислення та педагогічних майстерень, що впливають на формування умінь самостійно здобувати інформацію і критично оцінювати її, виробляти власні погляди і переконання, аргументовано відстоювати їх займати незалежну позицію, толерантно ставитися до думки інших людей, поважати їх права і гідність, здатність взаємодіяти з ними і розділяти відповідальність за результати спільної роботи, необхідні члену громадянського суспільства (тема «Різні типи навчання»);

– методи і форми навчання і виховання (Змістовий модуль 2 «Теорія виховання» тема «Зміст виховання в сучасному закладі освіти», змістовий модуль 3 «Теорія навчання» тема «Організаційні форми навчання в закладі загальної середньої освіти»).

Потенціал дисциплін психолого-педагогічної підготовки у формуванні громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови подано в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Можливості навчальних дисциплін психолого-педагогічної підготовки у формуванні громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови

№	Назва дисципліни	Теоретичні знання і поняття
1.	Психологія	Громадянські потреби в підлітковому віці, громадянські професійні якості майбутнього педагога, громадянське виховання в підлітковому віці, громадянська самосвідомість учнів і її розвиток, система громадянських цінностей, людське спілкування як соціально значуща цінність, дефініція «цінності»; категорія «цінності» в рамках теорії особистості; поняття «ціннісної орієнтації».
2.	Педагогіка	Громадянська освіта підростаючого покоління; традиційні і сучасні форми, засоби, методи і технології громадянської освіти, поняття і ідеї, що сприяють формуванню громадянської культури, перш за все, політичної і правової складових, аксіологічні засади педагогіки, теоретичні знання і поняття педагогічної аксіології, гуманістична освітня парадигма, освіта і її аксіологічна функція, поняття «цінностей» в педагогіці, їх класифікація.

Науково-предметна підготовка здійснюється дисциплінами «Методика навчання англійської мови», «Історія зарубіжної літератури», «Практика усного і писемного мовлення», які забезпечують фундаментальну наукову підготовку педагога зі спеціальності, орієнтовані на розвиток особистості учня засобами досліджуваного предмета.

Формування громадянської культури під час вивчення дисципліни «Історія зарубіжної літератури» в межах змістової лінії «громадянська культура» спрямовано на розвиток громадянської активності особистості.

Методика навчання іноземної мови (англійської, французької) передбачає формування громадянина, здатного реалізувати себе у вільній демократичній державі, який володіє розвиненим громадянським обов'язком, знаннями і повагою законів демократичної держави, а також прав і обов'язків її громадян.

Проведене дослідження дозволяє констатувати брак навчальних матеріалів, які відображають громадянську тематику.

Аналіз чинних навчально-методичних комплексів з французької мови для середньої школи, дозволяє зробити висновок про те, що в них відсутній необхідний матеріал, пов'язаний з вивченням основних принципів, ідей і змісту документів про права людини, права дитини, присутній нерівномірний розподіл громадянських аспектів досліджуваних матеріалів. Громадянсько-правовий аспект досліджуваних тем не використовується як сполучна ланка між розділами, і не служить їх взаємопроникненню. Зміст поданих навчальних завдань не завжди сприяє формуванню активної громадянської позиції здобувачів.

Спостереження за освітнім процесом у ЗВО показало, що робота із включення в зміст дисципліни «Методика навчання англійської мови» матеріалу з громадянської спрямованості та використання форм та методів формування громадянських якостей проводиться безсистемно, тобто не усвідомлюється як спеціальне завдання.

Нами проаналізовано навчальну програму дисципліни «Практика усного і писемного мовлення», мета якої полягає у формуванні у здобувачів здатності і готовності до міжкультурної комунікації; освітня мета передбачає вивчення

іноземної мови не як лінгвістичної системи, а як засобу міжкультурного спілкування та інструменту пізнання культури певної національної спільноти, в тому числі лінгвокультури. На жаль, констатовано, що в аналізованих програмах відсутня спрямованість на формування громадянської культури.

Включення в експериментальні заняття матеріалу, що максимально виконує функцію формування громадянської культури, країнознавчих та краєзнавчих текстів, прислів'їв і приказок громадянської спрямованості, завдань для самостійної роботи склали основу дослідницької діяльності. Навчання знанням про культуру, соціальні цінності історії Батьківщини, знанням традицій, звичаїв, символіки країни, що вивчається, способам самостійного отримання інформації; формування почуття поваги, любові гордості, відданості своїй Батьківщині, прагнення присвятити працю, сили і здібності розквіту Батьківщини, прагнення бути соціально активним, прагнення досконало опанувати обраний фах, поряд з навчанням іноземної мови, склали основні завдання формування громадянських якостей здобувачів у процесі навчання іноземної мови.

Актуалізація теоретичних знань громадянського змісту найбільш ефективно виявляється на педагогічній практиці (2 і 3 курс – навчальна (педагогічна); 4 курс – виробнича (педагогічна)), коли отримані знання використовуються у освітньому процесі з учнями.

До основних функцій педагогічної практики можна віднести інформаційну та верифікаційну. Виконання інформаційної функції здійснюється через забезпечення здобувачів новою інформацією у ході навчання. Верифікаційна функція передбачає знайомство і перевірку теоретичних знань, отриманих в процесі навчання, в конкретній практичній діяльності.

На першому етапі педагогічної практики (2 курс) запропоновано аспектний аналіз. Характер спостережуваних аспектів спрямовує здобувача на становлення власної громадянської позиції через місце, роль і позицію вчителя, з яким вони працюють і проводять освітню діяльність.

На другому етапі (3 курс), коли здобувач є помічником класного керівника, йому пропонується реалізувати науково-дослідницьку проблему в освітньому

процесі. З'являється здатність реалізувати свій творчий потенціал, проявити власну громадянську культуру, перевірити і зміцнити громадянську позицію у ході практики.

Третій етап (4 курс), коли здобувач виступає не в ролі помічника, а самостійного і відповідального виконавця, йому надається можливість побачити і зрозуміти через самостійний пошук сенс громадянської спрямованості позакласної роботи.

Серед допоміжних компонентів процесу формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови виділяється студентське самоврядування, що реалізується шляхом їх залучення до участі у роботі студради, студоб'єднання. Через участь у студентському самоврядуванні здобувач отримує різноманітний досвід відносин, заснованих на взаємодопомозі, взаємній відповідальності, взаєморозумінні, толерантності та повазі – основних ціннісних орієнтирах громадянського суспільства.

Інформаційно-просвітницький допоміжний компонент пов'язаний зі знайомством здобувачів з особливостями процесу формування громадянської культури молоді в ЗМІ, відвідуванням тематичних виставок в бібліотеці, вивченням навчально-методичних посібників на кафедрах ЗВО тощо.

Одним з важливих допоміжних компонентів є система самоосвіти. Самоосвіта підкріплює процес формування громадянської культури, є засобом формування цілеспрямованості, конкурентоспроможності і значущою силою саморозвитку особистості в нових економічних умовах.

З метою виявлення підготовленості педагогічних кадрів до цілеспрямованої систематичної роботи, яка формує особистість громадянина, проведено анкетування 54 вчителів іноземної мови. Текст анкети подано у додатку А.

Анкета складалася з питань, що дозволяють визначити, наскільки важливою для вчителів є робота з формування громадянської позиції учнів серед інших напрямів освітнього процесу і також які методи і засоби викладання використовуються вчителями на уроках. Було запропоновано такі питання: «Що Ви розумієте під громадянською позицією особистості?», «Як Ви вважаєте, які із

запропонованих якостей повинні бути сформовані у старшокласників в процесі викладання гуманітарних предметів?», а) громадянська відповідальність; б) громадянський обов'язок; в) патріотизм; г) громадянськість. 80,1% вчителів вважають, що громадянська позиція повинна формуватися системно і послідовно, 63,3% з них висловили впевненість в тому, що головну роль в цьому відіграє саме їх предмет. Більшість (72,9%) вчителів відповіли, що громадянська позиція це, перш за все, незалежна точка зору суб'єкта з політико-правових та соціальних питань, що стосуються державного управління та відносин у громадянському суспільстві.

Деякі з питань анкети мали на меті з'ясувати ставлення самих вчителів до конкретної, цілеспрямованої роботи з формування громадянської позиції у старшокласників. Так, на питання: «Чи приділяєте ви увагу формуванню у школярів громадянської позиції?», позитивно відповіли 36,2% респондентів, 16,4% опитаних відповіли, що роблять це іноді, 47,4% вчителів такої мети перед собою взагалі не ставлять. У процесі дослідження вчителям пропонувалося оцінити те, як педагогічна діяльність спрямована на формування громадянської позиції особистості школяра, який знає, поважає і свідомо дотримується законів своєї країни. Їм необхідно було відповісти на питання «Чи організовуєте Ви освітній процес таким чином, щоб учні усвідомлювали себе повноправними громадянами Батьківщини?». На це питання 21,3% вчителів відповіли ствердно, 78,7% відзначили, що роблять це епізодично, що свідчить про усвідомленість вчителями необхідності і актуальності роботи з формування у школярів громадянської позиції, серед якої провідна роль відводиться гуманітарним предметам.

Дані опитування свідчать про те, що 73,1% вчителів вбачають можливості іноземної мови як предмета у формуванні громадянськості у школярів.

В результаті дослідження встановлено, що вчителі по-різному оцінюють громадянський потенціал навчального матеріалу, за яким вони працюють з учнями. 36,9% педагогів вважає, що зміст і структура навчального матеріалу сприяє громадянській освіті. На думку 63,1%, займатися громадянською освітою,

використовуючи той же самий навчальний матеріал, неможливо.

В 2/3 шкіл, які представляють респонденти, відсутні міжпредметні, бінарні, інтегровані форми навчальних занять й позакласних заходів, які були б спрямовані на посилення громадянського потенціалу іноземної мови.

Таблиця 2.5

Відповіді вчителів іноземної мови

№	Питання анкети	Відповіді учасників анкетування	%
1	У чому, на ваш погляд, виявляється громадянський потенціал іноземної мови?	У зразках моральності, патріотизму, внутрішньої свободи, представлених у творі	62,1
		У можливості міркувати, оцінювати, формувати свою думку; в ситуації вибору	59,4
		У високій ідейності, гуманізмі, емоційності, характерних для творів літератури	58,3
		У можливості співвіднесення особистісного і суспільного, моделюванні ситуації вибору	50,5
2	Які цінності (співвідносні з поняттям громадянськість) можна формувати в процесі вивчення іноземної мови?	Патріотизм	84,1
		Людська гідність	69,3
		Готовність виконати громадянський обов'язок	68,2
		Відповідальність	61,4
		Честь, совість	59,4
		Внутрішня свобода	55,8
		Повага і терпимість до інших людей	53,1
		Незалежність	52,2
Працьовитість	51,6		

Результати опитування показали, що більшість вчителів розуміють значущість ціннісно-сміслового змісту навчального предмета «Іноземна мова», визначають її громадянський потенціал. Разом з тим необхідність цілеспрямованої і спеціальним чином організованої роботи з формування громадянськості засобами предмета визнається не всіма. Однією з причин цього є відсутність спеціальних знань, недостатня підготовка вчителів, що свідчить про важливість педагогічної організації зазначеного процесу засобами предмета «Іноземна мова».

Аналіз літератури з проблеми дослідження, а також практика сучасної школи дозволяють зробити висновок про те, що в сучасній школі не надається належна увага громадянській функції предмета «Іноземна мова», а також не здійснюється комплексний підхід до вирішення завдань формування громадянськості засобами іноземної мови.

Це підтверджують результати опитування учнів. Аналіз результатів опитувань, показує, що понад половини із 96 опитаних учнів (55,3%) заявили про незнання своїх громадянських прав. Такі якості, як готовність і здатність брати активну участь у справах суспільства і держави, користуватися правами і виконувати обов'язки, відзначалися респондентами дуже рідко.

Серед запропонованих старшокласникам понять останнє місце надійно займає «громадянська відповідальність». Їй віддали перевагу 5,2% респондентів. Цей факт свідчить про істотне протиріччя між потребами суспільства і школяра. У той же час спостерігається протиріччя між ставленням учнів до громадянської відповідальності, до соціальної системи громадянського суспільства і пріоритетів політичного впливу на державу. Так, якщо 90,8% опитаних учнів не вважають «громадянську відповідальність» значущою для себе, то 77,9% з них хотіли б знати свої обов'язки, проявляли готовність застосувати їх на практиці.

Педагогічне спостереження (34 уроки) підтвердило результати анкетування. При постановці завдань уроку тільки в 10,6% випадків мала місце орієнтація учнів на вироблення власного ставлення до цінностей громадянського суспільства. При підведенні підсумків уроку 80,3% вчителів критерієм виставлення учневі оцінки вважали точні знання і, значно рідше, ступінь володіння вміннями, усвідомлення досліджуваного соціального явища з точним зазначенням його ознак; обґрунтування власного ставлення до отриманої інформації; побудова власної моделі дій.

Нами було проведено анкетування серед здобувачів старших курсів. Опитано 128 осіб.

Пілотажне дослідження дало можливість поставити здобувачам питання про перспективи навчальних дисциплін у формуванні громадянської культури. На 1–3 курсах, як показало опитування здобувачів, найбільший вплив на формування і активізацію громадянської культури надають всі навчальні дисципліни. Оскільки респонденти могли ще не вивчали окремі навчальні дисципліни, ми запропонували їх припустити, який вплив можуть надати ці курси на формування у них громадянської культури. Думки узагальнено і подано в таблиці 2.6.

**Узагальнені дані думок здобувачів про вплив навчальних дисциплін
на формування у них громадянської культури**

Навчальні дисципліни	Здійснює значущий вплив %			Здійснює деякий вплив %			Не впливає %			Важко відповісти %		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
1. «Історія та культура України»	40,3	29,4	28,6	45,3	51,6	58,2	7,3	5,1	11,9	7,1	13,9	1,3
2. «Українська мова за професійним спрямуванням»	30,2	19,4	12,7	52,1	48,4	59,3	6,4	15,3	24,8	11,3	16,9	13,2
3. «Філософія»	16,3	25,8	10,4	47,1	39,2	46,4	23,3	25,7	32,4	13,3	9,3	13,8
4. «Практика усного та писемного мовлення»	25,1	26,9	18,7	41,8	36,2	40,6	25,3	19,3	21,8	7,8	17,6	18,9
5. «Методика навчання іноземної мови»	52,3	41,9	50,6	38,1	26,3	27,8	6,3	15,2	7,4	3,3	16,6	14,2
6. «Країнознавство»	27,6	27,2	25,8	50,2	41,3	46,9	6,1	11,7	17,8	16,7	19,8	13,5
7. «Політологічні та соціологічні науки»	24,9	33,6	41,5	40,3	24,7	39,8	10,8	16,3	5,1	24,0	25,4	13,6
8. «Психологія»	36,1	46,3	40,8	36,1	35,4	35,8	13,0	3,3	12,4	14,8	9,1	11,0
9. «Педагогіка»	39,9	37,4	33,2	41,5	38,2	39,8	9,8	3,5	15,6	8,8	14,9	11,4

Здобувачі 1 і 3 курсів відзначили найбільший вплив на формування громадянської культури курсу «Методика навчання іноземної мови» (52,3% і 50,6%). Важливе значення має, на думку здобувачів першого курсу, вивчення дисципліни «Історія та культура України» – 40,3%, а на думку здобувачів третього курсу «Політологічні та соціологічні науки» – 41,5% опитаних. Здобувачі 2 курсу виділили «Психологію» – 46,3%, «Педагогіку» – 37,4% і «Методику навчання іноземної мови» – 41,9%. З усіх навчальних дисциплін, що впливають на формування громадянської культури меншою мірою, виділили «Філософію» – 16,3% респондентів 1 курсу, 25,8% респондентів 2 курсу, 10,4% респондентів 3 курсу. Приватні бесіди зі здобувачами показали, що вони не усвідомлюють значущість філософських знань у формуванні громадянської культури.

«Педагогіці», як навчальній дисципліні, яка значно впливає на формування громадянської культури, здобувачі віддали значну кількість голосів – 39,9% респондентів 1 курсу, 37,4% респондентів 2 курсу, 33,2% респондентів 3 курсу. Індивідуальні бесіди зі здобувачами показали, що більшість з них відчують

брак знань з основних громадянських прав і обов'язків, мають бажання і потребу їх опановувати.

На запитання «У яких формах громадського життя університету Ви готові брати участь?» необхідно було підкреслити потрібну відповідь: в громадських заходах (шанобливе ставлення до традицій, культури тощо), надання соціальної допомоги, участь у студентському самоврядуванні, участь в волонтерській роботі, робота з дітьми за місцем проживання, школі, таборі тощо, інші види. Отримано відповідь: найбільший інтерес викликало студентське самоврядування (29,4%), 25,8% – привернула робота з дітьми за місцем проживання, школі, таборі; 18,3% – виявили бажання брати участь у волонтерській роботі, 17,2% – у громадських заходах, 10,3% – надавати соціальну допомогу.

Відповідь на питання «Що означає для Вас бути громадянином Батьківщини?» для більшості здобувачів – це означає любити свою Батьківщину, піклуватися про неї як про свою матір (28,9%), захищати її, вміти постояти за неї, за її незалежність, мати почуття національної гордості за її минуле, сподіватися на вагоме майбутнє (22,4%), знати і поважати її культуру, історію, традиції, гімн (6,8%). Для значної частини здобувачів бути громадянином означає жити в своїй рідній країні, всіляко сприяти її культурному і духовному розвитку, процвітанню (11,2%); поважати народ, дорослих, батьків, себе (8,4%); бути істинним патріотом (11,0%).

Як видно з відповідей, сучасні молоді люди визнають за собою виконання певних обов'язків і дотримання законів, але також вимагають і від держави гарантії дотримання їхніх прав. Проглядається також необхідність володіння такими якостями громадянина як чесність, порядність, гідність, громадянська мужність, відповідальність за країну, за свої вчинки, справедливість. Виявлено слабе знання таких питань, як сутність демократичного ладу, громадянське суспільство, права людини, участь громадян в управлінні державою, плюралізм і багатоваріантність, політична і громадянська зрілість тощо. Було зафіксовано, що 98,6% респондентів обізнані про дані категорії на рівні емоційного реагування. 67,9% респондентів вважають, що у них сформована громадянська позиція; 15,4% повідомили, що вони ніколи раніше не замислювалися над тим, що це таке, однак

спробували в роботі на підставі прочитаних визначень («громадянин», «громадянськість», «громадянська позиція») сформулювати свої міркування з цього приводу; 13,2% – це респонденти, які заявили, що не мають громадянської позиції і не хочуть (не можуть) її мати; 3,5% виявили повне нерозуміння завдання («кожна людина є громадянином тієї чи іншої країни, тобто має громадянську позицію»).

Респонденти, які заявили, що громадянська позиція у них сформована (67,9%), розуміють це в такий спосіб: 24,4% не пов'язують наявність громадянської відповідальності у людини з її обов'язками як громадянина перед своєю країною. Для них наявність громадянської відповідальності виражається в відповідальності за свою долю і в активному, перетворювальному ставленні до неї («треба шукати причину своїх невдач в собі», «перш за все людина повинна відповідати за свої вчинки»).

22,9% респондентів пов'язують наявність громадянської позиції з активною участю у виборах. 19,8% респондентів розуміють громадянську позицію як комплекс оцінних суджень до політичних, економічних, соціальних і духовних структур суспільства, наявність власного погляду на події, що відбуваються в країні. 17,4% респондентів вважають, що активна громадянська позиція однозначно передбачає любов до Батьківщини і почуття патріотизму. 12,2% респондентів вважають, що людина, яка має громадянську позицію, бере участь в житті суспільства (проте не конкретизують як). 9,4% респондентів трактують активну громадянську позицію як відповідальність перед країною (служіння народу, суспільству, Батьківщині; борг перед Батьківщиною; принесення користі Батьківщині; участь в національному доході). 7,2% респондентів вважають, що активна громадянська позиція виражається в дотриманні законів. 6,1% трактують наявність активної громадянської позиції як боротьбу за свої права, «хоча б найменші». 5,0% респондентів розуміють активну громадянську позицію як прояв протесту проти негативних процесів, що відбуваються в суспільстві (корупція, ввезення ядерних відходів тощо).

Таким чином, у більшості здобувачів не сформована усвідомлена громадянська позиція. Найчастіше це або інтуїтивні пошуки на підставі

побутових, випадкових знань і уявлень, або книжкове тлумачення. Разом з тим результати дослідження ще не означають, що здобувачі в переважній більшості аполітичні, байдужі до долі країни і стурбовані лише своїми особистими проблемами. Мова швидше йде про те, що в системі освіти недостатньо уваги приділяється проблемам громадянської освіти.

Отже, результати досліджень показують як позитивні, так і негативні сторони громадянського досвіду студентства. На жаль, доводиться констатувати індиферентність до суспільно-політичних подій, недооцінку ролі гуманітарних знань, культури як засобу духовно-морального розвитку особистості. І одночасно констатуємо позитивні тенденції: зростаючий престиж освіти, відродження почуття патріотизму і національної гідності, прояв оптимізму в поглядах на майбутнє.

Аналіз педагогічного процесу в ЗВО, особливості розвитку молодіжних рухів, які формують громадянську культуру здобувачів, дозволили виявити труднощі в організації та реалізації цього процесу. До них належать загальні труднощі: формування громадянської позиції здійснюється в складній і суперечливій соціальній ситуації, що виявляється в низці негативних явищ: соціальній, регіональній, етноконфесійній дезінтеграції суспільства, його криміналізації, зростанні явної та прихованої форм безробіття, зростаючої небезпеки наркотизації молоді, зниження рівня її фізичного і психічного здоров'я, зростаючої бездуховності.

До часткових труднощів для ЗВО належать: формування громадянської культури здійснюється невизначеністю вимог до цього процесу в умовах вищої освіти; недостатніми можливостями ЗВО в здійсненні комплексного впливу на когнітивну, ціннісну, мотиваційну і поведінкову сфери громадянської культури здобувачів та ін.

Отже, аналіз літератури з проблеми дослідження, а також практики підготовки майбутніх учителів іноземної мови дозволяє зробити висновок про те, що в ЗВО не надається належна увага вирішенню завдання формування у них громадянської культури під час вивчення іноземної мови у процесі професійної підготовки.

2.3. Критерії, показники, рівні сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови

Для створення цілісного уявлення про ефективність освітнього процесу необхідно розробити показники кожного з критеріїв формованої якості, оскільки саме вони забезпечують реалізацію процесу навчання і безпосередньо ведуть до досягнення поставленої мети.

У науковій літературі (Е. Гойдош [37], Н. Грицик [41], О. Осова [115], В. Петляєва [121], Н. Подковиріофф [127] та ін.) критерій трактують як ознаку, на підставі якої проводиться оцінка; властивості і ознаки досліджуваного об'єкта, які дають можливість міркувати про його стан функціонування і розвитку; визначення або класифікацію чого-небудь; мірило судження, оцінку; орієнтир, що дозволяє висловлюватися про ефективність досягнення мети; засіб, за допомогою якого вимірюють або обирають альтернативу; змінну величину, яка набуває різних значень для різних випадків і для різних моментів часу в рамках одного випадку, що дає можливість аналізувати про стан об'єкта діагностики.

Для того, щоб встановити ступінь відповідності, наближення реального стану до норми, ідеалу, критерій повинен включати складники, які дозволяють «заміряти» реальні явища, зіставити їх з нормою. Йдеться про необхідність виявлення показників за кожним критерієм, тобто істотних ознак, які конкретизують зміст критерію.

Термін «показник» розумітимемо як кількісні або якісні характеристики досліджуваної якості, властивості, ознаки досліджуваного об'єкта. Можна сказати, що показник виконує роль емпіричного індикатора критерію. Поняття «критерій» і «показник» імпліцитно інтегроване, але не тотожне. Показник в силу його конкретності можна розглядати як часткове у відношенні до критерію.

Важливість виявлення показників сформованості громадянської культури майбутнього вчителя полягає в тому, що достовірність отриманих в експерименті результатів значною мірою залежить від вихідних даних.

Структуру педагогічного професіоналізму майбутніх учителів іноземної

мови в сфері міжкультурної освіти Н. Подковирофф вбачає у таких аспектах: особистісно-мотиваційному, соціально-психологічному, предметно-змістовому, функціонально-технологічному, що діагностується за певними критеріями (гуманістична спрямованість, європейський імідж, фахова компетентність, педагогічна вправність) і показниками, серед яких: миролюбність та емпатійність, полікультурність та міжкультурна толерантність, міжкультурна та лінгводидактична компетенції, конструктивно-творчий й організаційно-комунікативний потенціал [127, с. 23].

Деякі інші критерії та показники громадянської зрілості майбутніх учителів виділяє Т. Мироненко. З-поміж них: громадянська самосвідомість; світогляд; патріотизм; політична та правова культура; соціальна активність [101, с. 11].

Загально визнаною вважається класифікація, що виділяє три групи критеріїв: когнітивні (знати, розуміти, представляти), мотиваційні, ціннісні, емоційні (відчувати потребу, відчувати необхідність), практичні (надходити, діяти, брати участь, керувати собою). Залежно від галузі і предмета дослідження така класифікація може змінюватися і розширюватися, що узагальнено нами у таблиці додатку В. Аналіз таблиці доводить, що у сучасних наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників існує певна невизначеність щодо єдиної структури дотичних якостей до громадянської культури (громадянськості, громадянської позиції, громадянської компетентності, громадянської свідомості, готовності майбутнього вчителя іноземної мови до професійної діяльності тощо). Спільним у педагогічних дослідженнях у структурах досліджуваних якостей є системне поєднання навчальної, мовної, інноваційної, громадянської компетентностей та громадянської культури майбутніх педагогів.

Проаналізовані вище критерії показали, що у них відсутнє чітке уявлення про те, як вони пов'язані між собою в реальному процесі їх формування. У зв'язку з чим, можна зробити висновок про їх множинність і, як наслідок, труднощі фіксування на практиці.

Серед критеріїв виділення різних рівнів досліджуваних якостей науковці відзначають ступінь сформованості знань і умінь (їх глибина, цілісність,

гнучкість), психологічну готовність до пізнання, ставлення до діяльності (ініціативність, активність), необхідність зовнішнього управління тощо (Т. Гребеник [40], О. Козлова [68], Т. Мироненко [101], Н. Подковирофф [127], Г. Татаурова [158] та ін.).

Очевидно, громадянська культура майбутнього педагога синтезує глибокі знання з громадянської освіти учнів, позитивне ставлення до громадянських цінностей, діяльність, спрямовану на благо суспільства, держави і реалізацію громадянської освіти молодого покоління.

Специфіка діяльності майбутнього вчителя іноземної мови та необхідність формування у нього громадянської культури складається з низки критеріїв: мотиваційно-ціннісного (система усвідомлених мотивів, мети, потреб, ціннісних установок, якостей, що задає інтерес до громадянських знань та громадянської діяльності), пізнавально-когнітивного (система засвоєних професійних і громадянських знань і понять), поведінково-діяльнісного (сформованість професійних умінь, включення в різні види громадської діяльності з метою набуття і розвитку морально-ціннісного досвіду громадянської поведінки на основі дотримання морально-правових норм, розвиток адекватної самооцінки і самоаналізу результатів різних форм громадянської активності).

Підставою для виділення *мотиваційно-ціннісного критерію* є положення про те, що діяльнісний аспект стимулюється і регулюється мотиваційною основою особистості, що виражає усвідомлене ставлення до діяльності. Вибір мотиваційно-ціннісного критерію пов'язано з твердженням про те, що на позитивний результат будь-якої діяльності впливає вмотивованість особистості. В рамках дослідження під мотиваційно-ціннісними критерієм розуміємо комплекс потреб, мотивів, які спонукають майбутніх учителів іноземної мови прагнути до формування власної громадянської культури. Метою формування даного критерію є розвиток стійкої мотивації і потреби здобувачів ЗВО в громадянській культурі.

Процес формування мотиваційно-ціннісного критерію передбачає: визначення ставлення та вибір схеми поведінки як суб'єкта громадянської

діяльності, що включає внутрішні мотиви (думка, сприйняття, судження, установка, переконання) і дії (участь у виборах, прояв протесту, лобіювання, проведення зборів); розвиток інтелектуальних і творчих здібностей здобувачів з тим, щоб вони були здатні до самореалізації, самостійного мислення, прийняття важливих для себе рішень; прояв потреби в активній громадянській позиції.

Складність і багатоаспектність проблеми мотивації обумовлена множинністю підходів до розуміння її сутності. В даний час мотивація як психічне явище трактується по-різному (К. Балабуха [7], М. Боришевський [26], Р. Булгаков [28], Н. Мельник [99], І. Нечаєва [111] та ін.) – як сукупність факторів, що підтримують і визначають поведінку, як сукупність мотивів, що викликають активність людини і визначають її спрямованість.

Всі тлумачення цього терміну можна віднести до двох напрямів. У обох випадках мотивація у авторів визнається вторинною до мотиву. Перший розглядає мотивацію через сукупність мотивів. Другий напрям розглядає мотивацію як динамічне утворення, як процес, механізм.

Солідарні з думкою вищеназваних учених і приходимо до висновку, що мотивація – це поетапний процес формування мотиву, а мотив – це продукт цього процесу, тобто мотивації.

Отже, процес формування мотиву як підстави дії, вчинку і спонукання до них, починається з виникнення потреби особистості і закінчується виникненням наміру і спонукання до досягнення мети, якщо ця мета необхідна людині.

Мотиваційно-ціннісний критерій включає систему мотивів, які виражають усвідомлене спонукання до діяльності, зокрема до навчальної, сукупність всіх психічних моментів, якими визначається поведінка людини в цілому, що спонукає її діяльність. У всякій діяльності можна виділити як зовнішню мотивацію, не пов'язану з характером роботи, так і внутрішню, змістову. Внутрішня мотивація надає навчальним заняттям усвідомленість, певний сенс, зовнішня – безпосередньо спонукає до дії.

Перша, на нашу думку, залежить від навколишнього середовища (викладач, навчальна група, оточення). Друга – обумовлена важливістю інформації

про країну, культуру, історію країни, що вивчається, важливістю мови для реалізації потреб.

Серед зовнішніх (соціальних) мотивів І. Козаченко виділяє: широкі соціальні мотиви – обов'язок, відповідальність, прагнення педагога адаптуватися і утвердитися в інформаційному суспільстві; вузькі соціальні мотиви – прагнення зайняти певну посаду в майбутньому, отримати визнання, схвалення адміністрації, колег і учнів [66, с. 151].

До основних внутрішніх (професійно-пізнавальних) мотивів автор відносить: широкі професійно-пізнавальні мотиви – орієнтація на ерудицію в навчанні школярів іноземним мовам, реалізуються як задоволення від результатів у навчанні іноземних мов; вузькі професійно-пізнавальні мотиви – орієнтація на засвоєння знань і вмінь використання інформаційних технологій при навчанні конкретних іншомовних комунікативних умінь і мовних навичок; мотиви самоосвіти – орієнтація на набуття додаткових знань в навчанні іноземних мов.

Внутрішня вмотивованість формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови передбачає створення внутрішніх мотивів мовної діяльності здобувачів шляхом: 1) зовнішньої соціальної мотивації поведінки, орієнтованістю на майбутню діяльність вчителя іноземної мови зі сформованою громадянською культурою; 2) створення справжньої предметності спілкування, значущості для здобувачів усіх обговорюваних на занятті проблем, зокрема громадянської тематики; 3) усвідомлення необхідності оволодіння мовною формою (лінгвістичною компетентністю) для досягнення рівня комунікативної компетентності в іноземній мові; 4) формування та підтримки комунікативної потреби спілкування між собою, у тому числі громадянського змісту тощо.

На нашу думку, до зовнішніх мотивів для формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови належать: формування соціальних мотивів формування громадянської культури у відповідності до цінностей, норм і вимог громадянського суспільства; усвідомлення суспільної значущості іноземної мови, зокрема професійно-орієнтоване розуміння необхідності цілеспрямованого підвищення її соціокультурного статусу, як «несучої конструкції» культурно-освітнього простору; прагнення до зміцнення громадянської культури суспільства

в нових соціально-політичних умовах, усвідомлення значущості відповідного рівня громадянської культури здобувачів в повсякденному і професійному спілкуванні, особливу її місію і відповідальність в цій галузі; прагнення до досягнення високого рівня громадянської культури як провідного компонента і показника особистісного і професійного зростання; усвідомлення необхідності повсякденної рефлексії з приводу якості свого дискурсу на іноземній мові в міжособистісному полі комунікативної взаємодії.

Мотиваційно-ціннісний критерій передбачає ціннісне ставлення до різних процесів під час професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови, зокрема до формування громадянської культури.

Саме поняття «цінність» використовується в філософії і соціології для позначення об'єктів, явищ, їх властивостей [99, с. 8], а також абстрактних ідей, що втілюють суспільні еталони [120, с. 160].

У загальному сенсі цінностями М. Раковська вважає розвиток ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя іноземної мови на рівні, що уможливить незалежну (вільну) реалізацію особистісних життєвих прагнень [137, с. 97].

Отже, особистісні цінності в більшості досліджень відображаються через мету, мотиви та ідеали, установки та інші світоглядні характеристики, що становлять у своїй сукупності систему її ціннісних орієнтацій.

До загальнолюдських цінностей, що входять до системи демократичних ідеалів громадянського суспільства, О. Безкоровайна відносить толерантність, яку розуміє як здатність людини співіснувати з іншими людьми, яким притаманний інші менталітет і спосіб життя [15, с. 51].

Як зазначає автор, педагогу потрібно виділити в сукупності ціннісних відносин ті, які визначають ставлення особистості до демократичних ідеалів громадянського суспільства і виявляються в її громадянських ціннісних орієнтаціях. Ці відносини повинні бути покладені, на наш погляд, в основу системи освітніх цінностей. До їх числа автор відносить загальнолюдські, національно-державні, демократичні цінності [15, с. 49].

Ціннісною домінантою в роботі педагога можуть бути екзистенційні цінності, ключова з яких – сенс життя, своєї власної та професійної групи.

У громадянській культурі педагога соціальні цінності виражаються через суб'єкт-суб'єктні відносини в сфері функціональних обов'язків педагога, якими є борг, моральні і правові норми поведінки, норми професійної діяльності в освіті молоді, норми суспільної життєдіяльності, спрямованої на моральне, духовне просвітництво, демократизацію суспільства.

Громадянські цінності в системі громадянської культури особи виступають у якості світоглядної орієнтації її громадянської свідомості [49, с. 112].

Основна група цінностей в аксіосфері вчителя: громадянськість і патріотизм, що базується на емоційному сприйнятті учителем інтересів та ідеалів суспільства, довіри народу і держави в такій відповідальній справі розвитку підростаючого покоління.

У результаті аналізу досліджень з питання патріотизму і громадянськості О. Вишневський робить висновок, що громадянсько-патріотичні цінності – це комплекс суб'єктивних оцінок соціальних, професійних і особистісних явищ, як комплекс найбільш значущих соціальних цінностей, що відображають ставлення особистості до Батьківщини, держави, суспільства, людини і виступаючих регуляторами її поведінки [31, с. 31].

Основу змісту громадянсько-патріотичних цінностей, на думку автора, становлять патріотичні цінності, які виступають в цьому випадку в ролі термінальних: любов до Батьківщини, діяльність на благо Вітчизни, захист національних інтересів, культура, свобода і незалежність.

Патріотична діяльність, пов'язана з вищими моральними цінностями також вимагає вольових зусиль, як в повсякденних ситуаціях, так і при здійсненні героїчних патріотичних вчинків [139, с. 201].

Категорія «цінність» тісно пов'язана з категорією «ціннісні орієнтації». За трактуванням М. Раковської, ціннісні орієнтації – це особливі, фіксовані якості особистості, що дозволяють їй ранжувати об'єкти за їх значимістю для неї, можуть виступати в якості певних стимулів для досягнення поставленої мети, набуваючи функцію регулятора соціальної поведінки; спрямованість свідомості і поведінки на суспільні і духовні цінності; особливе особистісне утворення, що є результатом освоєння соціально-значущих моделей діяльності, трансформацію

цих норм і моделей в індивідуальний досвід ставлення до світу і самого себе, що допомагає особистості зайняти позицію активної взаємодії з суспільством [137, с. 89].

Термін «ціннісна орієнтація» трактуємо, як соціальну установку особистості, диспозицію; систему переваг в світі цінностей, елемент ціннісного ставлення до світу; внутрішній регулятор активності індивіда, моральність особистості; змістову сторону спрямованості особистості; домінуючі мотиви поведінки людини, ціннісні відносини до об'єктивних цінностей тощо.

Для вчителя іноземної мови значимі такі ціннісні орієнтації, як віра в пізнавальні можливості учнів в оволодінні іноземною мовою та вивчення культури країни мови, що вивчається, витримка і наполегливість. Вчитель іноземної мови формує в собі і учнях ставлення до знань іншомовної культури як до культурних і духовних цінностей.

У педагогічній діяльності вирішальними є особистісні якості, що відображають ступінь прояву професійних інтересів і професійних здібностей, професійної спрямованості, ціннісних орієнтацій особистості, які в своїй сукупності визначають професійну спрямованість особистості здобувача.

Структура мотиваційно-ціннісного критерію громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови подано у таблиці 2.7.

Показниками мотиваційно-ціннісного критерію є: позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності, до виконання громадянського обов'язку; прояв вольових зусиль при оцінці вибору і необхідності громадянської поведінки відповідно до моральних норм; прояв нетерпимості до аморальних дій і вчинків; задоволеність від участі в соціально-значимій діяльності; почуття патріотизму і гордості за свою країну, прийняття і повага правових основ держави і суспільства; формування громадянських ціннісних орієнтацій, що забезпечують засвоєння норм соціальної поведінки, усвідомлення їх особистісної значимості; наявність власного ставлення до суспільно-політичних подій в країні і за кордоном; усвідомлення значущості процесу формування громадянської культури майбутнього вчителя; пізнавальні інтереси, наполегливість в досягненні поставленої мети формування громадянської культури.

**Структура мотиваційно-ціннісного критерію громадянської культури
майбутнього вчителя іноземної мови**

Критерій	Складники	Сутність
передбачає необхідність формування емоційного ставлення до себе, суспільства, держави, світу в цілому; позитивного ставлення до реалізації прав і обов'язків; прийняття норм права; вміння співвідносити свою поведінку з загальноприйнятими нормами; прагнення до громадянської самоосвіти, до громадянської та професійної діяльності	1) інтерес	реальна причина діяльності, внутрішнє, усвідомлене джерело громадянської поведінки, спонукає людей до постановки певної мети і здійснення конкретних дій їх досягнення
	2) громадянські погляди	конкретні вимоги, що визначають громадянську поведінку індивіда і виражають його громадянські ідеали
	3) громадянські ідеали	уявлення про громадянське суспільство, яке відповідає соціальним, економічним, політичним інтересам певних соціальних груп і є кінцевою метою їх прагнень і діяльності
	4) громадянські якості	любов до Батьківщини, повага до свого народу, його звичаїв і традицій, соціальна відповідальність, самоконтроль, дисциплінованість, цілеспрямованість, відповідальність за наслідки своїх дій, толерантність, вміння йти на компроміс, прагнення присвятити свою працю, сили і здібності Батьківщині, здатність протистояти негативним впливам зовнішнього середовища, прагнення досконало опанувати обрану спеціальність, щоб працювати на своє та благо Батьківщини

У структурі громадянської культури виділено *пізнавально-когнітивний* критерій, який характеризується оволодінням знаннями про громадянський обов'язок і громадянську відповідальність на рівні уявлень, понять та ідей.

Вибір пізнавально-когнітивного критерію обумовлений тим, що в процесі вивчення іноземної мови здобувачі опановують основними категоріями фонетичного та граматичного ряду, базової лексики і основними моделями словотворення; формують мовні навички різних сфер комунікації; громадянськими знаннями про можливості використання іноземної мови у формуванні в учнів громадянськості.

Розглядаємо пізнавально-когнітивний критерій як процес засвоєння

основних теоретичних педагогічних і громадянських знань, суспільних цінностей, соціальних норм і правил, відносин з іншими людьми, як процес формування світоглядної позиції особистості, який дозволяє здобувачам орієнтуватися в навколишньому світі, усвідомлювати своє призначення, сприяє їх самореалізації в суспільстві, формуючи тим самим активну громадянську позицію, громадянська культура.

Процес формування пізнавально-когнітивного критерію передбачає забезпечення майбутніх фахівців громадянськими знаннями, знаннями патріотичного характеру, які сприяють успішній життєдіяльності в нових соціально-економічних умовах, створює основу для формування активної громадянської позиції, на основі якої виробляються громадянські та патріотичні погляди і переконання. Ключовими поняттями є такі: громадянин, громадянське суспільство, правова держава, демократія, конституція, права і свободи, патріотизм, громадянський обов'язок, громадянська позиція та ін.

До складу пізнавально-когнітивного критерію входить система знань (загальноосвітніх, предметних, професійних) і пізнавальних умінь, необхідних для успішного здійснення загальних процесів пізнавальної розумової діяльності при вивченні іноземної мови як спеціальності і забезпечують основу для вирішення завдань формування громадянської культури.

На нашу думку, знання, необхідні для ефективної роботи з формування громадянської культури здобувачів мають досить широкий спектр, який ми класифікуємо як:

– професійні знання, зміст яких визначається вимогами до підготовки вчителя: а) предметну підготовку за обраною спеціальністю; б) технологічну підготовку у напрямі розвитку особистості на базі психолого-педагогічних і методичних дисциплін; в) загальнокультурну підготовку з освоєння соціального досвіду і розвитку особистості;

– громадянські знання – специфічний вид знань, необхідний в процесі формування громадянської культури, які відображають поточні демократичні процеси в країні; знання, необхідні для вирішення конкретної індивідуальної

ситуації (знання про профілактику екстремізму, формування різних проявів толерантної поведінки, ситуативних проявів багатокультурної позиції по відношенню до дітей з сімей з різним соціальним статусом та ін.);

– спеціальні знання з формування громадянської культури, необхідні для надання допомоги дітям з сімей з низьким соціальним статусом; дітям, які перебувають в ситуації білінгвального навчання і життєдіяльності в полікультурному середовищі.

Узагальнена структура пізнавально-когнітивного критерію громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови подано у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

**Структура пізнавально-когнітивного критерію громадянської культури
майбутнього вчителя іноземної мови**

Критерій	Складники	Сутність
сприяє виробленню системи базових політико-правових знань, що дозволяють визначити характер взаємин людини і суспільства; сприйняттю особливостей культури свого народу, виявлення власних професійних можливостей; формування інтересу до реалізації прав і обов'язків; розвитку культури взаємин людини з суспільством, державою.	1) інформованість	обізнаність особистості про об'єкти, явища, процеси і закономірності громадянського суспільства
	2) професійні знання	знання як широка і вільна база для формування ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця. Знання суспільно-політичних наук (політології, філософії, соціології, історії, культурології) дає пояснення суспільству, природи як умов існування людини. Знання про людину, її взаємозв'язки, соціальні ситуації, соціальне функціонування (психологія, соціальна психологія, етнопсихологія, соціологія) дають можливість усвідомити особливості особистості (емоційні, когнітивні, поведінкові). Знання соціально-виховних технологій: технології виховання духовної культури молодого покоління, технології реабілітації дітей з порушенням соціальних зв'язків і відносин, технології виховання суб'єктної активності, технології встановлення зв'язків з громадськістю (PR-технології).
	3) громадянські знання	результат адекватного пізнання об'єктів соціально-громадянської реальності: громадянських інтересів – особистих, колективних, державних, громадських, регіональних, глобальних; Конституції і законів країни; суті, функцій і структури основних державних, суспільно-політичних органів і організацій; основних громадянських норм і процедур; форм і способів участі громадян у громадянському житті, в управлінні суспільством і державою; основних політичних процесів

Продовження таблиці 2.8

		міжнародного життя, знання історії країни, міста; розуміння завдань, що стоять перед країною, містом; дбайливе ставлення до історії країни, її культурної спадщини, звичаїв і традицій народу, наступність, розвиток кращих традицій
	4) громадянське мислення	здатність осмислювати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати, оцінювати складні соціально-політичні явища, що відбуваються в країні і світі, бачити їх взаємозв'язок і суперечливість.
	5) спеціальні знання	надання допомоги дітям з сімей з низьким соціальним статусом; дітям, які перебувають в ситуації білінгвального навчання і життєдіяльності в полікультурному середовищі

Пізнавально-когнітивний критерій громадянської культури майбутнього вчителя виявляється у таких показниках: інформованості, професійних, громадянських знаннях, громадянському мисленні, спеціальних знаннях, що передбачають засвоєння знань про громадянськість, громадянську позицію, громадянські права і обов'язки, правову відповідальність; знання основ політики, ідеології та економіки держави, розуміння соціально-політичних процесів і явищ; знання державної символіки, державних свят; знання про громадянське суспільство, його інститути, органи місцевого самоврядування; оволодіння нормами іноземної мови як системно-структурного утворення для ефективної професійної діяльності; усвідомлення себе громадянином, знання основних прав і обов'язків громадянина, знання історії держави і суспільства, знання державної символіки, знання про громадянське суспільство, вміння аналізувати соціальні проблеми, оволодіння навичками громадянської діяльності.

Поведінково-діяльнісний критерій передбачає розвиток умінь практичного застосування знань у діяльності, розвиток ініціативи і самостійності здобувачів, моделювання в освітньому процесі елементів громадянського суспільства, готовності до реалізації громадянських прав і обов'язків в суспільстві, розвиток умінь захищати права свої й права інших людей, будувати індивідуальну та колективну діяльність і відповідальність перед суспільством.

Вибір поведінково-діялісного критерію базується на практичному

характері вивчення іноземної мови. Характеристиками критерію є: навички аналізувати, переробляти різну інформацію за допомогою професійних та громадянських знань; здатність грамотно застосовувати набуті знання для професійної діяльності.

Діяльнісна сфера критерію відображає практичний, дієвий характер громадянської позиції, що виявляється в активності здобувачів у привласненні цінності громадянського обов'язку та громадянської відповідальності [27, с. 67].

Поведінкова сфера критерію передбачає, що громадянин володіє певними вміннями і навичками: критично мислити, виконувати громадянські обов'язки, аналізувати політичну ситуацію, встановлювати конструктивні відносини з людьми, працювати в групі, володіти демократичними процедурами, адекватно застосовувати отримані знання в реальних життєвих ситуаціях, користуватися своїми правами і захищати їх, а також відстоювати інтереси інших осіб і суспільства в цілому [30, с. 109].

Підготовка майбутніх учителів іноземних мов орієнтована не лише на здобуття здобувачами лексичних та граматичних знань, а й розвиток тих професійних умінь, які будуть необхідними в майбутній професійній діяльності здобувачів. Основу цієї діяльності, на думку В. Безлюдної, складають вісім видів умінь: проєктувальні (уміння спланувати будь-який вид роботи); адаптаційні (уміння застосувати свій план у конкретних навчальних умовах); організаційні (уміння організувати будь-який вид роботи); мотиваційні (уміння мотивувати учнів до навчальної діяльності); комунікативні (уміння спілкуватися на уроці і поза ним); уміння контролю й самоконтролю; пізнавальні (уміння вести дослідницьку діяльність); допоміжні (уміння співати, грати на інструменті, малювати тощо) [18, с. 181].

Професійно значущі вміння В. Калінін умовно поділяє на: Уміння пізнавати особливості особистості учня, що формується і розвивається на основі процесу самопізнання; уміння, пов'язані з плануванням мовного спілкування в навчальному процесі; уміння, пов'язані з реалізацією спланованих професійних дій і оцінкою їх результатів; уміння аналізувати результати організованого на

уроці іншомовного спілкування [60, с. 95].

Узагальнюючи характеристики умінь, які науковці вважають необхідними для підготовки майбутніх учителів іноземної мови у напрямку формування громадянської культури у них виокремлюємо: лінгво-культурознавчі, мовні, міжкультурні, комунікативні, прогностичні, проектувальні, організаційні, рефлексивні вміння.

Лінгво-культурознавчі вміння дозволяють здійснювати зіставлення, критичне осмислення, тлумачення феноменів, реалій, способу життя, проявів національно-культурних особливостей і вибирати адекватні способи взаємодії з ними в контексті іншомовної культури і соціальної дійсності.

Мовні вміння – вміння використовувати іноземну мову як засіб спілкування в різних сферах і ситуаціях. Вони розрізняються за видами мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, письмо, читання) і являють собою вміння: говорити іноземною мовою – здійснювати монологічне висловлювання і брати участь в діалогічному спілкуванні; цілеспрямовано розуміти інформацію як при безпосередньому спілкуванні з співрозмовником, так і при опосередкованому спілкуванні (радіо, телебачення); письмово передавати інформацію адекватно меті і завданням спілкування, комунікативному портрету адресата, правильно оформлюючи письмове повідомлення в залежності від його форми (лист, реферат тощо); розуміти інформацію при читанні адекватно її меті (повне, точне, глибоке розуміння, ознайомлення зі змістом, перегляд тексту).

Міжкультурні вміння, завданням яких є навчити використовувати, наприклад, англійську мову в додатку до іншомовних (з точки зору цієї мови) культур, І. Бахов розуміє як адекватне взаєморозуміння учасників комунікації, що належать до різних національних культур [12, с. 118].

Міжкультурна комунікація (діалог культур) можлива за умови усвідомлення своєї власної національної культури, культурного багатства рідної мови. Необхідною умовою формування громадянської культури майбутнього вчителя є оволодіння цінностями рідної культури, що робить сприйняття культури країни мови, що вивчається більш багатограним і глибшим.

Навчання спілкуванню іноземною мовою пов'язане з формуванням комунікативних вмінь. Тактика спілкування трактується Ф. Бацевич як реалізація мети комунікації через використання способів і прийомів мовної поведінки, дотримання правил мовної поведінки, тобто стратегії спілкування [14, с. 88].

Професійно-педагогічне спілкування виявляється у потребі спілкування з дітьми в різних сферах. Його компонентами є здібності, навички та вміння здійснення педагогічної комунікації.

Однак спілкування – це не тільки природний дар, а й технологія: вміння бачити, відчувати, сприймати, розуміти мову партнера, знання законів соціальної взаємодії людей, володіння способами і засобами мовного і немовного спілкування тощо. Іншими словами продуктивне спілкування вимагає наявності у комунікативних партнерів відповідних умінь, які можна розділити на дві умовні групи: перцептивні і продуктивні.

До перцептивних комунікативних умінь належать уміння: бачити, якої допомоги потребує учень; прогнозувати поведінку учня як мовного партнера; чути і бачити помилки в комунікативній поведінці учня; миттєво оцінювати ситуацію спілкування; визначати приблизний рівень володіння мовним вмінням без спеціальною тестування.

Продуктивні комунікативні вміння включають уміння: створювати комунікативну обстановку; встановлювати / завершувати мовний контакт з учнем (учнями); встановлювати і підтримувати атмосферу спілкування в класному колективі; регулювати поведінку учня як мовного партнера; володіти нюансами емоційно-оцінних відносин; свідомо застосовувати ефект фасцинації.

Прогностичні вміння містять: вміння здійснювати інструментально і аналітично прогноз передумов і факторів, перспектив процесу формування громадянської культури в масштабах мікро- і макросоціуму; проектувати процес формування громадянських якостей і складати індивідуальну програму виховання конкретного учня як громадянина; вміння вести дослідження й інтерпретувати висновки, керуючись науковою аргументацією, пов'язуючи аналіз соціальних явищ з практикою громадянської освіти; вміння коригувати процес формування

громадянських якостей з опорою на особистісну диференціацію.

Проектувальні вміння включають вміння: визначати відповідність навчальних програм меті та завданням конкретного уроку; планувати результати діяльності учнів у навчальному процесі, визначати відповідність змісту і можливостей конкретної навчальної програми віковим та індивідуальним особливостям учнів.

Проектувальні вміння також включають глибоке знання і розуміння закономірностей оволодіння іншомовною культурою; врахування різних факторів, що характеризують умови навчання (вікові та індивідуальні особливості учнів, їх ставлення до навчального предмету «Іноземна мова» і рівень оволодіння іншомовною культурою; індивідуальний почерк і стиль роботи вчителя, обумовлений рівнем володіння іноземною мовою як середовищем спілкування, ерудиція; оснащеність навчального процесу, обладнання кабінету, в якому проходить урок тощо); наявність здібностей імовірнісного позування; знання основ проектування, що виявляється в умінні застосовувати відповідні правила в процесі планування тощо.

Крім проектування та адаптування плану навчальної діяльності до конкретних умов, вчитель повинен знати, як правильно організувати необхідний вид діяльності, тобто володіти організаційними вміннями. У процесі навчання іноземним мовам, при оволодінні іншомовною культурою вчитель організовує пізнавальну, комунікативну, освітню та розвивальну діяльність учнів. Фундамент організаційних умінь утворюють наукові знання про організацію конкретного виду роботи і необхідні організаторські здібності.

Важливе значення має вміння здійснювати контроль своєї поведінки, виконання дій і операцій при вимірах, обчисленнях, вирішенні завдань, при підготовці домашніх завдань, тобто здійснювати самоконтроль.

Не менш важливими для вчителя іноземної мови є його здатність до рефлексії, або наявність рефлексивних умінь – самопізнання, самовизначення, самоаналіз, самооцінка, вміння аналізувати власну громадянську діяльність, свідомо контролювати результати своєї діяльності, рівень власного розвитку, виробляти особистісну самооцінку.

**Структура поведінково-діяльнісного критерію громадянської культури
майбутнього вчителя іноземної мови**

Критерій	Складники	Сутність
передбачає реалізацію своїх прав як громадянина, виконання громадянських обов'язків з внутрішнього почуття усвідомленої необхідності; активну участь в житті суспільства, законслухняність, розуміння державних проблем і пошук шляхів їх вирішення; розвиток вміння громадянської поведінки	1) громадянські установки	ставлення здобувача до тих чи інших об'єктів громадянського суспільства, його суб'єктивна готовність вести себе певним чином по відношенню до цих об'єктів.
	2) громадянські уміння	лінгво-культурознавчі, мовні, міжкультурні, комунікативні, прогностичні, проектувальні, організаційні, рефлексивні уміння.
	3) громадянська діяльність	втілення соціальної активності індивідів і спільнот, що виражається в участі, організації та здійсненні засобів і методів політики, визначенні стратегії і тактики, виборі рішень, організації соціально-політичних союзів, проведенні реформ, способи вирішення конфліктів і знаходження компромісів.
	4) громадянська поведінка	поведінка суб'єкта політичної діяльності, що включає внутрішні реакції (думка, сприйняття, судження, установка, переконання) і спостерігаються дії (участь у виборах, прояв протесту, лобіювання, проведення зборів, кампаній)
	5) громадянська активність	соціальна активність, активна і свідома участь у трудовій діяльності при поєднанні особистих і суспільних інтересів, патріотична діяльність, сумлінне ставлення до навчання, щоб оволодіти обраною професією, здоровий спосіб життя, щоб стати корисним громадянином суспільства

Сформованість поведінково-діяльнісного критерію громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови характеризується такими показниками: проявом громадянського обов'язку і громадянської позиції в громадянському суспільстві, прагнення здійснювати соціальну діяльність; прояв активності в суспільному житті ЗВО, міста, регіону, країни; прагнення до участі в діяльності самоврядування, різних громадських акціях, участь в різних видах соціально-значущої громадянської діяльності; наявністю ініціативності в організації різних справ; володінням лінгво-культурознавчими, мовними, міжкультурними, комунікативними, прогностичними, проектувальними, організаційними, рефлексивними уміннями.

Виділені критерії та їх показники є необхідними для виокремлення рівнів

сформованості громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови. Під рівнем сформованості громадянської культури розумітимемо повноту і ступінь прояву ознак інтегральної властивості особистості, що включає відомості про обсяг громадянських знань, про характер громадянських цінностей, про соціальну спрямованість громадянських ідеалів, уявлень, прийнятих особистістю норм поведінки громадянської активності особистості.

У дослідженні ми опиралися на прийняте в педагогічній науці виділення трьох рівнів визначення якостей особистості: низького, середнього і високого. Але в деяких роботах є і більш детальне розмежування (К. Балабуха [7], А. Береснев [21], Н. Гойдош [37], Т. Мироненко [101]).

При виділенні і характеристиці рівнів нами враховувалися такі вимоги до створення шкал рівнів сформованості громадянської культури майбутнього вчителя: а) чіткість градування, що забезпечує безпомилковість оцінки: рівні повинні виступати як чітко помітні індикатори розвитку об'єкта; б) перехід від одного рівня до іншого повинен відображати ступінь розвитку об'єкта; кожен рівень повинен взаємодіяти як з попереднім, так і з подальшим, будучи або умовою, або результатом розвитку об'єкта; в) гнучкість, що дозволяє охоплювати всі критерії громадянської культури.

Критерії, рівні і показники сформованості громадянської культури здобувачів подано в таблиці 2.10.

Характерна особливість низького рівня – наявність у здобувачів досвіду пізнання соціальних цінностей, норм поведінки, сформованого найближчим оточенням на рівні побутового емпіричного знання, а також обмеженість досвіду соціальних відносин і зв'язків. Відмінні риси середнього рівня – наявність системних теоретичних знань основних аспектів громадянськості, соціальних цінностей, права, розширення досвіду соціальних відносин і зв'язків. Високий рівень характеризується трансформацією теоретичного і громадянського знання в переконання, набуття власних принципів життєдіяльності громадянської позиції, високий рівень рефлексії забезпечує суб'єктність в широких соціальних відносинах і зв'язках.

**Критерії, рівні і показники сформованості громадянської культури
майбутніх учителів іноземної мови**

Критерії	Рівні		
	Високий	Середній	Низький
Мотиваційно-ціннісний (загальна спрямованість особистості, система усвідомлених мотивів, мети, потреб, ціннісних установок, що задає інтерес до громадянської діяльності)	чітко виражене ціннісне ставлення до держави, суспільства, до людей і самого себе; нетерпимість до будь-яких видів насильства і прояв готовності протистояти йому, стійкі моральні позиції по відношенню до моральних і духовних цінностей; відчуття себе громадянином країни; домінування в змісті інструментальних цінностей: відповідальності, толерантності, чесності, справедливості; прояв творчої активності в громадських акціях	мають нестійке позитивне ставлення до загальнолюдських і громадянських цінностей; проявляють ініціативу тільки при наявності інтересу до виконуваної діяльності, нетерпимість до антигромадських проявів, але не має готовності протистояти їм, прояв прагнення брати участь в соціально-громадській діяльності, але без ініціативи; має моральні якості, що відповідають вимогам моралі, але їх прояв не завжди послідовно і часто залежить від ситуації	нейтральне (іноді негативне) ставлення до загальнолюдських і громадянських цінностей; інтерес до власної особистості, а також до інших людей і до подій виражений слабо, не має моральних ідеалів; домінують особистісні якості: нетерпимість безвідповідальності, агресивність; часто не має оціночних суджень або має крайні, залежний від чужої думки; відсутній самоконтроль.
Пізнавально-когнітивний (система засвоєних професійних і громадянських знань і понять)	вільно орієнтується в питаннях громадянсько-правової тематики; вміє аналізувати соціальні ситуації і проблеми, володіє громадянськими знаннями в повному обсязі, володіє знаннями про громадянське суспільство, його інститути; органи місцевого самоврядування, має глибокі знання з прав людини і громадянина; є переконаним прихильником правової поведінки і усвідомлює відповідальність за наслідки своїх вчинків	володіє громадянськими знаннями не в повному обсязі; проявляє неповне розуміння прав і обов'язків громадянина, має уявлення про основні історичні події розвитку державності і суспільства, володіє недостатньо точними знаннями про громадянське суспільство, його інститути; органи місцевого самоврядування, знає основні конституційні права і обов'язки намагається їх виконувати	характерна уривчастість знань громадянського характеру; слабо обізнаний про основні історичні події розвитку державності і суспільства, знання з прав людини мають поверхневий, абстрактний характер; нігілістично байдуже ставиться до своїх обов'язків; байдужий до оточуючих або рідко проявляє турботу про інших; самокритичний, але висловлює крайності при оцінці інших; потребує додаткового контролю
Поведінково-діяльнісний (громадянська активність, громадянська позиція, включення в різні види громадської діяльності, громадянська поведінка, адекватна самооцінка і самоаналіз результатів різних форм громадянської активності)	бере участь в різних видах соціально-значущої громадянської діяльності, в студентському самоврядуванні; відповідальний за виконання своїх обов'язків, виражена потреба в постійному самовдосконаленні, вміє взаємодіяти з іншими людьми відповідно до конкретної ситуації, здатний до самоконтролю і самодисципліни, правильно оцінює свої вчинки і вчинки своїх товаришів, вміє підпорядкувати свої інтереси інтересам справи, колективу, активна участь у громадському житті студентської групи, факультету, ЗВО, міста; охоче бере участь у волонтерській діяльності	досвід громадянської поведінки ситуативний (при активному зовнішньому спонуканні); прояв відповідальності носить непостійний характер, потреба в постійному самовдосконаленні нечітко виражена, має вибіркове ставлення до дотримання норм поведінки в суспільстві, з частковою допомогою ззовні вміє вирішувати поставлені завдання, комунікативні якості розвинені недостатньо, проявляє бажання брати участь в громадських акціях, але ініціативи не проявляє; працює сумлінно, відповідально, але проявляє нерішучість до безвідповідальності інших.	виявляє прагнення ухилитися від участі в діяльності громадянського характеру; безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків, відрізняється відсутністю моральних потреб, відсутня потреба в розвитку комунікативних якостей, переважають особисті інтереси, погоджується брати участь в громадській діяльності тільки під впливом певних стимулів; часто намагається знайти докази відмови або висловлюється проти участі в діяльності або громадських акціях; працює за настроєм; постійно потребує спонукання до дії.

Отже, нами уточнено критерії та відповідні показники сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, до яких належать: мотиваційно-ціннісний (система усвідомлених мотивів, мети, потреб, ціннісних установок, якостей, що задає інтерес до громадянських знань та громадянської діяльності), пізнавально-когнітивний (система засвоєних професійних і громадянських знань і понять), поведінково-діяльнісний (сформованість професійних умінь, включення в різні види громадської діяльності з метою набуття і розвитку морально-ціннісного досвіду громадянської поведінки на основі дотримання морально-правових норм, розвиток адекватної самооцінки і самоаналізу результатів різних форм громадянської активності) та рівні їх сформованості: високий, середній, низький. Критерії, показники, рівні сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови обрані для проведення дослідно-експериментальної роботи.

2.4. Хід і аналіз констатувального експерименту

Проведене пілотажне дослідження (п. 2.2) виявило серйозні прогалини в громадянській освіті студентської молоді, зокрема формуванні у них громадянської культури.

На констатувальному етапі для конкретизації проблеми громадянської освіти досліджувався вихідний стан сформованості у майбутніх учителів іноземної мови громадянської культури.

Початково вивчалось ціннісне ставлення майбутнього вчителя іноземної мови до професійної діяльності. Здобувачам запропоновано методичку «Вивчення спрямованості студентів на професійну педагогічну діяльність» (додаток Б). За цією методикою необхідно вибрати зі списку тверджень, що характеризують професійну педагогічну діяльність вчителя іноземної мови, ті твердження, які відповідають їх суб'єктивним уявленням про цю діяльність.

Кількісний та якісний аналіз отриманих результатів показав, що далеко не всі здобувачі (першокурсники) мають позитивні уявлення про професію вчителя

іноземної мови. Так, 31,4% респондент експериментальної групи обрали більше негативних характеристик ніж позитивних. Наприклад, 31,3% здобувачів КГ і 32,4% ЕГ підкреслили, що професія вчителя іноземної мови не престижна. 10,6% опитаних КГ, 9,7% ЕГ відзначили: «мене цікавить тільки знання мови», «я вступив до університету, щоб навчитися спілкуватися іноземною мовою»; 26,3% майбутніх вчителів КГ та 27,5% ЕГ висловили сумнів в правильності вибору майбутньої професії; 32,3% КГ, 30,4% ЕГ опитаних висловили небажання займатися педагогічною діяльністю як професійною.

На наш погляд це пов'язано з тим, що багато першокурсників уявляють професійну підготовку у ЗВО як процес оволодіння лінгвістичними компетентностями, необхідними для спілкування іноземною мовою, не враховуючи психолого-педагогічну складову цього процесу, зокрема процес формування громадянської культури.

З метою визначення рівня сформованості мотиваційної сфери включено блок питань про провідні мотиви навчальної діяльності (додаток Б).

Результати дослідження мотивів навчальної діяльності здобувачів в основному тільки збігаються з тенденціями їх професійних ціннісних орієнтацій (таблиця 2.11).

Таблиця 2.11

Мотиви навчальної діяльності майбутніх учителів іноземної мови, %

Групи мотивів	професійні	моральні	престижні	матеріальні	творчі	пізнавальні	утилітарні
КГ	14,1	25,3	10,1	16,7	4,0	11,6	18,2
ЕГ	13,0	26,1	9,2	16,9	2,4	11,6	19,8
Місце за значенням	4	1	6	3	7	5	2

З таблиці видно, що, на думку здобувачів, навчання приносить їм моральне задоволення (26,1% ЕГ, 25,3% КГ). На другому місці знаходяться утилітарні мотиви професійного навчання у ЗВО: спокійна, з чітким колом обов'язків, робота в майбутньому; зручний режим роботи і навчання; хороші санітарно-гігієнічні умови. Не вдаючись до детального аналізу інших мотивів професійного навчання, відзначимо, що професійна спрямованість здобувачів виражена

недостатньо: пізнавальні мотиви знаходяться на 5-му місці, професійні – на 4, творчі – на 7. В цілому вищенаведені дані свідчать про те, що проблема формування професійної спрямованості здобувачів є центральною для їх підготовки.

Подальші дослідження спрямовано на визначення мотивів формування громадянської культури у здобувачів, зокрема різних аспектів громадянськості як цінності особистості.

Результати анкетування свідчать, що 24,7% респондентів КГ, 22,7% ЕГ жити поза країни не хотіли б, але майже третина (30,3% КГ, 31,9% ЕГ) висловили бажання змінити країну проживання. Гордість за те, що живуть в Україні виявляє 32,3% респондентів КГ, 31,9% ЕГ, згідні з цією думкою 31,3% здобувачів КГ, 30,4% ЕГ. У той же час 12,1% респондентів КГ, 14,0% ЕГ не відчують гордості за країну. На питання «Що таке громадянськість для Вас?» відповіді розподілилися так: 22,2% КГ, 23,2% ЕГ вважають, що громадянськість – це любов до Батьківщини, 34,8% КГ, 33,8% ЕГ – відданість Батьківщині, 28,3% КГ, 29,5% ЕГ вважають, що громадянськість полягає в прагненні захищати інтереси Батьківщини і свого народу, 10,6% КГ, 8,7% ЕГ – засіб єднання суспільства в ім'я справедливого майбутнього і 4,0% КГ, 4,8% ЕГ вважають, що громадянськість – стимул для формування людської гідності, розуму, совісті. В цілому результати цієї частини анкети свідчать про недостатньо чітке уявлення здобувачів про громадянськість на мотиваційно-ціннісному рівні, а також відсутність у респондентів прагнення діяти в інтересах Батьківщини і держави.

На початку експерименту «бути громадянином» для здобувачів означає: любити Батьківщину (27,3% КГ, 28,5% ЕГ), захищати Батьківщину (21,2% КГ, 22,7% ЕГ), любити свій дім (13,1% КГ, 14,0% ЕГ). На наш погляд, причиною цього є супідрядність мотивів: мотив любові до Батьківщини під впливом зазначеної системи роботи піддається якісному осмисленню, поступаючись місцем мотивам, пов'язаним з проявом громадянської активності (19,7% КГ, 17,9% ЕГ) і потреби бути громадянином (18,7% КГ, 17,4% ЕГ). Визначним є факт, що більша частина здобувачів вважає себе громадянином-патріотом.

На питання: «Яким чином іноземна мова може вплинути на формування у вас громадянськості?» – 47,5% респондентів КГ, 46,4% ЕГ відповіли – за допомогою текстів і навчальних тем і 9,6% КГ, 8,2% ЕГ здобувачів згадали такі загальні вміння та навички: вміння співпрацювати з одногрупниками, долати труднощі на шляху до отримання знань.

Відповіді здобувачів демонструють визнання позитивного внеску іноземної мови у формуванні громадянськості. Однак опитані респонденти не можуть сформулювати, в чому конкретно може виявлятися цей внесок.

Відповідаючи на це питання жоден з респондентів не торкнувся таких понять, як «почуття відповідальності», «свобода вибору», «свобода прояву власної думки», «комунікабельність», «толерантність», – понять, ключових як при оволодінні іноземною мовою, так і в процесі залучення до процесу формування громадянської культури.

Діагностика передбачала вивчення ставлення респондентів до демократичних і національно-державних (громадянських) цінностей. З цією метою розроблено анкету (додаток А, Б). Здобувачам було запропоновано вибрати з наведеного переліку громадянських цінностей ті, які, на їх погляд, повинні стати пріоритетними для громадян нашої країни. Перелік цінностей включав також особистісні та загальнолюдські.

Аналіз орієнтації здобувачів на цінності громадянського суспільства виявив високу ступінь неоднорідності їх відповідей. Серед цінностей, які повинні стати пріоритетними для громадян країни, в першу чергу, були названі «повага до людської гідності» і «здоровий спосіб життя». 31,3% КГ, 33,3% ЕГ здобувачів вважають, що «законослухняність є пріоритетною цінністю в громадянському суспільстві».

Неоднозначну оцінку отримала «цінність свободи в діях». Деякі респонденти оцінили її досить високо, інші не розглядають як пріоритетну. В основному, здобувачі «цінують свободу в діях» (21,2% КГ, 20,3% ЕГ). Насторожує той факт, що прагнення «брати від життя все» у них вище (45,0% КГ, 46,4% ЕГ), ніж бажання «бути освіченим» (42,4% КГ, 43,5% ЕГ). «Прихильність

до традицій» виявилася вираженою на 24,2% КГ, 25,1% ЕГ. Такі традиційні для громадянського суспільства цінності як «гарантії прав і свобод» і «громадянський мир і злагода» виявилися найменше обраними, що свідчить про низький рівень громадянської культури.

Аналіз виборів здобувачами громадянських цінностей дозволив зробити такі висновки: формування громадянських ціннісних орієнтацій – об'єктивний процес, на який впливає політична ситуація в країні. Під впливом демократичних процесів, в суспільно-політичній свідомості здобувачів зростає прагнення розширити свої права, більш активно впливати на рішення своїх проблем. У той же час, на здобувачів негативно впливають засоби масової інформації, формуючи у них гедоністичну позицію, що виявляється в невгамовному прагненні «брати від життя все». Цілком закономірним є на цьому тлі низький рейтинг у здобувачів такої цінності як моральність.

Тому, поставивши респондентам питання про те, в чому вони бачать свій громадянський обов'язок, визначили тим самим, яким інструментальним цінностям-засобам вони віддають перевагу. Аналіз даних показує, що свій громадянський обов'язок здобувачі бачать насамперед у турботі про свою сім'ю та дітей (70,2% опитаних КГ, 70,5% ЕГ). 49,5% респондентів КГ, 48,3% ЕГ вважають за необхідне «дотримуватися всіх чинних в країні законів», 42,4% КГ, 44,0% ЕГ впевнені, що їхній громадянський обов'язок полягає в «чесній праці відповідно до своїх здібностей». 29,3% КГ, 28,0% ЕГ вважають, що «кожна придатна до військової служби людина має служити в армії». 30,3% респондентів КГ, 29,5% ЕГ більш пріоритетним завданням для громадянина вважають «активну участь в охороні природного середовища». Результати діагностики показують, що більшість опитаних респондентів виявляє стихійний інтерес до історії і культури Батьківщини і рідного краю. У 50,0% КГ, 49,3% ЕГ відсутня потреба брати участь в суспільно-політичному житті місцевої громади, 39,9% КГ, 40,6% ЕГ беруть участь у суспільному житті. Таким чином, констатуємо переважно репродуктивний рівень розвитку їхніх громадянських ціннісних орієнтацій.

Ми запропонували здобувачам виділити громадянські якості ідеального громадянина. Результати в узагальненому вигляді представлені в таблиці 2.12.

Думки здобувачів про якості ідеального громадянина

Якість	Місце	КГ	ЕГ	Місце
Почуття національної гордості	1	51,5	52,2	2
Повага до Конституції держави, органів державної влади, символів державності (герба, прапора, гімну)	2	52,0	54,1	1
Відповідальність за свої справи і вчинки	3	49,5	49,8	4
Повага прав і свобод інших людей	4	47,5	50,2	3
Чесність, правдивість, чуйність, милосердя	5	42,4	36,2	6
Почуття обов'язку перед країною і суспільством	6	38,4	40,1	5
Дбайливе ставлення до національних багатств країни, мови, культури, традицій	7	29,3	31,9	7
Дбайливе ставлення до природи	8	24,7	25,1	8
Дотримання демократичних принципів	9	21,7	20,8	9
Відповідальність за долю країни	10	20,2	14,0	14
Правосвідомість і громадянська відповідальність	11	19,7	19,3	10
Активна життєва позиція	12	17,2	18,4	11
Громадська активність	13	15,2	15,5	13
Інтернаціоналізм, повага до народів інших країн	14	14,1	17,4	12
Громадська дисципліна	15	11,6	12,1	15

На думку здобувачів ЕГ, ідеального громадянина характеризують такі якості, як повага до Конституції своєї країни, органів державної влади і символів державності (52,0% КГ, 54,1% ЕГ), почуття національної гордості (51,5% КГ, 52,2% ЕГ), повага прав і свобод інших людей (47,5% КГ, 50,2% ЕГ), дбайливе ставлення до національних багатств країни, мови, культури, традицій (29,3% КГ, 31,9% ЕГ).

До значущих якостей, як в контрольній, так і в експериментальній групі належать такі якості:

– ціннісно-мотиваційний критерій: повага до свого народу, його звичаїв і традицій (по 55,2%); здатність до подолання труднощів (ЕГ 49,3% і КГ 50,1%); толерантність: чуйність, вміння визнавати чужі успіхи, вміння демонструвати свої, вміння йти на компроміс, комунікативна культура особистості (ЕГ 46,3% і КГ 47,4%); дисциплінованість, цілеспрямованість, відповідальність за наслідки своїх дій (ЕГ 42,4% і КГ 41,5%); любов до Батьківщини (ЕГ 47,2% і КГ 45,3%); прагнення досконало опанувати обраний фах, щоб працювати на благо Батьківщини (ЕГ 25,3% і КГ 24,7%); потреба розширювати свій кругозір (ЕГ 25,7% і КГ 24,8%); прагнення брати участь в громадській діяльності (ЕГ 18,3% і

КГ 17,6%);

– пізнавально-когнітивний критерій: дбайливе ставлення до історії Батьківщини, її культурних надбань, звичаїв і традицій народу, спадкоємність і розвиток традицій (ЕГ 53,4% і КГ 55,2%) знання історії України, регіону, міста (ЕГ 49,5% і КГ 50,8%);

– поведінково-діяльнісний критерій: патріотична діяльність (по 45%); громадянська активність (ЕГ 35,2% і КГ 38,4%); здоровий спосіб життя (ЕГ 25,3% і КГ 26,8%); колективізм (ЕГ 27,1% і КГ 28,5%); сумлінне ставлення до навчання, щоб опанувати професію і працювати на благо Батьківщини (ЕГ 30,2% і КГ 31,6%); активна і свідома участь у громадській діяльності при поєднанні особистих і суспільних інтересів (ЕГ 13,4% і КГ 14,6%).

Від 1% до 6% в обох групах вважають ту чи іншу якість не значущою. Також 1–3% в обох групах вважають деякі якості не потрібними. Великий відсоток здобувачів вважають, що у них відсутні такі якості як: прагнення брати участь в громадській діяльності (по 9,5%), патріотичній діяльності (ЕГ 7,3% і КГ 9,2%).

Поданий аналіз дозволив зробити висновок про те, що на початковий момент дослідження в процесі професійної підготовки вчителів іноземної мови у ЗВО зміст їх громадянської освіти не був педагогічно осмисленим, внаслідок чого майбутня професія не завжди була для них цінністю.

Узагальнені результати опитування, тестування, виконання завдань з дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за мотиваційно-ціннісним критерієм подано в таблиці 2.13.

Таблиця 2.13

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за мотиваційно-ціннісним критерієм (констатувальний експеримент)

Оцінна шкала	КГ		ЕГ	
	Отримані бали	%	Отримані бали	%
Бал 5	–	–	–	–
Бал 4	7	3,54	6	2,9
Бал 3	47	23,74	41	19,8
Бал 2	144	72,72	160	77,3
Всього	198	100	207	100

Для виявлення відсутності відмінностей між експериментальною і контрольною групами, приналежності респондентів до однієї популяції, проводився аналіз достовірності відмінностей результатів вхідної діагностики за вказаними вище показниками за параметричним t-критерієм Стюдента (обчислення середнього арифметичного), за допомогою якого кількісні показники і одержувані під час експерименту дані можна узагальнювати. Обрахунки проводили за формулою:

$$H^0 = \bar{x} = \frac{1}{n}(x_1n_1 + x_2n_2 + x_3n_3 + x_4n_4 + x_5n_5), \quad (2.2)$$

де H^0 – узагальнення прихованих закономірностей, x – середньо-арифметична, x_i – бали, n_i – повторюваність балів, n – кількість здобувачів у групі.

Отже, узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за мотиваційно-ціннісним критерієм показали, що в ЕГ середньоарифметична становить: $H_e^0 = 2,25$ (45,0%); КГ – $H_k^0 = 2,3$ (46,0%) з різницею 1,0%.

Згідно структури сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови виокремлюємо пізнавально-когнітивний критерій як базову основу її формування.

Оскільки більшість респондентів виділяють аудиторну діяльність як форму організації діяльності ЗВО, яка сприяє формуванню громадянської культури здобувачів, ми провели їх опитування і виявили думку про вплив різних дисциплін на означений процес. Результати узагальнено і представлено в таблиці 2.14.

Таблиця 2.14

**Узагальнені результати виявлення впливу різних дисциплін
на формування громадянської культури студентів, %**

Дисципліни	Дуже впливає		Здійснює деякий вплив		Не впливає		Важко відповісти	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Гуманітарні	44,4	43,9	33,3	32,9	12,6	14,5	9,7	8,7
Психолого-педагогічні	28,8	29,5	64,6	61,8	2,5	4,8	4,1	3,9
Фундаментальні	27,8	26,1	64,6	67,1	4,0	2,9	3,6	3,9
Науково-предметні	19,7	20,3	67,2	64,7	2,5	2,9	10,6	12,1

Відповіді здобувачів свідчать про те, що гуманітарні дисципліни, на думку здобувачів, найбільше сприяють формуванню громадянської культури. Так вважають 44,4% респондентів КГ, 43,9% ЕГ.

Незначний інтерес до вивчення психолого-педагогічних дисциплін пов'язуємо з тим, що здобувачі не вважають їх професійно значущими, зазначаючи, що зможуть вирішувати професійні завдання, ґрунтуючись на практичних і методичних знаннях фахових дисциплін. Таке протиріччя, обумовлене тим фактом, що навчання іноземної мови у ЗВО відбувається ізольовано від вивчення психолого-педагогічних дисциплін, в результаті чого майбутнім фахівцям не вдається уявити процес навчання іноземної мови цілісно, а інтерес до вивчення психолого-педагогічних дисциплін знижується.

Під час констатувального експерименту здобувачам пропонувалися нескладні автентичні матеріали (статті, діалоги тощо), а також моделювалися професійно-орієнтовані ситуації, спрямовані на підготовку майбутніх педагогів до успішного формування іншомовних знань, умінь і навичок спілкування. У навчанні використовувалися завдання, що мало на меті інтеграцію здобувачів в інше середовище і подолання мовних бар'єрів з носіями мови. Пропонувалися автентичні контрольні-навчальні тексти (АКТ): «How to keep English happy. Some useful hints for Ukraine», «Spirit of London», «Families: fictional Case», «Parents and children», «Telling lies» (англійська мова), працюючи з якими, здобувачі вчилися порівнювати і зіставляти культурні іншомовні явища з рідною мовою.

Розігравалися ситуації, спрямовані на запит інформації, на використання мовних кліше і штампів носіїв мови (діалоги «Telephone calls», «In the evenings», «In the street», «Asking way» etc.). Письмово виконувалися завдання: написання записок, листів (особистих і офіційних) і відповідей на них; складання вітальних листівок.

Визначення експертного бала проведеного освітнього заходу здійснювалося за темою: «Психолого-педагогічні основи формування громадянської культури здобувачів автентичними засобами».

Результати статистичної обробки експериментального дослідження з проведеного освітнього заходу зведені в таблиці 2.15.

Таблиця 2.15

Результати проведення освітнього заходу з формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови

№ п/п	Навчальні дії	КГ	ЕГ
1	Розвиток механізму смислової здогадки	11,1	10,6
2	Відпрацювання мовних кліше і штампів	10,6	11,6
3	Робота з аутентичними текстами	9,6	8,7
4	Робота з аутентичною лексиною на смисловій основі	10,6	11,6
5	Засвоєння лексики в рамках конкретної теми	8,6	9,2
6	Застосування мнем, прийомів для формування тезауруса	8,1	8,2
7	Визначення ключових слів, пропозицій	12,1	10,6
8	Постановка проблемних (діагностичних) питань	20,7	21,3
9	Формулювання відповідей	19,2	17,4
10	Переклад / пошук пропозицій на розуміння сенсу, змісту	17,2	16,4
11	Узагальнення, коментування інформації	10,1	11,6
12	Навчання діалогічному спілкуванню	12,6	14,5
13	Висловлювання свого погляду	17,2	18,2
14	Засвоєння мови, культури	18,2	16,4
15	Активізація творчих можливостей, стимулювання іноземної мови	15,2	14,5

Для отримання додаткової інформації та уточнення рівня сформованості пізнавально-когнітивного та мотиваційно-ціннісного критерію громадянської культури в контрольній та експериментальній групах застосовано метод «Незакінчене речення» (додаток Ж).

На основі методу виявлялося у здобувачів розуміння поняття «громадянин». Респонденти виконували завдання: «Продовжіть фразу «Громадянин – це ...».

Результати анкетування респондентів експериментальних і контрольних груп наведено в таблиці 2.16.

Таблиця 2.16

Результати визначення здобувачами поняття «громадянин», %

Складники поняття «громадянин»	КГ	ЕГ
Соціальний	37,4	38,6
Соціально-особистісний	23,2	22,7
Правовий	15,2	15,9
Моральний	7,6	8,7
Рефлексивний	16,2	14,5

Аналіз результатів анкетування показує, що перше місце у відповідях респондентів обох груп становить соціальний компонент, який показує, що всі респонденти усвідомлюють те, що громадянин – це, перш за все приналежність до певної держави, певної частини суспільства (37,4% КГ, 38,6% ЕГ). У той же час, дані таблиці доводять, що здобувачі не надають значення правовим знанням, дотриманню морально-правових норм і низько оцінюють моральні якості особистості (23,2%, 15,2%, 7,6%, 16,2% КГ та 22,7%, 15,9%, 8,7%, 14,5% ЕГ відповідно).

У процесі опитування респондентам запропоновано оцінити сформованість у себе громадянських знань на основі характеристики їх наповнюваності (політика, право, особисті якості, види соціальної діяльності, патріотизм).

На основі відповідей отримані результати представлено в таблиці 2.17.

Таблиця 2.17

Володіння здобувачами громадянськими знаннями, %

Групи	Політика	Право	Особисті якості	Види соціальної діяльності	Патріотизм
КГ	20,7	16,2	17,2	20,7	25,3
ЕГ	19,8	17,9	18,4	19,3	24,6

У продовж дослідження використано метод семантичного диференціала, який дозволяє виявити значення понять і символів (Ч. Осгуд). Цей метод дозволяє оцінити не значення знань про об'єкт, а конотативне значення, пов'язане з особистісним сенсом, соціальними установками, стереотипами й іншими емоційно насиченими, слабо структурованими і мало усвідомлюваними формами узагальнення. Іншими словами, семантичний диференціал допомагає побачити той образ оцінюваного об'єкта, який складається у свідомості респондента.

Наш експеримент має на меті визначити семантичні поля таких понять, як: «патріот», «громадянин». «Патріот», на думку здобувачів, це: людина (8,1% КГ, 7,2% ЕГ), «той, хто любить Батьківщину» (9,1% КГ, 8,2% ЕГ). Досить велика кількість респондентів (64,1% КГ, 67,6% ЕГ) вагалися з відповіддю, що свідчить, на наш погляд, про недостатню сформованість поняття «патріотизм» як

особистісна якість у майбутніх вчителів.

Далі нашою метою було визначення семантичного поля поняття «громадянин» (додаток А). Аналізуючи відповіді здобувачів, ми з'ясували, що майже у половини опитаних слово «громадянин» асоціюється зі словом «людина», що вказує на певні труднощі у характеристиці досліджуваного поняття. Відзначимо також, що 8,6% респондентів КГ, 9,7% ЕГ зовсім не змогли сформулювати будь-яких асоціацій і залишили питання без відповіді. В інших оцінках майбутніх педагогів домінують такі асоціації, як «впевненість», «відповідальність», «справедливість», «законослухняність». Це, на нашу думку, відповідає уявленню здобувачів про громадянина як представника правової держави.

Наступний крок нашої експериментальної роботи був пов'язаний з виявленням значущості курсу іноземних мов для формування у здобувачів громадянської культури. Судження здобувачів про те, що їх приваблює на заняттях з іноземної мови дали таку картину: задоволення від спілкування на заняттях з іноземної мови; майстерність педагога; можливість удосконалювати знання; збагачення словникового запасу; можливість дізнатися про культуру англomовних країн.

Результати показали, що 74,2% респондентів КГ, 75,8% ЕГ залучають можливості дізнатися нове, цікаве про країну досліджуваної мови і вдосконалювати свої мовні знання. Зміст матеріалу, як показали відповіді респондентів, не представляють інтересу для їх професійного становлення. На питання: «Як часто на заняттях обговорюються питання, пов'язані з обраною спеціальністю?» – 10,1% КГ, 9,7% ЕГ відповіли рідко, хоча потреба у них є (44,4% КГ, 45,9% ЕГ). Здобувачів приваблює інформація, що стосується їх спеціальності, подобається, коли даються коментарі, що пояснюють окремі слова, що позначають професійні терміни, назви тощо.

При опитуванні здобувачів на тему, які сторони життя інших народів їм цікаві отримали такі відповіді: традиції (16,2% КГ, 17,4% ЕГ); побут (31,8% КГ,

30,4% ЕГ); політика (2,5% КГ, 3,9% ЕГ); твори мистецтва (40,4% КГ, 41,5% ЕГ); національні герої (22,7% КГ, 23,7% ЕГ); музика (64,1% КГ, 65,2% ЕГ); досягнення в науці і техніці (18,2% КГ, 19,3% ЕГ).

Ці дані дозволили зробити висновок, що більшість здобувачів вбачають змістовність знань, їх цікавить іноземна мова як джерело інформації. Але в цьому випадку питання громадянського характеру недооцінюються ними.

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за пізнавально-когнітивним критерієм подано в таблиці 2.18.

Таблиця 2.18

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за пізнавально-когнітивним критерієм (констатувальний експеримент)

Оцінна шкала	КГ		ЕГ	
	Отримані бали	%	Отримані бали	%
Бал 5	–	–	–	–
Бал 4	9	4,55	11	5,32
Бал 3	55	27,78	47	22,7
Бал 2	134	67,67	149	71,98
Всього	198	100	207	100

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за пізнавально-когнітивним критерієм показали, що в ЕГ середньоарифметична становить: $H_e^0 = 2,33$ (46,6%); КГ – $H_k^0 = 2,36$ (47,2%) з різницею 0,6 %.

Для визначення рівня сформованості поведінково-діяльнісного критерію громадянської культури майбутніх учителів запропоновано анкету, яка початково передбачала визначення їх громадянської позиції: «Чи цікавитеся Ви тим, що відбувається в країні? Чи стежите за останніми подіями?», «Чи маєте Ви власні переконання стосовно подій суспільно-політичного життя України і за кордоном?» (додаток А, Б).

Узагальнені результати представлено в таблиці 2.19.

**Узагальнені результати відповідей здобувачів
на визначення сформованості у них громадянської позиції**

№ п/п	Сфери життєдіяльності	Активно цікавлюся		Цікавлюся тим, що має до мене значення		Не завжди, дуже рідко		Не цікавлюся	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Політика	4,5	3,9	35,4	36,2	52,0	51,7	8,1	8,2
2	Економіка	9,6	10,1	41,4	40,6	38,4	39,6	10,6	9,7
3	Соціальна сфера	10,1	11,6	46,5	45,4	30,3	29,0	13,1	14,0
4	Наука	16,2	17,4	33,8	31,9	40,4	41,5	9,6	9,2
5	Освіта	29,3	30,4	48,5	47,8	20,7	19,8	1,5	2,0
6	Культура	27,3	26,6	24,2	27,5	39,4	40,1	9,1	5,8
7	Спорт	28,3	27,5	13,6	14,0	41,4	36,7	16,7	21,8

Результати відповідей показують, що здобувачі КГ і ЕГ активно цікавляться питаннями освіти (29,3% КГ, 30,4% ЕГ), спорту (28,3% КГ, 27,5% ЕГ), культури (27,3% КГ, 26,6% ЕГ), науки (16,2% КГ, 17,4% ЕГ) і соціальної сфери (10,1% КГ, 11,6% ЕГ), політикою цікавляться тільки 4,5% КГ, 3,9% ЕГ опитаних респондентів. Таким чином, узагальнені результати відповідей здобувачів дозволяють зробити висновок, що їх громадянська позиція виявляється недостатньою мірою, вони не завжди проявляють інтерес до подій в країні і за кордоном.

Упродовж експериментальної роботи встановлено, що вивчення процесу формування громадянської культури здобувача не може бути повним без урахування і спеціального вивчення їх інформаційних інтересів. Результати досліджень показали, що в більшості громадянська позиція переважає у тих здобувачів, які вміють засвоювати і зберігати спеціальні інформаційні інтереси; вміють осмислювати й удосконалювати їх; вміють акумулювати і передавати образи і ідеали громадянської культури. Велике значення має у формуванні громадянської культури освоєння освітнього простору, яке стимулює пізнання (24,3% КГ, 25,6% ЕГ); розвиває самозначимість (21,6% КГ, 22,3% ЕГ), активізує загальну громадянську наповнену діяльність респондентів (16,3% КГ, 17,1% ЕГ).

Дані опитування в узагальненому вигляді представлено в таблиці 2.20.

Узагальнені результати відповідей здобувачів на питання:

«Що таке, на Ваш погляд, громадянська культура?»

Варіанти відповідей	КГ	ЕГ
Патріотизм	12,1	10,6
Громадянська совість, порядність	14,1	15,5
Готовність служити на благо Батьківщини	36,4	34,3
Моральність	20,7	22,2
Інтегративна якість особистості	10,1	12,6
Громадянська мужність	9,6	10,6
Самовідданість	8,6	9,2
Громадська активність	7,6	8,7
Виконання професійних обов'язків	4,5	3,4
Інтернаціоналізм	1,0	1,4

«Громадянську культуру» здобувачі розуміють як «патріотизм» – 12,1% опитаних респондентів КГ, 10,6% ЕГ, асоціюють її з «громадянською совістю і порядністю» – 14,1% КГ, 15,5% ЕГ, «готовністю служити на благо Батьківщини» – 36,4% КГ, 34,3% ЕГ, «моральністю» – 20,7% КГ, 22,2% ЕГ. Невеликий відсоток здобувачів КГ ототожнює «громадянську культуру» з «інтегративною якістю особистості» та «громадянською мужністю» – 9,6% КГ, 10,6% ЕГ, а також з «самовідданістю» (8,6% КГ, 9,2% ЕГ) і «громадською активністю» – 7,6% респондентів КГ, 8,7% ЕГ. Тільки 4,5% здобувачів КГ, 3,4% ЕГ пов'язує «громадянську культуру» з «виконанням професійних обов'язків» і 1,0% КГ, 1,4% ЕГ – з «інтернаціоналізмом».

Розуміння і усвідомлення сутності громадянської культури дозволяють особистості проявляти власну громадянську позицію, а тому для вивчення уявлень здобувачів про характеристики громадянської культури, ми попросили їх дати в письмовій формі визначення таким поняттям: «громадянські знання», «громадянська переконаність», «громадянська позиція», «громадянська активність», «громадянська поведінка», «громадянська відповідальність», «громадянський обов'язок».

**Узагальнені результати відповідей здобувачів на питання:
«Які з характеристик громадянської культури Вам притаманні?»**

Характеристики громадянської культури	КГ	ЕГ
Громадянські знання	20,2	20,8
Громадянський обов'язок	18,2	19,8
Громадянська відповідальність	16,2	17,2
Громадянська поведінка	14,1	15,5
Громадянська позиція	13,6	14,0
Громадянська переконаність	12,6	10,1
Громадянська активність	5,1	1,8

Аналіз відповідей показав, що більшість здобувачів не усвідомлюють змісту даних понять, ряд здобувачів мають певне уявлення про характеристики громадянської культури і менша частина має повне про них уявлення. Більшість здобувачів сприймають «громадянську поведінку» і «громадянську активність» як синонімічні поняття, а «громадянську відповідальність» асоціюють з «громадянським обов'язком».

Наступні питання спрямовано на дослідження громадянської активності здобувачів. Аналізуючи відповіді респондентів експериментальних і контрольних груп на предмет їх громадянської активності (додатки А, Б), відзначимо, що вона знаходиться на низькому рівні. Як показало опитування, участь в голосуванні мають намір взяти (33,7% КГ, 33,8% ЕГ). У той же час майже третина опитаних (31,4% КГ, 30,2% ЕГ) не планує брати участь у виборах, вказуючи в якості основних причин такі, як «буду відсутнім в місті, де знаходиться моя виборча дільниця» (16,2% КГ, 14,3% ЕГ), «мій голос не вплине на результат виборів» (13,6% КГ, 15,4% ЕГ) і «буду працювати, вчитися» (5,1% КГ, 6,3% ЕГ). Це свідчить, на нашу думку, про ще не сформовану громадянську позицію майбутніх учителів іноземної мови, які надають перевагу залишитися осторонь від політичного життя держави. Однак, на питання «Чи вважаєте Ви себе людиною активної життєвої позиції?» негативно відповіли 45,2% опитаних КГ, 44,7% ЕГ, в той час як інші респонденти віднесли себе до числа людей з активною або близькою до високого рівня прояву активності життєвою позицією (54,8% КГ і

55,3% ЕГ відповідно). Отримані результати свідчать, що участь у виборах для багатьох молодих людей не є пріоритетним завданням, тому у закладах вищої освіти не знижується, а зростає актуальність процесу формування громадянської культури здобувачів.

Аналіз сформованості поведінково-діяльнісного критерію вказує на недостатню готовність здобувачів до активної соціально значущої діяльності.

Експериментальні умови констатувального експерименту передбачали створення ситуацій, які пропонувалося вирішити респондентам. Респондентам запропоновано опитувальник «Відповідальна поведінка», який дозволив визначити особисту відповідальність в громадянській діяльності. На основі відповідей за опитувальником проведено їх аналіз за такими напрямками: ставлення до труднощів, передбачення результатів діяльності, здійснення своїх намірів, ставлення до обов'язків, ставлення до обіцянок, ставлення до наслідків своїх вчинків, уявлення про те, за що людина повинна нести відповідальність, емоційне ставлення до відповідальних справ.

Аналіз наявної громадянської відповідальності здобувачів показав такі результати: подолання труднощів (19,6% КГ, 20,4% ЕГ), передбачення результатів своєї діяльності (20,5% КГ, 18,6% ЕГ); здійснення своїх намірів (24,3% КГ, 25,8% ЕГ); виконання своїх обов'язків (30,6% КГ, 31,9% ЕГ); виконання обіцянок (41,3% КГ, 39,5% ЕГ); ставлення до наслідків своїх вчинків (53,3% КГ, 53,9% ЕГ); емоційний прояв відповідальності (55,4% КГ, 54,7% ЕГ).

В цілому можна зробити висновок, що здобувачі усвідомлюють непослідовність своєї поведінки, недостатність самоволодіння своєю поведінкою (можна припустити, що в деяких випадках має місце свідоме невиконання своїх обов'язків, зокрема невиконання обіцянок, безвідповідальність за наслідки). Значно вищими є показники емоційної поведінки, переживання невдач, неблагополучних наслідків своєї поведінки. Таким чином, аналіз відповідей здобувачів дає можливість зробити висновок про наявність моральної відповідальності і про недостатність раціонально-вольової саморегуляції поведінки.

До завдань констатувального експерименту входило дослідження сформованості професійних умінь. Результати подано у таблиці 2.22.

Таблиця 2.22

Сформованість професійних умінь, %

№ п/п	Групи умінь	КГ	ЕГ
1	Лінгвокультурознавчі	14,1	15,5
2	Мовні	23,7	24,6
3	Міжкультурні	18,2	17,9
4	Комунікативні	24,7	25,6
5	Прогностичні	14,1	14,0
6	Проектувальні	11,6	10,6
7	Організаційні	13,1	12,6
8	Рефлексивні	12,6	11,6

Результати дослідження показали, що найбільш високо здобувачі оцінюють сформованість комунікативних та мовних умінь, найменше – проектувальних і організаційних.

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за поведінково-діяльнісним критерієм подано в таблиці 2.23.

Таблиця 2.23

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за поведінково-діяльнісним критерієм (констатувальний експеримент)

Оцінна шкала	КГ		ЕГ	
	Отримані бали	%	Отримані бали	%
Бал 5	–	–	–	–
Бал 4	6	3,03	9	4,35
Бал 3	31	15,66	42	20,29
Бал 2	161	81,31	156	75,36
Всього	198	100	207	100

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за поведінково-діяльнісним критерієм показали, що в ЕГ середньоарифметична становить: $H_e^0 = 2,28$ (45,6%); КГ – $H_k^0 = 2,21$ (44,2%) з різницею 1,4 %.

Узагальнені результатами дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за трьома критеріями показано в таблиці 2.24.

Таблиця 2.24

**Узагальнені результати сформованості громадянської культури
майбутніх учителів іноземної мови за трьома критеріями
(констатувальний експеримент)**

Групи	Критерій					
	МЦ		ПК		ПД	
	бали	%	бали	%	бали	%
КГ	2,3	46,0	2,36	47,2	2,21	44,2
ЕГ	2,25	45,0	2,33	46,6	2,28	45,6

Аналіз даних таблиці доводить, що середньоарифметичне МЦ_е сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови в ЕГ становить 2,25 бала, що відповідає 45,0%, ПК_е – 2,33 (46,6%), ПД_е – 2,28 (45,6%), у КГ: МЦ_к – 2,3 (46,0%), ПК_к – 2,36 (47,2%), ПД_к – 2,21 (44,2%). Це показники низького рівня.

Під час дослідження перевірялася гіпотеза про рівність законів розподілу отриманих результатів у вибірках. У розглянутому нами випадку мають місце наступні умови: обидві вибірки випадкові; вибірки незалежні, і члени кожної вибірки також незалежні між собою; досліджувана властивість має неперервний розподіл в обох сукупностях, з яких зроблені вибірки.

Для отримання необхідної інформації про експеримент і подальше вивчення динаміки рівня сформованості громадянської культури здобувачів було необхідно визначити достовірність збігів і відмінностей характеристик вибірки (експериментальних і контрольних груп).

З цією метою сформульовано статистичні гіпотези: гіпотеза про відсутність відмінностей (нульова гіпотеза); гіпотеза про значимість відмінностей (альтернативна гіпотеза). Якщо в результаті вимірювань початкові (до початку формувального експерименту) дані експериментальної і контрольної груп збігаються (підтверджується нульова гіпотеза), а кінцеві (після закінчення

експерименту) відмінні (підтверджується альтернативна гіпотеза), то можна зробити висновок про те, що динаміка змін обумовлена саме проведеною дослідно-експериментальною роботою.

Відтак, перевіряємо нульову гіпотезу про однорідність статистичних вибірок для першого зрізу, тобто гіпотезу про те, що відмінності результатів для контрольної та експериментальної груп не є статистично значущими на рівні 0,05 (5%).

Для перевірки гіпотези застосовувався критерій « χ^2 » «хі-квадрат» К. Пірсона. Використання статистичного критерію « χ^2 » дозволяє відповісти на питання: чи є відмінність у рівні сформованості громадянської культури експериментальної і контрольної груп і в чому причини цієї відмінності.

Обчислюємо досліджуване значення статистики для рівня значущості $\alpha = 0,05$ (5%) за формулою:

$$\chi_0^2 = \sum \frac{(n'_e - n'_k)^2}{n'_k}, \quad (2.4)$$

де n'_e – кількість здобувачів в ЕГ, n'_k – їх кількість у КГ.

Якщо отримане значення ($\chi^2(0,05; 4) > (9,49)$), то приймається нульова гіпотеза, яка свідчить про однаковий розподіл рівнів сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за групами. Якщо (χ^2) більше, то приймається альтернативна гіпотеза, за якою на досліджуваний процес впливали експериментальні чинниками.

За підрахунками встановлено, що χ^2 становить 6,54 (мотиваційно-ціннісний критерій), 9,03 (пізнавально-когнітивний), 0,82 (поведінково-діяльнісний). Отже, якщо всі значення критерію К. Пірсона $> 9,49$, то приймається нульова гіпотеза H_0 .

У підсумку можна зробити висновок, що гіпотеза H_0 підтвердилася, тобто між експериментальними і контрольними групами не виявлені достовірні відмінності.

Наочно узагальнені результати за критеріями сформованості громадянської культури на констатувальному етапі експерименту показано на рис. 2.1.

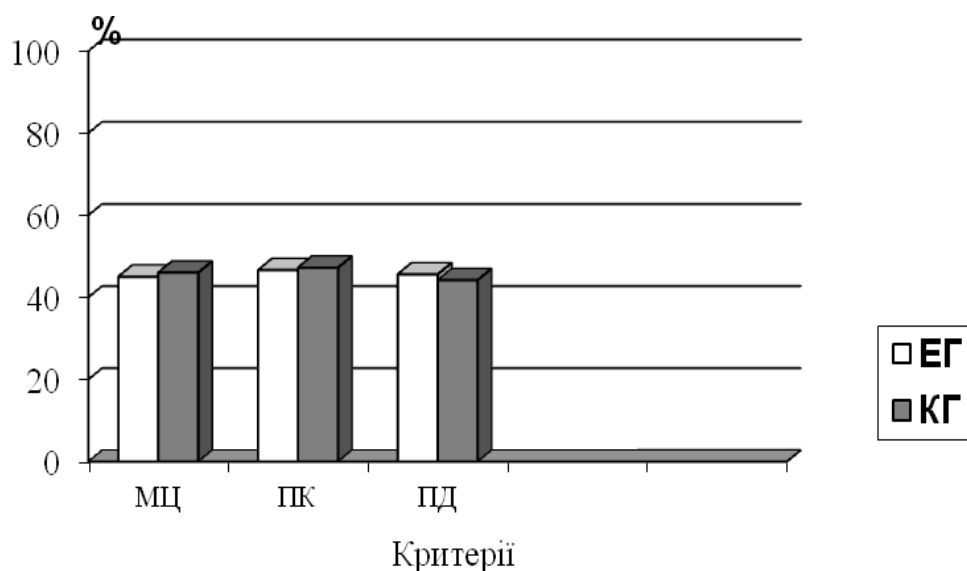

Рис. 2.1. Узагальнені результати початкового рівня сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за критеріями на констатувальному етапі експерименту

Аналіз рисунку підтвердив низький початковий рівень сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови в ЕГ та КГ за усіма критеріями.

Різниця в ЕГ між МЦ та ПК критеріями становить 1,6%, з ПД – 0,6%, у КГ відповідно 1,2%, 1,8%. Це вказує на відсутність значної відмінності між початковими рівнями сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови КГ і ЕГ на констатувальному етапі експерименту.

З метою досягнення сумісності отриманих результатів у респондентів була розроблена 5-бальна шкала оцінок, яка спочатку представляла значення в «сирих» балах (п. 3.1). Стандартизація (уніфікація) інструменту вимірювання включала інформацію про те, чи є конкретна оцінка низькою, середньою або високою щодо інших оцінок.

Отримані дані дозволили здійснити розподіл здобувачів ЕГ і КГ за рівнями сформованості громадянської культури (високий, середній, низький), що продемонстровано у таблиці 2.25.

**Рівні сформованості громадянської культури
майбутніх учителів іноземної мови на констатувальному етапі експерименту**

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	8 (4,1%)	9 (4,4%)
Середній	94 (47,4%)	91 (43,9%)
Низький	96 (48,5%)	107 (51,7%)

Аналіз даних таблиці демонструє, що у майбутніх учителів іноземної мови на констатувальному етапі експерименту переважає низький рівень сформованості громадянської культури в ЕГ та КГ.

Таким чином, констатувальний етап експерименту показав низький рівень сформованості громадянської культури студентської молоді: не усвідомлює себе громадянином, інтерес до історії держави і суспільства у здобувачів не виражений, у громадській діяльності знання уривчасті, низький рівень готовності до прояву громадянської ініціативи; не вироблені громадянські навички та вміння; низька громадянська активність, нейтральне, а часом негативне ставлення до громадянських цінностей.

Однак, результати дослідження ще не означають, що сучасне студентство в переважній своїй більшості аполітичне і байдуже до долі країни. Це свідчить про те, що в системі вищої освіти недостатньо уваги приділяється проблемам громадянської освіти, в той час як громадянська культура особливо актуальна в епоху інформаційного суспільства. У зв'язку з цим, можемо констатувати, що в сучасній практиці вищої школи є ряд об'єктивних труднощів, що ускладнюють формування громадянської культури студентської молоді. До них, зокрема, належать: відсутність цілеспрямованої спеціальної систематичної роботи з формування громадянської культури студентської молоді; недостатня розробленість методики формування цієї властивості особистості; відсутність доступної методики діагностики громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.

Висновки до другого розділу

Відповідно до мети, гіпотези і завдань дослідження організовано такі етапи дослідно-експериментальної роботи: констатувальний, метою якою було виявлення початкового стану сформованості громадянської культури у майбутніх учителів іноземної мови; формувальний, що включав апробацію розробленої моделі та реалізацію педагогічних умов формування громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови, проведення контрольних зрізів; узагальнювальний, в процесі якого проводився аналіз і оцінка отриманих результатів.

Для визначення необхідності проведення педагогічного експерименту організовано пілотажне дослідження. Аналіз навчальних планів, програм дозволив визначити основні труднощі здійснення процесу формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови: відсутність єдиних загальних вимог до розвитку у них громадянської культури в реальних умовах вищої освіти; необхідність погодження мети становлення громадянського суспільства з цілісним і системним розвитком громадянської культури у здобувачів з урахуванням їх інтересів і прагнень; відсутність об'єктивної оцінки рівня розвитку громадянської культури здобувачів і недостатньою розробленістю системи її вивчення; відсутність досвіду у більшості професорсько-викладацького складу у формуванні активної громадянської культури та ін.

Аналіз педагогічного процесу в ЗВО, особливості розвитку молодіжних рухів, які формують громадянську культуру здобувачів, дозволили виявити труднощі в організації та реалізації цього процесу. До них належать загальні труднощі: формування громадянської позиції здійснюється в складній і суперечливій соціальній ситуації, що виявляється в цілій низці негативних явищ: соціальній, військовій, регіональній, етноконфесійній дезінтеграції суспільства, його криміналізації, зростанні дійсної та прихованої форм безробіття, небезпеки наркотизації молоді, що зростає, зниження рівня її фізичного і психічного здоров'я, зростаючої бездуховності.

До часткових труднощів ЗВО належать: формування громадянської культури утруднюється невизначеністю вимог до цього процесу в умовах вищої освіти; недостатніми можливостями ЗВО в здійсненні комплексного впливу на когнітивну, ціннісну, мотиваційну і поведінкову сфери громадянської культури здобувачів та ін.

Визначено критерії та показники сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, до яких належать: мотиваційно-ціннісний (система усвідомлених мотивів, мети, потреб, ціннісних установок, якостей, що задає інтерес до громадянських знань та громадянської діяльності), пізнавально-когнітивний (система засвоєних професійних і громадянських знань і понять), поведінково-діяльнісний (сформованість професійних умінь, включення в різні види громадської діяльності з метою набуття і розвитку морально-ціннісного досвіду громадянської поведінки на основі дотримання морально-правових норм, розвиток адекватної самооцінки і самоаналізу результатів різних форм громадянської активності) та рівні їх сформованості: високий, середній, низький.

Констатувальний етап експерименту показав низький рівень сформованості громадянської культури студентської молоді: не усвідомлює себе громадянином, інтерес до історії держави і суспільства у здобувачів не виражений, розуміння громадської діяльності уривчасте, низький рівень готовності вияву громадянської ініціативи; не вироблено громадянські навички та вміння; низька громадянська активність, нейтральне, а часом негативне ставлення до громадянських цінностей.

Результати другого розділу дослідження висвітлено в публікаціях автора [86; 88; 91; 94; 96].

РОЗДІЛ 3

АПРОБАЦІЯ МОДЕЛІ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

3.1. Модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки

Для досягнення мети дослідження використано метод педагогічного моделювання, який є інтегративним. Моделювання дозволяє побачити структуру процесу формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, прогнозувати результати функціонування розробленої моделі, виявити проблемні аспекти, а також дослідити ефективність застосування педагогічних умов.

Основною метою моделювання визначено: розуміння будови конкретного об'єкта, його структури, основних властивостей, законів розвитку і взаємодії з навколишнім світом; набуття умінь керувати об'єктом (або процесом) і визначення найкращих його способів при заданих його меті і критеріях; умінь прогнозувати прямі і непрямі наслідки впливу на об'єкт.

Розробляючи модель формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови, ми керувалися основними вимогами, що висуваються до процесу моделювання, а саме: між елементами моделі є причинно-наслідкові зв'язки, які встановлюються у дослідженні, і які реагують на зміни, що виникають в одному з них, що можливо лише за наявності зворотного зв'язку.

Основним в моделюванні є поняття «модель». Модель, як уявний або умовний образ, аналог якого-небудь об'єкта, процесу або явища визначають модель науковці (Т. Мироненко [101], Р. Мохнюк [107], О. Осова [115], М. Павленко [118], В. Петляєва [121], А. Сігова [144]). Науковці доводять, що модель позначає аналог певного фрагмента природної або соціальної реальності тощо. Цей аналог служить для зберігання і розширення знань про оригінал,

конструювання, перетворення і управління ним.

Ми розглядаємо модель як штучно створену схему, яка, будучи аналогічною досліджуваному об'єкту, відображає і відтворює в більш простому і узагальненому вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і відносини між елементами цього об'єкта.

З безлічі чинних моделей, які описано у науковій літературі перевагу було надано структурно-функціональній, що належить до змішаного типу. Структурно-функціональні моделі будуються в такій послідовності: функція моделі – її структура – структура оригіналу – функція оригіналу.

При визначенні функції моделі формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови виходимо з семантики даного поняття. Воно походить від латинського слова «function» (виконання, здійснення), смисловими аспектами якого є: роль і призначення.

За виконуваною роллю процес формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови є підсистемою загальної професійної підготовки у ЗВО і має виражений інтегруючий характер. Інтегруюча функція проявляється в об'єднанні результатів всіх елементів професійної підготовки та забезпечує організаційну цілісність освітнього процесу, взаємодію і закономірні зв'язки його компонентів.

Спроектовану модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови розглядаємо як підсистему відкритого типу, вбудовану в контекст системи їх професійної підготовки.

Проектування моделі здійснювалося в два етапи. Перший етап включав аналіз системи професійної підготовки майбутніх вчителів іноземної мови, в процесі чого було виконано такі дії: виокремлення системи із середовища; уявлення системи у вигляді сукупності елементів; послідовне обстеження кожного елемента; синтез понятійної моделі.

На цьому етапі здійснено аналіз моделей дотичних досліджуваній проблемі. Наприклад, О. Рогульська виокремлює у моделі системи підготовки майбутніх учителів іноземної мови до професійної діяльності в закладах вищої освіти

цільовий; теоретико-методологічний; змістово-технологічний; контрольньо-результативний компоненти [140, с. 88].

Н. Подковирофф передбачає у моделі професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови до міжкультурної освіти такі складники: мотиваційно-цільовий, дидактико-стратегічний, організаційно-діяльнісний; змістовно-технологічний, контрольньо-результативний [127, с. 159].

На другому етапі було проведено роботу з трансформації понятійної моделі в структурно-функціональну. На цьому етапі моделювання вирішувалися такі завдання: безпосереднє створення наочного образу системи формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки; визначення основних структурних одиниць, її складових елементів; встановлення їх ієрархічного співвідношення; виявлення сукупності зв'язків між елементами системи і виявлення характеру їх взаємодії.

Вивчивши теоретичні та практичні аспекти обґрунтування і проєктування моделей: системи підготовки майбутніх учителів іноземної мови до професійної діяльності в умовах інформаційно-освітнього середовища [140, с. 87], моделі формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов [121, с. 48] та аналіз вищезазначених моделей було розроблено модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки (рис. 3.1).

У розробленій моделі формування громадянської культури у майбутніх учителів іноземної мови виділено такі взаємопов'язані блоки: ціле-методологічний, змістово-процесуальний, оцінно-результативний. Кожен блок може розглядатися як система, що складається з певних компонентів.

Ціле-методологічний блок включає визначення мети, підходів і принципів, що визначають основу формування громадянської культури здобувачів, комплекс педагогічних умов, що забезпечують більш ефективно здійснення цього процесу.

Мета полягає у формуванні громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови в процесі професійної підготовки.

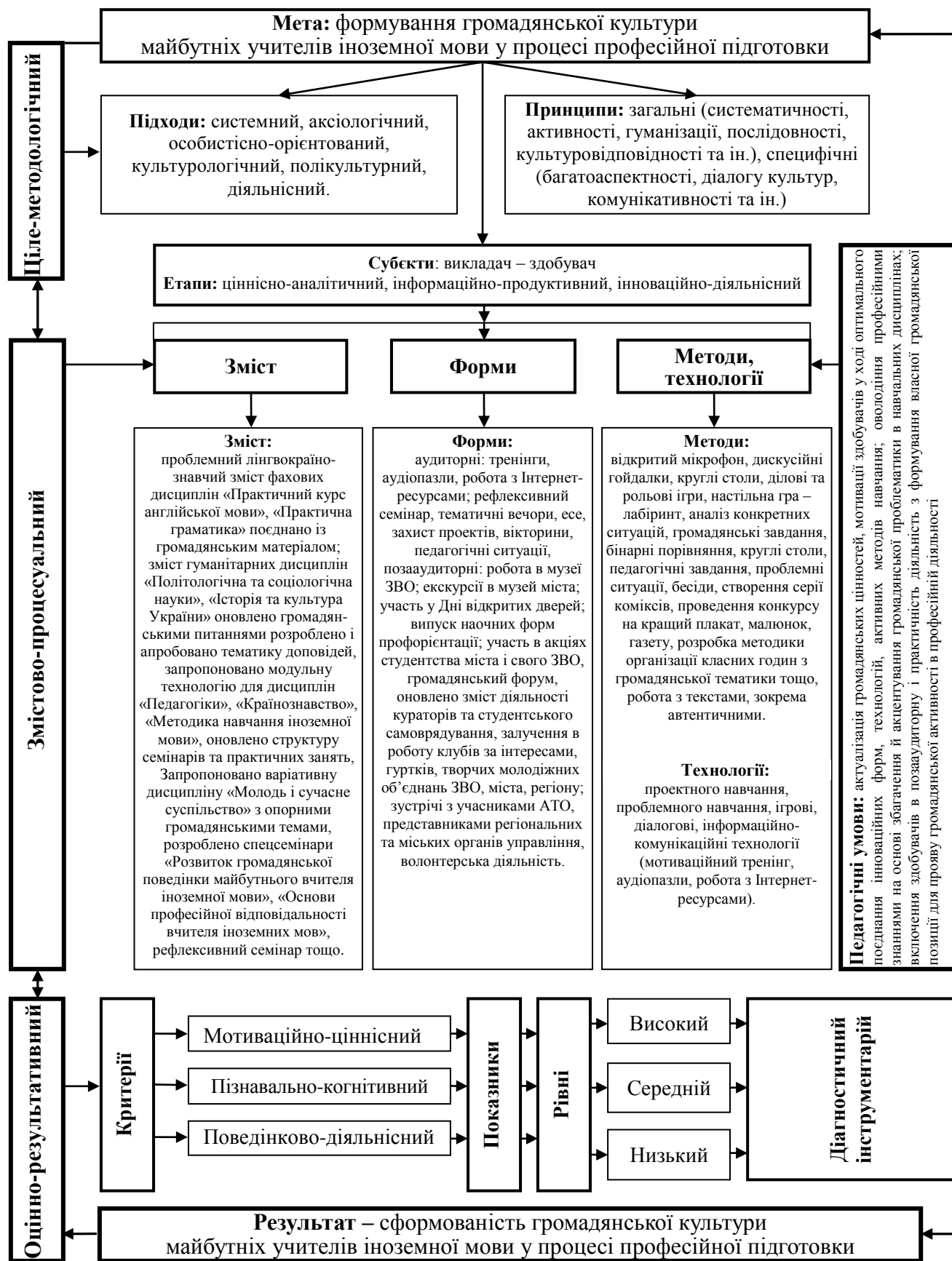

Рис. 3.1. Модель формування громадянської культури у майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки

На основі виявлених під час теоретичного аналізу особливостей процесу формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови (п. 1.3.), ретельного вивчення можливостей його організації в освітньому процесі ЗВО нами визначено основні методологічні підходи до організації процесу формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, що зумовлюють його ефективність. Аналіз літератури з досліджуваної проблеми дозволяє визначити підходи, необхідні для практичної реалізації розробленої моделі: системний, аксіологічний, особистісно-орієнтований, культурологічний, полікультурний, діяльнісний.

Доцільність застосування системного підходу (В. Безлюдна [18], Т. Гарбуза [35], Н. Дерев'янка [48], О. Мисечко [102], Л. Огородник [114], О. Рогульська [140]) в освітньому процесі полягає в наступному: а) системний підхід сприяє не тільки розвитку цілісного освітнього процесу, а й формуванню глибинних професійних знань і на цій основі міцних особистісних якостей здобувача як особистості: внутрішнє професійне переконання, науковий світогляд, моральна цілісність, особистісний морально-психологічний, моральний стрижень фахівця; б) системний підхід дозволяє моделювати умови для самореалізації і самовираження здобувача.

Можливості реалізації системного підходу у процесі формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови показано у таблиці 3.1.

Використовуючи системний підхід, можна припустити чітку постановку проблеми, визначити засоби для її вирішення, що сприятиме поліпшенню організації дослідження, розробити педагогічну модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.

Таблиця 3.1

**Реалізація системного підходу у процесі формування
громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови**

Ключовий аспект	Сутність
Трактування	Системний підхід до формування громадянської культури майбутніх педагогів дозволив розглядати даний процес як єдину систему і зосередити увагу на виявленні різноманітних зв'язків і відносин, що мають місце як усередині досліджуваного об'єкта, так і в його взаєминах із зовнішнім оточенням і зовнішнім середовищем.

Продовження таблиці 3.1

Актуальність	Системний підхід відображає загальний зв'язок і взаємообумовленість явищ і процесів навколишньої дійсності і дозволяє розглядати будь-яке явище як систему, в якій відносно самостійні компоненти не ізольовані, знаходяться у взаємозв'язку і розвитку, їх взаємодія обумовлює наявність таких інтеграційних системних властивостей і якісних характеристик, які відсутні у складових системи елементів.
Мета	За допомогою системного підходу можна розглядати не тільки об'єкт як систему, а й процеси його функціонування і розвитку, а також процеси управління компонентами, або всією системою. У зв'язку з цим, системний підхід має найважливішу якість – універсальність, що дозволяє цю якість зіставити з цілісністю об'єкта дослідження
Технології	Системний підхід дозволяє проаналізувати, дослідити, розвивати певний об'єкт як цілісну, єдину систему. Він орієнтує на розкриття цілісності об'єкта, на виявлення істотних зв'язків і відносин між елементами об'єкта, які забезпечують його внутрішню організацію, функціонування і розвиток.
Результат	Системний підхід є найбільш надійною методологічною основою вдосконалення педагогічної теорії і практики формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, дозволяє проаналізувати, дослідити, розвивати досліджуваний нами об'єкт як цілісну, єдину систему взаємопов'язаних структур: змістову, процесуальну та результативну.

Розгляд освітнього процесу з погляду реалізації аксіологічного підходу (О. Гармаш [36], Н. Мельник [99], Т. Мироненко [101], М. Раковська [137], К. Чорна [170]) дозволив виявити напрями в його застосуванні: 1) вивчення, проектування і організація освітнього процесу, орієнтованого на розвиток здобувача як цілісності; 2) вивчення, проектування і організація освітнього процесу, орієнтованого на виникнення у майбутнього вчителя певних особистісних цінностей і розвиток їх ціннісного світу; 3) підготовка майбутнього вчителя в системі професійної освіти, що передбачає включення нормативно заданих ціннісних засад професійної педагогічної діяльності в систему особистісних цінностей майбутнього педагога.

Основні компоненти реалізації аксіологічного підходу презентовано в таблиці 3.2.

Н. Мельник вважає за необхідне спиратися на аксіологічний підхід, який дає можливість підійти до процесу становлення громадянської компетентності студентської молоді через ствердження основоположних громадянських цінностей, усвідомлення і оцінку себе як громадянина [99, с. 4].

**Реалізація аксіологічного підходу у процесі формування
громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови**

Ключовий аспект	Сутність
Трактування	Аксіологічний підхід до розвитку громадянської культури майбутнього вчителя на конкретно-науковому рівні дозволяє уточнити мету педагогічної концепції розвитку громадянської позиції майбутнього вчителя, її зміст, ряд принципів громадянської освіти, а також вказує на закономірності вибору технології розвитку досліджуваного феномена
Актуальність	Актуальність застосування обґрунтована зміненими вимогами до якісних характеристик соціальної позиції майбутнього вчителя, новим підходом до змісту громадянської освіти, а також розробкою і послідовною реалізацією полікультурної концепції в сучасній вищій школі
Мета	Мета застосування аксіологічного підходу: становлення складної інтегративної особистості, детермінованої віковими і психологічними особливостями, що приймає суспільно значущі і професійні цінності як особисті, що визначають активність її (особистості) громадянської позиції
Термінологія	Понятійно-термінологічний апарат аксіологічного підходу: 1) розглядається як те, що людиною переживається як значуще саме по собі і як те, що визначає спрямованість її активності; 2) інтеріорізація – становлення форми психіки, завдяки освоєнню індивідом людських цінностей; 3) аксіологічний онтологізм – теорія, яка розуміє свідомість людини, що сприймає світ як цілісність як джерело виникнення цінностей, 4) аксіологічний компонент змісту освіти – обов'язковий компонент змісту вищої освіти, імпліцитно міститься у всіх дисциплінах
Технології	Аксіологічні засади технологій громадянської освіти 1) з позицій даного підходу педагогічні технології формування громадянської культури майбутнього фахівця не будуть нав'язуватися «зверху», а забезпечать свободу вибору і будуть зорієнтовані на соціальне самовизначення здобувачів, озброєних вміннями співвідносити отримані знання з фактами і подіями реального життя, правильно їх використовувати і самостійно поповнювати; 2) технології громадянської освіти в ЗВО повинні базуватися на соціокультурній діагностиці
Результат	Результат застосування аксіологічного підходу: формування ціннісних засад відносин між людьми як громадянами (ціннісних засад громадянських відносин), розвиток громадянської позиції.

Аксіологічний (ціннісний) підхід визначає оновлення ціннісних орієнтацій соціуму і націленість на формування суспільного ідеалу особистості [100, с. 44].

Такі трактування дозволяють нам розуміти під аксіологічним підходом таке бачення майбутнього вчителя через призму цінностей, яке дозволяє розглядати його в освітньому процесі як складну інтегративну особистість, детерміновану віковими і психологічними особливостями, яка приймає суспільно значущі і професійно-педагогічні цінності як особисті, що визначають активність її

громадянської позиції.

Особистісно-орієнтований підхід має на увазі розкриття можливостей індивіда, становлення самосвідомості; саморозвиток особистості визначається соціальною значимістю, оскільки ідея формування соціально-політично активного громадянина будується на взаємозв'язку громадського та індивідуального благополуччя (А. Береснев [21], О. Карпенко [62], М. Михайліченко [103]).

Основні компоненти реалізації особистісно-орієнтованого підходу презентовано в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

**Реалізація особистісно-орієнтованого підходу у процесі
формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови**

Ключовий аспект	Сутність
Трактування	Особистісно-орієнтований підхід застосовується як комплексне утворення, що складається з понять, принципів і способів педагогічних (виховних) дій, як методологічна орієнтація педагогічної діяльності викладача, яка за допомогою опори на систему взаємопов'язаних понять, ідей і способів дій забезпечує і підтримує процеси самопізнання, самореалізації особистості учня, розвиток його індивідуальності і прояву суб'єктних якостей студента.
Актуальність	Особистісно-орієнтований підхід потребує побудови освітнього процесу з урахуванням особистісних характеристик і мотивації суб'єктів навчання.
Мета	Особистісно-орієнтований підхід дозволяє розкрити потенційні можливості здійснення особистісно значущого самоствердження майбутніх учителів.
Технології	Особистісно-орієнтована спрямованість освітнього процесу на формування громадянської культури здобувачів передбачає диференціацію структурування змісту навчального матеріалу. Це обумовлює використання варіативних навчальних програм з урахуванням характеру майбутньої професійної діяльності майбутніх учителів іноземної мови. Особистісно-орієнтована спрямованість навчання передбачає максимальну інтеграцію матеріалу різних навчальних предметів, використання органічної єдності аудиторної і позааудиторної роботи з індивідуалізації формування громадянської культури здобувачів.
Результат	Реалізація особистісно-орієнтованого підходу сприяє розкриттю індивідуальності кожного здобувача, передбачає, що в центрі уваги знаходиться його особистість. Саме до неї адресована система громадянських, правових, моральних норм і заходи освітнього процесу.

Практична реалізація даного підходу в організації процесу формування громадянської культури здобувачів у сучасному педагогічному ЗВО передбачає перш за все: постійне вивчення і добре знання їх індивідуальних особливостей, їх поглядів та ін.; вміння діагностувати реальний рівень сформованості

особистісних якостей майбутніх педагогів; організацію діяльності, що забезпечує особистісний розвиток людини; створення умов для самовиховання і саморозвитку; розвиток самостійності, ініціативності, вміння направляти діяльність, що призводить до успіху.

Використання культурологічного підходу передбачає опору в освітньому процесі ЗВО на національні традиції народу, вивчення здобувачами вищих досягнень національних культур і всієї світової культури, що є вищим проявом творчих сил і здібностей людини (Р. Булгаков [28], Л. Гончаренко [38], Ю. Короткова [72]).

Основні компоненти реалізації культурологічного підходу представлено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

**Реалізація культурологічного підходу до формування
громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови**

Ключовий аспект	Сутність
Трактування	Культурологічний підхід передбачає вивчення на порівняльній основі способу життя і варіативності стилів життя країн в культурних спільнотах і співвіднесених з ними соціальних цінностей, норм, ціннісно-сміслових аспектів духовної та матеріальної культури спільнот, культурної спадщини, культурної ідентичності та ментальності народів, соціокультурних норм поведінки.
Актуальність	Культурологічний підхід набуває особливого значення для формування громадянської культури, оскільки визначає розуміння життєдіяльності людини як суб'єкта культури, сформованої в процесі історичного розвитку соціуму, що відображає духовність, моральність, ідеали, властиві спільності людей
Мета	Метою культурологічного підходу є розуміння як своєї, так і іншої культури. Установка на розуміння як своєї, так і іншої культури, міжкультурне спілкування є основною пізнавальною установкою при реалізації культурологічної функції іноземної мови, в рамках якої культура виступає як сукупність звичаїв, традицій, звичок, як природна система, мова
Технології	Акцент робиться на порівняльному аналізі культур різних народів світу, вивченні досвіду становлення сучасної цивілізації, пошуку загальнолюдських цінностей і виділення культурних особливостей. Це сприяє формуванню толерантного ставлення до представників інших народів і культур, розуміння і поваги культурного розмаїття.
Результат	Культурологічний підхід в навчанні іноземної мови становить наступне: суттєві особливості соціокультурних структур розкриваються при порівняльному вивченні мов і національних картин світу; контрастність англійської та української соціокультурних ситуацій проявляється при порівнянні національної ментальності обох культур. Вишення проблем міжкультурної комунікації пов'язано з розумінням необхідності викладання іноземної мови з опорою на рідну мову і культуру. Культурологічний підхід сприяє збагаченню соціального досвіду майбутнього вчителя, розвитку у нього розуміння, толерантності, прийняття, поваги та солідарності по відношенню до конструктивних культурних відмінностей.

Культурологічний підхід може успішно інтегруватися з іншими варіантами реалізації громадянської освіти, в першу чергу це стосується формування правової і політичної культури.

Звертання до потенціалу полікультурного підходу в процесі формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови пояснюється тим, що процес професійної підготовки, який є методологічною базою формування майбутнього вчителя, його громадянської позиції, системи особистісних пріоритетів і цінностей, готового до професійної діяльності в полікультурному освітньому просторі, а також програми громадянської освіти здобувачів ЗВО, весь методичний супровід до них розроблено без урахування полікультурного простору життєдіяльності особистості [127, с. 301].

Основні компоненти реалізації полікультурного підходу (І. Бахов [12], В. Болгаріна [23], Л. Волкова [33], Р. Кравець [75]), представлено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Реалізація полікультурного підходу до формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови

Ключовий аспект	Сутність
Трагування	Полікультурний підхід до формування громадянської культури майбутнього вчителя – сукупність дослідницьких методів і засобів, що забезпечують створення полікультурного середовища ЗВО за рахунок наповнення його цінностями загальнолюдської, національної та індивідуальної культури, яка включає майбутнього вчителя в активний процес її пізнання і творення шляхом діалогового спілкування, співпраці та самореалізації сутнісних сил і здібностей особистості в її культурній та громадянській ідентифікації.
Актуальність	Актуальність застосування детермінована змінами, які відбуваються в соціально-політичній системі країни, наростаючим обсягом інформації, ускладненням ситуації в міжетнічних відносинах, між різними соціальними системами, які диктують необхідність вирішення проблеми формування майбутнього вчителя, здатного жити і здійснювати професійну діяльність
Мета	Мета застосування полікультурного підходу полягає в побудові громадянської освіти в ЗВО з урахуванням соціально-культурних норм, громадянсько-демократичних цінностей, домінування культурно значущої взаємодії між суб'єктами освітнього процесу.
Термінологія	Понятійно-термінологічний апарат полікультурного підходу: культура – багатовимірне, багатофункціональне і багатоаспектне явище, яке впливає на розвиток особистості в цілому, становлення її в загальнолюдському та професійному плані;

Продовження таблиці 3.5

	полікультурність – збереження та інтеграція культурної самобутності особистості в умовах демократичного багатонаціонального суспільства, що дозволяє формувати громадянськість і толерантні відносини між різними національностями, виховувати культуру міжнаціонального спілкування; полікультурна освіта – процес підготовки індивіда до соціальної, політичної та економічної реальності, в якому використовуються мовні, культурні та суспільно-політичні ресурси, розвивається інтерактивне міжкультурне порозуміння, громадянська позиція.
Технології	Полікультурні критерії відбору змісту освіти: а) відображення гуманістичних ідей, ідей свободи і ненасильства; б) характеристика унікальних етнічних, національних самобутніх рис в культурах народу України і світу; в) розкриття в культурі українського народу загальних елементів традицій, що дозволяють жити в мирі, злагоді, терпимості, гармонії; г) залучення майбутніх вчителів до світової культури, розкриття процесу глобалізації, взаємозалежності країн і народів в сучасних умовах; д) гуманізм; е) демократизм; ж) толерантність; ж) компетентність
Результат	Результат застосування полікультурного підходу: людина культури, творча особистість, що володіє активною громадянською позицією, здатна до активного і продуктивного життя в полікультурному середовищі

Отже, суть полікультурного підходу до формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови полягає в побудові громадянської освіти в ЗВО з урахуванням соціально-культурних норм, громадянсько-демократичних цінностей, домінування культурно значущої взаємодії між суб'єктами освітнього процесу.

Діяльнісний підхід у формуванні громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови виявляється в тому, що діяльність в її різноманітних формах безпосередньо чи опосередковано змінює структуру особистості, що потребує вибору оптимальних видів і форм діяльності і перетворення діяльності, що задовольняє потреби особистісного розвитку (О. Комар [69], Л. Тимків [160], О. Шикиринська [176]).

Основні компоненти реалізації діяльнісного підходу представлено в таблиці 3.6.

Реалізація цього підходу обумовлює орієнтацію системи професійної підготовки майбутнього педагога на діяльність як на умову і засіб формування громадянської культури і передбачає залучення здобувачів до максимально можливих видів діяльності, що забезпечують засвоєння позитивного досвіду професійної діяльності.

**Реалізація діяльнісного підходу до формування громадянської культури
майбутнього вчителя іноземної мови**

Ключовий аспект	Сутність
Трактування	Діяльнісний підхід в сукупності його компонентів означає з позиції навчальної організації і управління цілеспрямованою навчальною діяльністю здобувачів в загальному контексті їх життєдіяльності спрямованості інтересів, життєвих планів, ціннісних орієнтацій для розвитку творчого потенціалу
Актуальність	Важливість застосування діяльнісного підходу визначається тим, що становлення громадянської культури особистості можливе тільки в діяльності. Активно включаючись в соціально значущу громадську діяльність, здобувач розвиває в собі вміння критично мислити, відстоювати свою точку зору, аналізувати соціальні проблеми, обирати самостійні рішення, користуватися своїми громадянськими правами. Даний підхід дає можливість перевірити громадянські якості здобувачів в реальній громадянській діяльності.
Мета	Найважливішою особливістю діяльнісного підходу є його націленість на розвиток особистості, формування громадянської ідентичності, можливість формування ціннісних орієнтирів
Технології	Освітній процес в цьому аспекті виходить з необхідності проектування, конструювання та створення ситуацій спільної діяльності.
Результат	Діяльність особистості і є тим механізмом, який дозволяє перетворювати сукупність зовнішніх впливів у власне розвиваючі зміни, в новоутворення особистості як продукти розвитку. Реалізація діяльнісного підходу пробуджує творчий потенціал здобувачів, а також стимулює їх до самостійного вирішення різних проблем.

Аналіз педагогічної літератури вказує і на інші, окрім вищезазначених, підходів, які можна покласти в основу розробки методики формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови: акмеологічний, антропологічний, соціоцентричний [175, с. 16]; когнітивний, лінгвокраїнознавчий, лінгвокультурологічний, етнографічний, поліфункціональний, професійно-орієнтований, продуктивний [109, с. 72]; технологічний, рефлексивно-діяльнісний, ресурсний, деонтологічний [115, с. 50]; інтегративний; інтегративно-культурологічний, професіографічний, контекстний, плюрилінгвальний, діалоговий, акме-цільовий, стратегічно-орієнтований [110, с. 137].

На основі аналізу вищезазначених підходів виокремлено специфічні для формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови підходи: синергетичний, функціональний, компетентнісний.

Використання синергетичного підходу в практичній діяльності сприяє збагаченню освітнього процесу діалоговими прийомами і методами педагогічної взаємодії. А це в свою чергу, інтенсифікує не тільки процес розвитку учнів, а й особистісно-професійне зростання педагогів, сприяє формуванню духовно багатой, морально-чистої і емоційно сприятливої атмосфери в шкільному колективі, в якій народжуються відносини, що інтегрують всіх учасників освітнього процесу в єдину спільність, об'єднану загальними цілями, ідеями і цілеспрямованою діяльністю.

Функціональний підхід, на перший план висуває функції майбутньої професійної діяльності. Позитивні аспекти цього підходу полягають в тому, що потреба розглядається як результативна функція, яку потрібно виконати для задоволення цієї потреби. Після визначення функцій створюється ланцюжок розвитку об'єкта: потреба – функції – показники майбутнього об'єкта. Однак функціональні сфери визначені назвами навчальних курсів, що не сприяє формуванню цілісного розуміння потреби громадянської освіти.

Одним з напрямів розвитку сучасної системи освіти є компетентнісний підхід, який орієнтований не на просту комбінацію знань, умінь і навичок, а на вирішення реальних завдань, що стоять перед людиною, формування готовності самостійно змінювати соціальну позицію, обирати рішення і засвоювати новий соціальний досвід.

Компетентнісний підхід висунув на перше місце не інформованість, а вміння вирішувати проблеми практичного життя при виконанні соціальних ролей громадянина, виборця; в правових і адміністративних структурах; в споживчих і естетичних оцінках; при здійсненні своєї навчально-професійної діяльності; при необхідності вирішувати власні проблеми життєвого самовизначення (В. Баркасі [11], Н. Станіславчук [151], Н. Степанова [152], Т. Шевчук [172], О. Шестопалюк [175]).

Таким чином, спираючись на методологічні основи компетентнісного підходу, розглядаємо громадянську компетентність як багатовимірну інтегральну властивість особистості, складний синтез когнітивного, практичного та особистісного досвіду.

На основі визначених підходів сформульовані загальні принципи формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, що відображають специфіку цього процесу: природовідповідності, культуровідповідності, активності, гуманізації, когнітивної спрямованості, систематичності і послідовності, міждисциплінарності.

Сучасне трактування принципу природовідповідності виходить з того, що процес громадянської культури має ґрунтуватися на науковому розумінні природних і соціальних процесів, формувати відповідальність за еволюцію ноосфери і самого себе.

Не менш значущим принципом формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови є принцип культуровідповідності, відповідно до якого цей процес вибудовується на основі загальнолюдських цінностей і прилучення до моральних і духовних цінностей, культурної спадщини Батьківщини, шанобливого ставлення до культури інших країн і народів. Принцип передбачає цілеспрямовану діяльність ЗВО з формування у здобувачів дбайливого ставлення до історичного досвіду свого народу, гармонізацію різних поколінь взаємодії громадян країни.

Принцип активності і самостійності передбачає причетність здобувачів до всього, що відбувається навколо, творчу активність у праці, навчанні, громадській роботі. У дослідженні розглядаємо активність здобувачів як вияв їх громадянської позиції, що виражається в самостійності, принциповості, ініціативності, послідовності, у відстоюванні своїх поглядів, єдність слова і справи.

Принцип гуманізації полягає в гуманному ставленні до здобувачів, повазі до їхніх прав і свобод, в створенні такої освітньої системи, яка гарантує розвиток їх творчих можливостей інтелектуально-моральної свободи.

Принцип когнітивної спрямованості базується на основі когнітивної активності самого здобувача у процесі вивчення іноземної мови. Усвідомлення мови відбувається в процесі когнітивної діяльності, а оволодіння нею в процесі мовної діяльності.

Принцип систематичності і послідовності в ході навчання іноземних мов

виявляється у виборі тематики, повідомленні знань, розташуванні мовного матеріалу і розвитку умінь і навичок. Цей принцип враховує не тільки взаємозв'язок всіх аспектів мови, а й послідовність формування умінь і навичок, що виражається і в змістовній, і в формально-мовній стороні мови.

Формування громадянської культури здобувачів проводиться в умовах освітнього процесу систематично. Всі форми, методи і засоби зводяться в систему, де кожна окрема складова узгоджується з іншою.

Міждисциплінарний принцип дає для вирішення нашої проблеми істотні можливості, оскільки на сьогоднішній день у ЗВО не існує навчальний курс, метою якого був би розвиток громадянської позиції майбутнього вчителя. Окремі аспекти громадянської культури включаються, часто без будь-якого наукового обґрунтування в процес викладання різних дисциплін, а також реалізуються у позааудиторній роботі зі здобувачами.

Специфічні принципи формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови – принципи, які є не тільки характеристикою у відношенні до основних концептів теорії, а й певною гіпотезою при поширенні цих принципів у студентському соціумі, референтну групу. Не маючи універсального характеру, ці принципи відображають зв'язки і відносини певного поля професійного простору формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови і поглиблюють їх наукове осмислення.

Принцип міжкультурності передбачає таку організацію освітнього процесу, під час якого викладач враховує національно-культурні особливості в умовах взаємодії з носіями мови. Його реалізація сприяє формуванню міжкультурної компетентності, що дозволяє робити висновки про досягнення здобувачів в оволодінні іноземною мовою.

Принцип багатоаспектності (поєднання освітнього, психологічного, соціального і загальнолюдського аспектів у формуванні громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови).

Освітній аспект передбачає гуманістичну спрямованість змісту освіти, який дозволяє задовольняти соціальні та особистісні потреби. Він пов'язаний з

формуванням громадянської самосвідомості, системи уявлень про соціальний і політичний устрій країни, про ментальні структури, пріоритети національної політики і культури в здобувачів.

Психологічний аспект (формування адекватної самооцінки, освоєння навичок самостійного прийняття рішень і відповідальність за них, ознайомлення здобувачів з формами протидії негативному соціальному впливу, поведінковими схемами в різних ситуаціях).

Соціальний аспект (формування моральних, громадянських і патріотичних цінностей, розвиток соціальної зрілості, інтернаціоналізму, почуття загальнолюдської солідарності з народами всіх країн).

Загальнолюдський аспект (формування в здобувачів розуміння єдності і взаємозалежності світу, однаковою значимістю для всіх народів збереження миру; проблем екології; громадської активності для розв'язання глобальних суперечностей).

Принцип демократичної спрямованості: формування світоглядної оцінки здобувачами подій при вирішенні ними своїх завдань в формуванні громадянської культури здійснюється на основі формування прихильності демократичних цінностей, що набувають особливої значимості для визначення соціального прогресу, демократичні цінності визнаються як пріоритетні в умовах демократичного режиму в усіх досліджуваних нами країнах

Концептуальною складовою моделі є принцип діалогу культур. Він вимагає відповіді на питання про те, наскільки є реальними створені умови для усвідомлення здобувачами себе як культурно-історичних суб'єктів, які є виразниками не однієї, а низки взаємопов'язаних культур, для розвитку у них загальнопланетарного мислення і етики поведінки [60, с. 54].

Викладання іноземної мови в контексті діалогу культур сприяє розвитку людини, відданій загальнолюдським цінностям, що вбирає в себе багатство культурної спадщини свого народу і народів інших країн, що прагне до взаєморозуміння з ними, здатної і готової здійснювати міжособистісне і міжкультурне спілкування, в тому числі засобами іноземної мови.

Принцип комунікативності розуміємо не тільки як практична мовна спрямованість освітнього процесу, створення умов для природного спілкування в рамках навчальної взаємодії, а й прилучення особистості до культури іншого народу. Мова і культура взаємопов'язані і взаємозалежні в процесах спілкування.

Процес формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови характеризується суб'єкт-суб'єктними відношеннями. Як показує дослідження, суб'єктами процесу є окремі особи, соціальні групи, інституційні державно-політичні структури суспільства, професорсько-викладацький склад, який планує і реалізує цілеспрямовану взаємодію у формуванні громадянської культури студентів. Формування громадянської культури студентів стає плідним, враховуватиме індивідуальні особливості здобувачів.

Змістово-процесуальний блок моделі передбачає, що формування громадянської культури виявляється в певній послідовності етапів і єдності їх внутрішньої структури: мети – засобу – результату.

Аналіз наукової літератури дозволив встановити, що науковці виділяють різні етапи формування громадянськості майбутніх учителів, громадянського становлення людини тощо.

К. Пекач виокремлює три етапи формування громадянської відповідальності особистості: мотиваційний, конвенційний, адаптивний [119, с. 165].

Н. Подковирофф встановлено, що процес професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови функціонує як перебіг трьох провідних етапів: орієнтаційно-ознайомчого, адаптаційно-осмислювального та інноваційно-діяльнісного [127, с. 277].

В. Петляєва вказує на необхідності відповідних етапів розвитку суб'єкт-суб'єктних стосунків між викладачем та здобувачем: організаційно-адаптаційний, апробаційно-практичний, результативно-корекційний, творчий [121, с. 73].

До етапів професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови до професійної діяльності О. Рогульська відносить: теоретико-практичний, корекційно-стабілізаційний [140, с. 90].

Однак, дослідники не виділяють етап формування громадянської культури

майбутніх учителів іноземної мови, що стало одним із завдань нашого дослідження.

З огляду на закономірності формування громадянської культури поетапність, рівневий характер, взаємозв'язок, взаємодоповнюваність всіх його критеріїв (ціннісно-мотиваційного, пізнавально-когнітивного, поведінково-діяльнісного), а також з урахуванням особливостей вияву кожного з них і рівневих характеристик громадянської культури в конструювальній моделі знаходить відображення послідовність таких етапів: ціннісно-аналітичного (оцінювання здобувачами наявності власних знань, необхідних для життя в громадянському суспільстві, умінь формулювати власні судження, здатності самостійно і активно реагувати на різні соціальні ситуації, визначення рівня прояву ними громадянських якостей), інформаційно-продуктивного (вдосконалення громадянських знань і засвоєння здобувачами політичної, історичної, економічної, юридичної, екологічної та ін. інформації, необхідної для життя в громадянському суспільстві; інтеріоризація громадянських знань, які є усвідомленою потребою здобувачів, що спонукає їх діяти відповідно до своїх ціннісних орієнтацій і робить поведінку здобувачів цілеспрямованою і логічною), інноваційно-діяльнісного (прояв здобувачами громадянської поведінки в повсякденній практиці, різних видах діяльності, що знаходить прояв в громадянській активності, участі в студентському самоврядуванні).

На кожному етапі найбільше навантаження несе певний критерій громадянської культури. На ціннісно-аналітичному етапі таким критерієм є мотиваційно-ціннісний, на інформаційно-продуктивному – пізнавально-когнітивний, на інноваційно-діяльнісному – поведінково-діяльнісний.

Сутність етапів формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови відображено у таблиці 3.7.

Змістово-процесуальний блок моделі дозволяє визначити, що зміст роботи з формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови реалізується в аудиторній та позааудиторній діяльності, а також у процесі активної педагогічної практики за допомогою залучення респондентів до різних видів професійної діяльності.

**Сутність етапів формування громадянської культури
майбутніх учителів іноземної мови**

Зміст діяльності за критеріями громадянської культури		
Удосконалення громадянських структур	<i>на ціннісно-аналітичному етапі здобувачі:</i>	
	оцінюють наявні знання, необхідні для життя в громадянському суспільстві	здійснюють оцінку і переоцінку норм, цінностей та ідеалів соціуму
	<i>на інформаційно-продуктивному етапі здобувачі:</i>	
	актуалізують раніше набуті знання, узагальнюють політичну, історичну, економічну, юридичну, екологічну та ін. інформацію, необхідну для життя в громадянському суспільстві на більш високому рівні	знайомляться з нормами і правилами поведінки в ЗВО, організацією режиму дня і самостійної роботи, здобувають знання про встановлення міжособистісних відносин, формуванні колективу
	<i>на інноваційно-дільнісному етапі здобувачі:</i>	
	використовують набуті знання в повсякденній практиці, різних видах навчально-пізнавальної діяльності	включаються в студентське самоврядування, беруть участь в різних видах соціально значущої діяльності
Розвиток громадянських переконань	<i>на ціннісно-аналітичному етапі здобувачі:</i>	
	оцінюють наявні вміння та ціннісні орієнтації, що дозволяють їм коментувати, аналізувати та інтерпретувати суспільно-політичні події	оцінюють наявні вміння, необхідні для життя в громадянському суспільстві
	<i>на інформаційно-продуктивному етапі здобувачі:</i>	
	інтеріоризують у громадській діяльності знання, перевіряють свої переконання, що дозволяють їм ставити мету і планувати свою поведінку	переконуються в необхідності розвивати вміння орієнтуватися в різних сферах державного і суспільного життя; вміння робити висновки і обирати на їх основі аргументовані рішення; усвідомлюють значущість вдосконалення вмінь роботи в команді
	<i>на інноваційно-дільнісному етапі здобувачі:</i>	
	розвивають вміння орієнтуватися в різних джерелах інформації, виступати перед аудиторією, викладати свої думки усно і письмово, дискутувати, відстоювати свою точку зору, розвивати комунікативні вміння	розвивають дослідницькі вміння, організують своє дозвілля, вирішують соціально-побутові проблеми, планують діяльність, прогнозують результати цієї діяльності і вчать відповідати за свої вчинки, розвивають організаторські та лідерські якості
Набуття досвіду громадянської поведінки	<i>на ціннісно-аналітичному етапі здобувачі:</i>	
	визначають рівень прояву громадянських якостей у навчальній діяльності (самостійність, ініціативність, активність, відповідальність та ін.)	визначають рівень прояву громадянських якостей в суспільній діяльності, оцінюють здатності самостійно і активно реагувати на соціальні ситуації
	<i>на інформаційно-продуктивному етапі здобувачі:</i>	
	розвивають вміння самоаналізу, самоосвіти, самореалізації	засвоюють норми, правила, вимоги, прийняті в суспільстві; формують власне ставлення до них
	<i>на інноваційно-дільнісному етапі здобувачі:</i>	
	виробляють стійкі звички поведінки, які стають нормою; розвивають відповідальність за навчальну діяльність, ініціативність, дисциплінованість, навички самостійної роботи, саморозвитку	включаються в усі сфери життєдіяльності: науково-дослідну, суспільно-корисну, спортивно-оздоровчу, творчу, виходячи зі своїх інтересів; беруть участь у студентському самоврядуванні

Змістовий складник є системоутворювальний у моделі, оскільки через його розвиток найбільш чітко проглядається процес і результат розвитку громадянської культури здобувачів ЗВО. Проектуючи змістовий складник моделі формування громадянської культури здобувачів ЗВО, ми мали на увазі необхідність визначення обсягу знань і послідовної діяльності здобувачів, здатну забезпечити безперервний розвиток їх громадянської культури.

При формуванні громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови приділяється увага реалізації різних форм, методів, технологій впливу на позицію здобувача і його діяльність.

Реалізація методів формування громадянської культури проводиться під час аудиторної і позааудиторної діяльності (таблиця 3.8).

Таблиця 3.8

Мета і завдання аудиторної та позааудиторної діяльності

Компоненти	Аудиторна діяльність	Позааудиторна діяльність
<i>Мета:</i>		
створити педагогічні умови, що сприяють засвоєнню здобувачами знань і набуття ними громадянського досвіду, необхідних для формування громадянських поглядів і переконань, усвідомленої сукупності відносин, що виявляються в поведінці і вчинках і реалізованих в соціально-значимій діяльності		
<i>Завдання:</i>		
освітні	сприяти засвоєнню здобувачами професійних знань і умінь в процесі навчання, необхідних фахівцеві, громадянину; сприяти освоєнню цінностей вітчизняної та світової духовної культури	розвивати вміння вести самостійну дослідницьку роботу, підтримувати прагнення здобувачів до самоосвіти, саморозвитку
виховні	сприяти розвитку самоконтролю в процесі навчання, відповідального ставлення до навчання, роботі за обраною професією, формуванню готовності до самостійного вибору в різних ситуаціях, незалежного від чийсь волі і позиції ззовні на користь демократичних цінностей, виконання громадянського обов'язку, вихованню поваги до батьківщини і народу	сприяти розвитку студентського самоврядування та потреби в самореалізації, розкриття індивідуальності кожного здобувача академічної групи в різних соціально значущих видах діяльності
соціальні	сприяти усвідомленню себе громадянами України, важливості участі кожного громадянина в житті суспільства і держави	сприяти розвитку соціальної активності здобувачів, формуванню готовності до успішного виконання своїх професійних обов'язків і соціальних ролей

До форм аудиторної роботи належать: лекції, семінари, написання і захист доповідей, рефератів, індивідуальні завдання, консультації, самостійна робота, проектна діяльність, дискусія; розповіді, засновані на методі лінгвокраїнознавчої компарації; творчі завдання, що включають рольову гру, підготовку комп'ютерних презентацій, віртуальні і реальні екскурсії, проектну діяльність.

Форми позааудиторної діяльності включають: збори, круглі столи, секції, зустрічі, конференції, екскурсії, олімпіади, акції, свята, змагання, вечори, діяльність в громадських організаціях, клубах за інтересами, самостійну роботу: особистий лист і твір моральної проблематики громадянської спрямованості, контрольовану самостійну роботу з навчальним матеріалом у лінгафонному кабінеті, самостійний пошук необхідної додаткової інформації та робота з Інтернет для підготовки реальних і віртуальних екскурсій, творчих і проектних завдань, для розвитку ініціативності, відповідальності, творчого потенціалу та інших громадянських якостей всіх компонентів громадянської культури.

Реалізація педагогічних технологій у процесі формування громадянської культури майбутніх педагогів має на увазі використання найбільш ефективних методів на основі діалогу: технології проектного навчання, проблемного навчання, ігрові, діалогові, інформаційно-комунікаційні технології (мотиваційний тренінг, аудіопазли, робота з Інтернет-ресурсами), інформаційно-рецептивні, написання педагогічних есе тощо.

Оцінно-результативний блок моделі, який націлений на визначення результативності процесу формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, відображає динаміку сформованості громадянської культури і включає критерії, показники, рівні її сформованості у студентської молоді та містить розроблений на їх основі інструментарій. За результатами педагогічної діагностики вносяться необхідні доповнення і зміни в змістово-процесуальний блок, поки не буде досягнутий результат – сформованість громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови. Даний результат передбачає громадянську культуру здобувачів, їх активну громадянську позицію, яка виявляється в їх потребово-мотиваційній участі в соціально значущому і

політичному житті ЗВО, місцевої громади, країни, а також стійку орієнтацію майбутнього вчителя на Батьківщину як суб'єктивну і об'єктивну цінність.

Отже, розроблена модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки охоплює такі блоки та їх складники: ціле-методологічний (мета, підходи, принципи), змістово-процесуальний (етапи, зміст, інноваційні форми, активні методи навчання, технології), оцінно-результативний (критерії, показники, рівні, діагностичний інструментарій, результат);

3.2. Педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки

Сучасний етап розвитку суспільства диктує необхідність пошуку найбільш ефективних умов, що забезпечують формування громадянської культури студентської молоді, сприяють розвитку у неї громадянських цінностей, активної громадянської позиції.

У багатьох педагогічних дослідженнях сенс поняття «умови» не має однозначного тлумачення. Філософська категорія «умови» виражає те середовище, ситуацію, в якій виникають, існують і розвиваються ті чи інші причини (фактори). З позиції нашого дослідження, спрямованого на розвиток громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови, доцільно розрізняти застосування терміна «умова» в значенні «все те, від чого залежить інше» від вживання в значенні «середовище, ситуація, обставини, в якій перебувають і без якої не можуть існувати предмети і явища», оскільки середовище, обстановка, обставини включають все оточення.

В контексті дослідження розкриємо дефініцію «педагогічні умови». Дотично до проблеми дослідження педагогічними умовами, що забезпечують становлення у здобувачів громадянської компетентності М. Михайліченко вважає сукупність організаційних форм, методів, прийомів, засобів координації навчальних і виховних впливів на здобувачів з метою створення сприятливих можливостей для громадянського становлення особистості [103, с. 17],

М. Раковська – сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей їх застосування на різних етапах навчання, детермінованих зовнішніми й внутрішніми чинниками [137, с. 41].

У рамках дослідження та опираючись на думку науковців, педагогічні умови трактуватимемо як взаємопов'язаний і взаємодіючий комплекс заходів освітнього процесу, що ефективно впливають на формування громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови.

Вибір належних педагогічних умов ефективного навчання іноземної мови у вищій школі, на нашу думку, обумовлюється такими факторами: виконанням соціального замовлення суспільства на конкурентоспроможного професіонала; вимогами поглибленої підготовки здобувачів у ЗВО; відповідністю інтересів суспільства і особистості, мотивованим вивченням іноземної мови; незаперечною значимістю володіння іноземною мовою; змістовими особливостями педагогічної освіти в ЗВО.

Підготовка до експериментальної роботи, яка спрямована на формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, виявили продуктивні умови, чинники, критерії та показники ефективності зазначеного процесу, запропоновані різними авторами (додаток Д).

Для відбору найбільш значущих педагогічних умов формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови групі експертів (викладачі іноземної мови) запропоновано оцінити різні педагогічні умови. У результаті відібрано 9 найбільш значущих умов формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови (таблиця 3.9).

За результатами ранжування виокремлених експертами умов нами було обрано три педагогічні умови: актуалізація громадянських цінностей, мотивації здобувачів під час оптимального поєднання інноваційних форм, технологій, активних методів навчання; оволодіння професійними знаннями на основі збагачення й акцентування громадянської проблематики в навчальних дисциплінах; залучення здобувачів до позааудиторної і практичної діяльності з формування власної громадянської позиції для вияву громадянської активності в професійній діяльності.

**Педагогічні умови, що впливають на формування громадянської культури
майбутніх учителів іноземної мови**

№	Умови	Ранг
1.	Включення здобувачів в діяльність з формування власної громадянської позиції як майбутнього вчителя	5
2.	Актуалізація громадянських цінностей у здобувачів в процесі їх професійної підготовки у ЗВО	6
3.	Громадянська спрямованість процесу навчання іноземної мови	4
4.	Актуалізація громадянських цінностей, мотивації здобувачів у ході оптимального поєднання інноваційних форм, технологій, активних методів навчання	2
5.	Посилення громадянської проблематики в базових навчальних дисциплінах	8
6.	Оптимальне поєднання традиційних та інноваційних технологій для формування у здобувачів громадянської культури	7
7.	Оволодіння професійними знаннями на основі збагачення й акцентування громадянської проблематики в навчальних дисциплінах	1
8.	Організація позааудиторної діяльності здобувачів, орієнтованої на створення демократичного способу життя ЗВО і прояв всіх форм особистісної, громадянської і професійної активності в розробці і вирішенні соціально значущих університетських, громадських і державних проблем	9
9.	Залучення здобувачів в позааудиторну і практичність діяльність з формування власної громадянської позиції для прояву громадянської активності в професійній діяльності	3

Перша педагогічна умова – актуалізація громадянських цінностей, мотивації здобувачів під час оптимального поєднання інноваційних форм, технологій, активних методів навчання.

Процес формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови має безперервно вдосконалювати форми, методи і засоби громадянської освіти, реагувати на зміни суспільних потреб і оперативно перебудовувати свою освітню діяльність з підвищення громадянської культури молоді, щоб бути на рівні суспільного розвитку

Розглянемо можливості деяких форм проведення занять зі спеціальності «Середня освіта. Англійська мова і література», ОП «Середня освіта. Англійська мова і література, французька мова і література».

Лекція – провідна форма навчального процесу у ЗВО, що дозволяє в найкоротші терміни ввести здобувача в досліджувану науку, забезпечуючи йому перше знайомство з її основними науково-теоретичними аспектами. Ми не

зупиняємося на багатогранності завдань, які вирішуються на лекції, в численних дослідженнях ці питання розглянуто досить докладно (К. Балабуха [7], В. Безлюдна [19], А. Береснєв [21], Н. Гойдоц [37], О. Гончарова [39], І. Костікова [74] та ін.), але розкриваємо її потенціал в плані формування чинників, які обумовлюють процес формування громадянської культури здобувачів.

Зокрема, використано такий алгоритм введення первинного лекційного матеріалу: 1) пояснення суті предмета або явища, який пропонується до вивчення, 2) проблемне формулювання досліджуваного предмета або явища, введення елемента дискусійності суджень, 3) визначення маршруту і мети дослідження запропонованого для групового або самостійного проведення, 4) посилання на джерела або джерела із значущою інформацією, для скорочення часу, що витрачається здобувачами на пошуки. Використання короткочасних лекційних монологів педагога не більше 10–15 хвилин під час дискусії за заздалегідь підготовленими відео, аудіо, друкованими заготовками, провокація вчителя, стимулюють розвиток критичного мислення здобувачів, для отримання інформації та учасників дискусії, стимулюють обмін думками і активність мислення.

Семінарські заняття (Р. Мохнюк [107], О. Осова [115], М. Сідун [82]), є однією з форм організації освітнього процесу, що вміщує сукупність аспектів: лінгводидактичних (формування вторинної мовної особистості), методичних (етапи текстової діяльності, комплекс завдань), когнітивних (формування системи фреймів, тезауруса особистості; уявлень про «мовну картину світу», іншомовного лінгвоетносоціума), лінгвокультурних (безеквівалентні лексичні одиниці), соціокультурних (явища, факти, особливості життя іншомовних народів в ціннісному аспекті). Саме на семінарських заняттях формується базовий рівень громадянської культури.

Для вирішення педагогічних завдань запропоновано оновлену структуру семінарів. Завдання складається з двох частин. У першій частині подано: список необхідної і додаткової літератури із зазначенням матеріалу, що вивчається; теоретичні питання з теми, що вивчається, які потребують ретельного опрацювання; методичні питання, що змушують здобувачів звернутися до

підручників, методичних посібників та сучасної лінгвістичної літератури.

Друга частина завдання містить короткий опис проблематики та презентацію, що дозволяють здобувачам продумати тактику виступу перед аудиторією. Іноді можна запропонувати методичну форму семінарського заняття, яку здобувачі повинні проаналізувати. Для цього в завданнях до семінарських занять з іноземної мови включено питання шкільного курсу, проте, не просто питання, а методичні питання, що змушують здобувачів звертатися до методичних посібників, науково-методичних журналів. Питання такого характеру: Освітні завдання, які вирішуються в процесі викладання теми. Творчі завдання, які можна запропонувати учням у класі, вдома, в гуртках з даної теми. Історичний матеріал, який можна повідомити учням з цієї теми.

Проблемним для здобувачів є використання лінгвокраїнознавчого змісту дисципліни у поєднанні із громадянським змістом. На практичних заняттях з навчальних дисциплін для вирішення цих завдань, запропоновано перед кожною темою здобувачам викладати коротку історію досліджуваного питання. Для цього всі теми курсу розподіляються між здобувачами. Так, за курсом «Українська мова за професійним спрямуванням», тема «Спілкування по телефону з діловою метою і техніка ведення бесіди» здобувачами підготовлено і висвітлено такі теми: англійська по телефону: екстрені виклики; спілкування телефоном: часто і рідко вживані мовні зразки; ситуації, що виникають у спілкуванні телефоном; техніка ведення бесіди телефоном; види і зразки ведення телефонної розмови; способи і прийоми підтримки розмови.

Велику роль у створенні умов, що стимулюють пізнавальний інтерес і активізують громадянські мотиви здобувачів, відіграє вибір автентичних навчальних матеріалів (текстів), а також способів їх репрезентації на дотекстовому етапі самостійної комунікативно-пізнавальної діяльності. Тому основу післятекстового етапу самостійної комунікативно-пізнавальної діяльності склали творчі самостійні роботи для рішення адаптивних і творчих комунікативно-пізнавальних завдань. Проілюструємо сказане на прикладі тексту «Devenir adulte et plus compliqué pour les jeunes d'aujourd'hui» («Стати

професіоналом сьогодні не так просто»).

На післятекстовому етапі здобувачам пропонується взяти участь в дискусії з тексту. Для підготовки до дискусії їм пропонуються кілька проблемних питань:

1. Beaucoup de gens associent le mot «jeune» a «delinquant». Cette association est-elle justifiée? Expliquez votre point de vue. (Багато людей асоціюють слово «молодий» з поняттям «правопорушник». Наскільки, на вашу думку, справедлива така думка, що Ви думаєте з цього приводу?).

2. Le probleme de la montee de la violence chez les jeunes est-il autant important en Ukraine qu'en France? Commentez les opinions des sociologues francais sur des raisons de cette augmentation. Sont-elles les memes en Ukraine selon vous? (Чи вважаєте Ви, що зростання жорстокості серед молоді характерне як для України, так і для Франції? Прокоментуйте думки французьких соціологів про причини такого явища. Чи є названі причини характерними також і для України?).

Здобувачі мали можливість вибору способу виконання цього завдання, тобто форми проведення дискусії. Вона могла бути організована у вигляді «круглого столу» або рольової гри (ток-шоу, підготовка спеціального випуску журналу, газети тощо).

Запропоновані завдання на визначення громадянської активності: громадянської самоідентифікації (визначення координат свого «Я» в суспільстві, тобто усвідомлення тих ролей, які є найбільш стабільними для особистості і заданими заздалегідь); знайомство з різними соціальними інститутами і соціальними ролями (додаток Е).

Одним з методів, який реалізує можливості активного, орієнтованого на практичні результати формування громадянської культури здобувачів, є гра. Запропоновано ділові ігри «Форми політичної участі громадян», «Конституційні права і свободи людини і громадянина», «Соціальні та економічні права дитини» тощо.

У процесі ігрової діяльності здобувачі обігрували різні ситуації, запропоновані іншою групою. Наприклад, в грі «Форми політичної участі громадян» здобувачі вирішували питання про право приватної власності на землю. Закінчується гра «рефлексивним колом», коли кожен говорить про свої

почуття, переживання, пов'язані з цією грою, з ситуаціями і реакцією на них.

Застосування методики рольового моделювання на практиці дає можливість використання рольових ігор у роботі з формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови. У грі «Меч Святослава» змодельовано історичну ситуацію, що склалася на Київській Русі XII століття (політична, економічна, соціальна), в яку на три дні занурюються учасники. Їм пропонуємо провести цей час в певних соціальних ролях, дається можливість просування соціальними сходами, тобто учасникам гри надається шанс набути певного соціального досвіду з поглибленням знань з історії України.

Під час експериментальної роботи було розроблено та апробовано рольові ігри на загальну тему «Як громадянин до громадянина...» (таблиця 3.10).

Таблиця 3.10

Перелік тем та мети занять в рамках рольових ігор

Тема	Мета
Особистість і її громадянськість	Вступ до загальної теми, орієнтація на важливість розвитку вміння розуміти себе, інших, спілкуватися, розвивати свій інтерес до розуміння цінності людини
Я серед інших	Розвиток вміння співпрацювати, отримувати задоволення від спільної діяльності, вчитися бачити іншого, усвідомлювати свою значимість
Громадянський вчинок	Оволодіння способами узгодження своїх дій з діями інших, орієнтація на вияв емпатії
Громадянськість як якість	Розвиток понять «громадянськість», ціннісне ставлення один до одного, до людини, усвідомлення себе в навколишньому середовищі
Поспілкуємося як громадяни	Оволодіння технікою ефективного міжособистісного спілкування, самоаналіз залежності успішного спілкування в групі для самовідчуття особистості, формування комунікативних умінь
Я вас розумію...	Знання і дії по згуртуванню групи, поглиблення процесів спілкування, розвиток комунікативних умінь, навчання здатності бачити ціннісні якості іншої людини
Співробітництво	Навчання прояву ініціативи, вмінню організувати інших в створюваних ситуаціях, набуття досвіду емоційного задоволення від спільної діяльності
Разом – дружна сім'я	Навчання способам ефективного комунікації, реалізація можливості прояву лідерських якостей, почуття причетності до товариства однолітків, суспільства взагалі, ціннісна орієнтація на успішну ініціативу іншої людини
Мій друг – успіх	Набуття досвіду особистісної успішності в соціально-орієнтованій громадянській діяльності, відповідальності за свої вчинки, неагресивної поведінки
Я бажаю тобі...	Освоєння прийомів комунікативної успішності, емоційної ідентифікації
Ми – це...	Ціннісна орієнтація на співдружність, взаємодію, участь у формуванні та житті громадянського суспільства
Виконувати громадянином ролі в житті	Розвиток мотивації успіху, закріплення досвіду успішної самореалізації

Під час експериментального дослідження використовували рольові ігри під загальною назвою «Я і моя позиція в громадянському суспільстві» (теми: як розвивати свої громадянські якості?, мої здібності і мої громадянські якості, характер як основа громадянського вчинку, в основі якого лежить громадянська позиція особистості тощо). Вони дозволяли здобувачам під керівництвом педагогів вивчати свої власні можливості, вияви своєї громадянськості, розуміти себе, проектувати індивідуально особистісний маршрут освоєння своєї ролі в середовищі.

Освоєння ціннісних орієнтирів стало основним призначенням спілкування, об'єднаних під загальною назвою «Дорога до громадянських цінностей» (теми: у світі громадянськості, громадянськість як цінність людини, позиція громадянина і життєві ролі, цінності XXI століття).

Комплекс сюжетно-рольових ігор передбачав використання евристичної і узагальнюючої бесіди, дискусії, твору-есе, проблемного викладу (додаток Ж).

Особливе значення відводилося організації, на основі соціально-значущої педагогічної ситуації «Я-громадянин», дискусії, що сприяє усвідомленню особистісної значущості громадянського обов'язку та громадянської відповідальності (гра «Громадянська позиція особистості» в курсі «Історія та культура України» та «Правова держава» в курсі «Політологічна і соціологічна науки»).

Здобувачам запропоновано написати твір на тему: «Успішний студент – перспективний майбутній учитель і громадянин?».

Робота, спрямована на формування громадянських цінностей здобувачів до майбутньої професії здійснювалася в контексті цілісного процесу підготовки вчителя іноземної мови у ЗВО, з урахуванням її специфіки. Так, наприклад, в процесі вивчення теми «Countries of the world» («Країни світу») здобувачам іноземної мови запропоновано розробити екскурсії освітніми установами країн мови, що вивчається. Останнє заняття з проблеми соціальної та особистісної значущості цінності громадянського обов'язку та громадянської відповідальності було проведено на тему: «Я і моя громадянська позиція». В рамках підготовки до заняття, здобувачам запропоновано написати есе на тему: «Що я можу зробити для суспільства?».

У практиці роботи зі здобувачами застосовано кейс-метод, який дозволяє організувати в рамках семінару активне практико-орієнтоване навчання, поведінку в умовах виникнення ситуацій, що сприяють / не сприяють розвитку громадянських якостей особистості. Для «занурення» майбутнього вчителя в проблему у напрямі формування громадянської культури пропонуємо таку ситуацію: Ситуація, пов'язана з формуванням різних виявів толерантної поведінки (У класі новачок – хлопчик з глибоко релігійної мусульманської родини, за звичкою вітає вчителя поклоном і супутніми словами. Хлопці сміються над його «дивацтвами». Позиція вчителя?).

Семінарські заняття з «Політологічної та соціологічної наук» під час експериментальної роботи проводилися в формі «круглого столу»: «Тероризм: причини, історія, сучасність», де вони вчилися точно висловлювати свою точку зору і відстоювати свою громадянську позицію та ін.

Теоретична складова завершилася організацією і проведенням рефлексивного семінару «Що дало мені навчання в ЗВО у напрямі формування громадянської культури для самовдосконалення» (додаток Е).

Для виявлення ефективності рефлексивного семінару перед учасниками були розкладені картки-рекомендації. У них запропоновано питання для висвітлення у виступі: Що було корисним і важливим, на Ваш погляд, у роботі з формування громадянської культури в аудиторній і позааудиторній діяльності, в групі, на курсі, на факультеті, в університеті? Що особисто Вам дав саморозвиток з формування громадянської культури, як Ви оцінюєте результати виконання індивідуальної освітньої траєкторії і маршруту? Що радите іншим?

Під час проведення «акваріуму» кільком учасникам запропонували обрати одну з карток, на якій було завдання – розіграти ситуацію англійською мовою, а решта спостерігали і аналізували. Вивчаючи тему «Emotions, character traits», запропоновано «акваріумний діалог»: розмова біля стійки реєстратора в готелі. Завданням для другої групи здобувачів було передати відповідний настрій, емоції, особливості характеру, а завданням для третьої групи – висловити свої припущення, сказати, на чому вони ґрунтувалися, чим керувалися. Ролі акторам

запропоновані такі, наприклад: «You are an optimist, respond to everything with a smile» або «you are a very talkative person inclined to familiarity».

Матеріали для методу «круглого столу» розміщено в додатку Ж.

Іншими формами занять були навчальні заняття, зокрема сокротичні семінари. Особливу увагу надано завданням, що стимулюють до аналізу жанру тексту – політичний виступ.

Одним з методів, який стимулював пізнавальну і пошукову активність здобувачів, розвивав аналітичні, дослідницькі та комунікативні навички, сприяв формуванню самостійності, ініціативності була проєктна діяльність. Здобувачам запропоновано проєкти: «Розвиток в'їзного та внутрішнього туризму як засобу розвитку почуття громадянськості», «Громадянин XXI століття», «Нестандартні форми громадянської освіти в сучасній школі» та ін.

Визначено можливості навчальних творчих проєктів у процесі формування громадянської культури майбутніх учителів (таблиця 3.11).

Таблиця 3.11

Потенціал проєктної діяльності в процесі формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови

Етапи проєктування	Формування громадянської культури
Організаційний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Закріплення, розширення і поглиблення знань: про патріотизм як цінність, громадянські якості особистості, основи громадянської культури, особу патріота і громадянина та ін. 2. Розстановка аксіологічних акцентів. 3. Формування громадянсько-патріотичної спрямованості: потреби в громадянській діяльності, законслухняності, ціннісних орієнтацій громадянського характеру, почуття обов'язку та громадянської відповідальності.
Процесуальний	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вияв громадянських цінностей як особистісних якостей патріота і громадянина (організованості, старанності, дисциплінованості). 2. Прагнення до самореалізації в громадянській діяльності; готовність до гнучкої взаємодії в діяльності громадянської спрямованості. 3. Оволодіння способами діяльності громадянської спрямованості
Підсумковий	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування здатності здійснювати рефлексію власної діяльності громадянського характеру. 2. Усвідомлення значущості ціннісного перетворення навколишньої дійсності і самого себе. Осмислення цінності Батьківщини як вищої соціально значущої аксіологічної категорії. 3. Закріплення громадянсько-патріотичних прагнень, знань і уявлень. 4. Розвиток рефлексивних і комунікативних здібностей. 5. Формування професійно-педагогічної культури, здатності до імпровізації в ході захисту проєкту.

Найбільш значимим в змістовому плані є організаційний етап, у процесі якого закріплюється розуміння сутності громадянськості і патріотизму, відбувається розвиток прогностичних, аналітичних, дослідницьких умінь. На процесуальному етапі формуються організаторські якості, відповідальність, навички організації взаємодії з іншими учасниками проектної діяльності. Підсумковий етап дозволяє закріпити знання, розвиток дослідницьких і комунікативних умінь, формування толерантності, громадянських цінностей.

Під час впровадження інноваційних технологій запропоновано, зокрема, інформаційно-комунікаційні технології. Серед яких – мотиваційний тренінг «Формування громадянської культури у процесі використання ІКТ», аудіопазли, робота з Інтернет-ресурсами, – спрямовані на усвідомлення значущості формування громадянської культури педагога в майбутній професійній діяльності.

Під час тренінгу здобувачам запропоновано кілька завдань: «мозковий штурм», «аукціон (хто більше?)», «презентація рекламного ролика, сценки», «плюси і мінуси». Зокрема, учасники тренінгу відповідали на такі питання: В яких випадках використання ІКТ для формування громадянської культури є максимально ефективним? З якими труднощами стикається вчитель на заняттях з елементами ІКТ?

В експериментальних групах викладачі та куратори вели «Щоденник педагогічної підтримки здобувачів з формування громадянської культури». Щоденник заповнювали після кожного аудиторного заняття і позааудиторної роботи. Кожен здобувач експериментальної групи в будь-який час міг скористатися наставництвом, захистом, опікою, піклуванням, допомогою своїх педагогів.

Друга педагогічна умова – оволодіння професійними знаннями на основі збагачення й акцентування на громадянській проблематиці в навчальних дисциплінах.

У процесі формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови здійснювали: корекцію змісту освіти на основі навчального плану та організацію варіативності навчально-професійної діяльності майбутнього вчителя з метою прищеплення знань, умінь, навичок і розвитку особистісних

якостей відповідно до вимог сучасного суспільства; забезпечення особистісно-орієнтованого характеру громадянської освіти відповідно до схильностей, здібностей та інтересів здобувача; розроблення і методичне забезпечення вибіркових курсів, інтегрованих навчальних дисциплін, позааудиторних заходів, що дозволяють майбутнім учителям сформувати громадянську культуру.

Змістове наповнення гуманітарних дисциплін комплексно доповнено такими темами: «Громадянська національна самосвідомість»; «Інститут громадянства»; «Громадянська відповідальність фахівця»; «Громадянськість здобувача»; «Здобувач – громадянин – фахівець»; «Громадянське суспільство»; «Громадянська позиція»; «Професіоналізм: громадянська компетентність».

У курс «Педагогіки» для оновлення змісту запропоновано ввести такі питання, як професійно значущі громадянські якості особистості педагога, шляхи оволодіння громадянською культурою, роль учителя в становленні громадянськості учнів тощо. На заняттях робився акцент на розгляді таких понять, як «громадянська позиція педагога», «громадянські якості вчителя», «громадянський обов'язок». Здобувачі готували доповіді на теми: «Громадянський потенціал «Педагогіки», «Нетрадиційні форми і методи громадянської освіти в процесі викладання педагогіки».

На практичних заняттях складалися анкети, за допомогою яких можна з'ясувати ціннісні орієнтації і потреби здобувачів; розроблялися конспекти заходів з громадянської освіти; вирішувалися педагогічні завдання, проблемні ситуації, де оцінювалися дії здобувача з точки зору прояву його громадянських якостей, а також частково розглядалася методика проведення бесід, дискусій, методика організації класних годин з громадянської тематики тощо.

Включено заняття з відвідуванням школи, де була організована бесіда із директором на тему «Досвід педагогічного керівництва громадянською освітою сучасних школярів», під час якої здобувачі мали можливість поглибити свої знання з проблеми. Потім їм було запропоновано практичне завдання: спланувати діяльність класного керівника з громадянської освіти для учнів (з 5-го до 9-й класу).

Для формування громадянської відповідальності: стимуляція суспільно

значущих учинків, самоконтроль, дисциплінованість, цілеспрямованість, відповідальність за наслідки своїх дій; позитивне ставлення до громадянської діяльності; колективізм для опанування дисципліною «Країнознавство» запропоновано теми, які мають значення в формуванні громадянських якостей. Вивчення дисципліни запропоновано поділити на два змістові модулі: мотиваційно-діяльнісний та орієнтаційно-діяльнісний (додаток Е).

Дисципліна «Методика навчання іноземної мови» доповнена авторським навчальним матеріалом, який пов'язаний з різними аспектами громадянськості (додаток Е).

Вивчення дисципліни «Методика навчання іноземної мови» дозволяє здобувачам засвоювати нові мовні одиниці на рівні «почути», «побачити», «відчути», але відтворювати і добирати мовні форми, що відображають складні громадянські поняття і цінності англійською мовою, їм надзвичайно важко, тому працювали наступним чином. Спочатку відбиралися реалії, терміни українською мовою, потім добиралися їм еквіваленти англійською, складали фрази, пропозиції, а результатом стали діалоги з елементами навчальної дискусії між здобувачами. Особливо значущими для засвоєння нових лексичних одиниць, термінів і реалій стали такі теми як «Моя майбутня спеціальність», «Моя мала Батьківщина», які дозволяють не тільки збільшити, збагатити словниковий запас, а й розкрити національні, загальнолюдські і загальногромадянські ціннісні орієнтації, озброїти їх вміннями культурного ведення дискусії, сформувати вміння відстоювати свої переконання, розвивати моделі поведінки.

В основу освітньої програми з методики англійської мови покладено ідею діалогової взаємодії викладача та здобувачів. Показово в цьому плані заняття в групі з теми «Я – громадянин», на якому здобувачі щиро і емоційно обговорювали проблему продажу лісу за кордон. Пари для діалогу склалися у процесі обговорення цієї проблеми: один здобувач стояв категорично проти триваючого процесу продажу багатств лісу за кордон, другий – намагався аргументувати свою позицію за цей процес.

Значне місце в навчанні іноземної мови займає робота з текстами, як на

практичних заняттях, так і самостійно, для нас було важливо використовувати автентичні тексти.

Оскільки заняття з іноземної мови орієнтовано на оволодіння мовою, тому тексти для читання та аналізу пропонувалися як навчальні, так і автентичні: науково-популярні, фрагменти творів художньої літератури, газетні повідомлення суспільно-політичного та соціокультурного змісту, статті в наукових журналах, тексти про технічні винаходи, винахідників, про розвиток металургії, з економічних проблем як в Англії, так і України. До текстів пропонувалася спеціальна система завдань, що охоплює понятійно-логічний рівень (знайомство з загальнонауковою і спеціальною термінологією, близькою до їх майбутньої спеціальності), освоєння і інтерпретацію аксіологічних ідей, що містяться в текстах.

Наступним етапом роботи над темами стали монологічні висловлювання (2–3 хв.) про те, чому нас вчить або може навчити історія, чи завжди людей вчать уроки історії, використовують у своєму житті.

Значний інтерес у здобувачів викликали такі завдання (відповідь на питання (3–5 речень)): Хто з правителів України та Англії під час правління проводив одні і ті ж перетворення в державі (можна назвати хоча б сферу перетворень)? Які історичні місця України та Англії ви знаєте? Чим вони знамениті? З якими історичними подіями пов'язані? (5–10 місць). Хто прославив науку в Україні та Англії? (5–10 імен і в якій сфері науки).

Наступні завдання для ситуації «Вибір» викликали у здобувачів особливий інтерес: Скласти глосарій за темами (2–3 теми на вибір): «Система освіти» (України і Англії); «Громадянська позиція справжнього патріота (українця, англійця) мого покоління»; «Моя громадянська позиція».

Метою інших завдань було виявити залишкові знання здобувачів, вивчити їх інтереси і ціннісні орієнтації. Укласти опитувальник з 5–8 питань, які ви б поставили: своєму однолітку в Англії; викладачеві ЗВО (в Англії та Україні); працівникові ЗМІ; відомому політичному діячеві (України і/або Англії); видатному вченому (України і/або Англії).

Питання охопили широкий діапазон їх інтересів, які ми об'єднали в 7 груп:

про права молоді, можливості отримати освіту і роботу; особливості, відмінності і подібності української і англійських систем освіти; побут і сімейні традиції; національні цінності українців і англійців; професійні цінності; громадянин України – громадянин Англії – громадянин світу; преса і телебачення, молодіжні видання і програми.

Після всебічної роботи з автентичними текстами відповідно до комунікативних завдань, з урахуванням конкретних умов спілкування і з опорою на різні типи міжособистісної і міжрольової взаємодії, здобувачі склали і розігрували мікродіалог / діалог спілкування в умовах полілогу (дискурсії) до такої ситуації: Який музей Києва необхідно відвідати першочергово, з якою метою, чому: Музей видатних діячів української культури, Міжнародний музей української вишивки, Музей культурної спадщини, Музей історії Києва, Історико-архітектурний пам'ятник-музей «Київська фортеця»?

Підсумки підведення у формі презентації результатів пізнавальної діяльності: а) заочна екскурсія в музей Києва; б) зустріч зі студентами технічного університету Великобританії.

Значний інтерес викликала у здобувачів ідея проведення рольової гри, присвяченої видатним державним і політичним діячам України і Англії, які залишили значний слід в історії обох країн, і тих, хто сьогодні працює на славу своїх держав, діячів науки, мистецтва. Кожен зібрав інформацію, про ту особистість, яка була йому найбільше цікавою, чиє життя і творчість, на їхню думку, були гідним прикладом служіння своїй країні, їх громадянської позиції, громадянських якостей.

На початку гри було представлено персоналії України та Англії різних областей / сфер діяльності, і більшість студентів обрали героями своїх оповідань діячів науки і культури, винахідників, воєначальників і державних діячів: Ярослав Мудрий, Микола Амосов, Степан Бандера, Тарас Шевченко, Василь Стус, Іван Франко, Леся Українка, Григорій Сковорода, Богдан Хмельницький, Михайло Грушевський та ін.; Джеймс Уатт, Альфред Великий, Томас Ньюкомен (парова машина), Абрахам Дарбі (спосіб виплавки чавуну за допомогою коксу), Горацио

Нельсон, Денджамін Дізра-елі, Уїнстон Черчілль, Маргарет Тетчер, Чарльз Діккенс, Френсіс Дрейк, А. Сміт (економіст), Ісаак Ньютон, Флоренс Найтінгейл, Фредерік Райе, Олександр Белл та ін.

Для розвитку розуміння здобувачами своїх бажань, мотивів, намірів, причин поведінки, поглядів на заняттях з іноземної мови під час вивчення тем з іншомовного спілкування використовувалися завдання, які спрямовано на виявлення поглядів, інтересів, намірів здобувачів, а також завдання з елементами лінгвокраїнознавчої компарації. Ці цього питання і завдання будувалися з урахуванням того, щоб здобувачі могли висловити свою точку зору з обговорюваної теми, висловити свої погляди, думки, провести порівняння.

Запропоновано до дисципліни «Методика навчання іноземної мови» додатковий модуль: інформаційно-ознайомлювальний. Технологію модуля показано у додатку Е.

З метою забезпечення професійної спрямованості навчання іноземної мови у ЗВО переглянуто зміст практичного курсу англійської мови. Розроблялися і пропонувалися здобувачам різні педагогічні ситуації, що вимагають творчого рішення з опорою на психолого-педагогічне знання. Наведемо приклад запропонованої ситуації, спрямованої на актуалізацію у них психолого-педагогічних знань в процесі навчання іноземної мови: Ви готуєтеся до уроку англійської мови в шостому класі з розмовної теми «Books and libraries» («Книги і бібліотеки»). Беручи до уваги той факт, що діти в цьому віці віддають перевагу комп'ютерним іграм, постарайтесь переконати учнів, що читання – це пізнавально і цікаво.

До навчального плану як вибіркового компонент запропоновано «Молодь і сучасне суспільство». Заняття проводилися з використанням засобів інформаційних технологій. З метою підвищення ефективності занять використовуються активні та ігрові методи навчання (ділова гра «Вибори» тощо), кейс-метод та ін.). Детальна характеристика вибіркового компоненту «Молодь і сучасне суспільство» подана у додатку Е.

Розроблено спецсемінар «Розвиток громадянської поведінки майбутнього

вчителя іноземної мови». Зміст програми спецсеминару спрямовано на розкриття сутності багатокультурної освіти, принципу діалогу культур на уроках іноземної мови, передбачало заняття за технологією педагогічного спілкування, побудованого з урахуванням права кожного на самоідентифікацію (додаток Е).

Наведемо приклади занять, спрямованих на формування вмінь реалізації культурологічної функції іноземної мови, розвиток громадянської поведінки майбутнього вчителя. Здобувачам запропоновано завдання: проведіть опитування однокласників, поцікавтеся, які думки охоплюють їх, коли вони чують слова «переселенець», «американець», «англієць» тощо. Намалюйте «асоціативну мережу» на дошці, розмістивши в центрі одне з названих слів, впишіть наведені здобувачами слова в інші кружечки, розташовані навколо центрального, з'єднавши їх лінією, а потім обговоріть: які з них правильні; не зовсім правильні; абсолютно неправильні; які ґрунтуються на стереотипах.

Здобувачам пропонувався список прислів'їв нерідної для них культури і завдання, наприклад: визначте культурні цінності, до яких відноситься кожне з прислів'їв; поясніть значення кожного прислів'я; підберіть прислів'я або приказки рідної мови, які мають відношення до цих же цінностей; спробуйте співвіднести їх із певною соціальною групою людей.

Прислів'я США.

1. God helps those who help themselves. Бог допомагає тому, хто сам про себе дбає. Цю приказку можна порівняти з прислів'ям «Хто рано встає, тому Бог подає».
2. If you cannot stand the heat get out the kitchen. Якщо не виносиш жару, піди з кухні. Цю приказку можна порівняти з прислів'ям «Під лежачий камінь вода не тече».

З метою формування у здобувачів ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності на другому курсі навчання в експериментальній групі проведено спецсеминар «Основи професійної відповідальності вчителя іноземних мов» як альтернатива до чинної на другому курсі навчання розмовної теми «Teaching as a career» («Кар'єра викладача»).

Побудова і добір змістової частини спецсемінару ґрунтувалася на сучасних вимогах до підготовки вчителя, які викладено в нормативних освітніх документах; дослідженнях філософів, психологів і педагогів, що розглядають проблеми сенсоутворення і підкреслюють значущість індивідуально-особистісного вияву суб'єктів освітнього процесу в ньому (додаток Е).

Третя педагогічна умова – залучення здобувачів до позааудиторної і практичної діяльності з формування власної громадянської позиції для вияву всіх форм особистісної, громадянської активності в професійній діяльності.

Логічним продовженням аудиторних занять є позааудиторна робота, яка дозволяє, з одного боку, удосконалювати знання і вміння з іноземної мови, набуті на аудиторних заняттях, а з іншого – виховувати повагу до своєї країни, свого рідного міста – малої Батьківщини; національних традицій і звичаїв; формувати громадянську позицію здобувачів.

У позааудиторний час були апробовані різні форми роботи здобувачів: робота в музеї ЗВО; екскурсії в музей міста; участь у Дні відкритих дверей; створення проспектів про свій університет, факультет; випуск наочних форм профорієнтації: стінгазети, проспекти, постери тощо; участь в акціях студентства міста і свого ЗВО, проведення циклу евристичних бесід на такі теми: «Жити з гідністю – що це означає»; «Моральні якості людини»; «Поспішайте робити добро» тощо.

Для формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови організовано та проведено громадянський форум «Втрата моральності: як жити далі?» (додаток Ж).

В основі методики проведення форуму лежить підхід до демократії не просто як до системи державних інститутів, а як до постійного суспільного діалогу, мистецтвом ведення якого належить оволодіти кожній молодій людині. Одне із завдань форуму – намітити оптимальні шляхи подолання кризового явища. Перевага при обговоренні надається питанням: що і як можна і потрібно зробити в реальній ситуації? Що ми могли б зробити вже зараз для поліпшення ситуації?

Практична діяльність здобувачів в період педагогічної практики

передбачала самостійне проведення заходів з різних аспектів громадянської освіти в школі: вікторини «Мої права та обов'язки», бесіди «Моя конвенція», інтелектуального аукціону «Символіка Української держави», тематичного вечора «Вчися у героїв Батьківщину зберігати», круглого столу «Політичні дебати», рольової гри «Вибори лідера класу», дискусії «Чи може політик бути чесним?» тощо.

Після закінчення педагогічної практики в якості рефлексії здобувачам запропоновано написати твір: «Мій досвід громадянської освіти».

У рамках експериментальної частини дослідження проведено інтегрально-узагальнювальні уроки з проблеми формування та вияву громадянської позиції особистості в сучасному суспільстві. Моделювалися соціально-значущі педагогічні ситуації («Я – громадянин»).

Відповідно до поставленої мети і з урахуванням обраної системи засобів для кожного етапу розроблено такі ситуації: соціально-нормативної оцінки, особистісної оцінки, ситуації особистісного вибору.

Для позакласної роботи під час практики розроблено модуль занять з теми «Майбутнє України в руках її громадян» для учнів 10 та 11 класів. Модуль має блокову структуру. Кількість занять відповідає кількості класних годин, передбачених шкільною програмою на навчальний рік (додаток Е).

Значний внесок у формуванні громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови здійснює куратор. Для того, щоб включити кураторів в дослідно-експериментальну роботу з формування громадянської культури здобувачів, організовано методичну допомогу, а також узагальнено і систематизовано накопичений досвід позааудиторної роботи у ЗВО.

Кураторам організували лекторії з проблем громадянської культури з урахуванням вікових особливостей здобувачів, які включали тематику формування моральної, патріотичної, правової, трудової, фізичної, екологічної, економічної, естетичної культури.

Перший лекторій: «Моральна культура» – містить два завдання: по-перше, вироблення моральних вимог (норм, ідеалів); по-друге, впровадження цих вимог і

пов'язаних з ними уявленнь у свідомість кожної окремої людини, з тим, щоб вона змогла сама направляти і контролювати свої дії, висувати вимоги до інших людей і оцінювати їх вчинки.

Другий лекторій: «Патріотична культура» – передбачала вплив на розвиток у здобувача любові до Батьківщини, до землі, де народився і виріс, гордості за історичні звершення свого народу.

Третій лекторій: «Правова культура», – зорієнтований на формування у здобувачів правової свідомості та правослужняної поведінки. Йдеться про повагу до закону, високу громадянську активність та громадянську відповідальність; духовний сплав морально-правової культури; прагнення вести активну боротьбу з аморальними проявами і правопорушеннями.

Четвертий лекторій: «Виробнича культура» – спрямований на: а) формування у здобувачів сумлінного, відповідального, творчого ставлення до праці, а також умінь і навичок загальної трудової культури; б) розвиток працьовитості і професійного ставлення до цілей, процесу та результатів праці; в) прищеплення поваги до людей праці. Цей лекторій сприяє вирішенню основного протиріччя між вимогами постійно оновленого суспільного виробництва до підростаючого поколінням як продуктивних сил і їх нездатністю без спеціальної підготовки відповідати цим вимогам.

П'ятий лекторій: «Екологічна культура» – спрямований на: а) формування у студентів екологічної свідомості; б) екологічної культури, зокрема гуманне ставлення до природи, почуття відповідальності за її долю; в) утвердження в свідомості і діяльності майбутнього вчителя іноземної мови принципів раціонального природокористування, дбайливого ставлення до природних ресурсів, формування навичок і вміння вирішувати ті чи інші господарсько-економічні завдання без шкоди для навколишнього середовища.

Куратори надавали допомогу здобувачам в налагодженні взаємодії з громадськістю: організація проведення спільних заходів з соціальними партнерами – іншими ЗВО, громадськими організаціями, підприємствами (студентських конференцій, КВК, зустрічей з професіоналами та ін.); залучення

здобувачів до роботи студентських загонів різного призначення тощо.

Формування громадянської культури здобувачів, за своєю суттю, це така організація їх діяльності, яка максимально спрямована на формування їх активності і моральних якостей, розвиток організаторських і управлінських навичок, накопичення соціального і морального досвіду, підвищення громадянської відповідальності, реалізацію творчих здібностей, оптимізацію колективної роботи.

Провідна роль в цих процесах належить студентському самоврядуванню. Студентське самоврядування здійснювало роботу за такими напрямками громадської діяльності: активна участь у діяльності студентського самоврядування та інших громадських організацій; залучення здобувачів до суспільно-політичних клубів, клубів за інтересами, гуртків, творчих молодіжних об'єднань ЗВО, міста, регіону; участь у дискусіях і диспутах з сучасних проблем; інформування здобувачів через лекційну діяльність; розвиток громадянської та патріотичної свідомості здобувачів за допомогою зустрічей з учасниками воєнних дій та АТО, представниками регіональних та міських органів управління, залучення здобувачів до активної діяльності в регіоні, роботи з дітьми та підлітками, інвалідами, пенсіонерами; участь спільно з громадськими органами в охороні правопорядку; формування інформаційних матеріалів про діяльність органів студентського самоврядування в освітньому закладі.

Іншим важливим видом громадської діяльності є волонтерська діяльність, яка здійснюється здобувачами безкорисливо, без примусу на благо наших співгромадян і суспільства в цілому. Волонтерські загони є прикладом активної громадянської позиції здобувачів, які займаються облаштуванням дитячих майданчиків у місті і за його межами, надають постійну адресну допомогу людям похилого віку, допомагають дітям-сиротам (збирають для них речі, організовують концерти, надають постійну увагу дітям). Діяльність цих загонів будується за принципом особистої ініціативи кожного учасника і добровільності у виборі форм надання допомоги. Наприклад, здобувачі є частими відвідувачами дитячого будинку, організаторами спортивних змагань між дітьми.

Отже, обґрунтовано такі педагогічні умови: актуалізація громадянських

цінностей, мотивації здобувачів під час оптимального поєднання інноваційних форм, технологій, активних методів навчання; оволодіння професійними знаннями на основі збагачення й акцентування на громадянській проблематиці в навчальних дисциплінах; залучення здобувачів до позааудиторної і практичної діяльності з формування власної громадянської позиції для вияву громадянської активності в професійній діяльності.

3.3. Узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи

Відповідно до мети та завдань дослідження під час педагогічного експерименту проведено підсумкову діагностику рівнів сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, порівнювалися показники її сформованості у здобувачів контрольної та експериментальної груп за результатами формувального експерименту.

Метою формувального експерименту визначено реалізацію педагогічних умов формування громадянської культури у майбутніх учителів іноземної мови та доведення їх ефективності.

На етапі формувального експерименту навчальні завдання ускладнювалися і порівнювалися із констатувальним: використовувався більш складний автентичний матеріал: професійно орієнтовані тексти (“Water recycling system takes to the rails”, “One in ten workers “incompetent””, таблиця «Мовний і культурний образ іншомовного середовища», діалоги, інтерв’ю, проведення переговорів, рольових і ділових ігор, інтерактивні прийоми навчання, анкетування, проблемні завдання, конкурси, стандартні і нестандартні ситуації тощо.

Діагностика рівня сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови проводилася за допомогою методик, аналогічних констатувальному експерименту. Оцінка результатів виконання запропонованих завдань майбутніми учителями іноземної мови здійснювалася відповідно до критеріїв, показників рівнів, схарактеризованих у п. 2.1.

Зміст навчання поділено на три етапи: ціннісно-аналітичний, інформаційно-

продуктивний, інноваційно-діяльнісний (детальну характеристику етапів подано у п. 3.1).

Метою проведення узагальнювального етапу дослідження був порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи та перевірка ефективності педагогічних умов формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови.

Процес формування мотиваційно-ціннісного критерію передбачав визначення рівня мотивації на отримання професії, самовизначення і пошук «Я», на основі методики «Мотивація навчання у ЗВО».

Результати діагностики рівня мотивації здобувачів ЕГ за шкалою «отримати професію» збільшилася до 72,4%, «самовизначення» і пошук «Я» – 59,3% у порівнянні з констатувальним етапом. Рівень мотивації змінився і в КГ, проте зміна в ЕГ значніше. Так, до кінця формувального етапу на 31,6% збільшилася кількість респондентів ЕГ, що мають високий рівень мотивації, і на 27,4% – середній рівень, в той час як в КГ збільшення склало відповідно 2,9% і 5,6%.

Зміни стану сформованості мотивів навчання за шкалою «оволодіння професією» у здобувачів ЕГ і КГ на різних етапах дослідно-експериментальної роботи представлено в таблиці 3.12.

Таблиця 3.12

Рівні сформованості мотивів навчання здобувачів у ЗВО, %

Групи	Рівні мотивації здобувачів					
	низький		середній		високий	
	кількість	%	кількість	%	кількість	%
<i>Констатувальний етап</i>						
ЕГ	105	50,72	102	49,28	–	–
КГ	104	52,52	94	47,48	–	–
<i>Формувальний етап</i>						
ЕГ	21	10,14	92	44,44	94	45,41
КГ	79	39,89	113	57,07	6	3,03

Зіставляючи результати отримані в ЕГ і КГ, можна відзначити підвищення рівня мотивації в ЕГ значніше, ніж в КГ.

Опитування здобувачів для виявлення їх готовності і здатності до громадянської поведінки, самообілізації волі в інтересах держави, суспільства і

своїх власних показало, що основними мотивами, що спонукають їх до громадянської активності на початок експерименту, були почуття страху (34,8% КГ, 33,8% ЕГ), страх осуду найближчого оточення (32,3% КГ, 33,3% ЕГ), цікавість, бажання розширити свій кругозір (33,3% КГ, 32,9% ЕГ). На кінець експерименту спостерігаються зміни в мотивах здобувачів. Почуття страху склало 30,3% КГ, 13,5% ЕГ. Переважаючими мотивами стають: цікавість, бажання розширити свій кругозір (39,9% КГ, 58,5% ЕГ), бажання змінити життя на краще (25,8% КГ, 57,5% ЕГ) і почуття обов'язку (20,2% КГ, 27,5% ЕГ).

Результати опитування щодо мотивації до виконання правил і норм поведінки, прийнятих в суспільстві показали, що кількісний склад здобувачів, які завжди виконують правила і норми поведінки, прийняті в суспільстві, збільшився на 17,4% і склав у ЕГ 47,5%, у КГ зріс на 2,3% і склав 18,1%; ті що виконують іноді виріс у ЕГ на 14,4% і став 49,3%, у КГ зріс на 31,3% і склав 50,4%; а не виконують – зменшився на 16,7% і склав 3,2% у ЕГ, у КГ зменшився на 9,4% і склав 31,5%.

На початок експерименту, як показало опитування, лише 6,4% здобувачів КГ, 7,9% ЕГ здатні підкоряти особисті інтереси колективним, громадським. На кінець експерименту кількість здатних підкоряти особисті інтереси колективним стало 39,4% КГ, 58,2% ЕГ. Тих, хто не бажає рахуватися з колективом, зменшилося і склало у КГ 60,6%, ЕГ 46,2% від опитаного числа респондентів. У процесі експериментальної роботи підвищилася вимогливість здобувачів до себе і інших людей з 6,4% КГ, 5,9% ЕГ до 24,3% КГ, 25,8% ЕГ, бажання брати участь у благодійній діяльності з 9,5% КГ, 10,1% ЕГ до 28,6% КГ, 17,1% ЕГ, готовність мобілізувати свої вольові якості в інтересах держави і суспільства, відстоювати інтереси своєї держави з 7,1% КГ, 6,9% ЕГ до 42,4% КГ, 21,3% ЕГ.

Респондентам експериментальної і контрольної груп запропоновано повторно відповісти на питання: «У чому Ви бачите свій обов'язок перед Батьківщиною?». Отримані результати представлено в таблиці 3.13.

**Результати дослідження громадянського обов'язку
здобувачів перед Батьківщиною», %**

Показники	Констатувальний експеримент		Формувальний експеримент	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Віддати на благо Батьківщини свої сили, свій талант, все, що у мене є, навіть своє життя	16,6	15,3	19,8	28,7
Побудувати будинок, посадити дерево, виростити дитину	7,4	8,2	10,2	11,6
Духовно, інтелектуально і фізично вдосконалюватися	9,1	8,9	10,4	11,2
Брати активну участь в суспільно-політичному, культурному та економічному житті суспільства	9,0	9,1	10,9	12,7
Вміти захистити його в разі військової загрози	17,4	18,3	18,7	19,8
Передати любов до Батьківщини своїм дітям і онукам	19,5	18,9	21,5	30,4
Брати участь в роботі військово-патріотичних громадських організацій	4,8	4,0	9,8	14,3
Дати відсіч бандитам, грабіжникам тощо	4,3	3,9	2,8	5,9
Стати професійним військовим	0,8	2,4	–	–
Бути законслухняним громадянином і платником податків	8,9	7,2	10,5	9,1
Я нікому нічого не винен	2,2	3,8	–	4,4

Аналіз отриманих відповідей респондентів дозволяє зробити висновок про те, що 19,8% КГ, 28,7% ЕГ віддали б на благо Батьківщини свої сили, свій талант, все, навіть своє життя, 18,7% КГ, 19,8% ЕГ – вміння захистити Батьківщину в разі військової загрози, 21,5% КГ, 30,4% ЕГ бачать своїм обов'язком передачу любові до Батьківщини своїм дітям і онукам. Це високий процентний показник відповідей.

Сформованість ціннісного складника мотиваційно-ціннісного критерію визначалася за такими індикатори, як гуманістичні ціннісні орієнтації, ціннісне ставлення до особистості учня, орієнтація на громадянську діяльність, творче використання громадянських знань у навчанні іноземної мови.

Детально результати опитування подано у таблиці 3.14.

Аналіз даних таблиці показав, що під час експерименту в ЕГ чітко виявляються ознаки громадянських цінностей, у КГ – виявляються або виявляються слабо.

В результаті проведеної роботи дійшли до висновку, що цінності громадянського характеру зазнали в свідомості здобувачів якісних змін, пов'язаних з усвідомленням своєї ролі в долі країни і окремої особистості кожного учня. Громадянські цінності, таким чином, не протиставляються громадській спрямованості здобувачів на кінець експериментальної роботи.

Сформованість громадянських цінностей у здобувачів, %

Громадянські цінності	Ознаки прояву							
	Проявляються чітко		Проявляються		Проявляються слабо		Не проявляються	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Гуманістичні ціннісні орієнтації	14,7	41,3	39,7	52,6	89,4	4,8	7,2	1,3
Наявність громадянських знань про духовні цінності	10,3	57,8	39,8	37,7	34,5	4,5	15,4	–
Ціннісне ставлення до реалізації громадянських знань на практиці	11,3	52,4	31,1	40,4	44,4	5,4	13,2	1,8
Ціннісне ставлення до особистості учня	9,2	39,2	31,7	47,1	37,7	10,2	21,4	3,5
Орієнтація на громадянську діяльність	5,0	41,3	30,5	41,0	25,2	12,3	29,3	5,4
Творче використання громадянських знань в навчанні іноземної мови	4,3	36,7	25,8	38,8	31,3	19,6	38,6	4,9
Емпатія, толерантність	6,2	47,8	29,8	28,5	32,4	17,4	31,6	6,3

Результати обстеження дозволили зробити такі висновки: у здобувачів контрольних груп спостерігаються незначні зміни в цінностях, пов'язаних з громадянською культурою: як і на констатувальному етапі, шкалу моральної сфери очолили образи власної гідності і впевненість в собі, а такі типові, історично сформовані властивості людини як ідеальні (доброта, романтизм, совісність, патріотизм, душевність, повага до старших та ін.), як і раніше невисоко оцінюються здобувачами; в цінностях респондентів експериментальних груп спостерігається деяка динаміка: у порівнянні з констатувальним на формувальному етапі простежується підвищення значущості для здобувачів таких ідеальних якостей, як любов до ближніх, доброта, милосердя, життєрадісність, душевність, патріотизм. Вище стали оцінювати почуття національної гордості і шанобливе ставлення до старших.

Відзначимо як позитивне те, що після проведення дослідно-експериментальної роботи намітилися деякі зміни в цінностях здобувачів контрольних груп, пов'язаних з громадянською культурою. Порівняння показників виявило, що результати експериментальної групи відрізняються від результатів контрольної групи, зокрема, рівень матеріальної сфери у ЕГ знизився з 84,8% до 68,5% (КГ з 79,3% до 70,1%), планка соціальної сфери зросла з 30,6% до 41,9% (КГ з 29,6% до 32,3%), шкала духовної сфери піднялася з 20,1% до 59,5% (КГ з 19,8% до 23,4%).

З метою виявлення сформованості громадянських якостей проведено анкетування, результати якого відображено у таблиці 3.15.

Таблиця 3.15

Ранжування відповідей здобувачів щодо громадянських якостей, %

Питання анкети	Якості	Констатувальний етап		Формувальний етап	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Якими якостями повинен володіти громадянин?	– повага прав оточуючих	47,6	50,1	50,4	69,7
	– відповідальність за свої вчинки	49,4	49,9	52,3	78,4
	– повага до суспільства і держави	51,8	54,3	55,8	79,6
	– патріотизм	48,4	49,2	56,1	82,3
	– чесність	42,3	36,3	51,3	67,4
	– гідність	51,7	52,2	59,8	70,3
	– воля	47,1	48,6	49,3	59,2
	– інтернаціоналізм	14,3	17,6	23,6	50,7
Які моральні ідеали і соціально значущі цінності повинні бути сформовані у майбутнього вчителя іноземної мови?	– любов до Батьківщини	50,2	51,3	61,3	82,4
	– терпиме ставлення до людей іншої національності, релігії	43,4	42,1	49,4	68,7
	– збереження миру на планеті	32,4	33,6	40,2	69,2
	– шанобливе ставлення до старших в родині	35,8	36,2	47,2	78,7
	– шанобливе ставлення до старших людей в суспільстві	47,6	50,1	55,6	74,8
	– дбайливе ставлення до природи	24,6	25,3	31,8	56,3
	– колективізм	29,4	28,1	34,4	59,1

Аналіз даних таблиці показав значну динаміку змін у формуванні громадянських якостей респондентів в ЕГ, у КГ спостерігаються незначні позитивні зміни. У здобувачів ЕГ виявлено високі показники сформованості громадянських якостей, про що свідчать результати проведеного анкетування. У контрольних групах також відбулися зміни, проте незначні.

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за мотиваційно-ціннісним критерієм подано в таблиці 3.16.

Для доказу ефективності дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за мотиваційно-ціннісним критерієм застосовано критерій Стьюдента (п. 2.1, формула 2.2).

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за мотиваційно-ціннісним критерієм показали, що в ЕГ середньоарифметична становить: $H_e^0 = 3,9$ (78,0%); КГ – $H_k^0 = 2,87$ (57,4%)

з різницею 20,6 %.

Таблиця 3.16

**Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури
майбутніх учителів іноземної мови за мотиваційно-ціннісним критерієм
(формувальний експеримент)**

Оцінна шкала	КГ		ЕГ	
	Отримані бали	%	Отримані бали	%
Бал 5	4	2,03	37	17,88
Бал 4	51	25,76	125	60,38
Бал 3	59	29,79	33	15,95
Бал 2	84	42,42	12	5,79
Всього	198	100	207	100

На сформованість пізнавально-когнітивного критерію громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, які залучені до навчально-пізнавальної, навчально-творчої, навчально-практичної і самостійно-практичної діяльності впливало запропоноване навчально-методичне забезпечення, зокрема: а) до змісту тем іноземномовного спілкування включено навчальну інформацію громадянського характеру, спрямовану на апелювання до емоцій, що призводить до вирішення проблем вибору; б) розроблення й використання завдань із застосуванням методу лінгвокраїнознавчої компарації.

Важливе значення у формуванні пізнавально-когнітивного критерію громадянської культури майбутніх учителів надавалося лекційним і семінарським заняттям, а також самостійній роботі. Щоб виявити зацікавленість здобувачів у громадянських знаннях запропоновано відповісти на ряд питань, наприклад, Чи подобається Вам, чи любите Ви, хотіли б відвідувати історичні музеї, знайомитися з пам'ятками культури; вивчати історію виникнення різних народів і держав; організувати походи рідним краєм з метою його вивчення; вивчати іноземні мови; писати сценарії вечорів, позакласних заходів, організувати свята; грати на музичних інструментах, малювати; брати участь в олімпіадах з країнознавства; організувати ігри і свята для дітей; читати про життя і діяльність видатних представників культури та мистецтва тощо.

Аналіз отриманих результатів показав, якщо на початку експерименту

позитивно відповідали у КГ на 30,4% питань, ЕГ 32,5%, то після закінчення формувального етапу – у КГ 41,5%, ЕГ 88,6%. Динаміка інтересу до громадянської орієнтованої діяльності була очевидною в експериментальній групі, хоча зріс інтерес і в контрольній групі, що можна пояснити зростанням інтересу до проблеми громадянськості та громадянської культури здобувачів.

Пізнавально-когнітивний критерій (оволодіння нормами іноземної мови для ефективної професійної діяльності; сформованість громадянських знань і умінь) перевірявся за допомогою тестування на визначення рівня знання англійської мови, імпровізованого діалогу із запропонованої тематики і підготовки повідомлення на подану тематику у вигляді презентації. Здобувачам запропоновано пройти тест, який виявляв знання граматики, лексики, вміння читати, сприймати на слух, мовні навички. Так, проаналізувавши результати тестування, відзначаємо, що здобувачі мають достатні знання про мову, оскільки 42,4% респондентів КГ, 80,1% ЕГ правильно виконали тестові завдання і впоралися з комунікативним завданням у імпровізованому діалозі. Однак, повідомлення на громадянську тему у вигляді презентації викликало деякі труднощі при виконанні завдання у КГ 34,3%, ЕГ 79,6% респондентів. Такі результати опитування демонструють обізнаність майбутніх вчителів іноземної мови в цій галузі, що зумовило переважно високий рівень сформованості громадянської культури за даним показником у ЕГ і недостатню обізнаність і низький рівень у КГ.

Рівні сформованості громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови за пізнавально-когнітивним критерієм і його показниками (оволодіння нормами іноземної мови для ефективної громадянської діяльності; сформованість громадянських знань і умінь) зафіксували позитивну динаміку в експериментальній групі після формувального експерименту, в контрольній групі відбулися незначні зміни. Так, в експериментальній групі зросла на 9,5% до 34,7% частка здобувачів з високим; з 60,5% до 63,8% середнім рівнями, відбулося значне зменшення частки респондентів, які демонструють низький рівень сформованості громадянської культури з 30,0% до 1,5%. У контрольній групі: частка здобувачів з

високим рівнем зроста з 10,1% до 13,4%, з середнім – з 39,6% до 61,4%, частка з низьким зменшилася з 45,4% до 41,2%.

Отже, аналіз результатів діагностики сформованості громадянської культури здобувачів експериментальної та контрольної груп за пізнавально-когнітивним критерієм зафіксував значне зростання рівня знань у здобувачів експериментальної групи. Істотних змін зазнала в освітньому процесі в здобувачів експериментальної групи сформованість громадянської культури за показником «цілісна практико-орієнтована сукупність громадянських знань» і незначних – в контрольній групі. Завдання «Повідомлення у вигляді презентації» не викликало труднощів у респондентів ЕГ. Майбутні вчителі іноземної мови експериментальної групи витрачали на виконання завдання менше часу, ніж респонденти контрольної групи, проте результати виявилися вищими. У більшості (майже 85%) майбутніх вчителів іноземної мови презентації були змістовними, виклад інформації – логічним, вони змогли розкрити тему повністю, що свідчить про високий рівень громадянських знань і умінь, а також навичок застосування їх на практиці.

Під час формувального експерименту проаналізовано зміни показників ефективності формування громадянської культури майбутнього вчителя в процесі його підготовки з включенням до змісту навчання іноземної мови громадянської складової. Для цього повторно застосовано методику «вивчення думок здобувачів про вплив на формування їх громадянської позиції вивчення різних дисциплін» в контрольній та експериментальній групі (результати представлено в таблиці 3.17).

Таблиця 3.17

**Узагальнені результати виявлення впливу різних дисциплін
на формування громадянської культури здобувачів, %**

Дисципліни	Дуже впливає		Здійснює деякий вплив		Не впливає		Важко відповісти	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Гуманітарні	40,4	15,6	33,2	61,6	23,8	21,5	2,6	1,3
Психолого-педагогічні	53,8	11,5	58,7	42,4	25,5	1,7	4,3	2,1
Фундаментальні	31,9	28,3	49,8	63,1	16,8	3,1	5,1	1,9
Науково-предметні	30,1	19,8	50,6	69,3	22,4	7,9	7,2	2,7

Як видно з наведених у таблиці кількісних результатів проведеного дослідження в експериментальній групі зросла кількість респондентів, які позитивно оцінюють значимість усіх навчальних дисциплін для професійного становлення. У КГ вважають, що усі дисципліни здійснюють деякий вплив на формування у них громадянської культури. Цей факт свідчить про те, що здобувачі ЕГ більш чітко уявляють як організувати майбутню професійну діяльність; осмислюють, яке місце займають психолого-педагогічні знання в процесі навчання іноземної мови.

Зупинимося детальніше на процедурі виконання мікродослідження на основі тесту-опитувальника «Моя група як осередок громадянського суспільства». З семи основних характеристик групи кожен респондент вибирав відповідну його баченню пропозицію (а, б, в). Звернемося до таблиці 3.18.

Таблиця 3.18

Результати виконання тесту

«Моя група як осередок громадянського суспільства», %

Характеристики групи	Відповіді	КГ	ЕГ
1. Самопочуття в групі	а) мені тут добре, це мої друзі-громадяни; б) є окремі друзі і товариші, але далеко не всі; в) швидше я тут самотній	б) 64,4	а) 78,6
2. Ставлення до групи	а) дорожу групою; б) не замислювався про значення групи в моєму житті; в) хотів би перейти в іншу групу	б) 61,4	а) 56,8
3. Наявність мети роботи в групі	а) думаю, що в групі проявляється турбота про кожного і про мене теж; б) вважаю важливим, що ми піклуємося не тільки про благополуччя здобувачів, а й жителів мікрорайону, міста, села; в) не відчуваю зацікавленості в моєму благополуччі	в) 54,2	а) 76,1
4. Ставлення до заходів, які мають громадянське спрямування	а) в групі проводяться різні заходи, і я в них майже завжди беру участь; б) хотів би частіше проводити такі заходи в групі; в) заходи на тему в нашій групі не потрібні	б) 54,4	а) 62,3
5. Спілкування в групі	а) згоден, що більшість здобувачів прагнуть до спілкування з усіма; б) думаю, що в основному товаришують у мікрогрупах; в) вважаю, що дружба всіх в групі неможлива	в) 54,1	а) 63,8
6. Творче самовираження	а) задоволений, що є можливість проявити себе в групі; б) в групі, відкрив в собі деякі здібності і маю можливість їх задовольнити; в) думаю, що в мені є здібності, про які в групі не знають	в) 52,3	б) 85,4

Відповіді, отримані під час обстеження по тесту показали, що у 78,6% ЕГ позитивне ставлення до самої групи, в якій вони навчаються. На думку КГ у групі не всі є друзями – 64,4%.

Проведене дослідження за результатами формувального експерименту з визначення повноти розкриття понять за написанням есе дозволяє зробити висновок про те, що значно скоротилася кількість відповідей здобувачів ЕГ з низьким рівнем (на 34,8%). Кількість відповідей з високим рівнем залишилася статичною, як і раніше на першому місці знаходиться поняття «патріотизм», хоча кількість відповідей середнього і високого рівнів, які розкривають зміст даного поняття, збільшилася на 42,7%. У КГ воно скоротилося на 22,5%.

Більш якісно змінилося розуміння ідеї «громадянського обов'язку». Помітніше стало в ЕГ якісне зростання розкриття змісту поняття «громадянськість» високого рівня на 24,5%.

Зміна ступеня системності знань про ідеї громадянського обов'язку та громадянської відповідальності характеризувалася тим, що значно скоротилася кількість відповідей на низькому рівні, здобувачі не виділяють взаємозв'язку між окремими поняттями і ціннісними категоріями (на 24,2% в ЕГ). Як і раніше в КГ труднощі викликає характер взаємозв'язку понять «патріотизм» і «громадянськість», «громадянське суспільство» і «правова держава».

За характером сформованості ідей громадянського обов'язку та громадянської відповідальності отримано такі результати. У першому творі 34,5% здобувачів ЕГ і 35,6% КГ не змогли визначити свого ставлення, у другому кількість таких робіт скоротилося до 4,7% в ЕГ і 16,8% в КГ.

Таким чином, підсумки контрольного зрізу показали, що за повнотою і системністю уявлень про громадянський обов'язок і відповідальність у здобувачів КГ переважав середній рівень, ЕГ – високий. Значно зросла кількість робіт в ЕГ, в якій більш глибоко розкривалися поняття «патріотизм», «громадянське суспільство», «громадянськість», «правова держава»; формування «громадянське позиції» здійснюється повільніше.

Аналіз робіт проілюстрував, що більше половини здобувачів ЕГ змогли не

тільки визначити власне ставлення до досліджуваного матеріалу, надати йому власний сенс, а й обґрунтувати його шляхом порівняльного аналізу (високий ЕГ 52,4%, КГ 9,7% рівень). 2,4% здобувачів ЕГ і 48,2% КГ висловили громадянську позицію у вигляді узагальненого, недиференційованого ставлення (низький рівень). 45,2% ЕГ, 42,1% КГ студентів проявили громадянську позицію на середньому рівні.

Формування громадянської позиції, на основі засвоєваних понять і уявлень, здійснювалося шляхом знайомства здобувачів зі змістом громадянського обов'язку та громадянської відповідальності. Зрізова робота проводилася у формі творчого твору. Це давало можливість здобувачам не тільки проявити засвоєні знання, а й визначити безпосереднє ставлення до громадянського суспільства. Здобувачам запропоновано тему твору: «Громадянське суспільство і правова держава. Реальність чи міф?» за планом: громадянське суспільство, громадянин і суспільство, що позитивного можна виділити в громадянському суспільстві і чому?

Як і в ході констатувального експерименту знання здобувачів про ідеї і розвиток громадянського суспільства, роль виявленням громадянської позиції в суспільстві аналізувалися за повнотою розкриття змісту понять громадянського обов'язку та громадянської відповідальності і за ступенем їх системності.

Аналіз творів виявив, що формування громадянської позиції здобувачів ЕГ становить (58,6%) – це та частина групи, яка засвоїла поняття і цінності громадянського суспільства і правової держави, їх основні принципи на високому рівні. Наприклад, такий фактор, як «відповідальність громадянина перед суспільством і державою» було виділено більшістю здобувачів ЕГ (52,4%). 86% здобувачів ЕГ змогли розкрити смисловий зміст даної ознаки.

Однак, лише 19,4% здобувачів відзначали, що однією з основних ознак правової держави є законність, відстоюючи яку людина висловлює свою громадянську позицію, як засіб захисту прав людини і громадянина.

Ще менше здобувачів ЕГ (16,2%) відзначили таку ознаку правової держави, як наявність у громадянина не тільки прав, а й обов'язків.

Більш розрізнено засвоєно поняття «громадянська позиція». Здобувачі в

основному відзначали тільки сам факт необхідності присутності такої позиції. Біля 42,4% здобувачів не вказували на її суспільну значимість. Тільки 38,2% респондентів ЕГ і 12,4% КГ змогли відрізнити поняття права від понять моралі.

Аналіз творів показав, що взаємозв'язок між поняттями, «громадянський обов'язок», «громадянське суспільство» «громадянська відповідальність» «обов'язки громадянина» змогли визначити 46,7% здобувачів ЕГ і 19,3% КГ. Вичленення сполучних ланок між ними викликало утруднення у здобувачів. Всього 19,4% здобувачів ЕГ і 6,3% КГ встановили наявність цього взаємозв'язку. Типова відповідь здобувачів була така: «У суспільних відносинах найбільш тісні взаємозв'язки існують між громадянським обов'язком і громадянською відповідальністю. Тому «громадянський обов'язок» іноді називають зворотною стороною «громадянської відповідальності».

Все це пояснюється тим, що громадянський обов'язок може проявлятися через суспільно-прийнятну поведінку громадянина. Різниця полягає в тому, що він може виникати тільки на усвідомленні значущості цінностей громадянського суспільства, а «громадянська відповідальність» більше розуміє, як юридичний зв'язок між людиною-громадянином і суспільством, державою. Особливості взаємозв'язку і відмінності громадянського обов'язку і відповідальності знайшли своє пояснення в 10,3% робіт здобувачів ЕГ.

При розкритті сутності поняття «громадянське суспільство» у 44,3% робіт ЕГ і 19,7% КГ містилися міркування здобувачів про верховенство прав людини, розвиток прав і свобод людини і громадянина, а також незалежність суспільства від самої держави.

В інших творах слабо розкрито ставлення до подій і явищ громадянського суспільства як прояв громадянської позиції. Як і раніше більш широко розкривався зміст патріотизму, здобувачі надавали перевагу моральній оцінці ставлення громадянина до Батьківщини, до держави. На рівні констатації в 79,8% творів ЕГ і 28,4% КГ висловлювалося твердження про форми ідентифікації громадянина з громадянським суспільством і правовою державою.

Третє і четверте питання («обов'язок перед суспільством – це право чи

обов'язок?») твори були спрямовані на виявлення характеру оцінного ставлення здобувачів до громадянського суспільства. Проведений аналіз робіт виявив, що 10,1% здобувачів ЕГ і 34,2% КГ, відповідаючи на четверте питання (що Вас приваблює в громадянському суспільстві і в правовій державі?) не змогли визначити ознаки правової держави громадянського суспільства, а також роль, місце громадянина в ньому. 31,1% здобувачів ЕГ і 33,8% КГ відобразили особисту значимість в ролі громадянина в правовій державі (низький рівень сформованості). Близько 42,6% здобувачів ЕГ і 58,3% КГ змогли визначити обґрунтоване ставлення до ідей громадянського обов'язку та громадянської відповідальності (середній рівень сформованості громадянської культури).

26,3% здобувачів ЕГ і 7,9% КГ змогли висловити своє ставлення у вигляді узагальненого оцінного ставлення, спрямованого на виділення істотних ознак соціальних знань (високий рівень). Більше половини здобувачів цієї групи виділили таку рису особистості, як «громадянська позиція».

Окрім есе, зрізова робота включала кілька вправ соціального змісту і ситуативну гру «Громадянин і відповідальність». Завдання містило інформацію абстрактного характеру: «Як Ви розумієте такий вислів з Конституції України: визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина – обов'язок держави». Викладіть Ваше ставлення до даного виразу?

Аналіз отриманих відповідей на поставлені в завданні питання дозволив зробити такі висновки про ступінь сформованості у здобувачів громадянської позиції. Серед них, вміння реалізовувати теоретичні знання на основі ставлення при вирішенні конкретних ситуацій з соціальним змістом. Уміння застосовувати знання в конкретній соціально-значущій ситуації виявилось у 86,3% здобувачів ЕГ і 49,4% КГ, а в абстрактному матеріалі – 68,1% в ЕГ і 35,3% в КГ. Аналіз ознак громадянської позиції без поділу їх на суттєві і несуттєві передбачався в 15,3% ЕГ і 16,2% КГ. Однак результати дослідження виявили, що чітке розмежування істотних і несуттєвих ознак присутні в 31,6% відповідей ЕГ і 37,2% відповідей КГ. Ціннісне ставлення до громадянського суспільства через посилення на Конституцію України, через зіставлення фактів – 54,4% здобувачів ЕГ і 38,1% КГ.

Особливістю даної групи здобувачів було те, що правильну відповідь вони знаходили інтуїтивно. 2,2% здобувачів ЕГ і 15,8% КГ оцінювали запропоновані події не з правового, а з морального погляду.

При проведенні контрольних робіт, тестів встановлено, що здобувачі ЕГ володіють необхідним обсягом громадянських знань, готові застосовувати знання на практиці, вміють аналізувати соціальні ситуації і проблеми, висловлювати власне бачення.

На підсумковому етапі контрольного експерименту використано методику «Незакінчене речення». Здобувачам ЕГ і КГ запропоновано закінчити пропозицію «Громадянин – це людина, яка...». Наведемо приклади відповідей, отриманих в ЕГ. «Громадянин – це людина, яка несе відповідальність за своє життя і діяльність, за своїх близьких в державі, в якій живе», «Громадянин – це людина, яка підтримує своїх рідних і близьких, свою країну, служить їй, не нав'язуючи їй своїх суб'єктивних ідей». У КГ ми отримали такі відповіді: «Громадянин це людина, яка має громадянство», «...яка живе в державі і має паспорт» тощо.

Отже, більшість здобувачів КГ не зовсім повно усвідомлюють значення слова «громадянин» і, отже, не зовсім чітко уявляють образ сучасної людини-громадянина.

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за пізнавально-когнітивним критерієм подано в таблиці 3.19.

Таблиця 3.19

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за пізнавально-когнітивним критерієм (формувальний експеримент)

Оцінна шкала	КГ		ЕГ	
	Отримані бали	%	Отримані бали	%
Бал 5	7	3,53	45	21,73
Бал 4	56	28,29	141	68,12
Бал 3	62	31,32	21	10,15
Бал 2	73	36,86	–	–
Всього	198	100	207	100

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за пізнавально-когнітивним критерієм показали, що в ЕГ середньоарифметична становить: $H_e^0 = 4,11$ (82,2%); КГ – $H_k^0 = 3,08$ (61,6%) з різницею 20,6 %.

Поведінково-діяльнісний критерій громадянської культури формувався у здобувачів в позааудиторній роботі, спрямованій на активізацію соціально значущої громадянської діяльності. Якщо на початку експерименту 18,4% здобувачів ЕГ і 19,6% КГ відповіли, що хотіли б займатися громадянською діяльністю, то в кінці експерименту даний показник в ЕГ зріс до 69,4%, в КГ – 21,8%. Здобувачі ЕГ виявляли вміння працювати в групі, встановлювати конструктивні відносини, ініціативу, самостійність, творчість, аналізували власну громадянську діяльність, але були недостатньо об'єктивними і критичні в оцінці її результатів, не вимогливі до поведінки оточуючих. Здобувачі КГ не відрізнялися громадською зрілістю в судженнях і вчинках, не вміли аналізувати проблемні ситуації і власну діяльність, у них були відсутні вміння аргументовано доводити свою точку зору, відстоювати власні громадянські інтереси і права.

Здобувачі включалися в широку соціальну взаємодію з громадськістю (громадськими організаціями, представниками сфер культури і мистецтв, медичними працівниками, співробітниками правоохоронних органів), соціально значущі справи, набуваючи вмінь вести дискусію, відстоювати свою думку, знаходити компроміси, шукати рішення важливих питань життя ЗВО.

На початок експерименту 14,3% здобувачі КГ, 15,6% ЕГ активно цікавилися подіями, що відбуваються в країні, стежили за останніми новинами, 21,6% опитаних здобувачів КГ, 20,4% ЕГ мали свою громадянську позицію до подій суспільно-політичного життя і за кордоном і 29,4% респондентів КГ, 30,2% ЕГ вміли коментувати, аналізувати та інтерпретувати суспільно політичні події. На кінець експерименту процентне співвідношення здобувачів збільшилося і склало 19,8%, 30,9%, 38,1% КГ, 52,4%, 58,6%, 64,6% ЕГ. Кількість здобувачів, що не цікавляться тим, що відбувається в країні, знизилася на кінець експерименту і

склало 11,2% КГ, 0,8% ЕГ, а кількість здобувачів, які не вміють коментувати, аналізувати та інтерпретувати суспільно-політичні події склало 7,4% у КГ.

У результаті опитування і вивчення організації позааудиторної діяльності до експерименту були виявлені низькі показники практичної участі здобувачів у наукових студентських конференціях (0,8% КГ, 1,1% ЕГ), діяльності самоврядування, політичних подіях, різних громадських акціях (2,3% КГ, 2,4% ЕГ), різних секціях, клубах (5,3% КГ, 6,1% ЕГ), суспільному житті ЗВО, міста, країни (2,9% КГ, 1,6% ЕГ). Ініціативність і активність в організації різних справ виявлялася на рівні 1,4% здобувачів КГ, 1,2% ЕГ, а навички та досвід організації соціально значимої діяльності мали 3,9% КГ, 5,4% ЕГ респондентів. На кінець експерименту картина радикально змінилася. 2,6% здобувачів КГ, 25,4% ЕГ стали учасниками конференцій різного рівня. 8,4% здобувачів КГ, 67,9% ЕГ стали членами різних організацій, секцій, клубів або учасниками заходів, 14,1% опитаних здобувачів КГ, 69,3% ЕГ з їх власної самооцінки проявляли ініціативу і активність, а 3,8% здобувачів КГ, 35,1% ЕГ на кінець експериментальної роботи стали прагнути до практичної участі в діяльності громадського самоврядування ЗВО. Досвід організації соціально значимої діяльності набули 85,0% респондентів ЕГ.

На цьому етапі спробували визначити, наскільки змінилася здатність здобувачів до практичного застосування ними психолого-педагогічних знань у вирішенні модельованих професійних завдань. У КГ повторили методику констатувального експерименту, запропонували майбутнім вчителям іноземної мови виконати ряд модельованих завдань, спрямованих на з'ясування у них здатності застосовувати громадянські знання у практичній діяльності. Результати спостереження за здобувачами, що входять в ЕГ під час формувального експерименту, показали, що вони більш успішні в застосуванні громадянських знань на практиці. Крім того, в таблицю результатів дослідження внесли додатковий пункт – «використання творчих робіт з громадянської тематики в умовах реальної практики» (таблиця 3.20).

**Здатність до практичного застосування громадянських знань
у вирішенні професійних завдань, %**

	Виконання завдань без інноваційного підходу	Індивідуальний підхід до виконання завдання	Осмислення можливостей застосування творчих робіт з громадянською тематикою на практиці	Використання творчих робіт з громадянською тематикою в умовах реальної практики
Контрольна група	54,8	26,2	14,9	4,1
Експериментальна група	2,8	35,2	35,4	26,6

Порівняльний аналіз отриманих даних показав, що не дивлячись на те, що в КГ, як і в ЕГ зростає кількість здобувачів, впоралися із завданням без інноваційного підходу 2,8% КГ, 54,8% ЕГ, показали більш високий ступінь осмислення можливостей застосування творчих робіт на практиці 14,9% КГ, 35,4% ЕГ. Відсоток використання майбутніми учителями іноземної мови творчих робіт з громадянською тематикою в умовах реальної практики значно перевищує той же показник в контрольній групі.

Результати всього масиву були усереднені, а дані по кожному здобувачу включено до планів для оптимізації подальшої позааудиторної роботи в ЗВО.

Таблиця 3.21

Зведені дані сформованості громадянської позиції здобувачів (%)

Характеристики позиції	Критерії сформованості	Констатувальний експеримент		Формувальний експеримент	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Активна громадянська позиція, або громадянська позиція високого рівня активності	Соціальна ініціатива, творча діяльність, що ведуть до вирішення суспільних протиріч, розширенню можливостей і розвитку сутнісних сил людини	12,3	11,6	14,7	64,3
Громадянська позиція середнього рівня активності	Відповідальне ставлення до обов'язків, але в цілому репродуктивна діяльність, яка веде до відтворення існуючих можливостей суспільного розвитку	35,5	36,7	38,2	29,7

Пасивна громадянська позиція з потенційно-позитивною спрямованістю	Низький рівень активності, але несе в собі потенційну ініціативу конформізм на здоровій основі, добрі наміри, не підкріплені навичками і вміннями	32,4	33,6	34,7	76,0
Пасивна громадянська позиція з потенційно-негативною спрямованістю	Низький рівень активності, скептицизм, конформізм на основі соціальних розчарувань	19,8	18,1	12,4	–

Інтерпретація наведених даних свідчить про значну зміну показників ЕГ. Спостерігається явище, коли «переміщення» здобувачів йде не тільки за напрямом найкращих параметрів, але і всередині самих критеріїв.

Подальший аналіз присвячений вивченню громадянської активності здобувачів. Здобувачам пропонувалося назвати види особистої участі в громадському житті. Тим самим передбачалося виявити громадянську поведінку здобувачів і стимулювати їх залучення до громадянського життя, розвивати милосердя, взаємодопомогу та інші види громадської активності та ініціативи. Уявлення здобувачів про громадянську відповідальність педагога вивчалися за допомогою анкети, в якій названі різні види громадянської діяльності, що відображають громадянську культуру.

Аналіз отриманих відповідей показав, що види громадянської активності, пов'язані з участю у виборах, були відзначені здобувачами як прояв їх громадянської відповідальності.

Отримані результати відображено в таблиці 3.22.

Отримані результати свідчать про те, що ініціативна участь здобувачів у громадському житті суспільства слабо представлено, особливо це видно у КГ. Разом з тим є послідовне нарощування громадянської активності в ЕГ. Загальні види моральної культури дітей та педагогічна регуляція міжособистісних відносин представлено більш значно в навчальному колективі. Пояснити це можна проходженням здобувачами педагогічної практики, під час якої зверталася увага на громадянський аспект педагогічної діяльності.

**Громадянська активність здобувачів у різних видах
громадської роботи (у %)**

Види громадянської активності	КГ	ЕГ
1. Участь у виборах державного управління	37,6	85,4
2. Участь в нормативно-моральній регуляції відносин дорослих до дитини, в школі, в сім'ї, в суспільно-соціальній сфері.	14,3	35,4
3. Педагогічна робота з корекції девіантної поведінки (відхилення від норми).	10,6	38,2
4. Консультування батьків з метою педагогічної підтримки дитини і проектування педагогічної стратегії її розвитку.	19,8	49,6
5. Профілактична робота з попередження наркоманії.	21,3	59,8
6. Педагогічна робота з підлітками з метою формування громадянських переконань відповідно до демократичних принципів державної політики.	25,8	80,1
7. Педагогічна робота, пов'язана з розвитком духовності і моральності дітей.	24,1	79,4
8. Педагогічна робота в дитячих кімнатах в установах та організаціях	13,2	36,8
9. Педагогічна робота, пов'язана з встановлення міжособистісних етичних норм поведінки.	19,6	81,3
10. Педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, батьки яких позбавлені батьківських прав.	13,9	30,5

До завдань формувального експерименту входило дослідження сформованості професійних умінь за методикою А. Усової. Результати подано у таблиці 3.23.

Таблиця 3.23

Сформованість професійних умінь у здобувачів, %

№	Групи умінь	Констатувальний етап		Формувальний етап	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Лінгво-культурознавчі	14,2	15,4	38,9	68,9
2	Мовні	23,6	24,9	50,4	82,5
3	Міжкультурні	18,0	17,8	46,3	73,0
4	Комунікативні	24,7	25,7	45,1	69,4
5	Прогностичні	13,9	14,2	38,7	65,9
6	Проектувальні	11,8	10,8	32,0	68,3
7	Організаційні	13,1	12,6	43,6	81,7
8	Рефлексивні	12,5	11,5	35,8	71,3

Результати дослідження показали, що після формувального експерименту найбільш високо у здобувачів сформовані мовні (КГ 50,4%, ЕГ 82,5%), організаційні (КГ 43,6%, ЕГ 81,7%), міжкультурні (КГ 46,3%, 73,0% ЕГ) вміння.

Ці досить високі показники як в експериментальній так і контрольній групах пояснюються тим, що на початковому етапі навчання вміння і навички

базового рівня носять узагальнюючий характер і можуть використовуватися в повсякденній неспецифічній діяльності. Саме їх найчастіше застосовує студент у своїй навчальній діяльності, іноді і після закінчення ЗВО.

Здобувачі ЕГ, наслідуючи зазначені принципи, самостійно розробили і провели оригінальні позакласні заходи, спрямовані на реалізацію громадянської функції іноземної мови. Вміння самостійно підготувати матеріал, творчо розробити позакласні заходи були відзначені у 79,8% здобувачів ЕГ (високий рівень), 12,6% – у КГ, позакласні заходи громадянського змісту за допомогою консультацій і самостійного проведення – 75,9% ЕГ, в КГ – 45,5% (середній рівень), не могли проявити ініціативи – 2,7% ЕГ, в КГ – 57,4% (низький рівень).

У КГ майбутні вчителі іноземної мови ставилися до педагогічної практики як до випробування. Здобувачі ЕГ, навпаки, стверджували, що вони абсолютно не втомлювалися, коли проводили по два уроки підряд і були готові продовжити участь у педагогічній діяльності.

Так, в ЕГ задоволення від практики отримали 88,1% здобувачів, в КГ – 36,3%, розглядали її як нудну необхідність в ЕГ – 3,7%, в КГ – 36,5%, не висловили свого ставлення, а й на практиці не проявляли ініціативи: в ЕГ – 8,2%, в КГ – 27,2%.

У звітах з педагогічної практики здобувачі відзначають, що найбільш складною тематикою позакласних заходів була їх громадянська спрямованість, оскільки значна кількість школярів не знає норм моралі, або має неправильне уявлення про ці норми, внаслідок відсутності зразка громадянськості. Однак 12,8% здобувачів ЕГ вважають, якби вони систематично працювали з класом або з окремими учнями з низьким рівнем моральності, то, можливо, вони б досягли своєї мети в рамках формування у них громадянських якостей.

Вважаємо, що більш високого рівня прояву громадянської культури у професійній діяльності досягли здобувачі, які усвідомили її значення для всієї педагогічної діяльності.

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за поведінково-діяльнісним критерієм подано в таблиці 3.24.

Таблиця 3.24

**Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури
майбутніх учителів іноземної мови за поведінково-діяльнісним критерієм
(формувальний експеримент)**

Оцінна шкала	КГ		ЕГ	
	Отримані бали	%	Отримані бали	%
Бал 5	6	3,04	41	19,81
Бал 4	63	31,81	136	65,7
Бал 3	59	29,79	21	10,15
Бал 2	70	35,36	9	4,34
Всього	198	100	207	100

Узагальнені результати дослідження сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за поведінково-діяльнісним критерієм показали, що в ЕГ середньоарифметична становить: $H_e^0 = 4,0$ (80,0%); КГ – $H_k^0 = 3,02$ (60,4%) з різницею 19,6%.

Узагальнені результати дослідження рівнів сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за трьома критеріями показано в таблиці 3.25.

Таблиця 3.25

**Узагальнені результати сформованості громадянської культури
майбутніх учителів іноземної мови за трьома критеріями
(формувальний експеримент)**

Групи	Критерій					
	МЦ		ПК		ПД	
	бали	%	бали	%	бали	%
КГ	2,87	57,54	3,08	61,6	3,02	60,4
ЕГ	3,9	78,0	4,11	82,2	4,0	80,0

Аналіз даних таблиці доводить, що середньоарифметичне $MЦ_e$ сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови в ЕГ становить 3,9 бала, що відповідає 78,0%, $ПК_e = 4,11$ (82,2%), $ПД_e = 4,0$ (80,0%) – це показники високого рівня, у КГ: $MЦ_k = 2,87$ (57,54%), $ПК_k = 3,08$ (61,6%), $ПД_k = 3,02$ (60,4%) – це показники середнього рівня.

Під час дослідження перевірялася гіпотеза про рівність законів розподілу

отриманих результатів у вибірках. Знайдемо вибіркові середні квадратичні відхилення показників сформованості громадянської культури на початок і кінець експерименту.

Перевірка гіпотези про рівність двох середніх передбачала, що генеральні сукупності розподілені нормально. Для перевірки гіпотези про нормальний розподіл застосуємо критерій К. Пірсона. З цією метою будемо порівнювати емпіричні і теоретичні частоти. В якості критерію перевірки нульової гіпотези застосуємо випадкову величину для оцінки рівня сформованості громадянської культури на кінець експерименту.

Кількість ступенів свободи відповідає кількості рівнів сформованості громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови ($m = 4$).

За підрахунками встановлено, що χ^2 становить 73,22 (мотиваційно-ціннісний критерій), 91,74 (пізнавально-когнітивний), 28,76 (поведінково-діяльнісний). Критерій К. Пірсона переконливо свідчить, що в рамках критеріїв, емпіричні значення значно більше критичного значення. Отже, якщо всі значення критерію К. Пірсона $< 9,49$, тому приймається альтернативна гіпотеза H_1 .

Отже, маємо право вважати, що зміни, які відбулися в рівнях сформованості громадянської культури майбутніх вчителів ЕГ не викликані випадковими причинами. Вони є наслідком комплексної реалізації педагогічних умов та розробленої моделі і сприяють основному завданню – формуванню громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови на більш високому рівні. Таким чином, дослідно-пошукова робота здійснювалася в природних умовах.

Наочно узагальнені результати за критеріями сформованості громадянської культури на формувальному етапі експерименту показано на рис. 3.2.

Аналіз рисунку підтвердив високий рівень сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови в ЕГ та середній у КГ за усіма критеріями.

Різниця в ЕГ між МЦ та ПК критеріями незначна, що вказує на відсутність значної відмінності між рівнями сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови і складає 4,2%, за ПД – 2,0%, у КГ відповідно 4,2%, 3,0%. Це у КГ і у ЕГ на формувальному етапі експерименту.

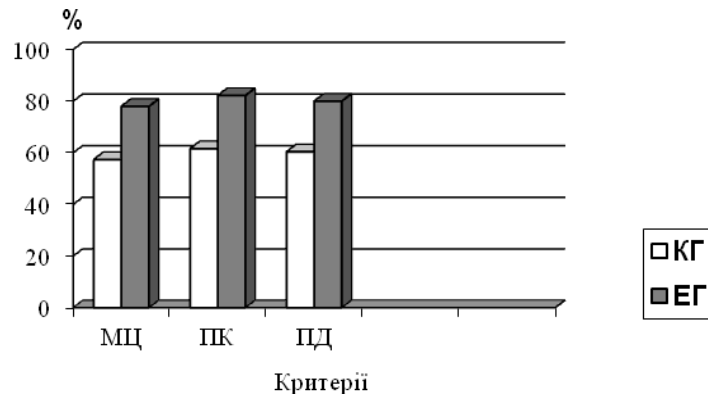

Рис. 3.2. Узагальнені результати сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови за критеріями на формувальному етапі експерименту

Отримані дані дозволили здійснити розподіл здобувачів ЕГ і КГ за рівнями сформованості громадянської культури (високий, середній, низький), що продемонстровано у таблиці 3.26.

Таблиця 3.26

Рівні сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови на формувальному етапі експерименту

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група	Різниця, %
Високий	11 (5,6%)	87 (42,1%)	36,5
Середній	95 (47,9%)	81 (39,1%)	-8,8
Низький	92 (46,5%)	39 (18,8%)	-27,7

Аналіз даних таблиці доводить, що у майбутніх учителів іноземної мови на формувальному етапі експерименту переважає високий рівень сформованості громадянської культури в ЕГ (42,1%) та середній у КГ (47,9%).

Різниця у високому рівні сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови ЕГ і КГ за результатами формувального експерименту склала 36,5%, середньому – 8,8%, низькому – 27,7%.

За результатами дослідження виявлено зміну рівнів сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови КГ із низького на середній, у ЕГ із низького на високий.

Динаміку рівнів сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови показано у таблиці 3.27.

Таблиця 3.27

**Динаміка рівнів сформованості громадянської культури
майбутніх учителів іноземної мови
(за результатами експериментальної роботи)**

Рівні	Констату- вальний експеримент	Форму- вальний експеримент	Приріст	Констату- вальний експеримент	Форму- вальний експеримент	Приріст
	КГ			ЕГ		
Високий	8 (4,1%)	11 (5,6%)	1,5	9 (4,4%)	87 (42,1%)	37,6
Середній	94 (47,4%)	95 (47,9%)	0,5	91 (43,9%)	81 (39,1%)	-4,8
Низький	96 (48,5%)	92 (46,5%)	-2,0	107 (51,7%)	39 (18,8%)	-32,8

Аналіз таблиці доводить, що у результаті формувального експерименту у майбутніх учителів іноземної мови ЕГ виявились більш високі показники рівнів громадянської культури ніж у КГ. Так, у ЕГ високий рівень сформованості громадянської культури зріс порівняно із констатувальним на 37,6%; середній зменшився – на 4,8%; низький – на 32,8% після проведення формувального експерименту. У КГ високий рівень зріс на 1,5%; середній – 0,5%; низький зменшився на 2,0%.

Аналіз результатів констатувального експерименту показав, що найбільш помітні зміни показників низького і високого рівнів громадянської культури майбутніх педагогів відбулися в експериментальній групі.

Порівняльний аналіз результатів констатувального і формувального етапів експерименту і повторної перевірки підтвердив, що включення до змісту навчання громадянської складової сприяє підвищенню ефективності процесу формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови в процесі його підготовки у ЗВО.

Аналізуючи дані показники, можна зробити висновок про те, що за всіма критеріями відбулися значні якісні зрушення, що свідчить про правильність обраних орієнтирів в освітньому процесі.

У контрольній групі також спостерігається зростання кількості здобувачів,

які мають середній і високий рівень розвитку громадянської культури, проте він значно нижче, ніж у експериментальній групі. Незважаючи на те, що здобувачі контрольної групи опановують громадянські знання і вміння, рівень розвитку громадянської культури підвищується у них більш повільними темпами. Це свідчить про те, що, хоча в контрольній групі і підвищується досліджувана якість, перехід з одного рівня розвитку на більш високий рівень відбувається більш повільно.

Кінцевий результат педагогічного експерименту дає підставу стверджувати, що організований процес формування громадянської культури здобувачів за допомогою експериментальної програми є виправданим, має позитивні результати і підвищує рівень сформованості як окремих критеріїв, так і громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови в цілому.

Отже, ефективність педагогічних умов формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, переконливо підтверджується результатами статистичної обробки результатів дослідження, що доведено справедливістю висунутої гіпотези дослідження. У результаті проведеного дослідження, дійшли висновку, що гіпотеза повністю підтверджується результатами проведеного емпіричного дослідження.

Висновки до третього розділу

Розроблена модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки охоплює такі блоки та їх складники: ціле-методологічний (мета, підходи, принципи), змістово-процесуальний (етапи та зміст, інноваційні форми, технології, активні методи навчання), оцінно-результативний (критерії, показники, рівні, діагностичний інструментарій, результат).

Обґрунтовано педагогічні умови (актуалізація громадянських цінностей, мотивації здобувачів під час оптимального поєднання інноваційних форм, технологій, активних методів навчання; оволодіння професійними знаннями на основі збагачення й акцентувані на громадянській проблематиці у процесі

навчання; залучення здобувачів у позааудиторну і практичну діяльність із формування власної громадянської позиції для виявлення громадянської активності в професійній діяльності).

Для реалізації першої педагогічної умови використовували: активні та інтерактивні методи, інноваційні форми та технології. До інноваційних форм належать: короткочасні лекційні монологи з дискусією, із заздалегідь підготовленими відео, друкованими додатками; застосовано проблемний лінгвокраїнознавчий зміст фахових дисциплін у поєднанні із громадянським матеріалом; оновлено структуру семінарів: до завдань із семінарських занять з іноземної мови включено методичні питання шкільного курсу. Запропоновано тренінг «Формування громадянської культури у процесі використання ІКТ», аудіопазли, роботу з Інтернет-ресурсами; рефлексивний семінар «Що дало мені навчання в ЗВО у напрямку формування громадянської культури для самовдосконалення»; тематичні вечори, написання рефератів, есе, доповідей, захисти проєктів «Громадянин XXI століття», «Нестандартні форми громадянської освіти в сучасній школі» тощо, вікторини, складання словника-довідника понять тощо.

До методів належать: відкритий мікрофон, дискусійні гойдалки «Громадянська позиція особистості», «Система моралі і права»; круглі столи («Витоки національної духовної культури», «Патріотизм і націоналізм», «Національні та загальнолюдські цінності»), ділові ігри «Конституційні права і свободи людини і громадянина»; рольові ігри «Як громадянин до громадянина», «Я і моя позиція в громадянському суспільстві», «Дорога до громадянських цінностей»; рейтингова настільна гра – лабіринт; кейс-метод; громадянські та творчі завдання; круглі столи: «Політична система сучасної України», «Світ толерантності» тощо.

Застосовано проблемні, проєктні, ігрові та інформаційно-комунікаційні технології.

Друга педагогічна умова зреалізовувалася на основі корекції змісту навчальних дисциплін: у змісті гуманітарних дисциплін розкрито комплексно

теми «Громадянська національна самосвідомість», «Інститут громадянства», «Громадянська відповідальність фахівця», «Громадянськість здобувача», «Здобувач-громадянин-фахівець», «Громадянське суспільство», «Громадянська позиція», «Професіоналізм: громадянська компетентність»; зміст курсу «Педагогіка» оновлено питаннями: професійно значущі громадянські якості особистості педагога, шляхи оволодіння учителем громадянською культурою, роль учителя в становленні громадянськості учнів тощо. Запропоновано теми дисципліни «Педагогіка», «Країнознавство», «Методика навчання іноземної мови» розділяти на два змістові модулі: мотиваційно-діяльнісний та орієнтаційно-діяльнісний, та до дисципліни «Методика навчання іноземної мови» додати ще один змістовий модуль – інформаційно-ознайомлювальний. В основу робочої програми курсу «Методика англійської мови» покладено ідею діалогової взаємодії викладача та здобувачів.

На практичних заняттях вирішувалися педагогічні завдання, проблемні ситуації, проводилися бесіди, дискусії, конкурси на кращий плакат, малюнок, газету, серії коміксів, розроблялась серія позакласних годин з громадянської тематики тощо, опрацьовували тексти, зокрема автентичні, організовувалися рольові ігри, присвячені видатним державним і політичним діячам України і Англії, які зробили значний вклад в історію обох країн, і тих, хто сьогодні працює на славу своїх держав, діячів науки, мистецтва.

Запропоновано ввести вибірковий компонент «Молодь і сучасне суспільство» з опорними темами: «Громадянин», «Правова держава», «Демократія», «Суспільство як динамічна система», «Діяльність у житті людини і суспільства»; розроблено спецсемінари «Розвиток громадянської поведінки майбутнього вчителя іноземної мови», «Основи професійної відповідальності вчителя іноземних мов».

Для реалізації третьої педагогічної умови в практичній діяльності змодельовано соціально-значущі педагогічні ситуації; для позакласної роботи під час практики розроблено модуль занять з теми «Майбутнє України в руках її громадян» для учнів 10 та 11 класів. У позааудиторній роботі апробовано різні

форми: роботу в музеї ЗВО; участь у Дні відкритих дверей; створення проспектів про свій університет, факультет; випуск наочних форм профорієнтації (стінгазети, проспекти, постери тощо); участь в акціях студентства міста і свого ЗВО, проведення циклу евристичних бесід «Жити з гідністю – що це означає»; «Моральні якості людини», «Поспішайте робити добро»; організовано та проведено громадянський форум «Втрата моральності: як жити далі?». Оновлено зміст плану діяльності кураторів. Організовано роботу студентського самоврядування та активну участь здобувачів у громадських організаціях; залучено здобувачів у роботу клубів за інтересами, гуртків, творчих молодіжних об'єднань ЗВО, міста, регіону; участь в дискусіях і диспутах з сучасних проблем. Організовано зустрічі з учасниками воєнних дій, представниками регіональних та міських органів управління, залучено здобувачів до волонтерської діяльності тощо.

Отже, організований процес формування громадянської культури здобувачів за допомогою експериментальної програми є виправданим, має позитивні результати і підвищує рівень сформованості як окремих критеріїв, так і громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови в цілому. Зміни, які відбулися у рівнях сформованості громадянської культури майбутніх вчителів ЕГ не викликані випадковими причинами. Вони є наслідком комплексної реалізації педагогічних умов та апробації розробленої моделі і сприяють вирішенню основного завдання – формування громадянської культури майбутніх вчителів іноземної мови на більш високому рівні. Таким чином, дослідно-експериментальна робота здійснювалася в природних умовах.

Ефективність реалізації педагогічних умов формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, переконливо підтверджується результатами статистичної обробки результатів дослідження, що доведено справедливою висунутої гіпотези дослідження.

Результати третього розділу дослідження висвітлено в публікаціях автора [86; 90; 92; 96; 97].

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів теоретичного пошуку та експериментальної роботи з проблеми формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки уможливило формулювання висновків:

1. Розуміння питань глобалізації розвитку суспільства, зокрема громадянського, дає аналіз ступеня розроблення проблеми в науковій літературі; комплексний підхід до характеристики громадянської культури; проблема підготовки майбутніх учителів іноземної мови, розробки науково-методичних та психолого-педагогічних основ формування громадянської культури учнівської молоді, процесу громадянської освіти у вітчизняній та зарубіжній літературі. Проте, окремі аспекти недостатньо чітко відображено у науковому доробку, а саме: зв'язок теорії і практики формування громадянської культури майбутніх учителів при вивченні окремих дисциплін, методика викладання окремих дисциплін; організація аудиторної і позааудиторної роботи в освітньому процесі ЗВО.

Аналіз ключового поняття «формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки» дає можливість інтегрувати змістову характеристику таких понять, як: «громадянин», «громадянськість», «патріотизм», «культура», «громадянська культура», «громадянське суспільство», «громадянська активність майбутнього вчителя».

Формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки визначаємо як цілеспрямований процес засвоєння громадянських норм, розвитку установок, мотивів, цінностей і якостей, притаманних громадянинові демократичного суспільства, які активізуючись, забезпечують можливість ефективно виконувати професійні функції, усвідомленого ставлення до суспільства і держави, людей і соціально-політичних явищ, що виявляються у громадській поведінці; набутті громадянських умінь і досвіду участі в соціально-політичному житті суспільства; відкритість до мовного спілкування та здійснення міжособистісної і міжкультурної комунікації.

2. Визначено критерії сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки та їх показники: мотиваційно-ціннісного (позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності, до виконання громадянського обов'язку; прояв вольових зусиль при оцінці вибору і необхідності громадянської поведінки відповідно до моральних норм; прояв нетерпимості до аморальних дій і вчинків; задоволеність від участі в соціально-значимій діяльності; почуття патріотизму і гордості за свою країну, прийняття і повага правових основ держави і суспільства; формування громадянських ціннісних орієнтацій, що забезпечують засвоєння норм соціальної поведінки, усвідомлення їх особистісної значимості; наявність власного ставлення до суспільно-політичних подій в країні і за кордоном; усвідомлення значущості процесу формування громадянської культури майбутнього вчителя; пізнавальні інтереси, наполегливість в досягненні поставленої мети формування громадянської культури); пізнавально-когнітивного (професійні, громадянські знання, громадянське мислення, спеціальні знання, що передбачають засвоєння знань про громадянськість, громадянську позицію, громадянські права і обов'язки, правову відповідальність; знання основ політики, ідеології та економіки держави, розуміння соціально-політичних процесів і явищ; знання державної символіки, державних свят; знання про громадянське суспільство, його інститути, органи місцевого самоврядування; усвідомлення себе громадянином, знання основних прав і обов'язків громадянина, знання історії держави і суспільства, знання державної символіки, знання про громадянське суспільство, вміння аналізувати соціальні проблеми, оволодіння навичками громадянської діяльності); поведінково-діяльнісного (прояв громадянського обов'язку і громадянської позиції в громадянському суспільстві, прагнення здійснювати соціальну діяльність; прояв активності в суспільному житті ЗВО, міста, регіону, країни; прагнення до участі в діяльності самоврядування, різних громадських акціях, участь в різних видах соціально-значущої громадянської діяльності; наявністю ініціативності в організації різних справ; володіння лінгво-культурознавчими, мовними, міжкультурними, комунікативними, прогностичними, проектувальними,

організаційними, рефлексивними уміннями). На основі визначених критеріїв та показників схарактеризовано рівні сформованість громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови: високий, середній та низький.

3. Здійснено діагностику сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки під час пілотажного дослідження та констатувального етапу експерименту.

Аналізу навчальних планів, програм дозволив зафіксувати низку проблем у формуванні громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, зокрема відсутність єдиних загальних вимог до розвитку у здобувачів громадянської культури в реальних умовах вищої освіти; необхідність погодження мети становлення громадянського суспільства з цілісним і системним розвитком громадянської культури у здобувачів з урахуванням їх інтересів і прагнень; відсутність об'єктивної оцінки рівня розвитку громадянської культури здобувачів із недостатньою розробленістю системи її вивчення; неналежний рівень використання зарубіжного педагогічного досвіду з цього питання; відсутність досвіду у більшості професорсько-викладацького складу формування активної громадянської культури; необхідність осучаснення навчально-методичного забезпечення формування громадянської культури здобувачів тощо.

Аналіз педагогічного процесу в ЗВО, особливості розвитку молодіжних рухів, які формують громадянську культуру здобувачів, дозволили виявити труднощі в організації та реалізації цього процесу: формування громадянської позиції здійснюється у складній і суперечливій соціальній ситуації, що виявляється в низці негативних явищ: соціальній, регіональній, етноконфесійній дезінтеграції суспільства, його криміналізації, зростанні явної та прихованої форм безробіття, небезпеки наркотизації молоді, бездуховності, зниження рівня її фізичного і психічного здоров'я. До часткових труднощів для ЗВО належать: формування громадянської культури здійснюється невизначеністю вимог до цього процесу в умовах вищої освіти; недостатніми можливостями ЗВО в здійсненні комплексного впливу на когнітивну, ціннісну, мотиваційну і поведінкову сфери громадянської культури здобувачів тощо.

Констатувальний етап експерименту показав низький рівень сформованості громадянської культури студентської молоді: не усвідомлює себе громадянином, інтерес до історії держави і суспільства у здобувачів не виражено, у громадській діяльності знання уривчасті, низький рівень готовності до виявлення громадянської ініціативи; не вироблено громадянські навички та вміння; низька громадянська активність, нейтральне, а часом негативне ставлення до громадянських цінностей.

4. Розроблено й апробовано модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки, яка охоплює такі блоки та їх складники: ціле-методологічний (мета, підходи, принципи), змістово-процесуальний (етапи та зміст, інноваційні форми, технології, активні методи навчання), оцінно-результативний (критерії, показники, рівні, діагностичний інструментарій, результат).

5. Обґрунтовано та експериментально перевірено такі педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки: актуалізація громадянських цінностей, мотивації здобувачів під час оптимального поєднання інноваційних форм, технологій, активних методів навчання; оволодіння професійними знаннями на основі збагачення й акцентування громадянської проблематики в навчальних дисциплінах; залучення здобувачів до позааудиторної і практичної діяльності з формування власної громадянської позиції для виявлення громадянської активності в професійній діяльності.

Для реалізації першої педагогічної умови використовували: активні та інтерактивні методи, інноваційні форми та технології. До інноваційних форм належать: короткочасні лекційні монологи з дискусією, із заздалегідь підготовленими відео, друкованими додатками; застосовано проблемний лінгвокраїнознавчий зміст фахових дисциплін у поєднанні із громадянським матеріалом; оновлено структуру семінарів: до завдань із семінарських занять з іноземної мови включено методичні питання шкільного курсу. Запропоновано тренінг «Формування громадянської культури у процесі використання ІКТ»,

аудіопазли, роботу з Інтернет-ресурсами; рефлексивний семінар «Що дало мені навчання в ЗВО у напрямку формування громадянської культури для самовдосконалення»; тематичні вечори, написання рефератів, есе, доповідей, захисти проєктів «Громадянин XXI століття», «Нестандартні форми громадянської освіти в сучасній школі» тощо, вікторини, складання словника-довідника понять тощо.

До методів належать: відкритий мікрофон, дискусійні гойдалки «Громадянська позиція особистості», «Система моралі і права»; круглі столи («Витоки національної духовної культури», «Патріотизм і націоналізм», «Національні та загальнолюдські цінності»), ділові ігри «Конституційні права і свободи людини і громадянина»; рольові ігри «Як громадянин до громадянина», «Я і моя позиція в громадянському суспільстві», «Дорога до громадянських цінностей»; рейтингова настільна гра – лабіринт; кейс-метод; громадянські та творчі завдання; круглі столи: «Політична система сучасної України», «Світ толерантності» тощо.

Застосовано проблемні, проєктні, ігрові та інформаційно-комунікаційні технології.

Друга педагогічна умова зреалізовувалася на основі корекції змісту навчальних дисциплін: у змісті гуманітарних дисциплін розкрито комплексно теми «Громадянська національна самосвідомість», «Інститут громадянства», «Громадянська відповідальність фахівця», «Громадянськість здобувача», «Здобувач-громадянин-фахівець», «Громадянське суспільство», «Громадянська позиція», «Професіоналізм: громадянська компетентність»; зміст курсу «Педагогіка» оновлено питаннями: професійно значущі громадянські якості особистості педагога, шляхи оволодіння учителем громадянською культурою, роль учителя в становленні громадянськості учнів тощо. Запропоновано теми дисципліни «Педагогіка», «Країнознавство», «Методика навчання іноземної мови» розділяти на два змістові модулі: мотиваційно-діяльнісний та орієнтаційно-діяльнісний, та до дисципліни «Методика навчання іноземної мови» додати ще один змістовий модуль – інформаційно-ознайомлювальний. В основу робочої

програми курсу «Методика англійської мови» покладено ідею діалогової взаємодії викладача та здобувачів.

На практичних заняттях вирішувалися педагогічні завдання, проблемні ситуації, проводилися бесіди, дискусії, конкурси на кращий плакат, малюнок, газету, серії коміксів, розроблялась серія позакласних годин з громадянської тематики тощо, опрацьовували тексти, зокрема автентичні, організовувалися рольові ігри, присвячені видатним державним і політичним діячам України і Англії, які зробили значний вклад в історію обох країн, і тих, хто сьогодні працює на славу своїх держав, діячів науки, мистецтва.

Запропоновано ввести вибірковий компонент «Молодь і сучасне суспільство» з опорними темами: «Громадянин», «Правова держава», «Демократія», «Суспільство як динамічна система», «Діяльність у житті людини і суспільства»; розроблено спецсемінари «Розвиток громадянської поведінки майбутнього вчителя іноземної мови», «Основи професійної відповідальності вчителя іноземних мов».

Для реалізації третьої педагогічної умови в практичній діяльності змодельовано соціально-значущі педагогічні ситуації; для позакласної роботи під час практики розроблено модуль занять з теми «Майбутнє України в руках її громадян» для учнів 10 та 11 класів. У позааудиторній роботі апробовано різні форми: роботу в музеї ЗВО; екскурсії в музей міста; участь у Дні відкритих дверей; створення проспектів про свій університет, факультет; випуск наочних форм профорієнтації (стінгазети, проспекти, постери тощо); участь в акціях студентства міста і свого ЗВО, проведення циклу евристичних бесід «Жити з гідністю – що це означає»; «Моральні якості людини», «Поспішайте робити добро»; організовано та проведено громадянський форум «Втрата моральності: як жити далі?». Оновлено зміст плану діяльності кураторів. Організовано роботу студентського самоврядування та активну участь здобувачів у громадських організаціях; залучено здобувачів у роботу клубів за інтересами, гуртків, творчих молодіжних об'єднань ЗВО, міста, регіону; участь в дискусіях і диспутах з сучасних проблем. Організовано зустрічі з учасниками воєнних дій,

представниками регіональних та міських органів управління, залучено здобувачів до активної діяльності в регіоні, роботи з дітьми та підлітками, інвалідами, пенсіонерами, до охорони правопорядку спільно з громадськими органами, до волонтерської діяльності.

Ефективність зrealізованих педагогічних умов доведено порівняльним аналізом результатів констатувального і формувального етапів експерименту та повторної перевірки, який підтвердив, що включення до змісту навчання громадянської складової сприяє підвищенню ефективності процесу формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови в процесі його підготовки у ЗВО.

Результатами проведеного емпіричного дослідження повністю підтверджують гіпотезу.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне рішення даної проблеми. Подальше дослідження може бути продовжено в таких напрямках: розробка моделі управління процесом формування громадянськості в учнів на уроках іноземної мови; підготовка майбутніх вчителів іноземної мови до формування громадянськості учнів засобами інформаційно-комунікаційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авшенюк Н. М. Розвиток міжкультурної компетентності вчителів у США, Канаді, Великій Британії, Австралії : метод. реком. Київ : Довіра, 2011. 47 с.
2. Алексеєва М. Деякі складові змісту громадянської свідомості студентів. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2000. Вип. 5, Ч. 2. С. 3–7.
3. Алексеєва О. В. Теорія і практика виховання громадянськості в школах Франції у контексті європейської інтеграції : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2003. 18 с.
4. Амеліна С., Гаманюк В. Впровадження європейських освітніх стандартів у систему іншомовної освіти України. *Актуальні проблеми філології і методики викладання мов*. Кривий Ріг, 2013. Вип. 9. С. 162–171.
5. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
6. Базуріна В. М. Професійна підготовка вчителів іноземних мов у Великій Британії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Житомир, 2006. 20 с.
7. Балабуха К. В. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до навчання старшокласників фразеології : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Одеса, 2007. 21 с.
8. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). 2-ге вид., доп. Житомир : ПП «Рута»; Вид-во «Волинь», 2008. 232 с.
9. Барабаш В. А. Громадянська культура майбутнього фахівця в контексті формування громадянського суспільства. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. 2015. Вип. 135. С. 53–56.
10. Барабаш В. А. Громадянське виховання студентів інженерних спеціальностей вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2012. 20 с.

11. Баркасі В. Формування професійної компетентності в майбутніх учителів іноземних мов : автореф. ... дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2004. 20 с.
12. Бахов І. С. Тенденції розвитку полікультурної освіти у професійній підготовці фахівців Канади і США (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2017. 615 с.
13. Бахтін М. Гуманізм як принцип виховання сучасної молоді. *Вища освіта України*. 2007. № 1. С. 117–120.
14. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 342 с.
15. Безкоровайна О. В. Як зробити школу толерантною. Можливості і засоби. Київ : Видавничий дім «Шкільний світ», 2006. 123 с.
16. Безкоровайна О. В., Павлюк Г. С. Психологічні та педагогічні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови для початкової школи. *Освітній простір України*. 2019. №15. С. 60–65.
17. Безлюдна Н. В. Формування умінь у майбутніх педагогів створювати моральну атмосферу у професійній діяльності. *Роль педагогічних дисциплін у формуванні сучасного фахівця* : матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару (Умань, 14 квіт. 2011 р.). Умань : ПП Жовтий, 2011. С. 67–74.
18. Безлюдна В. Професійна підготовка майбутніх учителів іноземних мов у системі вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 4. С. 178–195.
19. Безлюдна В. Організація педагогічної практики у вищій школі як фактор розвитку професійної компетенції майбутніх учителів іноземних мов. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія «Педагогіка»*. 2017. № 1 (18). С. 106–112.
20. Бельмаз Я. М. Професійна підготовка викладачів вищої школи у Великій Британії та США : монографія. Горлівка : ГДПМ, 2010. 304 с.
21. Береснєв А. А. Підготовка майбутніх учителів іноземних мов до застосування особистісно орієнтовних технологій навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Ялта, 2009. 274 с.

22. Бібік Н. М., Ілляш М. М. Зростаємо громадянами: розповідь про Конституцію України : навч. посіб. Київ : Веселка, 2000. 87 с.
23. Болгаріна В., Лощенова І. Культура і полікультурна освіта. *Шлях освіти*. 2002. № 1. С. 2–6.
24. Борисенко З. Місце духовності у становленні громадянина України. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2000. Вип. 5. Ч. 2. С. 241–244.
25. Бориско Н. Ф. Проблеми міжкультурної підготовки майбутніх учителів і викладачів іноземних мов. *Іноземні мови*. 2018. № 1. С. 9–20.
26. Боришевський М. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
27. Боришевський М. Й., Яблонська Т. М., Антоненко В. В. Розвиток громадянської спрямованості : монографія / за ред. М. Й. Боришевського. Київ, 2007. 186 с.
28. Булгаков Р. Ю. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови на засадах мультикультурного підходу. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2015. № 1. С. 39–46.
29. Василенко І. В. Виховання громадянськості студентів засобами самоврядування у вищих навчальних закладах Канади : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2009. 20 с.
30. Вербицька П. В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку : монографія. Київ : Генеза, 2009. 384 с.
31. Вишневський О. Патріотичне виховання на тлі європеїзації українського суспільства. *Педагогічна думка*. 2016. № 4. С. 29–33.
32. Віцюк А. А. Становлення та розвиток основних положень методики інтенсивного навчання іноземних мов: головні ідеї та принципи. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. № 10. С. 178–186.
33. Волкова Л. В. Актуальність формування полікультурної компетентності в

- контексті професійної освіти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : філологічна.* 2017. Вип. 64, Ч. 1. С. 92–94.
34. Гаврілова Л. Г., Бескорса О. С., Ішутіна О. Є. Європейський досвід підготовки майбутніх учителів англійської мови початкової школи в умовах цифровізації освіти. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»* No 5(5) 2021 С.153–171 <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/739/741>
 35. Гарбуза Т. Професійна підготовка майбутніх учителів іноземної мови в системі дистанційного навчання університетів Великої Британії : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2015. 236 с.
 36. Гармаш О. М. Сучасні наукові підходи до професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VIII (88), Issue: 220, 2020 Feb. С.17–19 <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1248083.pdf>
 37. Гойдош Н. І. Підготовка майбутніх учителів іноземних мов до застосування інноваційних технологій у професійній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Переяслав-Хмельницький, 2015. 20 с.
 38. Гончаренко Л. А., Зубко А. М., Кузьменко В. В. Підготовка вчителів до формування в учнів полікультурної картини світу : навч. посіб. Херсон : РПО, 2009. 196 с.
 39. Гончарова О. А., Коноваленко Т. В. Підготовка майбутнього вчителя іноземної мови до інноваційної діяльності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки.* Вип. 3 (81). Житомир: ЖДУ імені Івана Франка. 2015. С. 69–73.
 40. Гребеник Т. В. Управління процесом громадянського виховання студентів вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06. Луганськ, 2011. 20 с.
 41. Грицик Н. Діагностика сформованості культурологічної компетенції майбутнього вчителя іноземної мови. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* 2014. Вип. 10, Ч. 2. С. 7–13.

42. Громадянин. Держава. Громадянське виховання. Антологія / упоряд. М. П. Рагозін, О. В. Сухомлинська. Донецьк : Донбас, 2001. 262 с.
43. Громадянська відповідальність: 80 вправ для формування громадянської та соціальної компетентностей під час вивчення різних шкільних предметів. 5–9 клас : посіб. для вчителя / М. Рафальська та ін. Харків : Основа, 2017. 136 с.
44. Громадянська освіта: теорія і методика навчання : навч. посіб. / Т. Асламова та ін. Київ : ЕТНА 1, 2008. 174 с.
45. Гурій М. О. Громадянське виховання старшокласників у Великій Британії : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2008. 20 с.
46. Гусак Л. Підготовка майбутніх учителів до асоціативного навчання іноземних мов учнів початкової школи : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 364 с.
47. Демченко Д. І. Формування професійної іншомовної компетентності майбутніх юристів засобами іноземної мови у фаховій підготовці : монографія. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2014. 213 с.
48. Дерев'янка Н. Теоретичні основи системного підходу до формування громадянської культури особистості. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного інституту. Серія : Педагогіка*. 2001. № 4. С. 7–13.
49. Дерев'янка Н., Костів В. Формування громадянської культури особистості школяра : навч.-метод. посіб. / за ред. В. Костіва. Київ : ТОВ «Праймдрук», 2011. 352 с.
50. Дубасенюк О. А. Формування громадянської відповідальності студентів закладів педагогічної освіти. *Соціально-педагогічні засади формування громадянської відповідальності у студентів* : зб. матеріалів / за ред. О. А. Удалової та ін. Київ, 2019. С. 7–11.
51. Дьоміна О. В. Про сутність поняття «громадянська позиція» в інформаційно-довідкових джерелах. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія : Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 1. С. 11–13.
52. Жадан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С. Політична культура та

- проблеми громадянської освіти в Україні : метод. посіб. Київ : Тандем, 2004. 80 с.
53. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти (Підсумковий документ робочої групи з розробки планів і програм проекту «Громадянська освіта – Україна». *Історія в школах України*. 2006. № 8. С. 4–11.
54. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / пер. з англ. О. М. Шерстюк; за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
55. Заплетнюк М. А. Формування громадянського суспільства в Україні у 1990-х роках (історичний аспект) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2016. 18 с.
56. Золотухіна С. Т., Рацул О. А. Громадянське виховання студентів вищих навчальних закладів України в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття : монографія. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. 252 с.
57. Іванюк І. В., Овчарук О. В., Терещенко А. Б. Аналітичний звіт сучасний стан громадянської освіти в Україні. Київ, 2013. 104 с.
58. Іщенко О., Іщенко Е. Можливості громадянської освіти в Україні та виховання толерантності. *Освіта і управління*. 2002. Т. 5, № 4. С. 98–113.
59. Калашник Л. С., Фей Се. Досвід формування громадянської компетентності майбутніх вчителів у ЗВО КНР. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки*. 2019. Вип. 1. С. 61–66.
60. Калінін В. О. Педагогічна технологія «діалог культур» як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 276 с.
61. Карнаух А. Громадянська освіта як засіб формування політичної культури молоді. *Політичний менеджмент*. 2007. № 6. С. 82–88.

62. Карпенко О. В., Осіров В. В., Місайлова К. В. Застосування особистісно-орієнтованого підходу в процесі викладання іноземних мов. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2008. № 14. С. 101–108.
63. Кецик У. В. Громадянське виховання учнів українських професійних шкіл Галичини (перша третина ХХ ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2005. 255 с.
64. Кічук Н. В. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія як пріоритет педагогіки толерантності та особистісно-професійної підготовки майбутнього фахівця. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2019. Вип. 42. С. 99–103.
65. Коваленко А. В. Технологічна культура майбутніх учителів іноземної мови. *Вища освіта сьогодні*. 2008. № 3. С. 75–79.
66. Козаченко І. В. Технологічна готовність учителя іноземної мови (англійської) до професійної діяльності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 1. С. 146–154.
67. Козій М. К. Громадянськість – проблема актуальна та соціально цінна : навч.-метод. посіб. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. 276 с.
68. Козлова О. Г. Керівництво громадянським вихованням студентської молоді : навч.-метод. посіб. Суми : Університетська книга, 2016. 304 с.
69. Комар О. Продуктивна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : *збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. 2010. Вип. 34. С. 21–27.
70. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. Джерело педагогічної майстерності. *Громадянська освіта школярів : науково-методичний журнал*. 2005. Вип. 13, Ч. 1–2. С. 35–45.
71. Концепція громадянської освіти в Україні. *Освіта України*. 2000. 15 лист. (№ 46). С. 12.

72. Короткова Ю. Особливості застосування міжкультурного підходу у навчанні іноземних мов у вищих закладах освіти Греції та Кіпру. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2013. Вип. 121. С. 172–177.
73. Костів В. Проблема мети і змісту національного виховання молоді: історія та сучасність. *Українське народознавство і проблеми національного виховання школярів* / за ред. В. Кононенка, Р. Скульського. Івано-Франківськ, 1995. С. 20–25.
74. Костікова І. І. Підготовка майбутнього вчителя іноземної мови засобами інформаційно-комунікаційних технологій : наук. монографія Х.: Колегіум, 2008. 355 с.
75. Кравець Р. А. Реалізація полікультурної освіти майбутніх фахівців аграрної галузі на заняттях іноземної мови. *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 3–4 лют. 2017 р.). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 90–93.
76. Кремень В., Ткаченко В. Толерантність як імператив: національна ідентичність в добу глобалізації. *Політичний менеджмент*. 2011. № 2. С. 14–32.
77. Кучинська І. Розвиток громадянськості в науковій думці українських вчених у ХХ ст. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2007. № 12. С. 47–50.
78. Кучинська І. О. Громадянське виховання в Україні: минулий досвід та сучасні потреби: навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Зволейко Д. Г., 2015. 111 с.
79. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллин : Валгус, 1980. 334 с.
80. Леврінц М. Проблема підготовки майбутніх учителів іноземних мов у зарубіжних психолого-педагогічних дослідженнях. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 2 (65). с. 170–176.

81. Леврінц М. Фахова підготовка майбутніх учителів іноземних мов в університетах США: теоретико-методичні засади : монографія. Ужгород-Берегове, ТОВ «РІК-У» Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ, 2020. 408 с.
82. Лінгводидактичні засади навчання іноземних мов у закладах вищої педагогічної та загальної середньої освіти : монографія / відп. за вип. М.М.Сідун, Т.К.Полонська. Мукачево : МДУ, 2018. 342 с.
83. Леснянська-Дошак А. С. Міжкультурні підходи до освіти європейських країн: Швейцарія, Франція, Іспанія. *Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Серія : Педагогічні науки.* 2017. Вип. 79. С. 24–28.
84. Лещенко О. Політика ЮНЕСКО в освітній сфері. *Україна-Європа-Світ.* 2014. Вип. 14. С. 344–349.
85. Лук'янчук С. Ф. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи нового покоління. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки,* 2017. №15. <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/1928>
86. Ляховська Ю. О. Формування громадянськості у майбутніх учителів іноземної мови. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи.* Умань, 2020. Вип. 2(4). С. 93–103.
87. Ляховська Ю. О. Роль громадянського суспільства у формуванні громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science:* 3(31), September 2021. pp.49-52. Doi:10.31435/rsglobal_ijitss/30092021/7669
88. Ляховська Ю. О. Специфіка формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови у процесі професійної підготовки. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки.* Кропивницький, 2021. Вип. 199. С.197–203.
89. Ляховська Ю. О. Особливості професійної діяльності майбутніх учителів

- іноземної мови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2021, № 7 (111). С.113–128.
90. Ляховська Ю. О. Методологічні підходи до формування громадянської культури в майбутніх учителів іноземної мови. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2021. №7-8 (193-194). С. 146–153.
91. Ляховська Ю. О. Мотиваційно-ціннісний складник громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань, 2022. Вип. 1(25). С. 96–105.
92. Ляховська Ю. О., Бялик О. В. Інновації у формуванні громадянськості та правової культури студентів. *Матеріали IV Міжнародної інтернет-конференції «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів»*. 22 жовтня 2020 р. : Умань, 2020. С. 95–97.
93. Ляховська Ю. О. Основні проблеми та особливості розвитку вищої освіти в Україні. *Матеріали V Міжнародна науково-практичної конференції «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика», том 2*. 31 березня – 02 квітня 2021 року: Харків, 2021. С. 155–158.
94. Ляховська Ю. О. Професійні та громадянські якості майбутнього вчителя іноземної мови. *The 1st International scientific and practical conference «Innovations and prospects of world science»*. September 8-10, 2021: Vancouver, Canada, 2021. pp. 201–205.
95. Ляховська Ю. О. Функції професійної діяльності майбутніх учителів іноземної мови. *Proceedings of III International Scientific and Practical Conference Topical issues of modern science, society and education*. October 3-5, 2021: Kharkiv, 2021. С. 527–532.
96. Ляховська Ю. О. Громадянська культура педагога в аспекті ціннісної орієнтації професійного самовизначення. XXV Міжнародна науково-практична конференція. *Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them* (Greece, Athens, June 28 – July 01, 2022). С. 356–359.
97. Ляховська Ю. О. Формування громадянської компетентності особистості у

- процесі громадянської освіти та виховання. *Педагогіка сучасності: виклики і перспективи цифрової доби*: зб. наук. праць молодих учених та здобувачів. Переяслав: Домбровська Я.М., 2022. Вип. 1. С.70-72.
98. Майданик О. В. Змістовний аспект поняття «громадянська компетентність» вчителя початкової школи. *Науковий Огляд*. 2016. № 7. С. 1–13.
 99. Мельник Н. І. Цінності громадянської компетентності як базові у професійній підготовці майбутніх вихователів. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2018. № 2. С. 3–10.
 100. Мироненко Т. П. Залучення студентів до громадянських цінностей свого народу. *Наукові праці. Серія : Педагогіка*. 2000. Т. 7. С. 42–45.
 101. Мироненко Т. П. Формування громадянської зрілості в майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса. 2001. 20 с.
 102. Мисечко О. Є. Формування системи фахової підготовки вчителя іноземної мови у педагогічних навчальних закладах України (початок ХХ ст. – початок 1960-х рр.) : монографія. Житомир : Полісся, 2008. 528 с.
 103. Михайліченко М. В. Особистісно зорієнтоване навчання як умова формування громадянськості майбутнього вчителя. *Наукові записки : зб. наук. статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2002. Вип. 47. С. 147–151.
 104. Михайліченко М. В. Проблема становлення громадянської культури майбутнього вчителя. *Наукові записки : зб. наук. статей Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2000. Ч. 1. С. 215–223.
 105. Михайліченко М. В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кіровоград, 2007. 23 с.
 106. Моніторинг якості освіти: становлення та розвиток в Україні: Рекомендації з освітньої політики / за ред. О. І. Локшиної. Київ : К.І.С., 2004. 160 с.
 107. Мохнюк Р. С. Формування громадянської культури студентів у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2010. 20 с.

108. Навчаємо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів / Р. Голлоб та ін.; пер. з англ. Л. І. Паращенко. 3-тє вид. Київ : Основа, 2016. Т. 1. 164 с.
109. Науково-педагогічні передумови розвитку іншомовної освіти в контексті підготовки майбутніх вчителів фізичної культури / І. І. Оніщук та ін. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2020. Вип. 4. С. 68–74.
110. Несвірська Т. В. Шляхи формування загальнокультурної компетентності майбутніх учителів іноземної мови. *Вісник Житомирського державного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2011. Вип. 57. С. 135–138.
111. Нечаєва І. В. Деякі аспекти формування почуття громадянськості у студентів. *Соціально-педагогічні засади формування громадянської відповідальності у студентів* : зб. матеріалів / за ред. О. А. Удалової та ін. Київ, 2019. С. 154–156.
112. Ніколаєва С. Ю. Цілі навчання іноземних мов в аспекті компетентнісного підходу. *Іноземні мови*. 2010. № 2. С. 11–17.
113. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні. Рекомендації з освітньої політики* / за ред. В. Андрущенка. Київ : К.І.С., 2003. С. 34–67.
114. Огородник Л. Становлення системи громадянського виховання в умовах розвитку української державності. *Проблеми освіти*. 2001. Вип. 26. С. 59–64.
115. Осова О. О. Дидактичні засади навчання іноземних мов студентів філологічних спеціальностей із застосуванням технологічних інновацій : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.09. Харків, 2020. 571 с.
116. Осова О. О. Іноземні мови в системі підготовки майбутніх учителів України. *Молодь і ринок*. 2017. № 11. С. 78–83.
117. Павелків К. М. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови до професійно-педагогічної діяльності: теоретичний аспект. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2016. Вип. 14. С.

69–73.

118. Павленко М. А. Формування громадянської позиції майбутніх вчителів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Харків, 2016. 20 с.
119. Пекач К. А. Виховання громадянської відповідальності учнів у системі виховної роботи ліцею : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2017. 238 с.
120. Пенькова О. Громадянська самосвідомість та моральність особистості. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2000. Вип. 5, Ч. 2. С. 158–161.
121. Петляєва В. В. Педагогічні умови формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2019. 261 с.
122. Петляєва В. В. Формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов на заняттях з іноземної мови. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2017. № 1. С. 124–126.
123. Петренко Л. П. Роль викладача вищої школи у громадянському вихованні студентів. *Теоретико-практичні аспекти виховної роботи в закладах інтернатного типу* : зб. наук. пр. / упор. Л. В. Канішевська. Хмельницький : ХМЦНП, 2012. Кн. 5. С. 1–15.
124. Пічуркіна-Шумейко Л. Виховання громадянськості підростаючого покоління як умова формування громадянського суспільства. *Рідна школа*. 2001. № 4. С. 6–10.
125. Плахтеєва В. І. Формування громадянської свідомості майбутніх учителів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2008. 21 с.
126. Подковирофф Н. Т. Міжкультурна освіта в європейських країнах та Україні : монографія / за ред. О. С. Цокур. Одеса : ВМВ, 2017. 72 с.
127. Подковирофф Н. Т. Професійна підготовка майбутніх учителів іноземної мови до міжкультурної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2019.

323 с.

128. Поливана А. С. Формування громадянської культури майбутніх учителів (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Вінниця, 2020. 241 с.
129. Поливана А. С., Давидюк М. О. Розвиток ідеї громадянської культури студентської молоді в історії педагогіки України ХХ століття. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень* : матеріали ІІІ Всеукр. конф. (Вінниця, 23–24 лист. 2015 р.). Вінниця : Планер, 2015. С. 207–215.
130. Політологічний словник : навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М.Ф. Головатого, О.В. Антонюка. К.: МАУП. 2005. 792 с.
131. Пометун О. Теоретичні засади формування громадянської компетентності учнівської молоді. *Управління школою*. 2005. № 8. С. 5–7.
132. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 16–31.
133. Пономарьова Г. Ф. Виховання громадянської культури та патріотизму у студентів вищих педагогічних навчальних закладів. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. Вип. 37. С. 258–272.
134. Пріма Д. А. Формування громадянської позиції майбутнього вчителя: теоретичні підходи. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. Вип. 3. С. 164–168.
135. Радул С. Г. Експериментальне дослідження особливостей міжкультурної компетентності у майбутніх вчителів іноземної мови. *Освіта та розвиток обдарованої особистості. Серія : Педагогіка*. 2013. № 12. С. 56–60.
136. Райнін І. Л. Проблеми побудови громадянського суспільства в Україні. *Європейські перспективи*. 2016. № 1. С. 34–38.
137. Раковська М. А. Розвиток аксіологічного потенціалу майбутніх учителів іноземної мови в університетах Польщі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Миколаїв, 2016. 230 с.
138. Рибак Г. Формування громадянської компетентності школярів через

реалізацію системи громадянського виховання та освіти. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2010. № 4. С. 135–138.

139. Рибалка В. В. Соціально-психологічні умови формування сучасного громадянського суспільства та особистості громадянина як основи морально-політичного розвитку, духовної єдності і прогресу української держави. *Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання*. 2015. Т. 14. С. 196–207.
140. Рогульська О. Модель системи підготовки майбутніх учителів іноземної мови до професійної діяльності в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів вищої освіти. *Молодь і ринок*. 2018. № 11. С. 86–91.
141. Рогульська О. О. Концепція підготовки майбутніх учителів іноземних мов в умовах інформаційно-освітнього середовища закладів вищої освіти. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця, 2019. Вип. 58. С. 31–37.
142. Розенберг А. Біля джерел громадянського виховання. *Рідна школа*. 2001. № 4. С. 52–55.
143. Семиченко В. А. Личность вузовского преподавателя как фактор профессиональной подготовки будущих специалистов. Киев : Высшая школа, 2004. 330 с.
144. Сігова А. Г. Педагогічні умови формування громадянської позиції студентської молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луганськ, 2008. 20 с.
145. Сидорук О. Ю. Основи підготовки майбутніх учителів іноземної мови до застосування інтерактивних технологій : навч.-метод. посіб. для студ. 3 курсу англ. від-ня фак. РГФ, що вивчають німецьку як другу іноземну. Одеса, 2017. 87 с.
146. Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
147. Словник української мови : в 11 т. / редкол. І. К. Білодід (голова) та ін. Київ :

- Наукова думка, 1973. Т. 4 : І–М. 840 с.
148. Соколова А. В. Професійна підготовка вчителя у системі педагогічної освіти Англії і Шотландії : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Одеса, 2009. 20 с.
 149. Сопівник І. В., Лисенко В. П., Сопівник Р. В. Виховання громадянина в аграрному вищому навчальному закладі. Київ : Видавничий центр НАУ, 2007. 217 с.
 150. Ставицька І. В. Іншомовна компетентність: місце дефініції у термінологічному полі сучасних наукових суджень. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 4. С. 280–286.
 151. Станіславчук Н. І. Роль етичної компетентності при підготовці майбутніх вчителів іноземної мови. *Інноватика у вихованні*. 2018. Вип. 8. С. 337–344.
 152. Степанова Н. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. Черкаси : Вид-во Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, 2014. 44 с.
 153. Стеченко Т. О., Ушакова Л. І. Професійний аспект формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх учителів іноземних мов. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 144. Чернігів: ЧНПУ, 2017. С. 298–302.
 154. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека: (советы воспитателям). Киев : Радянська школа, 1975. 236 с.
 155. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Киев : Радянська школа, 1973. 288 с.
 156. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого до нових акцентів і наголосів. *Педагогіка і психологія*. 2015. № 2. С. 5–13.
 157. Тараненко І. Громадянська освіта в Україні: стан та перспективи розвитку. *Історія в школах України*. 2000. № 3. С. 15–18.
 158. Татаурова Г. П. Психологічні особливості формування відповідального ставлення до вивчення іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2007. 21 с.

159. Тенденції оновлення змісту навчання іноземних мов у закладах вищої та загальної середньої освіти: виклики Нової української школи : монографія / за наук. ред. В. Г. Редька. Мукачево : МДУ, 2019. 268 с.
160. Тимків Л. Соціальна адаптивність підлітків як умова формування громадянської активності особистості. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2000. Вип. 5, Ч. 2. С. 209–212.
161. Топоркова Ю. О. Громадянське виховання студентської молоді в університетах США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ялта, 2013. 20 с.
162. Ульєва Г. М. Методи дискусії у викладанні іноземної мови студентам ВНЗ. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2016. Вип. 39. С. 69–76.
163. Філіпчук Г. Г. Українськість: витоки, виклики, відповіді : монографія. Київ : Майстер книг, 2018. 448 с.
164. Харкавців І. Р. Формування світоглядної культури майбутніх вчителів іноземних мов. *Молодий вчений*. 2018. № 3.1. С. 186–189.
165. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини. Рекомендація СМ/Рес(2010)7, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 11 травня 2010 р., та пояснювальний меморандум. Страсбург : Видавництво Ради Європи, 2016. 34 с.
166. Хітрова Г. В. Громадянське виховання студентської молоді в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2014. 19 с.
167. Черкашенко В. Громадянське виховання: проблеми, досвід. *Завуч*. 2009. № 34. С. 27–28.
168. Чернуха Н., Ткачова Т. Громадянське виховання учнів в умовах промислового регіону : метод. посіб. Луганськ : Альма-матер, 2006. 317 с.
169. Чиркова Н. О. Громадянська освіта як імператив розвитку громадянського суспільства. *Державне управління: теорія та практика*. 2017. № 2. С. 105–113.
170. Чорна К. Виховання громадянина, патріота, гуманіста. Київ : ТОВ «Хік»,

2004. 95 с.
171. Шапран О. І Інноваційні методи формування моральної культури майбутніх учителів іноземних мов. *Теоретична і дидактична філологія. Серія : Педагогіка*. 2019. № 29. С. 182–190.
 172. Шевчук Т. Громадянська компетентність як елемент формування особистості майбутніх фахівців. *Молодий вчений*. 2018. № 4.1. С. 85–88.
 173. Шестоपालюк О. В. Громадянське виховання майбутніх учителів: теоретичні і методичні аспекти : монографія. Вінниця : Консоль, 2008. 260 с.
 174. Шестоपालюк О. В. Проблеми громадянського виховання в епоху інформаційного суспільства. *Гуманізація навчально-виховного процесу : наук.-метод. зб. / за ред. В. І. Сипченка*. Слов'янськ : ВЦ СДПУ, 2007. С. 154–160.
 175. Шестоपालюк О. В. Теоретичні і практичні засади розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2010. 46 с.
 176. Шикиринська О. В., Петляєва В. В. Практичні аспекти упровадження моделі формування моральної культури майбутніх учителів іноземної мови. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2018. Вип. 155. С. 242–245.
 177. Щербак І. В. Підготовка майбутнього вчителя до громадянського виховання молодших школярів: сучасні підходи до проблеми. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2010. Вип. 1. С. 98–105.
 178. Яблоков С. І. Формування загальнокультурної компетентності майбутніх учителів іноземної мови засобами інноваційних технологій : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2016. 226 с.
 179. Barbalet J. Citizenship. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology* / G. Ritzer (ed.). Oxford : Blackwell, 2007. P. 497–500.
 180. Barmer L. Culture and Communication Intercultural Communication in the Global workplace. *Journal of business communication*. 2018. No. 11. P. 141–161.

181. Battistoni R. Teaching high-schoolers participatory democracy. *The education digest*. 2004. Vol. 70, No. 3. P. 56–58.
182. Baum L. F. *The Magic of Oz*. New York : Plain Label Books, 2007. 135 p.
183. Beatty E. E. Creating a laboratory for democracy. *Educational leadership*. 2004. Vol. 61, No. 8. P. 75–78.
184. Biddix J. P., Somers P. A., Polman J. L. Protest Reconsidered: Identifying Democratic and Civic Engagement Learning Outcome. *Innovative Higher Education*. 2009. Vol. 34, Is. 3. P. 133–147.
185. Bilbeny N. *Atica intercultural. La razyn practica frente a los retos de la diversidad cultural*. Madrid : Plaza y Valdes, 2012. 204 p.
186. Civil Society. *Encyclopedia of Governance* / M. Bevir (ed.). Thousand Oaks, CA : SAGE Publications, 2007. Vol. 1. P. 91–95.
187. DelliCarpini M. Scaffolding and differentiating instruction in mixed ability ESL classes using a round robin activity. *The Internet TESL Journal*. 2006. Vol. XII, No. 3. URL : <http://iteslj.org/Techniques/DelliCarpini-RoundRobin.html> (accessed : 25.04.2021).
188. Dibrova V., Sovhira S., Liakhovska Yu., Burdun V., Boichuk N., Saikivska L. Comparative Characteristics Of Information Technologies And Technologies Of Distance Learning Of Higher Education Institutions. *International Journal of Computer Science and Network Security*. Vol. 21 No. 5, 2021, pp. 69–72. Doi:10.22937/IJCSNS.2021.21.5.12
189. Engler J. M., Hunt J. B. Preparing our students for work and citizenship in the global age. *Phi Delta Kappan*. 2004. Vol. 86, No. 3. P. 197–199.
190. Gollnick D., Chinn P. *Multicultural Education in a Pluralistic Society*. 10th ed. London : Pearson, 2016. 352 p.
191. Harmer J. *The Practice of English Language Teaching*. Harlow : Pearson Education Limited, 2001. 371 p.
192. Huber J., Harkavy I. *Higher Education and Democratic Culture: Citizenship, Human Rights and Civic Responsibility* (Council of Europe higher education series No. 8). Strasbourg, 2008. 170 p.

193. Kylyvnyk V., Malyshevska I., Pavelkiv K., Polishchuk H., Hudovsek O., Zhuravska N. Professional Training of Future Foreign Language Teachers: Socio-Cultural Aspect. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 2022. 14(1), 176–195. <https://doi.org/10.18662/rrem/14.1/513>
194. Lichman L. Transformation of scientific and practical experience in implementing the ideas of foreign language competence in the modernization of the education system in Ukraine (1991–2000). *New pedagogical thought*. 2016. № 2. P. 53–56.
195. Lisova S. The problem of ensuring the quality of higher education from the standpoint of a systematic approach. *Professional pedagogical education : system research : monograph*. Zhytomyr : ZhSU Publishing House I. Franko, 2015. P. 160–172.
196. Oberhuemer P., Schreyer I., Neuman M. J. Professionals in early childhood education and care systems. European profiles and perspectives. Opladen & Farmington Hills, MI : Velgar Barbara Budrich Publishers. 2010. 525 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Анкети, опитувальники, тести для проведення дослідно-експериментальної роботи

АНКЕТА

для визначення мотивів навчально-пізнавальної діяльності

1. Чи використовуєте Ви додаткову літературу, яку рекомендують викладачі для самостійного вивчення?

так, повно

так, але недостатньо повно

ні

2. Під час підготовки до обговорюваних питань на семінарах Ви намагаєтеся в повному обсязі розібратися в цих питаннях?

повна підготовка

неповна підготовка

недостатня підготовка

3. Чи складається у Вас власна думка і чи висловлюєте її на семінарах, чи робите доповнення?

так, часто

іноді

ні

4. Чи цікавитеся Ви подіями, що відбуваються в країні? Чи стежите Ви за останніми новинами?

активно цікавлюся

коли як

не цікавлюсь

5. Чи маєте Ви свою громадянську позицію по відношенню до подій суспільно-політичного життя України та за кордоном?

маю свою точку зору

змінюю точку зору під впливом оточуючих

думка ще не склалася

6. Чи вмієте Ви коментувати, аналізувати та інтерпретувати суспільно-політичні події?

так

важко відповісти

ні

7. Чи маєте Ви навички та досвід організації соціально-значущої діяльності?

так

незначні

ні

8. Чи берете Ви участь у громадському житті ЗВО, міста, країни?

так

іноді

ні

9. Чи прагнете Ви до практичної участі у діяльності громадського самоврядування Вашого ЗВО?

так

важко відповісти

ні

10. Чи є Ви членом будь-яких організацій, секцій, клубів тощо або учасником будь-яких заходів? Якщо так, вкажіть яких саме і дайте відповідь на запитання анкети.

так, постійним учасником

беру участь час від часу

ні

11. Чи виявляєте ви ініціативу та активність в організації різних справ?

так

іноді

- ні
12. Чи брали ви участь у наукових студентських конференціях?
- так
- ні
13. Якби у Вас була можливість обрати професію, Ви б:
- обирали ту ж саму
- важко відповісти
- вибрали другу
14. Яким ви бачите своє майбутнє?:
- хочу жити в Україні, у рідному краю
- буде можливість, поїду за кордон
- хочу жити за кордоном
15. Чи виявляєте Ви нетерпимість до аморальних дій та вчинків інших?:
- так
- іноді
- ні
16. Як ви ставитеся до виконання громадянського обов'язку?
- кожен має виконувати
- позитивно, якщо це важливо для мене особисто
- не вважаю за потрібне виконувати
17. Чи отримуєте ви задоволення від участі у соціально значущій діяльності?
- так
- іноді
- ні
18. Що Вас спонукає проявляти громадянську активність (брати участь у виборах, стежити за політичним життям країни, працювати в органах студентського самоврядування, громадських організаціях тощо)?
- почуття обов'язку
- бажання своєю активністю змінити життя на краще
- приклад рідних та знайомих

- цікавість, бажання розширити свій кругозір
звичка до послуху
страх осуду з боку найближчого оточення
інші мотиви
19. Чи здатні Ви підпорядковувати особисті інтереси колективним, громадським?
так
в залежності від ситуації
ні
20. Чи завжди Ви виконуєте правила та норми поведінки, прийняті у суспільстві?
завжди
іноді
не виконую
21. Чи ви вимогливі до себе та інших?
так
іноді
ні
22. Чи маєте Ви бажання брати участь у громадській чи благодійній діяльності?
так
швидше так чим ні
ні
23. Чи готові Ви мобілізувати свої вольові якості на користь держави та суспільства та відстоювати інтереси своєї держави?
так, готовий захищати інтереси Батьківщини
важко відповісти; не можу через хворобу, вік
ні, мене це не стосується, це справа професіоналів
24. Чи прагнете Ви до самоосвіти?
так
іноді
ні

Анкета

для визначення сформованості професійно значущих якостей

1. Які якості Ви вважаєте за необхідне для професійної діяльності педагога в школі? (Поясніть, чому).
2. Чи маєте Ви ці якості? (Якщо «так», то які саме, що сприяло розвитку цих якостей, як Ви ними володієте, чи потрібне їх подальше вдосконалення; якщо «ні», то чим це викликано, чи вважаєте Ви це проблемою, яка потребує вирішення, які варіанти рішення Ви можете запропонувати).
3. Які знання, вміння і навички повинен мати вчитель для того, щоб бути успішним у своїй професійній діяльності? (Аргументуйте свою точку зору).
4. Які індивідуально-особистісні якості вчителя позитивно впливають на його професійну діяльність? (Аргументуйте свою відповідь).
5. Які індивідуально-особисті якості вчителя негативно впливають на його професійну діяльність? (Аргументуйте свою відповідь).
6. Чи вважаєте Ви знання, отримані в університеті, достатніми для професійної діяльності в школі? (Аргументуйте свою відповідь).
7. Як Ви вважаєте, які індивідуально-особистісні особливості здобувачів впливають на їхнє становлення як майбутніх вчителів? (Аргументуйте свою точку зору).
8. Чи важливо створювати необхідні умови для розвитку індивідуально-особистісних особливостей здобувачів у ЗВО? (Аргументуйте свою точку зору).
9. Чи згодні Ви з тим, що у ЗВО створюються всі необхідні умови для розвитку індивідуально-особистісних особливостей здобувачів? (Аргументуйте свою точку зору).
10. Чи сприяє Ваша практична діяльність у школі розвитку професійних якостей педагога? (Аргументуйте, чи сприяє, якою мірою, яким чином).
11. Як Ви вважаєте, від чого залежить успішне проходження здобувачами практики у школі? (Аргументуйте свою відповідь).
12. Які проблеми професійного характеру найчастіше виникають у здобувачів, які проходять практику у школі? (Чому?).

13. Чи достатньо Вам тієї підтримки, яку Вам надають методисти у вирішенні складних ситуацій під час практики в школі? (Яку підтримку надають, чи достатньо Вам її, яку допомогу Ви хотіли б отримувати від Ваших наставників на практиці).

14. Чи відчули Ви необхідність розвитку та вдосконалення тих чи інших якостей після проходження практики у школі? (Чому, яких саме якостей, із чим пов'язана необхідність удосконалювати саме ці якості).

15. Як Ви можете визначити поняття «психологічна готовність до професійної діяльності» вчителя?

16. Що сприяє психологічній готовності здобувачів до професійної діяльності під час проходження практики у школі? (Аргументуйте свою точку зору).

17. Чи були Ви психологічно готові до проходження практики у школі? (Чому?).

18. Наскільки високо Ви оцінюєте свою професійну діяльність під час проходження практики у школі? (з чим це пов'язано?).

19. Чи відповідає Ваша оцінка професійної діяльності з оцінкою вчителя – наставника та керівника практики? (З чим це пов'язано?).

20. Що цінного Ви набули за час проходження практики у школі? (Чому навчилися, які якості набули, чи утвердилися у правильності вибору своєї професії (чому), що нового дізналися, що виявилось найбільш цінним для Вас, чи навчилися вирішувати професійні завдання).

Анкета

для визначення ступеня індивідуально-особистісного прояву

здобувачів у навчальній діяльності

Підкресліть пропозиції, які відповідають дійсності.

1. На заняттях з іноземної мови я намагаюся вибирати стандартні завдання, а не творчі нетрадиційні, оскільки вони не вимагають великих творчих витрат.

2. На заняттях з іноземної мови мені подобаються нетрадиційні творчі

завдання, при виконанні яких я можу виявити свою індивідуальність.

3. Під час підготовки творчих робіт з іноземної мови я завжди намагаюся зробити так, щоб моя робота була індивідуальною та несхожою на інші.

4. При підготовці творчих завдань з іноземної мови я докладаю зусилля, щоб отримати хорошу оцінку.

5. При виконанні різних завдань з іноземної мови я рідко використовую свій творчий потенціал, якщо упевнений, що робота буде оцінена на «відмінно».

6. На заняттях з іноземної мови та при підготовці до них я намагаюся якнайкраще проявити себе.

7. На заняттях з іноземної мови та при підготовці до них я найчастіше не роблю більше того, що необхідно для отримання заліку або хорошої оцінки на іспиті.

8. При виконанні домашнього завдання з іноземної мови за наявності альтернативи я найчастіше вибираю ті завдання, які відповідають моїм інтересам та схильностям, незалежно від ступеня складності.

9. За умови виконання домашнього завдання з іноземної мови за наявності альтернативи я найчастіше вибираю ті завдання, які простіше, незалежно від того, наскільки вони відповідають моїм інтересам.

10. Мені завжди хочеться взяти участь у тих проектах, які вимагатимуть від мене творчого відношення.

11. Мені не подобається, коли при підготовці колективних творчих проєктів від мене потрібний індивідуальний підхід.

12. Навіть у колективні творчі роботи та проєкти я намагаюся привнести те, що відображає мою індивідуальність.

13. Навіть звичайне завдання з іноземної мови можна виконати так, щоб усім було цікаво.

14. Головне на заняттях – навчитися грамотно говорити іноземною мовою, а не висловлювати свою думку.

15. Головне на заняттях – намагатися розкрити свій творчий потенціал – не лише професійний, а й особистісний.

16. Виконуючи завдання з іноземної мови, я зазвичай намагаюся не виявляти своєї індивідуальності, оскільки не хочу бути незрозумілим.

17. За наявності альтернативи намагаюся вибирати колективні види роботи, оскільки це знімає з мене особисту відповідальність.

18. За наявності альтернативи я віддаю перевагу індивідуальним завданням колективної роботи, оскільки вони дозволяють проявити свої творчі здібності повною мірою.

Анкета

для визначення сформованості громадянської позиції здобувачів

1. Що таке, на Вашу думку, громадянськість: патріотизм, громадянська совість і порядність, готовність служити на благо Батьківщина, моральність, інтегративна якість особистості, громадянська мужність, самовідданість, громадська активність, виконання професійних обов'язків, інтернаціоналізм?

2. Чи є виконання професійних обов'язків проявом громадянської позиції?

так

ні.

3. Що, на Вашу думку, є громадянським обов'язком:

знання та дотримання законів України,

проходження служби в ЗСУ,

успішне навчання у ЗВО,

соціально значуща та милосердна діяльність

не знаю

4. Виділіть громадянські якості ідеального громадянина:

громадська активність;

почуття національної гордості та патріотизму;

повага до Конституції держави, органів державної влади, президента країни, символів державності (гербу, прапора, гімну);

інтернаціоналізм, повага до народів інших держав;

активна життєва позиція;

- відповідальність за свої справи та вчинки;
 повага права і свободи інших;
 чесність, правдивість, чуйність, милосердя;
 громадська дисципліна;
 почуття обов'язку перед країною та суспільством;
 дбайливе ставлення до національних багатств країни, мови, культури, традицій;
 дбайливе ставлення до природи;
 дотримання демократичних принципів;
 відповідальність за долю країни;
 правосвідомість та громадянська відповідальність.

5. Які з характеристик громадянськості Вам притаманні (3 бали – наявні достатньою мірою, 2 бали – наявні недостатньо, але хотів би розвинути, 1 бал – наявні недостатньо)?

	Бали	3	2	1
Характеристики громадянськості				
Громадянські знання				
Громадянський обов'язок				
Громадянська відповідальність				
Громадянська поведінка				
Громадянська позиція				
Громадянська переконаність				
Громадянська активність				

6. Чи цікавитеся Ви тим, що відбувається в країні? Чи слідкуєте за останніми подіями?

Галузі	Активно цікавлюсь	Цікавлюся тим, що мене стосується	Не завжди, рідко	Не цікавлюсь
1. Політика				
2. Економіка				
3. Соціальна сфера				
4. Наука				
5. Освіта				
6. Культура				
7. Спорт				

7. Чи маєте Ви свою громадянську позицію по відношенню до подій суспільно-політичного життя України та за кордоном:

маю свою точку зору та відстоюю її;

маю свою точку зору, але волію її висловлювати, не борючись за неї;

маю свою точку зору та обговорюю її з викладачами та здобувачами;

маю свою думку, але не висловлюю її;

думка ще складається; волію не мати своєї думки

8. Чи пишаєтеся Ви своєю країною?

швидше так;

швидше ні;

ні, не пишаюся.

9. Виділіть чинники, що впливають на формування громадянської позиції більшою мірою:

Батьківщина,

освітній процес ЗВО,

засоби масової інформації,

друзі,

громадськість.

10. Які форми організації діяльності ЗВО, на Вашу думку, сприяють формуванню громадянської позиції здобувачів:

позааудиторна діяльність,

аудиторна діяльність,

діяльність студентського самоврядування?

11. Чи впливає на формування Вашої громадянської позиції вивчення різних дисциплін?

Дисципліни	Значний вплив %	Чинить вплив %	Не впливає %	Важко відповісти %
Соціально-гуманітарні				
Професійні				
Природничо-наукові				

12. Які форми роботи сприяють формуванню громадянської позиції здобувачів ЗВО:

самостійна робота;
науково-дослідна робота;
участь у олімпіадах, конференціях;
заняття у гуртках та секціях;
заходи щодо захисту природи;
вечори, конкурси, фестивалі;
участь у роботі студентського самоврядування;
участь у роботі громадських організацій;
добровольча та волонтерська діяльність;
участь у соціально значущих проектах

13. Діяльність яких структурних підрозділів ЗВО, на Ваш погляд, сприяє формуванню громадянської позиції здобувачів ЗВО:

діяльність викладачів,
діяльність кураторів,
діяльність студентських громадських організацій,
діяльність адміністрації ЗВО?

Анкета

для визначення рівня сформованості пізнавально-когнітивного критерію громадянської культури у здобувачів

1. Що таке, на Вашу думку, громадянська компетентність особистості?
2. Що, на Ваш погляд, включає поняття громадянська компетентність особистості? Можливо кілька відповідей.
 - a) знання законів, прав та обов'язків громадянина
 - b) свідома громадянська діяльність
 - c) наявність певних поглядів та вміння їх відстоювати
 - d) інтегративна якість особистості
 - e) патріотизм
 - f) прийняття громадянських цінностей
 - g) громадянська активність

- h) інше (що саме)
3. Назвіть основні громадянські поняття....
4. Що означає бути громадянином? Це особистість, яка володіє якостями:
- a) любов до батьківщини, патріотизм
 - b) відповідальність за долі своєї країни, суспільства
 - c) освіченість
 - d) активність, самостійність
 - e) законслухняність, повага до прав людини
5. Я вважаю себе громадянином
- a) так
 - b) ні
 - c) не знаю
6. Які права Ви маєте, будучи громадянином України?
7. Чи вважаєте Ви, що у громадян України є конституційні обов'язки?
- так
 - ні
8. Хто (що) найбільше впливає на Вашу громадянську позицію?
- a) знання історії та культури своєї країни
 - b) авторитет України у світі
 - c) ЗМІ
 - d) особистість викладача
 - e) навчальні дисципліни
 - f) загальноуніверситетські та факультетські заходи
 - g) сім'я
 - h) заняття у клубах, секціях, студіях
 - i) спілкування з друзями
9. Які навчальні дисципліни, на Вашу думку, сприяють формуванню громадянської компетентності?

Анкета
для учителів іноземної мови

1. Чи вважаєте Ви, що вивчення іноземної мови у школі може сприяти формуванню громадянськості в учнів?

так

ні

я про це не замислююся

2. Чи вивчають учні 6-8 класів Вашої школи предмети, які безпосередньо спрямовані на формування громадянськості в учнів?

так, учні вивчають: (назва предметів)

ні (з якої причини)

не знаю

3. Чи займаєтесь Ви формуванням громадянськості в учнів засобами іноземної мови?

так

ні (з якої причини)

4. Чи вивчають учні 6-8 класів на Ваших уроках права та обов'язки дитини?

так (який навчальний матеріал Ви використовуєте)

ні (чому)

5. Чи проводите Ви спільні навчальні заняття та позакласні заходи з учителями суспільних дисциплін?

так проводимо (за якими темами)

ні, не проводимо (немає часу, немає необхідних науково-методичних розробок, інше)

6. Чи потребуєте Ви методичних матеріалів з формування громадянськості засобами іноземної мови?

так

ні

Анкета

для викладачів з виявлення можливостей здійснення процесу формування громадянської культури здобувачів

1. Назвіть, які цілі формування громадянської культури майбутніх педагогів?

2. Які форми, методи та засоби Ви будете застосовувати для здійснення процесу формування громадянської культури майбутніх педагогів?

3. Назвіть умови, які, на Ваш погляд, впливатимуть на ефективність організації формування громадянської культури здобувачів ЗВО.

4. Назвіть труднощі, з якими Ви зустрічаєтеся під час здійснення процесу формування громадянської культури майбутніх учителів.

5. Визначте шляхи вдосконалення процесу формування громадянської культури здобувачів педагогічного ЗВО на сучасному етапі.

Виберіть, будь ласка, із наведеного нижче списку найефективніші, на Вашу думку, шляхи вдосконалення процесу формування громадянської культури майбутніх педагогів на сучасному етапі.

Шляхи вдосконалення	Оцінка значущості
1. Активізація розробки проблеми формування громадянської культури молоді у науково-педагогічних та соціологічних дослідженнях.	
2. Виділення та визнання процесу формування громадянської культури як пріоритетного напрямку освітньої політики ЗВО.	
3. Створення нормативно-правових документів, які забезпечують освітній процес у ЗВО: концепції та плану формування громадянської культури здобувачів, розробка цільових програм у ЗВО.	
4. Проектування соціально-педагогічного, освітнього середовища.	
5. Розробка моделі процесу формування громадянської культури з урахуванням регіональної специфіки.	
6. Застосування системного підходу при вдосконаленні процесу формування громадянської культури майбутніх вчителів.	
7. Створення професійної структури освітньої роботи та розгалуженої системи якісного управління процесом організації процесу формування громадянської культури здобувачів	
8. Розширення соціального фону ЗВО, співпраці з іншими ЗВО та організаціями.	
9. Координація всіх суб'єктів формування громадянської культури.	
10. Створення інформаційного забезпечення освітнього процесу.	
11. Підвищення ролі педагога, рівня громадянської культури.	
12. Реалізація принципу єдності навчання у вигляді підвищення значення потенціалу навчальних дисциплін, розширення його	

громадянської тематики.	
13. Підвищення оцінки якості освітньої роботи, розробка діагностики ефективності організації процесу формування громадянської культури	
14. Професіоналізація освітньої діяльності.	
15. Посилення громадянсько-освітньої діяльності куратора.	
16. Збільшення фінансування освітнього процесу.	
17. Здійснення процесу формування громадянської культури на основі колективної діяльності (проведення масових студентських конкурсів, фестивалів, ігор).	
18. Опора у формуванні громадянської культури на студентське самоврядування, студентські організації.	
19. Створення науково-методичного забезпечення освітнього процесу.	
20. Впровадження у освітній процес варіативних курсів, що підвищують громадянську культуру майбутніх освітян.	

Тест

на виявлення рівня знань здобувачів з громадянської проблематики

1. Громадянська культура підростаючого покоління на сьогоднішній момент сприяє:
 - А) розвитку толерантності учнів;
 - Б) розвитку громадянського суспільства в Україні;
 - В) розвитку політичних сил в Україні;
 - Г) формуванню почуття патріотизму.
2. Поняття «громадянин» виникло:
 - А) у Стародавньому Римі;
 - Б) у Стародавній Греції;
 - С) на Київській Русі;
 - Г) у Стародавньому Вавілоні.
3. Основу формування громадянської культури в Україні протягом багатьох років становить:
 - А) правовий аспект;
 - Б) національний аспект;
 - В) патріотичний аспект;
 - Г) міжнаціональний аспект.
4. У структурі сучасної громадянської культури виділяють напрями:
 - А) загальнолюдський, патріотичний, екологічний, економічний, правовий,

- моральний;
- Б) патріотичний, загальнолюдський, міжнаціональний, національний, політико-правовий;
- В) етнопедагогічний, кроскультурний, національний, економічний, духовно-моральний;
- Г) міжнаціональний, духовно-моральний, правовий, релігійний, патріотичний.
5. Як чинники формування громадянської культури виступають:
- А) сім'я, родичі, школа, дитячий садок, друзі;
- Б) ЗМІ, сім'я, школа, колектив, трудова діяльність;
- В) дитячий садок, школа, сім'я, ЗВО;
- Г) політика держави, ідеали педагогіки, соціальне походження.
6. У процесі формування громадянської культури використовується:
- А) діяльнісний підхід;
- В) знаннєвий підхід;
- С) системний підхід;
- Г) синергетичний підхід.
7. Як головний суб'єкт формування громадянської культури виступає:
- А) учитель;
- Б) учень;
- В) батьки;
- Г) школа.
8. Об'єктом формування громадянської культури можна назвати:
- А) особистість учня;
- В) особистість вчителя;
- С) освітній процес;
- Г) навчальний процес.
9. Метою правового аспекту формування громадянської культури школярів є формування:
- А) правової грамотності;
- В) правової свідомості;

- С) правової культури;
 - Г) правової діяльності.
10. Засобами народної педагогіки є:
- А) загадки;
 - Б) пісні;
 - В) балади;
 - Г) казки.
11. Поняттям, яке виражає сутність формування культури міжнаціонального спілкування є:
- А) вихованість;
 - Б) національність;
 - В) толерантність;
 - Г) терпимість.
12. Розвиток у молодого покоління усвідомлення об'єктивного характеру глобальних протиріч, неминучої причетності всіх та кожного до їх подолання, розуміння єдності та взаємозв'язку патріотизму, інтернаціоналізму, міжнаціональної та расової терпимості з вирішенням загальнолюдських завдань є сутністю:
- А) міжнародного аспекту;
 - Б) загальнолюдського аспекту;
 - С) політичного аспекту;
 - Г) міжнаціонального аспекту.
13. До навчальних предметів, що мають найменший потенціал у формуванні громадянської культури школярів, відносять:
- А) природничо-наукові;
 - Б) соціально-економічні;
 - В) гуманітарні;
 - Г) історичні.
14. Одним із критеріїв сформованості громадянської культури школярів є:
- А) патріотизм;

- Б) громадянська свідомість;
- В) духовність;
- Г) моральна культура.

15. З наведених нижче умов ефективності формування громадянської культури сучасних школярів найменш значущим є:

- А) єдність навчання та виховання;
- Б) високий рівень громадянської культури педагога;
- В) фінансування;
- Г) систематичні заходи.

Анкета

для дослідження патріотичних якостей особистості

Дайте відповідь на запитання: «В чому Ви бачите свій обов'язок перед Батьківщиною?».

1. Віддати на її благо свої сили, свій талант, все, що я маю, навіть своє життя.
2. Побудувати будинок, посадити дерево, виростити дитину.
3. Духовно, інтелектуально та фізично вдосконалюватися.
4. Брати активну участь у суспільно-політичному, культурному та економічному житті суспільства.
5. Вміти захистити її у разі військової загрози.
6. Передати любов до Батьківщини своїм дітям та онукам.
7. Брати участь у роботі військово-патріотичних громадських організацій.
8. Брати участь у роботі національно-патріотичних громадських організацій.
9. Дати відсіч бандитам, грабіжникам тощо.
10. Стати професійним військовим.
11. Бути законослухняним громадянином та платником податків.
12. Я нікому нічого не винен.
13. Ваш власний варіант відповіді.

Анкета

для визначення громадянських ціннісних орієнтацій

1. Виберіть із запропонованих визначень громадянських ціннісних орієнтацій ті, які ви вважаєте вірним, або дайте своє визначення. Громадянські ціннісні орієнтації – це:

- система особистісних установок по відношенню до існуючих у даному суспільстві норм та цінностей;
- потенційна можливість соціальної активності особистості;
- спрямованість особистості на ідеали демократичного громадянського суспільства та готовність свідомо брати участь у суспільно-політичному житті цього суспільства;
- внутрішній регулятор процесу самовизначення особистості у соціальному просторі;
- своє визначення

2. Наскільки необхідна робота з формування громадянських ціннісних орієнтацій у сучасній школі?:

- вважаю, що така робота необхідна і повинна проводитися планомірно протягом усього періоду навчання дитини у школі як у навчальній, так і позакласній діяльності,
- вважаю, що робота має проводитися, переважно, у позакласній діяльності,
- вважаю, що роботою має керувати Центр громадянського виховання, а роль вчителя – давати знання.
- не вважаю педагогічно доцільною діяльність роботи з формування громадянських ціннісних орієнтацій;
- своя думка (вказати).

3. Які з наведених нижче цінностей мають стати, на Вашу думку, пріоритетними для громадян нашого суспільства? (проранжуйте наведені нижче цінності за ступенем важливості для вас як громадянина України)

Цінності	Ранг
1. Опора на національні традиції.	
2. Законослухняність.	
3. Свобода, незалежність у судженнях та діях.	
4. Мир та злагода.	
5. Відповідальність.	
6. Терпимість до чужої думки, милосердя.	
7. Повага до людської гідності.	
8. Гарантія прав і свобод особистості.	
9. Стабільність у житті.	
10. Вміння брати від життя все.	
11. Висока моральність.	
12. Здоровий спосіб життя.	
13. Любов до Батьківщини.	
14. Освіченість.	

4. У чому, на Вашу думку, громадянський обов'язок людини? (проранжуйте наведені нижче твердження за ступенем важливості для вас як громадянина України)

Громадянський обов'язок	Ранг
1. Кожному треба ходити на вибори (президента, місцевої влади).	
2. Потрібно чесно сплачувати податки.	
3. Потрібно дотримуватися всіх чинних у країні законів.	
4. Кожен здоровий чоловік має служити в ЗСУ.	
5. Треба вивчати та любити історію своєї країни.	
6. Кожен повинен чесно працювати в міру своїх здібностей.	
7. Необхідно дбати про свою сім'ю та дітей.	
8. Треба брати активну участь у охороні навколишнього середовища.	
9. Слід цікавитись міжнародними подіями.	
10. Людина повинна жити для себе, не думаючи ні про який громадянський обов'язок.	
11. Приносити користь іншим.	
12. Брати активну участь у політичному житті суспільства.	
13. Здобути якісну освіту.	

5. Які якості особистості повинен мати ідеальний громадянин України? Яка з цих якостей є у вас?

6. Які з наведених нижче прав людини Ви вважаєте найважливішими для нормального життя людей? (можна відзначити кілька відповідей, але не більше трьох)

- 1) свобода совісті (право мати свої погляди).
- 2) свобода слова (право висловлювати свою думку).
- 3) свобода інформації (право ставити запитання та отримувати відповіді).
- 4) право на рівність всіх перед законом.

- 5) право на захист культури свого народу.
- 6) свобода від принизливого спілкування.
- 7) затрудняюсь відповісти.
- 8) інше.

7. Чи дотримуються прав здобувачів у Вашому ЗВО?

- 1) дотримуються завжди чи майже завжди.
- 2) найчастіше дотримуються.
- 3) дотримуються рідко.
- 4) не дотримуються ніколи.
- 5) важко відповісти.

8. Чи дотримуються Ваші права в сім'ї?

- 1) дотримуються завжди чи майже завжди.
- 2) найчастіше дотримуються.
- 3) дотримуються рідко.
- 4) не дотримуються ніколи.
- 5) важко відповісти.

9. Як ви вважаєте, чим можуть сьогодні пишатися громадяни нашої країни?
(можна відзначити кілька відповідей, але не більше трьох)

- 1) славетним історичним минулим.
- 2) спортивними досягненнями.
- 3) науковими відкриттями.
- 4) своїми співвітчизниками.
- 5) багатою культурною спадщиною.
- 6) традиціями, звичаями.
- 7) красою природи.
- 8) системою освіти.
- 9) нема чим пишатися.
- 10) інше

10. Чи вважаєте Ви, що Ваша активна участь у вирішенні суспільно-політичних проблем може змінити життя на краще? (можна відзначити лише одну відповідь)

- 1) впевнений, що своєю участю можу змінити життя суспільства.
 - 2) сумніваюся.
 - 3) від моєї участі у суспільстві нічого не зміниться.
11. Якби Ви обрали мером нашого міста, що б Ви зробили?
12. Чи є національності, до яких Ви відчуваєте неприязнь?
- 1) ні.
 - 2) так (вказати до яких)
13. З яким із нижченаведених суджень Ви згодні? (можна відзначити лише одну відповідь)
- 1) міжнаціональні проблеми потрібно вирішувати лише із застосуванням сили.
 - 2) сила необхідна лише тоді, коли під загрозою перебувають життя та гідність людей.
 - 3) силове вирішення національних проблем у принципі є неприпустимим.

Анкета

з перевірки засвоєння основних понять здобувачами щодо формування громадянськості

1. Позначте цей термін:

- це духовний аспект історичного процесу, яка не є сукупністю індивідуальної свідомості членів суспільства, а цілісне духовне явище, що має певну внутрішню структуру, що включає різні рівні (теоретичну та повсякденну свідомість, ідеологію та суспільну психологію) та форми свідомості (політичну, правову, мораль), релігія, мистецтво, філософія, наука).

2. Встановіть феномен, зміст якого перед вами:

- одне з основних понять філософії, психології та соціології, що означає вищий рівень психічної активності людини як соціальної істоти.

3. Перед вами текст: наведені визначення самосвідомості. Знайдіть правильне:

а) самосвідомість – свідомість суб'єктом самого себе на відміну від іншого – інших суб'єктів та світу взагалі; це усвідомлення людиною свого суспільного

статусу та своїх життєво важливих потреб, думок, почуттів, мотивів, переживань, дій,

б) самосвідомість – усвідомлене розуміння людиною свого суспільного статусу та своїх життєво важливих потреб. Як вищий рівень розвитку свідомості – основа формування розумової активності та самостійності особистості у його судженнях та діях (Я – концепція),

в) самосвідомість – це образ себе та ставлення до себе,

г) одна зі сторін свідомості людини, усвідомлення нею себе як особистість, своїх почуттів, бажань, потреб, ідеалів, переваг та недоліків.

4. Знайдіть правильні визначення:

а) громадянськість – моральна якість особистості, що визначає свідоме та активне виконання цивільних обов'язків та обов'язку перед державою, суспільством, народом; розумне використання своїх громадянських прав, точне дотримання та повагу до законів країни,

б) громадянськість – визнання цінності людини як особистості, її право на вільний розвиток.

5. Полікультурна компетентність – це, на вашу думку, що? Спробуйте дати визначення своїми словами.

6. Дайте визначення феномену за його змістом:

- це ставлення людей до права, засноване на знаннях про право, одна з форм суспільної свідомості, що є системою правових поглядів, теорій, ідей, уявлень, переконань, оцінок, настроїв, почуттів, в яких виражається ставлення індивідів, соціальних груп, всього суспільства до існуючого та бажаного права, до правових явищ, до поведінки людей у сфері права.

7. Дано кілька визначень патріотизму. Визначте правильні:

а) патріотизм – найглибше усвідомлення своєї спорідненості з Батьківщиною, своєї вкоріненості у її буття, це цілісне і тому невикорінне ставлення до Батьківщини. Тому патріотизм є справою совісті кожного, його внутрішнім покликом, потребою брати участь у рішеннях долі Батьківщини,

б) інтегральна якість особистості, що характеризує вищий ступінь її

духовного розвитку та самосвідомості, що виражається в ціннісному ставленні до Батьківщини, її історії та культури, готовності до активної діяльній самореалізації на благо Батьківщини, яка виражається у щоденній високопрофесійній праці, виконанні громадянського обов'язку та готовності до самопожертви заради інтересів Батьківщини,

в) патріотизм – це любов до всього людства, до всіх людей, почуття захоплення перед людиною та прогресом, який вона здійснила.

ДОДАТОК Б

Методики для визначення рівнів сформованості критеріїв громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови

Методика

визначення спрямованості здобувачів на професійну педагогічну діяльність

Зі списку запропонованих тверджень виберіть ті, які відповідають вашому уявленню про майбутню професійну діяльність вчителя іноземної мови.

1. Діяльність учителя іноземної мови творча.
2. Діяльність вчителя іноземної мови нудна та нецікава.
3. Професія вчителя є однією з найгуманніших.
4. Професійна діяльність дозволяє краще пізнати себе.
5. Я не впевнений, що хочу займатися педагогічною діяльністю професійно.
6. Діяльність вчителя іноземної мови вимагає від людини занадто великих емоційних витрат і тому псує її характер.
7. Професійна діяльність вчителя іноземної мови дає негативні емоції.
8. Я абсолютно впевнений у правильності вибору моєї майбутньої професії.
9. Професійна педагогічна діяльність сприяє особистісному самовдосконаленню вчителя.
10. Професійна педагогічна діяльність сприяє поступовій втраті мовних компетентностей.
11. Професійна діяльність вчителя іноземної мови завжди дає стимули професійного зростання.
12. Професійна діяльність вчителя іноземної мови дуже одноманітна і монотонна.
13. Іноді я маю сумнів, що правильно вибрав майбутню професію.
14. У професійній діяльності вчителя іноземної мови я зможу виявити свій творчий потенціал.
15. Професійна діяльність вчителя іноземної мови відповідає моїм схильностям та потребам.

16. Я не пов'язую свою майбутню професію з педагогічною діяльністю.
17. Тільки у педагогічній діяльності я зможу виявити свою індивідуальність.
18. За наявності альтернативи я швидше обрав би професію, не пов'язану з педагогічною діяльністю.
19. Маю сумнів, що зможу проявити себе у професійній педагогічній діяльності.
20. Професійна діяльність вчителя іноземної мови дає позитивні емоції.
21. Я відчуваю, що педагогічна діяльність – моє покликання.

Методика

визначення мотивації навчання у ЗВО (Т. Ільїної)

Інструкція: Позначте вашу згоду знаком «+» або незгоду знаком «-» з наведеними нижче твердженнями.

Тест опитувальника:

1. Найкраща атмосфера на занятті – атмосфера вільних висловлювань.
2. Зазвичай я працюю з великою напругою.
3. Я самостійно вивчаю ряд дисциплін, на мою думку, необхідних для майбутньої професії.
4. Після закінчення університету я збираюся працювати / вже працюю за фахом (якщо так, то вкажіть сферу чи місце роботи).
5. Вважаю, що життя треба присвятити обраній професії.
6. Я відчуваю задоволення від розгляду на занятті важких проблем.
7. Я не бачу сенсу у більшості робіт, які ми робимо у ЗВО.
8. Велике задоволення мені дає розповідь знайомому про мою майбутню професію.
9. Я вважаю, що в наш час не обов'язково мати вищу освіту.
10. Я переконаний у правильності обраної професії.
11. Яку з властивих вам якостей ви найбільше цінуєте? Напишіть відповідь поряд.
12. Найпрекрасніший час життя – студентські роки.

13. У мене надзвичайно неспокійний і уривчастий сон.
14. Я вважаю, що для повного оволодіння професією всі навчальні дисципліни потрібно вивчати однаково глибоко.
15. При можливості я вступив би до іншого ЗВО.
16. Я зазвичай на початку беруся за легші завдання, а важчі залишаю на кінець.
17. Для мене було важко при виборі професії зупинитися на одній з них.
18. Я переконаний, що моя професія дає мені моральне задоволення та матеріальний достаток у житті.
19. Для мене дуже важливо мати диплом про вищу освіту.
20. З деяких практичних міркувань для мене це найзручніший ЗВО.
21. Я маю достатньо волі, щоб навчатися без нагадування адміністрації.
22. Іспити потрібно скласти, витрачаючи мінімум зусиль.
23. Є багато ЗВО, у яких я міг би навчатися з не меншою цікавістю.
24. Я навчаюсь на контрактній формі навчання.
25. Я дуже захоплююча людина, але всі мої захоплення так чи інакше пов'язані з майбутньою роботою.
26. Занепокоєння про іспит або роботу, яка не виконана вчасно, чесно заважає мені спати.
27. Висока зарплата після закінчення ЗВО для мене не головне.
28. Я змушений був вступити до ЗВО, щоб зайняти бажане становище в суспільстві.
29. Я вивчаю матеріал, щоб стати професіоналом, а не для іспиту.
30. Мої батьки добрі професіонали, і я хочу бути схожим на них.
31. Для просування по службі мені необхідно мати вищу освіту.
32. Мені дуже важко змусити себе вивчати, як слід дисципліни, які прямо не належать до майбутньої спеціальності.
33. Найкраще я займаюся, коли мене періодично стимулюють.
34. Мій вибір ЗВО остаточний.
35. Мої друзі мають вищу освіту, і я не хочу відставати від них.

36. Щоб переконати в чомусь групу, мені доводиться самому працювати дуже інтенсивно.

37. Мене приваблює зручність, чистота, легкість майбутньої професії.

38. До вступу до ЗВО я давно цікавився цією професією, багато читав про неї.

39. Професія, яку я отримую, найважливіша і найперспективніша.

40. Мої знання про цю професію були достатніми для впевненого вибору цього ЗВО.

Обробка результатів:

Шкала «Набуття знань»: за згоду «+» із затвердженням за п. 3 проставляється 3,6 бали; п. 14 – 3,6 бали; за п. 21 – 2,4 бали; за незгоду «-» із твердженням за п. 22 – 1,2 бали; за п. 33 – 1,8 бали. Максимум – 12,6 балів.

Шкала «володіння професією»: за згоду п. 8 – 1 бал; за п.25 – 2 бали; за п. 27 – 2 бали; з п. 34 – 3 бали; за п. 38 – 1 бал за п. 39 – 1 бал. Максимум – 10 балів.

Шкала «Отримання диплому»: за незгоду за п. 9 – 3,5 бала; за згоду за п. 19 – 2,5 бала; з п. 28 – 1,5 бала; за п. 31 – 1,5 бала з п. 35 – 1 бал. Максимум – 10 балів.

Запитання з пп. 4.11, 24 є нейтральними до цілей опитувальника та в обробку не включаються.

Переважання мотивів за першими двома шкалами свідчить про адекватний вибір здобувачем професії та задоволеність нею.

Методика

для визначення сформованості життєвих цінностей

Інструкція. Перед Вами список з 12 понять, кожне з яких позначає одну із загальнолюдських цінностей.

1. Активне, діяльне життя.
2. Здоров'я (фізичне та психічне).
3. Цікава робота.
4. Краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі та мистецтві).

5. Любов (духовна та фізична близькість з коханою людиною).
6. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів).
7. Наявність добрих і вірних друзів.
8. Впевненість у собі (свобода від внутрішніх протиріч та сумнівів).
9. Позиція (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, а також інтелектуального розвитку).
10. Свобода як незалежність у вчинках та діях.
11. Щасливе сімейне життя.
12. Творчість (можливість творчої діяльності),

Вам належить порівняти ці поняття-цінності попарно між собою на спеціальному бланку. Слід провести два послідовні порівняння, кожне за своїм критерієм: перше – «за цінністю», друге – «за доступністю».

На бланку дві матриці. Вони записані парою цифр. Кожній цифрі відповідає поняття цінність, яке стоїть під цим номером у списку. Заповнення починається з матриці 1.

Порівняння в матриці 1 проводиться на підставі того, що представлені в цьому списку цінності мають для Вас різну значущість, різний рівень привабливості. Ви обираєте із двох цінностей ту, яка здається Вам більш важливою у цій парі. Її Ви обводите.

Приклад: Вам дано пару 2 3. Під цифрою «2» позначено «здоров'я», під цифрою «3» – «цікаву роботу». Якщо Ви обвели цифру «2», це означає, що здоров'я для Вас важливіше за цікаву роботу.

Реєстраційний бланк

Матриця 1 Порівняйте поняття-цінності на основі їх більшої значущості для Вас, більшої привабливості.

1 2	2 3	3 4	4 5	5 6	6 7	7 8	8 9	9 10	10 11	11 12
1 3	2 4	3 5	4 6	5 7	6 8	7 9	8 10	9 11	10 12	
1 4	2 5	3 6	4 7	5 8	6 9	7 10	8 11	9 12		
1 5	2 6	3 7	4 8	5 9	6 10	7 11	8 12			
1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	6 11	7 12				
1 7	2 8	3 9	4 10	5 11	6 12					
1 8	2 9	3 10	4 11	5 12						
1 9	2 10	3 11	4 12							
1 10	2 11	3 12								
1 11	2 12									
1 12										

Матриця 2. Порівняйте ці ж поняття-цінності на основі їх легшої досяжності для Вас, більшої доступності.

1 2	2 3	3 4	4 5	5 6	6 7	7 8	8 9	9 10	10 11	11 12	
1 3	2 4	3 5	4 6	5 7	6 8	7 9	8 10	9 11	10 12		
1 4	2 5	3 6	4 7	5 8	6 9	7 10	8 11	9 12			
1 5	2 6	3 7	4 8	5 9	6 10	7 11	8 12				
1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	6 11	7 12					
1 7	2 8	3 9	4 10	5 11	6 12						
1 8	2 9	3 10	4 11	5 12							
1 9	2 10	3 11	4..12								
1 10	2 11	3 12									
1 11	2 12										
1 12											
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Анкета

визначення рівня ціннісних орієнтацій здобувачів

Показники	Ознаки	Я оцінюю себе	Мене оцінює викладач	Підсумкова оцінка
1. Ставлення до Батьківщини	я хочу знати історію та культуру своєї Батьківщини, я люблю Батьківщину, я прагну жити і працювати на благо Батьківщини			
2. Ставлення до свого народу та його культури	я хочу знати національні звичаї та традиції, я люблю свій народ та його культуру, я прагну мати хороші стосунки з людьми			
3. Ставлення до представників інших національностей та їх культури	я хочу знати культуру інших народів, мені подобаються звичаї людей інших національностей, я прагну бути толерантним			
4. Ставлення до політико-правової сфери держави	я хочу знати свої права та обов'язки, закони країни, я думаю, що законодавство нашої країни є справедливим, я прагну жити за законом			
5. Ставлення до суспільства, загальнолюдських проблем	я хочу знати загальнолюдські проблеми, мене хвилюють загальнолюдські проблеми, я хочу брати участь у вирішенні загальнолюдських проблем			
6. Ставлення до професійної діяльності у громадянському аспекті	я хочу знати про громадянську освіту учнів мені подобається займатися громадянською освітою молоді я хочу у майбутній професійній діяльності займатися громадянською освітою			

Методика

семантичного диференціалу (Ч. Осгуд)

Респондентам пропонуються 12 антонімічних пар, які мають семантичний зв'язок з характеристиками активності (пари 2, 5, 8, 11), сили (пари 1, 4, 7, 9), оцінки (пари 3, 6, 9, 12). Обов'язкова умова – прикметники не мають містити прямих показників об'єкта, а повинні мати асоціативні показники.

Випробуванням у цьому завданні пропонувалося оцінити кожен стимул (поняття) за допомогою запропонованого набору шкал (пар прикметників, що виражають якісно протилежні характеристики понять, що оцінюються). Працюючи з поняттями випробуваному дається установка визначити ступінь прояву у стимулу тієї чи іншої властивості (якості). Кожен здобувач отримував інструкцію такого змісту:

«Шановний респондент! Вам пропонується оцінити запропоновані поняття («Україна», «держава», «Батьківщина») за парними якостями, що описують певне враження від об'єкта, що оцінюється. Негативний або позитивний знак пропонуваних ознак нам потрібен лише для обробки результатів. Немає якостей хороших чи поганих, кожному поняттю відповідає їхнє певне поєднання. Оцініть близькість до кожного поняття якості з лівого або правого стовпчика та поставте відповідний знак. Потім оцініть міру обраної Вами якості у балах:

1 або -1 – якість притаманна незначно;

2 або -2 – якість притаманна в середньому;

3 або -3 – якість властива сильно;

0 – якщо важко віднести до даного поняття обидві якості». Майбутні вчителі проводили шкалювання трьох понять з 12-ти шкалам:

спокійний	3 2 1 0 -1 -2 -3	жвавий
гарний	3 2 1 0 -1 -2 -3	потворний
впевнений у собі	3 2 1 0 -1 -2 -3	невпевнений у собі
працьовитий	3 2 1 0 -1 -2 -3	лінивий
добрий	3 2 1 0 -1 -2 -3	злий
домінуючий	3 2 1 0 -1 -2 -3	підпорядкований
тихий	3 2 1 0 -1 -2 -3	галасливий
рідний	3 2 1 0 -1 -2 -3	чужий
врівноважений	3 2 1 0 -1 -2 -3	імпульсний
рішучий	3 2 1 0 -1 -2 -3	нерішучий
чесний	3 2 1 0 -1 -2 -3	брехливий
розумний	3 2 1 0 -1 -2 -3	дурний

Тест-опитувальник

вивчення сформованості комунікативних умінь (за М. Шнайдером)

Інструкція. Уважно прочитайте 10 висловлювань, які відображають реакцію на деякі ситуації спілкування. Кожне з них оцініть як правильну (п) або неправильну (н) стосовно себе, поставивши поряд з кожним пунктом відповідну літеру.

1. Мені здається важко наслідувати інших людей.
2. Я зміг би звалити дурня, щоб привернути увагу оточуючих.
3. З мене міг би вийти непоганий актор.
4. Іншим людям іноді здається, що мої переживання глибші, ніж це є насправді.
5. У компанії я рідко опиняюся у центрі уваги.
6. У різних ситуаціях та у спілкуванні з іншими людьми я часто веду себе по-різному.
7. Я можу відстоювати лише те, в чому я щиро переконаний.
8. Щоб досягти успіху у справах і у відносинах з людьми, я часто буваю таким, яким мене очікують бачити.
9. Я можу бути дружнім з людьми, яких не виношу.
10. Я не завжди такий, яким здається.

Обробка даних

По 1 балу нараховується за відповідь «н» на запитання 1, 5, 7 та за відповідь «п» на всі інші питання. Підрахуйте суму балів. 0-3 бали – низький рівень комунікативних умінь; 4-6 балів – середній рівень комунікативних умінь; 7 – 10 балів – високий рівень комунікативних умінь.

Низький рівень комунікативних умінь означає високу імпульсивність у спілкуванні, відкритість, розкутість, коли поведінка мало схильна до змін залежно від ситуації спілкування і не завжди співвідноситься з поведінкою інших людей.

Середній рівень комунікативних умінь показує, що у спілкуванні людина безпосередня, щиро ставиться до інших, але стриманий в емоційних проявах, співвідносить свої реакції з поведінкою людей, що його оточують.

Високий рівень комунікативних умінь означає, що людина постійно стежить за собою, управляє вираженням своїх емоцій, гнучко реагує на зміну ситуації у спілкуванні.

Методика

діагностики рівня розвитку рефлексивності (А. Карпов)

Вам належить дати відповіді на кілька тверджень опитувальника. У бланку відповідей напроти номера питання проставте, будь ласка, цифру, яка відповідає варіанту Вашої відповіді: 1 – абсолютно неправильно; 2 – неправильно; 3 – швидше неправильно; 4 – не знаю; 5 – швидше за все правильно; 6 – правильно; 7 – абсолютно правильно.

1. Прочитавши хорошу книгу, я завжди потім довго думаю про неї; прагну її з кимось обговорити.

2. Коли мене раптом несподівано про щось запитують, я можу відповісти перше, що спало на думку.

3. Перш ніж зняти слухавку телефону, щоб зателефонувати у справі, я зазвичай планую майбутню розмову.

4. Здійснивши промах, я довго потім не можу відволіктися від думок про нього.

5. Коли я розмірковую над чимось або розмовляю з іншою людиною, мені буває цікаво раптом згадати, що стало початком ланцюжка думок.

6. Приступаючи до важкого завдання, намагаюся не думати про майбутні труднощі.

7. Головне для мене – уявити кінцеву мету своєї діяльності, а деталі мають другорядне значення.

8. Буває, що я не можу зрозуміти, чому будь-хто незадоволений мною.

9. Я часто ставлю себе на місце іншої людини.

10. Для мене важливо у деталях уявляти собі хід майбутньої роботи.

11. Мені було б важко написати серйозний лист, якби я заздалегідь не склав плану.

12. Я волію діяти, а не міркувати над причинами своїх невдач.
13. Я досить легко приймаю рішення щодо вартісної покупки.
14. Як правило, щось задумавши, я прокручую у голові свої задуми, уточнюючи деталі, розглядаючи всі варіанти.
15. Я турбуюся про своє майбутнє.
16. Думаю, що в безлічі ситуацій треба діяти швидко, керуючись першою думкою, що прийшла в голову.
17. Іноді приймаю необдумані рішення.
18. Закінчивши розмову, я, буває, продовжую вести її подумки, наводячи все нові й нові аргументи на захист свого погляду.
19. Якщо відбувається конфлікт, то, розмірковуючи над тим, хто в ньому винен, я насамперед починаю з себе.
20. Перш ніж ухвалити рішення, я завжди намагаюся все ретельно обдумати і зважити.
21. У мене бувають конфлікти від того, що я часом не можу передбачити, якої поведінки очікують від мене оточуючі.
22. Буває, що, обмірковуючи розмову з іншою людиною, я ніби подумки веду з нею діалог.
23. Я намагаюся не замислюватися над тим, які думки та почуття викликають в інших людях мої слова та вчинки.
24. Перш ніж зауважити іншій людині, я обов'язково подумаю, в яких словах це краще зробити, щоб її не образити.
25. Вирішуючи важке завдання, я думаю над ним навіть тоді, коли займаюся іншими справами.
26. Якщо я з кимось сварюся, то здебільшого не вважаю себе винним.
27. Рідко буває так, що я жалкую про сказане.

ДОДАТОК В

Таблиця

**Характеристика критеріїв сформованості громадянських
якостей за різними авторами**

Автор	Якості	Критерії
К. Пекач [119, с.79]	громадянська відповідальність учнів	потребовий (актуалізовані потреби у: приналежності до українського суспільства, народу, держави; самореалізації в системі «громадянин-держави»; когнітивний (знання і усвідомлення власної повинності, обов'язку перед державою та народом; громадянська самоідентифікація); ціннісний (інтеріоризовані загальнолюдські, громадянські і професійні цінності); поведінковий (готовність свідомо брати і добровільно виконувати закони, дотримуватись обов'язків і реалізувати права, обирати професію за здібностями; уміння передбачати наслідки своїх дій і вчинків та зіставляти їх із правовими нормами)
М. Раковська [137, с.142]	аксіологічний потенціал майбутніх учителів іноземної мови	особистісний: сформованість ціннісно-сміслової сфери особистості вчителя іноземних мов (системи ціннісних орієнтацій), що має вияв у ієрархічній цілісності системи цінностей особистості; мотиваційну спрямованість на розвиток культури міжособистісної комунікації; визначення, розвиток і реалізацію життєвих потреб, потреб професійно-компетентнісного зростання; самовдосконалення в умовах самоактуалізації та самореалізації; когнітивний: наявність знань про природу цінностей і утворених ними ціннісних орієнтацій; про класифікації, ціннісно-сміслові конструкти, ієрархію ціннісної структури; наявність знань про роль ціннісного складника як основного мотиваційного чинника, що регламентує потребу у навчанні; наявність знань про ціннісні блоки навчальних дисциплін, що формують ціннісний потенціал учителя іноземної мови; наявність знань про методи та засоби діагностування ціннісно-сміслової сфери особистості й динаміки її розвитку; знання про роль ціннісного складника у процесі соціалізації особистості та соціальних зрушень суспільств; регулятивний: толерантність як мистецтво приймати цінності колег та учнів у ході спілкування з ними; емоційна рівновага як здатність опановувати себе, виявом чого слугує підконтрольність власних емоцій і здатність до контролю та керування емоційними станами інших людей; здатність до автономного прийняття рішень; здатність до емпатії; здатність до самооцінки та самохвалення власної діяльності; здатність до організації групової роботи; здатність до

		креативності та винахідливості; здатність до роботи в колективі шляхом налагодження діалогу; здатність до вибачення та прощення інших; емоційно-ціннісне ставлення до успіху інших; операційно-діяльнісний: сформованість умінь, що набуті вчителем у процесі інтеріоризації цінностей дидактичного, інформаційно-комунікативного, організаторського, дослідницького, перцептивного характеру
О. Осова [115, с.427]	готовність студентів філологічних спеціальностей до використання технологічних інновацій при викладанні іноземних мов	мотиваційно-когнітивний (відображає особистісне ставлення студента до технологічних інновацій; професійну мотивацію; сприйнятливність до інновацій; професійні цінності та стимули у поєднанні з психолого-педагогічними, методичними, мовними та мовленнєвими знаннями, а також спеціальними знаннями у галузі технологічних інновацій при викладанні іноземних мов), креативно-технологічний (презентує сукупність умінь та навичок діагностувати, прогнозувати й творчо використовувати технологічні інновації під час навчання іноземної мови та характеризується здатністю студента до творчості, оригінальності та інноваційності мислення) та особистісно-рефлексивний (комплекс якостей, необхідних для використання технологічних інновацій у майбутній професійно-педагогічній діяльності під час викладання іноземної мови – оптимізм; стресостійкість; гнучкість мислення; здатність до рефлексії тощо)
В. Петляєва [121, с.191]	моральна культура майбутнього вчителя іноземних мов	мотиваційно-ціннісний (характеризується наявністю установки на необхідність формування позитивних мотивів і почуттів, здатністю до співчуття, співпереживання; міцністю моральних переконань; наявністю оцінних і рефлексивних умінь; адекватною самооцінкою; ставленням до моральної культури як до цінності, прагненням до дотримання моральних принципів, норм та правил), когнітивний (відображає інтеграцію відомостей про мораль та усвідомлення її значення для успішної професійної діяльності й життя людини; усвідомленість, глибина і системність етичних знань; інтерес до моральних цінностей української, зарубіжної та світової культури, потреба розширювати свій світогляд у сфері етики; активна позиція у набутті етичних знань) та діяльнісний (пов'язаний передусім із здатністю, як в професійній діяльності, так і в житті діяти згідно моральних норм та принципів, зберігати та примножувати моральні цінності; сформованістю умінь і навичок розвивати моральну культуру учнів, сформованістю моральних звичок; вміння робити моральний вибір у новій ситуації, керуючись високоморальними мотивами; здатністю до моральної творчості; здатністю до морального і професійного самовдосконалення)

Н. Дерев'яно [49, с.116]	громадянська культура учнівської молоді	когнітивний – полягає у відчутті індивідом своєї громадянської належності і національної незворотності, відповідності своєї поведінки суспільним стереотипам громадянськості, засвоєнні знань про громадянські якості та їх відмінності, орієнтації в громадянських цінностях своєї та інших держав; афективний – емоційно-оцінне сприйняття міри своєї громадянськості, пов'язане із ступенем прийняття особистістю своєї громадянської належності, оцінкою нею своїх особливостей і якостей громадянської поведінки, прагненням (чи його відсутністю) щось змінити в цих особливостях і якостях; регулятивний – саморегуляція та самореалізація громадянської поведінки, передбачає здійснення індивідом вчинків відповідно до його постійного орієнтиру на “Я-ідеальне”, до власних уявлень про стиль поведінки громадянина, налагодження взаємостосунків з представниками різних груп та громад, визначення громадянської орієнтації.
Т. Несвірська [110, с.136]	загальнокультурна компетентність майбутнього вчителя іноземної мови	мотиваційний – відображає мотиваційні основи професійної діяльності: потреби, інтереси, переконання, соціальні установки, професійні цінності, ідеали, які передбачають формування у студентів позитивних стійких мотивів навчальної діяльності, що нерозривно пов'язані з професійними мотивами; інформаційно-контекстуальний компонент реалізується у сфері знань фахового і загальнокультурного характеру (історико-культурні, лінгвокраїнознавчі, загальнокультурні, психолого-педагогічні) та розвинені міжпредметні зв'язки між окремими галузями знань; розвивально-педагогічний зміст діяльнісно-процесуального компоненту знаходить реалізацію у сформованих навичках і вміннях практичного застосування набутих знань; рефлексивно-аналітичний компонент реалізується через аналітико-оцінну, пошуково-практичну діяльність, що сприяє формуванню у студентів стійких уявлень про себе, людей, навколишнє середовище та актуалізує процеси самовдосконалення, самоосвіти, саморозвитку майбутніх вчителів
О. Рогульська [140, с.90]	готовність майбутніх учителів іноземної мови до професійної діяльності	мотиваційно-ціннісний, когнітивно-комунікативний, діяльнісно-практичний, професійно-особистісний, оцінно-рефлексивний з критеріями (мотиваційний, знаннєвий, операційний, особистісний, рефлексивний)
О. Шестопалюк [175, с.18, 24]	громадянська компетентність студентів	мотиваційно-ціннісний (громадянська спрямованість) – емоційно-ціннісне ставлення до Батьківщини, суспільства і держави, співвітчизників; когнітивний (громадянські знання) – громадянська свідомість і самосвідомість як ядро громадянської компетентності;

		особистісно-диспозиційний (громадянські якості) і поведінковий (способи громадянської поведінки) – уміння і навички громадянської активності
В. Плахтєєва [125, с.6]	громадянська свідомість	когнітивний (уявлення, знання про суспільні норми, цінності, розуміння суспільно-політичних понять); потребово-мотиваційний (емоційне ставлення до норм, явищ суспільного життя, громадянські почуття, мотиви, цінності); конативний (поведінка, діяльність, що спрямовані на реалізацію громадянських цінностей)
М. Михайліченко [105, с.12]	громадянська компетентність майбутніх учителів	когнітивний (знання і норми, що становлять зміст громадянськості); операційно-процесуальний (професійні знання, уміння і навички, що визначають функціональну готовність до діяльності з громадянської освіти і виховання та практичної реалізації громадянської позиції, громадянських компетенцій); ціннісно-мотиваційний (мотиви, психологічні установки, ціннісні орієнтації); особистісний (здібності і якості, що уможливають формування громадянської компетентності).

ДОДАТОК Д

Таблиця

**Педагогічні умови, дотичні до проблеми формування
громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови,
запропоновані різними авторами**

Автор	Проблема	Умови
Т. Мироненко [113, с.16]	формування громадянської зрілості в майбутніх учителів	поаспектне навчання студентів з використанням різнорівневих лексичних одиниць громадянської тематики; впровадження технології комунікативного навчання; соціокультурний підхід із використанням автентичного матеріалу; залучення студентів до громадських цінностей свого народу
М. Михайліченко [105, с.12]	формування громадянської компетентності майбутніх учителів	створення моделі формування їхньої громадянської компетентності; врахування у процесі професійної підготовки основних положень компетентнісного, діяльнісного та особистісно-орієнтованого підходів, закономірностей і принципів формування громадянської компетентності, акмеологічних законів особистісно-професійного розвитку і примноження особистісного потенціалу та самовираження особистості в професії; програмно-цільовий підхід до професійної підготовки; використання можливостей фахових дисциплін для формування громадянськості у процесі громадянської освіти; спрямована соціалізація майбутніх учителів у соціокультурному середовищі ЗВО у процесі громадської роботи тощо.
В. Плахтеєва [125, с.8]	формування громадянської свідомості майбутніх учителів	забезпечення мотиваційно-цільової основи учіння, що передбачає прийняття студентами суспільно значущих цілей, особистісного сенсу процесу учіння як внутрішнього суб'єктивного ставлення до всього навчально-виховного процесу; організації громадянсько-орієнтованої взаємодії викладачів і студентів, що дає можливість у контексті досліджуваної проблеми інтенсифікувати навчально-виховний процес, посилити прагнення студентів до навчально-пізнавальної діяльності, самостійної роботи, пошуку, прояву як пізнавальної, так і громадянської ініціативи; створення атмосфери інтелектуального напруження в процесі навчання, що вимагає від майбутнього вчителя включення інтелектуальних, емоційно-вольових, духовних сил, сприяє всебічному обміну інформацією між учасниками навчально-виховного процесу реалізації їхньої активності тощо.

<p>О. Рогульська [140, с.88]</p>	<p>підготовка майбутніх учителів іноземної мови до професійної діяльності</p>	<p>підвищення мотивації до професійної діяльності та формування професійних ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів іноземної мови шляхом використання інтерактивних технологій; використання особистісно-орієнтованих технологій у професійній підготовці майбутніх учителів іноземної мови; впровадження різних видів практики та позааудиторної роботи для набуття досвіду майбутньої професійної діяльності; створення та підтримка освітньо-креативного середовища для формування готовності майбутніх учителів до професійної діяльності; розвиток професійної рефлексії у майбутніх учителів іноземної мови.</p>
<p>В. Петляєва [121, с.3]</p>	<p>формування моральної культури майбутнього вчителя іноземних мов</p>	<p>крос-культурна комунікативна діяльність майбутнього вчителя іноземних мов, розроблення індивідуальних траєкторій морального самовдосконалення майбутнього вчителя іноземних мов та створення творчих групових проєктів.</p>
<p>О. Осова [115, с.428]</p>	<p>формування готовності студентів філологічних спеціальностей до використання технологічних інновацій у майбутній професійно-педагогічній діяльності</p>	<p>умотивованість студентів філологічних спеціальностей до використання технологічних інновацій у майбутній професійно-педагогічній діяльності, організація професійно-спрямованої взаємодії суб'єктів навчання; створення відповідного навчально-методичного супроводу процесу формування готовності студентів філологічних спеціальностей до використання технологічних інновацій у майбутній професійно-педагогічній діяльності.</p>
<p>К. Пекач [119, с.98]</p>	<p>виховання громадянської відповідальності учнів у системі виховної роботи ліцею</p>	<p>формування готовності учителів і класних керівників до виховання громадянської відповідальності учнів; забезпечення кооперації зусиль педагогів, батьків, громадських організацій щодо виховання і самовиховання громадянської відповідальності учнів; розвиток дієвих органів учнівського самоврядування та залучення до участі в них вихованців; включення до змісту програм навчальних предметів тем та питань щодо громадянського виховання учнів ліцеїв.</p>
<p>М. Раковська [137, с.147]</p>	<p>формування та розвиток аксіологічного потенціалу майбутніх учителів іноземної мови</p>	<p>зовнішні педагогічні умови: у системоутворювальних за значенням нормативно-правових актах, у програмних документах Європейського Союзу; у документах неправового характеру, що передають ціннісні вподобання польської академічної спільноти; у регламентних освітніх документах, що визначають зміст освітньої діяльності вишів – у стандарті підготовки вчителів англійської мови; внутрішні – по-перше, утворення інтегральної єдності цілей, цінностей та орієнтації, соціально-</p>

		психологічних установок особистості (етап формування аксіологічного потенціалу), по-друге, забезпечення позитивних якісних його змін, досягнення максимально можливої довершеності вказаного феномену (етап розвитку аксіологічного потенціалу у межах вищої школи).
О. Дубасенюк [50, с.9]	формування громадянської відповідальності студентів закладів педагогічної освіти	здійснення педагогічної підтримки для формування громадянських якостей студентів у процесі навчальної та виховної роботи; реалізація проєктивної технології навчальних занять, спрямованих на формування громадянської відповідальності студентів; проведення циклу виховних заходів, науково-методичних конференцій, семінарів для викладачів педагогічних ЗВО з проблем формування морально-духовних та патріотично-громадянських цінностей.

ДОДАТОК Е

**Методичне забезпечення процесу формування громадянської культури
майбутніх учителів іноземної мови**

Оновлення змісту дисциплін на педагогічній практиці

Таблиця 1

Мотиваційно-діяльнісний модуль дисципліни «Країнознавство»

Тема	Зміст, форми і методи	Завдання для самостійної роботи
1. Міста України: Моє рідне місто – Одеса, Київ – столиця нашої батьківщини	віртуальна екскурсія Одесою; віртуальна чи реальна екскурсія набережною Одеси, рольова гра «Одеса – моє рідне місто», комп'ютерна презентація пам'яток Києва	написання твору (аргументація): чому я пишаюся своїм рідним містом, і що хотів би змінити в його зовнішності і житті, віртуальні екскурсії рідними містами (за бажанням), скласти розповідь про Київ, з додатковою інформацією
2. Міста України	комп'ютерні презентації пам'яток різних міст України, діалог і рекомендації, які міста України варто відвідати (міста, які не обговорювалися на заняттях), ілюстрація / обговорення прислів'я «East or West home is best» (В гостях добре, а вдома краще))	робота з матеріалом відеофільму про Львів в лінгафонному кабінеті, написання особистого листа з рекомендацією туру Україною
3. Україна – моя Батьківщина	захист проектних завдань, діалог про видатних людей України, ілюстрація / обговорення прислів'я «A man without the Motherland that is the nightingale without a song» («Людина без Батьківщини, що соловей без пісні») дискусія про особливості патріотизму	підготовка проектних завдань, написання особистого листа про те, чи всі громадяни в Україні – українці і православні; написання есе (вираження думки): кого можна вважати патріотом, робота з додатковим матеріалом лабораторної роботи в лінгафонному кабінеті
3. Міста Великобританії	віртуальна екскурсія Лондоном і його околицями, комп'ютерна презентація пам'яток інших міст Великобританії, діалог-екскурсія по Лондону (іншого міста Великобританії на вибір), порівняння архітектурних стилів двох країн	написання особистого листа про визначні пам'ятки міст Великобританії, складання рекламного проспекту про подорож до Великобританії (додатково за бажанням в іншу англomовну країну), робота з додатковим матеріалом лабораторної роботи в лінгафонному кабінеті
4. Великобританія	комп'ютерні презентації англomовних країн, діалог про свята в Великобританії (іншій англomовній країні на вибір), компаративний аналіз свят і традицій України і	написання особистого листа про древні свята у Великобританії, написання твору (аргументація) про загальні і різні свята в Україні, Великобританії (додатково – традиції

	Великобританії	і свята інших країн) робота з додатковим матеріалом лабораторної роботи в лінгафонному кабінеті
5. Роль культури в нашому житті	захист проектних завдань, діалог про улюблений вид мистецтва і його значення, комп'ютерні презентації про видатних діячів культури України, Великобританії (додатково і інших країн)	підготовка проектних завдань, написання твору (аргументація) про роль театру / музеїв у формуванні особистості – робота з додатковим матеріалом лабораторної роботи в лінгафонному кабінеті

Робота над підтемою «Рідне місто – Одеса», що входить до теми іншомовного спілкування «Міста України», включає роботу з текстами. Перший текст присвячений Борису Нечерди – українському поету «шістдесятнику» і місцям в Одесі, пов'язаним з його ім'ям.

Другий текст розповідає про історію міста і області, а третій про сучасний вигляд Одеси. Одним із завдань до третього тексту є: з'ясувати назви вулиць, на яких розташовані перераховані пам'ятки міста.

Роботу над всією темою іншомовного спілкування «Міста України» пропонується різний набір текстів для різних видів читання про міста України. У текстах основна увага приділяється пам'яткам культури і архітектури, історичним місцям, відомим людям, що мешкали або бували в даних містах. В підтему «Київ – столиця нашої Батьківщини» включено тексти тільки про Києво-Печерську лавру – одного з перших монастирів Київської Русі, шанованої і важливої православної святині і Андріївський узвіз в Києві, а монологічне висловлювання повинно включати розповідь і про інші визначні пам'ятки Києва, що передбачає самостійний пошук інформації. Під час вивчення цієї теми пропонуємо не зосереджуватися тільки на містах, відомих у всьому світі. В тему включено, наприклад, аудіотекст, що розповідає про Вінницю – старовинне місто, що розкинулося на мальовничих берегах річки Південний Буг. Крім того, старий єврейський квартал, який носив за старих часів назву «Єрусалимка», оборонна споруда середини XIV століття – Єзуїтський монастир або «Мури», музей – садиба Пирогова, Православний Преображенський монастир і храм Пресвятої Діви Марії Ангельської.

Робота над текстами, що розповідають про міста, супроводжується

комп'ютерною презентацією пам'яток даних міст.

Завданням, яке здобувачі виконують за бажанням, є підготовка розповіді про своє рідне місто. Для виявлення орієнтації на свою майбутню реалізацію як фахівця і професійну діяльність на благо Батьківщини, зміст пов'язаний з прогнозуванням здобувачами власної поведінки, можливостей і шляхів самореалізації на прогностичному рівні.

Теми, що пов'язані з отриманням освіти, оволодінням спеціальністю, вибором майбутнього фаху, а також велика увага приділялася роботі з текстами за професійним спрямуванням.

Зміст, форми і методи орієнтаційно-діяльнісного модуля дисципліни «Країнознавство» презентовано у таблиці 2.

Таблиця 2

Орієнтаційно-діяльнісний модуль дисципліни «Країнознавство»

Тема	Зміст, форми і методи	Завдання для самостійної роботи
1. Вчені України і Великобританії (за спеціальністю)	повідомлення про вчених України та інших країн і їх внесок в науку (за спеціальністю) діалог про важливість наукових досліджень для технічного прогресу і зміцнення авторитету Батьківщини на міжнародному рівні	написання особистого листа про те, чи хоче здобувач в майбутньому займатися науковою або практичною діяльністю написання твору (аргументація), чому здобувач вибрав цю галузь науки, як свою майбутню спеціальність робота з додатковим матеріалом лабораторної роботи в лінгафонному кабінеті
2. Система освіти в Україні, і Великобританії	компаративний аналіз навчального матеріалу про системи освіти в Україні та Великобританії / США проектні завдання (комп'ютерні презентації, власні відеофільми) ілюстрація / обговорення прислів'я «Live and learn» («Вік живи, вік учись») діалог про порівняння систем освіти в Україні та Великобританії обговорення текстів за спеціальністю	підготовка проектних завдань написання особистого листа з рекомендацією вибору навчального закладу в Україні, в якому іноземцю найкраще здобувати освіту, написання твору (аргументація) про отримання вищої освіти, робота з додатковим матеріалом лабораторної роботи в лінгафонному кабінеті, підготовка питань для обговорення профільних текстів
3. Майбутня професія / кар'єра	компаративний аналіз навчального матеріалу про пошук місця роботи в Україні і Великобританії, ілюстрація / обговорення прислів'я «Where there is a will there is a way» («Була б охота, знайдеться будь-яка робота»), діалог «Про майбутнє місце роботи», проектні завдання, обговорення текстів за спеціальністю, рольові ігри «Молоді фахівці»	написання резюме, підготовка проектів, підготовка питань для обговорення профільних текстів написання твору (вираження думки) про найпопулярніші і потрібні професії, робота з додатковим матеріалом лабораторної роботи в лінгафонному кабінеті

Що стосується мовного аспекту, то здобувач повинен вміти самостійно описати усно засобами іноземної мови хід і результати свого дослідження. Необхідно вміти висловити авторську позицію і ставлення до предмету дослідження.

Усередині кожної команди також може відбуватися розподіл. Наприклад, команда обрала аспект «Географія і природа України». Далі команда поділилася на менші групи, і одна з них розробляла підтему «Водні ресурси Хмельницької області», а продуктом стала книга з текстом і фотографіями, зроблена своїми руками. Захист такого продукту проходив у вигляді презентації книги. Інша група готувала комп'ютерну презентацію регіонів, які перебувають далеко від Одеси: Харків, Чернігів тощо.

Тема «Політичне життя України» також різноманітна. Здобувачі розробляли такі підтеми, як «Кирило-Мефодіївське товариство» з комп'ютерною презентацією, «Політика України на початку ХІХ століття», «Сучасні політичні партії України», захист проектів проходив у вигляді повідомлень з ілюстраціями.

Після захисту проектів здобувачі також пишуть особисті листи і твори. Для прикладу подано один з листів, написаних здобувачем експериментальної групи: завдання: Write a letter to your pen friend. There is a part of her letter. «Our student group has won the competition and we are going to make a trip to your country. We must arrange the programme of our visit. What can you recommend us to see in your country? What cities and what parts of Ukraine is it better to see?»

Hope to hear from you soon.

Love,

Mary» Observe the rules of letter writing.

Вивчення теми з іншомовного спілкування «Сім'я» здобувачі на основі автентичних текстів пишуть есе, в якому проводять сімейні паралелі відносин в Україні, Великобританії та США, знаходять спільні і відмінні риси, висловлюють особисту думку. Здобувачі порівнюють інститут сім'ї, збереження сімейних традицій в Україні, Великобританії, США: статистику розлучень, кількість дітей в сім'ї, ставлення до батьків тощо. Використовується метод лінгвокраїнознавчої

компарації.

Здобувачі відповідають на питання: What is the family for you? (Що означає для вас сім'я?) What relations must there be in the family? (Які відносини повинні бути в сім'ї?) при підготовці монологічного висловлювання.

Одним із завдань для самостійної роботи з цієї теми є висловлення особистої думки про переглянуті відеоролики.

Таблиця 3

**Додатковий матеріал громадянського змісту дисципліни
«Методика навчання іноземної мови»**

Аспекти поняття «громадянськість» і можливість їх інтеграції в навчальний процес	Додатковий соціокультурний матеріал, внесений в програму експериментального навчання
культурний аспект: отримання досвіду міжкультурного спілкування; знайомство з вітчизняними і зарубіжними культурними цінностями; вивчення національної історії; прилучення до боротьби проти расизму і дискримінації	пам'ятки культури Англії та англomовних країн (розвиток толерантного ставлення до фактів культури та історії країн мови, що вивчається, усвідомлення цінності своєї рідної культури та історії); європейська преса (французькою мовою) про акції, спрямовані проти расизму, ксенофобії та дискримінації
економічний аспект: поняття економічної незалежності особистості, вільний вибір професії, контроль держави за розподілом доходів і відсутністю дискримінації економічно незахищених верств населення;	англійська молодіжна преса про ставлення молоді до економічних проблем; англійські учні – проблема вибору майбутньої професії; економічні відмінності англomовних країн, проблеми країн
регіонально-національний і громадянський аспекти: вивчення можливостей реалізації своєї громадянської позиції в якості члена педагогічного колективу, жителя свого району, рідного міста, країни, планети в цілому	функціонування дитячих і молодіжних учнівських рад; участь англійських школярів в житті свого міста
соціальний аспект: вивчення та дотримання прав людини (дитини) різними верствами суспільства, «бідними» і «багатими» країнами; вивчення поняття «національна безпека»	події 11 вересня в Америці і відгук на них в Англії та інших країнах світу, соціальні проблеми в Англії і англomовних країнах
освітній та віковий аспекти: знайомство з тим як англійські однолітки вивчають такі поняття: громадянин, громадянськість, права і обов'язки неповнолітніх громадян і дорослих людей	предмет «громадянськість» в школах Англії; діяльність дитячих та молодіжних організацій у Великій Британії; ініціативи дітей і молоді Англії, спрямовані на вивчення ними своїх прав і обов'язків, здійснення ними своєї громадянської позиції.

Інформаційно-ознайомлювальний модуль дисципліни
«Методика навчання іноземної мови»

Тема	Зміст, форми і методи аудиторної роботи	Завдання для самостійної роботи
1. Сім'я	компаративний аналіз навчального матеріалу про інститут сім'ї в Україні, США, Великобританії діалог про свої сім'ї / відносинах в сім'ї / про свої майбутні сім'ї, дискусія «Сім'я в сучасному суспільстві»	складання генеалогічного дерева своєї родини, написання твору про загальні і різні риси сімейних відносин в різних країнах (допускається порівняння не тільки України, Великобританії, США, а й інших країн), робота з додатковим матеріалом лабораторної роботи в лінгафонному кабінеті
2. Місце, де я живу	компаративний аналіз навчального матеріалу про те, як люди живуть в Україні, Великобританії, Австралії ілюстрація / обговорення прислів'я «My home is my castle» («Мій будинок – моя фортеця»), діалог про свою квартиру / кімнату і як зробити так, що б завжди хотілося туди повертатися	написання особистого листа, порад по дизайну квартири – написання твору з аргументацією «за» і «проти» проживання в багатоквартирному будинку / приватному будинку, робота з додатковим матеріалом, лабораторної роботи і відеороликів в лінгафонному кабінеті
3. Університет, де я вчуся	розповідь про історію університету, діалог про фахівців, яких випускає університет. наскільки вони затребувані в суспільстві, дискусія «Про переваги і недоліки ЗВО», рольова гра «Телеміст»	написання особистого листа з розповіддю про університет – написання твору про переваги і недоліки, використання нових технологій в навчанні, робота з додатковим матеріалом лабораторної роботи в лінгафонному кабінеті
4. Навчання в університеті. Робочий день здобувача	компаративний аналіз навчального матеріалу про студентське життя в Україні і Великобританії, порівняння процесу навчання в школі і в університеті, діалог про навчання на факультетах, студентське життя, ілюстрація / обговорення прислів'я «Not easy to learn, easy to fight» («Нелегко в навчанні, легко в бою») / «semi-knowledge is worse than ignorance» («напівзнання гірше незнання»), бесіда, дискусія про важливість знання іноземної мови / мов для того, щоб бути освіченою людиною і хорошим фахівцем	написання особистого листа з розповіддю про студентське життя написання твору (аргументація думки). Чи повинні здобувачі брати участь в рішеннях адміністрації, що стосуються життєдіяльності університету / факультету, робота з додатковим матеріалом лабораторної роботи в лінгафонному кабінеті
5. Хобі, спорт, вільний час	бесіда, дискусія про важливість мати хобі, важливості планування вільного часу, порівняння поширених хобі в різних країнах, ілюстрація /	написання особистого листа з порадами, що потрібно робити, щоб відчувати себе добре, написання твору (вираз думки), що розширює наш

	обговорення прислів'я «Healthy mind in a healthy body» («У здоровому тілі – здоровий дух») / «An apple a day keeps a doctor away» («Їж по яблуку в день і лікар не знадобиться»), діалог про види спорту, популярні в Україні (включаючи національні види спорту) і інших країнах, дискусія про роль спорту для ведення здорового способу життя; висловлювання точки зору: що таке здоровий спосіб життя	кругозір, згадуючи важливість знання іноземної мови / мов, робота з додатковим матеріалом лабораторної роботи в лінгафонному кабінеті
--	--	---

Таблиця 5

Модуль занять «Майбутнє України в руках її громадян»

Блок	Цілі вчителя	Зміст блоку	Теми класних годин	Форми позаурочної діяльності
<i>10 клас</i>				
Діагностичний	Отримати відомості про ступінь підготовленості учнів до теми модуля; виявити ціннісний портрет старшокласника	Дослідження ціннісних орієнтацій старшокласників	Психолого-педагогічна діагностика старшокласників; «Цінності трьох поколінь»	Анкетування найближчих родичів
Громадянсько-правовий	Транслювати нову інформацію з тем модуля, розвивати громадянську відповідальність і правосвідомість, вміння аналізувати інформацію для визначення особистої громадянської позиції	Еволюція громадянських цінностей в ХХ столітті, поняття «ідеальний громадянин» в ХІХ столітті і сьогодні, підготовка і проведення соціологічного опитування, інтерпретація отриманих результатів, усвідомлення власної громадянської відповідальності через рольову гру	«Громадянські цінності: вчора, сьогодні, завтра», «Ідеальний громадянин сучасного суспільства», «Що думають про майбутнє України»	Твір-роздум проект форум диспут рольова гра

Історико-краєзнавчий	Розвивати критичне мислення старшокласників на основі роботи з джерелами історичної та сучасної інформації, долучати учнів до історичного коріння, культивувати в них почуття поваги до свого історичного минулого	Знайомство із історичним минулим області: освіта, промисли, традиції та звичаї.	«Історія області», «Про що можуть розповісти старі будівлі», «Мої однолітки з далекого минулого»	Лекція в музеї історії освіти області екскурсії, організовані учнями лекція в музеї історії освіти проект
Соціальний	Розвивати уміння визначати і обґрунтовувати своє ставлення до різних систем соціальних цінностей, дати учням можливість співвіднести свої моральні та громадянські орієнтири з життєвими позиціями інших людей, розвивати у школярів творчі начала соціальної спрямованості	Знайомство із життям цікавих людей-земляків, аналіз соціальних проблем в області та їх висвітлення в місцевій пресі, обговорення можливих варіантів рішення соціальних проблем на місцевому рівні	Дотик до іншої долі: чим живуть мої земляки? «Невигадані історії з життя звичайних людей» «Про що пишуть місцеві газети», «Соціальні проблеми», «Хроніка одного дня», «Обережно! Зникаючі цінності!»	зустрічі з цікавими людьми проект відвідування редакції газети відвідування центру зайнятості написання замітки в місцеву газету, проект (музей зникаючих цінностей)
Військово-патріотичний	Виховувати любов до Батьківщини, готовність її захищати, повага до державної символіки, формування толерантного мислення, патріотизму і громадянськості. Накопичення учнями досвіду соціально-значущої діяльності	Бесіда про загиблих під час бойових дій; обмін інформацією про родичів, що брали участь у військових діях, спілкування з представниками військових професій	«Орден в моєму будинку», «Яка армія нам потрібна?», «За чистоту в парках міста»	Аналітичні читання фотогалерея зустріч з учасниками бойових дій акція
<i>II клас</i>				
Економічний	Вчити усвідомлювати роль економічних знань в житті людини, дбайливо ставитися до природних ресурсів і розуміти важливість ощадливого господарювання, вміти оцінювати власну участь в різних видах діяльності.	Знайомство з документом «Стратегія розвитку й області». Аналіз економічного розвитку області на основі статистичного матеріалу. Портрет підприємця. Аналіз екологічної ситуації в місті.	«Стратегія розвитку області» «Бізнес і моральність» «Екологічні проблеми в області»	Відвідування статистичного бюро області форум прес-конференція

Науковий	Навчити учнів розуміти сутність соціальних і культурних проблем сучасного суспільства і свого регіону зокрема	Сучасний стан наукових досліджень в Україні, джерела отримання інформації: огляд наукових журналів і ресурсів Інтернет, знайомство з регіональною пресою економічного характеру	«Актуальні напрями сучасних наукових досліджень», Сучасні джерела отримання інформації «Актуальні проблеми розвитку області в XXI столітті	Зустріч з молодими вченими (аспірантами) відвідування бібліотеки загальношкільна наукова конференція
Політичний	Вчити робити самостійні висновки про політичні режими з точки зору особистісних цінностей, сформулювати повагу до цінностей демократії і вміння вести себе відповідно до міжнародних норм демократії, познайомитися з функціями і основними напрямками діяльності регіональних органів державної влади, виховувати громадянина, здатного оригінально розбиратися в політичному житті суспільства	Знайомство з політичними партіями, зареєстрованими на території області, аналіз передвиборних програм. Вивчення діяльності молодіжних організацій, знайомство з роботою міської ради.	«Особистість і політичні режими», «Цінності демократії», «Вибори і відповідальність», «Молодіжні об'єднання міста»	Бесіда диспут зустріч із представником міської ради рольова гра.

Вибірковий компонент «Молодь і сучасне суспільство»

Під час розробки курсу «Молодь і сучасне суспільство» опиралися на такі принципові положення: а) базою освітніх процесів є діяльність здобувачів; б) провідну позицію займає розумова діяльність, критичне мислення; в) функції викладача полягають в умінні направляти і регулювати цю діяльність.

Значна увага практичної частини курсу надається вивченню та аналізу ЗМІ, зокрема політичних тем, написанню есе, відгукам на політичні статті, рефератів. Важливим компонентом практичної частини курсу є проектна діяльність, мета якої – створення соціально-політичного / громадянсько-правового проекту, що сприяє формуванню громадянської культури. Вивчення курсу зреалізовує партисипативний підхід, що передбачає використання певних методів, зокрема:

методу розвитку критичного мислення, методу проєктів, методу навчальних ігор.

Заняття проводилися з використанням засобів інформаційних технологій. З метою підвищення ефективності занять використовуються активні та ігрові методи навчання (ділова гра «Вибори» тощо), кейс-метод та ін.). Контроль і оцінка знань і умінь здобувачів здійснювалась за допомогою творчих і дослідницьких завдань, тестування.

Розділ 1. Молодь як об'єкт вивчення. Теми: Молодь в сучасному суспільстві. Проблеми соціально-політичної адаптації молоді в сучасному суспільстві. Становлення державної молодіжної політики (форма контролю – есе, складання тезауруса).

Розділ 2. Молодь і влада. Тема: Функції молодіжних рухів в системі державної влади (форма контролю – есе; складання порівняльної таблиці).

Розділ 3. Молодь і політична система. Теми: Структура політичної системи. Порівняльний аналіз сучасних політичних систем (проведення студентської Інтернет-конференції). Механізми освоєння молоддю політичних норм. Політична комунікація. Політичні процеси. Аналіз політичних систем (форма контролю – аналіз особливостей політичної комунікації в сучасному світі (ЗМІ); тестування; участь в Інтернет – форумі).

Розділ 4. Молодь в сфері кримінального впливу. Теми: Причини криміналізації молодіжного середовища. Превентивні заходи щодо девіантної поведінки сучасної молоді. Інтервенція девіантної поведінки молодих людей (форма контролю – есе; складання списку джерел інформації, зокрема Інтернет-ресурси).

Розділ 5. Молодь і громадянське суспільство. Теми: Роль молоді в процесі демократичних перетворень України. Суспільно-політичні молодіжні рухи. Вибори, виборчі технології. Відповідальність молодого виборця (форма контролю: 1) тестування; 2) підготовка і проведення виборів до органів студентського самоврядування).

Розділ 6. Молодь і соціально-економічна ситуація. Теми: Соціальні групи молоді. Працююча молодь. Молодь в країнах Євросоюзу. Учнівська молодь.

Молоді європейці на ринках праці. Молодь в США (форма контролю – доповіді; тези доповідей; есе; підготовка реферату на підставі статистичних даних).

Для того, щоб в процесі вивчення розділів здобувачі набули первинних знань про громадянський обов'язок і громадянську відповідальність їх доповнено опорними темами: «Громадянин», «Правова держава», «Демократія», «Людина в системі суспільних відносин». Їм запропоновано виявити поняття, що фіксують такі категорії: «обов'язок», «відповідальність», «політичні права громадян України», «соціально-економічні права громадян», «особисті права і свободи». Опорними темами були такі: «Суспільство як динамічна система», «Діяльність у житті людини і суспільства». В рамках вивчення цих тем здобувачам пропонувалися цінності громадянського суспільства, які потрібно було ранжувати і співвіднести за категоріями: моральні цінності і правові.

Спецсеінар

«Розвиток громадянської поведінки майбутнього вчителя іноземної мови»

Метою спецсеінару є оволодіння здобувачами основами громадянської поведінки, формування чітких уявлень про основні напрями розвитку громадянської поведінки майбутнього вчителя іноземної мови.

Завдання спецсеінару:

- дати здобувачам знання про місце громадянської поведінки у загальній системі професійної діяльності, сутності громадянської поведінки майбутнього вчителя іноземної мови;
- сформувати систему стійких знань про громадянську поведінку майбутнього вчителя іноземної мови в онтогенезі її розвитку;
- ознайомити майбутніх учителів з духовною спадщиною та інноваційним досвідом здійснення громадянської поведінки;
- розкрити організаційно-педагогічні особливості громадянської поведінки майбутнього вчителя іноземної мови;
- сприяти розвитку демократичних цінностей у структурі особистості педагога: критичного мислення; особливості судження, продиктованої науковими

знаннями; відкритості до діалогу з повагою до думки інших людей; збагачення свого соціального досвіду за допомогою активного включення професійної рефлексії.

В результаті проходження спецсемінару здобувач має:

- розуміти сутність громадянської поведінки майбутнього вчителя іноземної мови та усвідомлювати її місце у загальній системі професійної діяльності;
- знати принципи роботи та кодекс честі вчителя-громадянина;
- розбиратися в базових поняттях, їх вмілому застосуванні в професійній діяльності;
- уміти аналізувати державні програмні документи сфери громадянськості і на цій основі формувати власну громадянську позицію;
- освоїти сучасні методики та технології громадянської поведінки;
- мати навички організації громадянської поведінки у полікультурному середовищі;
- моделювати систему громадянської поведінки в освітньому закладі;
- вміти здійснювати профілактику та педагогічну корекцію екстремістської поведінки у шкільному соціумі.

Проведення спецсемінару може відбуватися у межах різних форм організації освітньої діяльності. Основними з них є: теоретична частина, практичне заняття, самостійна робота. Практична діяльність передбачає роботу з педагогічного проектування. Особлива увага приділяється самостійній роботі здобувачів щодо підвищення власної професійної та громадянської культури: творчі роботи у формі портфоліо, педагогічна скарбничка, складання картотеки літератури з громадянської поведінки, волонтерська діяльність у соціальних притулках, організація дитячого дозвілля у дворах мікрорайону, участь у міських благодійних молодіжних акціях.

Тематичний план спецсемінару

1. Ретроспекція ідеалів (ідей) громадянськості у працях зарубіжних філософів та педагогів
2. Історія формування громадянськості

3. Досвід розвитку громадянської поведінки у майбутнього вчителя іноземної мови

4. Громадянська поведінка у сучасних програмних документах сфери освіти. Громадянські цінності у системі професійної діяльності.

5. Вчитель як модельна постать у формуванні громадянина Батьківщини.

6. Громадянська поведінка через соціально-корисну діяльність

7. Розвиток полікультурної позиції сучасного громадянина

8. Можливості навчальної діяльності у формуванні громадянина

9. Нестандартні форми роботи через громадянську поведінку

10. Програмно-цільове проектування громадянської поведінки

Практичні заняття

Практичне заняття 1. Тема: Ретроспекція ідеалів (ідей) громадянськості у працях зарубіжних філософів та педагогів. Основні поняття: громадянство, громадянин, громадянське суспільство, держава, правова культура, політична культура, громадянська свідомість, громадянська самосвідомість, контент-аналіз.

Цілі заняття

1. Усвідомлення генези поняття «громадянство» у філософській та педагогічній літературі.

2. Осмислення понять «громадянин» і «громадянство» у площині відносин «особистість – суспільство-держава».

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати основні поняття теми з тезаурусу.

2. Підготувати теоретичний матеріал на тему, спираючись на теоретичний матеріал та рекомендовану наукову літературу.

Запитання для обговорення на занятті

1. Проблема формування громадянина та її зв'язок з ідеєю розвитку громадянського суспільства у працях Платона, Арістотеля, Гоббса, Локка, Руссо, Гельвеція, Гегеля, Спенсера.

2. Проблема формування громадянина у педагогічній спадщині Гербарта, Дистервега, Кершенштейнера.

3. Генезис поняття «громадянство», його правові та соціально-моральні засади у зарубіжній філософії та педагогіці.

4. Сучасний громадянин у системі відносин «особистість-суспільство-держава».

Педагогічний тренінг із засвоєння ключових понять теми.

Завдання 1. Уважно прочитайте текст. Виділіть його основний зміст. Складіть тези.

Ми живемо у суспільстві. Це означає, що кожен із нас виконує безліч ролей. Соціальні – керівник, підлеглий, вчитель, учень та ін. Життєві - відпочиваючий, працюючий, гість, господар та ін. Сімейні – годувальник, утриманець, чоловік, дружина, батько, син, родич та ін. Виконувати соціальну функцію означає виконувати те, що «належить» на цьому місці та в даних обставинах. Усьому, що належить, нас навчають із дитинства. Це встановлено законами, правилами та звичаями, які існують там, де ми живемо. Суспільство – це кооперація людей, і кожен, виконуючи багато функцій, робить цим свій внесок у збереження кооперації. Якби більшість людей відмовилася виконувати свої соціальні функції, настала б ера здичавіння: зупинилися б підприємства, спорожніли поля, зруйнувалися міста, а людство розпалося б на мільйони ворогуючих банд із непостійним складом.

Отже, кожна людина змінює свою поведінку залежно від того, які функції вона виконує: батька чи керівника, учня чи покупця. Та поведінка, яка очікується від людини іншими при виконанні соціальних функцій у цьому місці за даних обставин, називається соціальною роллю. Звичайно, моє розуміння того, що я зобов'язаний і що не повинен робити у цій соціальній ролі, може розходитися з розумінням інших. Ця обставина викликає дискусії і навіть призводить до конфліктів. Наприклад, значна частина розлучень пов'язана з тим, що люди по-різному сприймають ролі чоловіка та дружини. Проте загалом соціальні ролі розуміються подібним чином. «Я хочу спати», але соціальна роль підлеглого вимагає, щоб я брав участь у нараді, «я незадоволений», але соціальна роль учня забороняє грубити учителю.

Окрім соціальних, ми граємо «міжособистісні ролі». Що це? У кожного з нас є коло знайомих, з якими ми стикаємося день у день. З одним я дружу – це мій друг. Хтось мені допомагає. Це мій покровитель, є ворог, і предмет обожнювання. Стосовно кожного я поводжуся по-різному, і я маю своє рольове очікування до кожного партнера спілкування. Наприклад, я не забуду привітати друга з днем народження, а недобррозичливця уникатиму. Таким чином, міжособистісна роль – та поведінка, яка очікується від мене іншою людиною відповідно до відносин, що встановилися між нами.

Ми ще граємо внутрішньогрупові ролі: лідера групи або послідовника, котрий погоджується чи протестує, жартівника чи знавця, зазнайки чи «свого в дошку». Внутрішньогрупова роль – це та поведінка, яка очікується від мене членами групи, куди я входжу, відповідно до репутації, яку я здобув у цій групі. Людина, до речі, входить у різні групи, і внутрішньогрупова роль її може бути у різних групах різною.

Якось психолог прийшов у клас і провів тестування із вимірами розумових здібностей дітей. Потім оголосив імена тих, хто показав високі результати. Він свідомо пішов на підробку: серед тих, кого він назвав «найрозумнішими», більше половини мали середні здібності і навіть низькі.

Через рік психолог знову відвідав школу і виявив, що всі, кому він створив репутацію «найрозумніших», є найкращими учнями у класі, хоча вчителі не підозрювали про підробку психолога. Залишається думати, репутація «розумного» і справді зробила учнів розумнішими, змусила повірити в себе, підтягнутися, захопитися навчанням, і все це не забарилося дати результати.

Отже, можна сказати, індивідуальна роль – це поведінка, яку я чекаю від себе за певних обставин.

Завдання 2. Продовжуйте фрази таким чином, щоб кожен член групи додавав до фрази лише одне слово або словосполучення, наступний повторював і додавав ще одне тощо.

- 1) Кожен з нас виконує безліч соціальних функцій у суспільстві, наприклад:...
- 2) Якби більшість людей відмовилися виконувати свої соціальні ролі,

настала б епоха здичавіння:...

3) Коли соціальні ролі розуміються по-різному, можливі конфлікти, наприклад:

4) Можна назвати такі міжособистісні ролі: ...

Завдання 3. Прочитайте фрази та знайдіть ті, зміст яких відповідає змісту прочитаного тексту.

1) Усьому, що належить робити у суспільстві, ми навчаємося в ЗВО.

2) Те, що належить робити в цьому місці і за цих обставин, підказується нам ситуацією.

3) Все, що потрібно робити в цих обставинах, ми засвоюємо з дитинства.

Завдання 4. Прочитайте фрази та знайдіть ті, зміст яких відповідає змісту прочитаного тексту.

1) Ми можемо жити у суспільстві і виконувати правила цього суспільства.

2) Незгода з правилами цього суспільства – цілком реальний факт.

3) Якщо людина не виконує правила суспільства, вона накликає гнів цього суспільства.

Завдання 5. Прочитайте фрази та знайдіть ті, зміст яких відповідає змісту прочитаного тексту.

1) Якщо в якійсь групі я лідер, я в кожній групі буду лідером.

2) Якщо в групі мене вважають зазнайкою і хвалько, я так вважатиму і сам.

3) Якщо з дитинства кажуть, що учень здібний та обдарований, він обов'язково зросте здібною та обдарованою людиною.

Питання для формування рефлексії. Соціально-педагогічні завдання-проби.

1. Громадянське суспільство є синонімом демократичного суспільства? Чи можна дати позитивну відповідь на це запитання? Наведіть аргументи.

2. Що робить людину громадянином? Як у різні часи відповідали це питання філософи: Платон, Аристотель, Гоббс?

3. Які шляхи розвитку громадянина запропоновані у зарубіжній педагогічній спадщині? Наскільки вони є актуальними сьогодні?

4. Простежте сенс ролей, які, на думку американського політолога

С. Шехтера, виконує сучасна молодь: особистість-глядач, особистість-споживач, особистість-громадянин. На формування якої особистості мають бути спрямовані зусилля сучасної освіти? Наведіть аргументи.

Практичне заняття 2. Тема: Історія формування громадянськості. Основні поняття: традиції, позиція, критичне мислення, громадянин, громадянськість, патріотизм, контент-аналіз.

Мета:

1. Аналіз духовних традицій формування громадянськості.
2. Осмислення сутності понять «громадянство» і «патріотизм», їх співвідношення з урахуванням зіставного аналізу ідеалів громадянськості, що виникли у країнах і в Україні.
3. Опанування методичними вміннями контент - аналізу джерел.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати основні поняття теми з тезаурусу.
2. Підготувати теоретичний матеріал на тему, спираючись на прослухані лекції та рекомендовану наукову літературу, скласти необхідні таблиці, схеми.

Питання для обговорення на спецсемінарі:

1. Історичне коріння тлумачення поняття «громадянство» у педагогічних пам'ятках та художній літературі.
2. Роль просвітителів у збагаченні поняття «громадянин».
3. Шлях розвитку поняття «патріотизм» у працях демократів.
4. Збагачення ідеалів громадянськості у педагогіці сучасного періоду.

Педагогічний тренінг із засвоєння ключових понять теми

1. У чому полягає особливість підходу до поняття «громадянство» у працях просвітителів, письменників, філософів?
2. Порівняйте в ретроспективі поняття «громадянство» та «патріотизм». Намагайтеся відобразити їх співвідношення через таблицю. Які аргументи ви можете навести, формулюючи свою думку? Залучіть, по можливості, список запропонованої літератури та такі висловлювання: «Патріот - любитель батьківщини, вітчизнолюб, вітчизняний».

Патріотизм (від грецьк. *patris* – батьківщина) – суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни, яке проявляється у певному образі дій та складному комплексі суспільних почуттів, який зазвичай називають любов'ю до батьківщини... Любов до батьківщини включає: турботу про інтереси та історичних долях країни та готовність заради них до самопожертви; вірність батьківщині, яка веде боротьбу з ворогами; гордість соціальними та культурними досягненнями своєї країни; повага до історичного минулого батьківщини та успадкованих від неї традицій; прихильність до місця проживання.

«Патріотизм – це не право, а обов'язок, хоч і кровний, почесний, але важкий обов'язок, який у міру своїх здібностей і сил має нести кожен громадянин тієї землі, що віддана йому під батьківщину...»

3. Наскільки актуальні/не актуальні аргументи педагога сьогодні.

Сформулюйте та аргументуйте свою позицію. «Громадянське бачення світу – це жива плоть і кров моральності. Я прагнув того, щоб вихованці не тільки знали, розуміли добро і зло, справедливість і несправедливість, честь і безчестя, але й переживали непримиренність, ненависть до соціального зла, безчестю, несправедливості».

«Я прагнув до того, щоб мої розповіді про світ не тільки доносили знання до свідомості учнів, але й змушували замислитися над долею світу, над тим, що моє особисте щастя, щастя сім'ї залежить від чогось більшого, ніж город і присадибна ділянка...».

4. Сформулюйте свої підходи до проблеми формування громадянськості у сучасній школі. Відобразіть висновки у вигляді схеми чи таблиці.

5. Складіть конспект лекції для виступу «Громадянськість в Україні».

Практичне заняття 8. Тема: Розвиток полікультурної позиції сучасного громадянина. Основні поняття: екстремізм, націоналізм, полікультурне виховання, мультикультурна (полікультурна, багатокультурна) позиція, кроскультурна грамотність, етнічний стереотип, толерантність/інтолерантність.

Мета:

1. Усвідомлення сутності підходів до формування культури міжнаціонального спілкування.
2. Опанування вміннями та навичками толерантної поведінки та кроскультурної грамотності.
3. Освоєння технології покрокової реалізації полікультурної позиції.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати основні поняття теми з тезаурусу.
2. Підготувати теоретичний матеріал на тему, спираючись на прослухані лекції та рекомендовану наукову літературу.

Питання для обговорення на занятті:

1. Фактори актуалізації полікультурної підготовки вчителя. Сутність нових підходів до формування культури міжнаціонального спілкування.
2. Екстремізм як особлива форма відчуження. Як формувати толерантність?
3. Етнопсихологічні аспекти формування полікультурної позиції учнів. Національна самосвідомість у системі ціннісних орієнтації особистості.
4. Формування умінь та навичок толерантної поведінки через навчальний діалог, полікультурну комунікацію, досвід спільної діяльності. Технологія покрокової реалізації полікультурної позиції учнів.
5. Стратегія поведінки вчителя у роботі з дітьми із сімей з різним соціально-економічним статусом.

Практичне заняття 9. Тема: Можливості навчальної діяльності у формуванні громадянина. Основні поняття: суб'єктність, інтегративний підхід у цивільному вихованні, громадянські цінності, громадянські потреби, громадянські якості особистості.

Мета:

1. Осмислення основних чинників формування громадянина.
2. Опанування різними методиками трансляції учням комплексу громадянських цінностей та поведінкових моделей.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати основні поняття теми з тезаурусу.

2. Підготувати теоретичний матеріал на тему, спираючись на прослухані лекції та рекомендовану наукову літературу.

Питання для обговорення на занятті:

1. Поняття «суб'єктність» та основні показники учня як суб'єкта громадянської освіти.

2. Цілі, форми та засоби громадянської освіти у навчальній діяльності. Основні чинники громадянської освіти у процесі сучасної школи: особистість вчителя, зміст уроку, характер методів навчання, ситуації з моральним змістом, психологічний стан учнів, моральний клімат уроку і школи.

3. Громадянський потенціал навчальних дисциплін.

4. Застосування інтерактивних методів та методик рольового моделювання у навчальному процесі як способів трансляції комплексу громадянських цінностей та поведінкових моделей.

5. Методи оптимізації обговорення суспільних проблем та педагогічні умови їх активного застосування.

6. Методи аналізу конкретної ситуації.

Педагогічний тренінг із засвоєння ключових понять теми:

1. Познайомтеся з однією з державних програм громадянської освіти (на свій вибір), складіть по ній таблицю, в якій відобразите її цілі, форми та засоби. Керуючись досвідом, здобутим на педагогічній практиці, доповніть таблицю своїми знахідками.

2. На прикладі однієї з навчальних програм на уроці складіть перелік тем, що містять громадянський потенціал; на матеріалі однієї з тем проілюструйте можливі варіанти завдань для учнів, створення ситуацій з моральним змістом, що сприяють формуванню громадянських цінностей, громадянських потреб, громадянських якостей особистості.

3. Грунтуючись на досвіді одного з вчителів опишіть недоцільність застосування у процесі громадянської освіти інтерактивних методів та методик рольового моделювання. Проаналізуйте факти їхнього успішного застосування та вкажіть можливі витрати.

4. Складіть приблизний перелік проблем для ситуацій із застосуванням методу прямої чи непрямой відмови. Сформулюйте відмову за однією з них. Аналогічну роботу проведіть із застосуванням методів об'єктивного аналізу та гуманістичної оцінки.

5. Виберіть для аналізу групу ситуацій по одній із проблем:

а). Пов'язані з профілактикою екстремізму (Ситуація. У класі дитина – біженець з ближнього зарубіжжя. Вчитель робить йому зауваження, той огризається своєю мовою. Як вчинити вчителю? Група дітей-біженців займає опозицію щодо однокласників. Що повинен зробити вчитель?)

б). Ситуації, пов'язані із формуванням різних проявів толерантної поведінки (Ситуація. У класі дівчинка з глибоко релігійної сім'ї. Як бути?)

в). Ситуації, пов'язані з проявом багатокультурної позиції вчителя стосовно дітей із сімей із різним соціальним статусом (Ситуація. Дівчинка з багатодітної сім'ї нагадує про свої права та привілеї. Як реагувати вчителю?)

г). Ситуації, що з проявом форм асоціального поведінки (Ситуація. Вчитель виявляє, що один з хлопців - наркоман. Як вчинити?)

д). Ситуації, пов'язані із проявом відповідальності/безвідповідальності. (Ситуація. До школи зателефонував невідомий і попередив про закладену бомбу. Як вчинити?)

е). Ситуації, пов'язані із проявом морально-правового потенціалу особистості. (Ситуація. У класі – дівчата-близнюки з багатодітної сім'ї: скромно одягаються, ніколи не приносять до школи сніданки, фрукти. Діти ставляться до них із зневагою. Як вплинути на ситуацію?).

Зверніть увагу на такі моменти під час аргументації виходу з цієї ситуації: яка задача має бути поставлена вчителем у ситуації, що склалася? чи відповідає їй пропонуваній метод вирішення проблеми? які умови необхідно створити (у класі, школі, сім'ї), щоб отримати позитивний результат?

6. Складіть тематику досліджень для учнів з формування громадянськості.

7. Спроектуйте можливий план дій щодо поширення демократичного стилю навчання у школі.

Теми для доповідей: Використання сучасних технічних засобів та відеоматеріалів, що сприяють формуванню громадянської позиції учнів на уроках (літератури, української мови). Сучасна мистецька література громадянського звучання.

Практичне заняття 9. Тема: Нестандартні форми роботи через громадянську поведінку. Основні поняття: проект, проектування, портфоліо, громадянський форум, громадянська позиція.

Мета: Осмислити сутність сучасних підходів та основних напрямів роботи у практиці громадянської освіти.

1. Оволодіти методичними вміннями та засвоїти особливості проведення позакласної години з громадянської освіти.
2. Освоїти методику проведення нових форм роботи: проекту, громадського форуму.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати основні поняття теми з тезаурусу.
2. Підготувати теоретичний матеріал на тему, спираючись на прослухані лекції та рекомендовану наукову літературу.

Питання для обговорення на занятті:

1. Сучасні підходи до створення ефективної системи громадянської освіти.
2. Основні напрями та зміст позакласної роботи з громадянської освіти. Технологія програмно-цільового проектування громадянської освіти.
3. Особливості методики проведення позакласної години з громадянської освіти: зустріч, бесіда, дискусія, філософський стіл, прес-конференція, інтелектуальні ігри («Дебати», «Голосуємо разом», «Маю право»).
4. Використання різних варіантів технічних засобів і вимоги до їх використання.

5. Реалізація проекту «Я-громадянин України».

6. Організація та проведення «Громадянського форуму».

Педагогічний тренінг із засвоєння ключових понять теми:

1. Занесіть у свій педагогічний арсенал для проведення дискусійних форм

роботи (дискусія, сократівська бесіда, дискусійні «гойдалки», філософський стіл) такі питання: Що таке громадянська гідність і які умови можуть сприяти її утвердженню у вашому житті? Чи пов'язані процеси демократизації у країні зі зміною стану суспільних вдач? Чи потрібні громадянському суспільству милосердя та благодійність? Чи потрібно нам піднімати рівень моральності? Які вади вселяють вам тривогу і є, на вашу думку, соціально небезпечними? Які факти та процеси сьогоdnішнього життя вселяють у вас оптимізм?

2. Виконайте (у складі мікрогрупи) одне із завдань з оволодіння методичними вміннями проведення позакласної години та батьківських зборів з громадянської освіти:

а) розробіть план-конспект позакласної роботи (зустрічі, інтелектуальної гри, бесіди, прес-конференції тощо), взявши за основу такий алгоритм підготовки та проведення (визначення мети та завдань – вибір форми та її відповідність поставленій меті та завданням – попередня підготовка та створення психологічного настрою – проведення справи – педагогічний аналіз);

б) складіть розгорнуту програму реалізації проекту «Я – громадянин України»;

в) складіть портфоліо з організації та проведення «Громадянського форуму»;

г) розробіть план-конспект бесіди для батьків та дайте обґрунтування методики її проведення для вибраного вікового періоду.

Підготуйте фрагмент (на вибір) для проведення на занятті. Обов'язково застосовуйте технічні засоби, наочні посібники, відеофрагменти, виконуючи вимоги, що висуваються до їх використання.

Теми доповідей:

1. Інноваційні форми роботи з громадянської освіти (у школі, районі, області).
2. Потенціал сучасних пісень громадянського спрямування.
3. Потенціал сучасної поезії громадянського звучання.

Спецсеінар

«Основи професійної відповідальності вчителя іноземних мов»

Метою спецсеінару є оволодіння здобувачами основами професійної відповідальності, формування чітких уявлень про основні напрями розвитку громадянської відповідальності майбутнього вчителя іноземної мови.

Тема 1. Усвідомлення вчителем іноземних мов свого професійного обов'язку та відповідальності як основа моральної досконалості його особистості. Основні поняття: особистість, спілкування, діяльність, обов'язок, зрілість особистості, індивідуальний стиль діяльності, індивідуальність.

Провідні ідеї: Індивідуальність як найповніша інтеграція всіх рівнів організації людини, що дозволяє максимально реалізувати творчі потенціали людини на благо суспільства.

Тема 2. Методологічні основи проблеми обов'язку та відповідальності. Основні поняття: мораль, моральність, обов'язок, суспільний обов'язок, відповідальність, самосвідомість, оцінка, самооцінка, самоконтроль.

Провідні ідеї. Моральність – особлива форма суспільної свідомості, що відображає норми поведінки людини у різних сферах суспільного та особистого життя. Конкретні дії, вчинки та його наслідки – важливі критерії моральності особистості та її боргу. Відповідальність – міра виконання обов'язку, вищий показник моральної вихованості особистості.

Тема 3. Зміст професійного обов'язку вчителя іноземних мов. Обов'язки здобувача факультету іноземних мов. Основні поняття; професійний обов'язок, знання, ціннісні орієнтації, ідеал, професійна педагогічна спрямованість.

Провідні ідеї: Вчитель іноземних мов – педагогічний працівник, який здійснює навчання та виховання, Професійний обов'язок – різновид суспільного обов'язку. Необхідність професійно значимих ціннісних, орієнтації, ідеалу та морально-педагогічних знань на формування професійно-педагогічного обов'язку.

Тема 4. Психолого-педагогічні проблеми формування почуття обов'язку та відповідальності як рис характеру. Основні поняття: система відносин, знання,

події, свідомість обов'язку, почуття обов'язку, відповідальність, властивість особистості, риси характеру, самовиховання.

Провідні ідеї. Необхідність знання моральних обов'язків особистості, позитивного ставлення до них, потреби здійснювати обов'язки на формування відповідальності. Необхідність розвитку відповідальності як морально-психологічної якості особистості у зв'язку та у взаємозв'язку з іншими особистісними властивостями. Провідна діяльність – умова для розвитку та прояву відповідальності.

Алгоритм підготовки та проведення спецсемінару «Основи професійної відповідальності вчителя іноземних мов».

Структурними елементами спецсемінару є:

етап актуалізації опорних знань та способів дій здобувачів;

етап формування нових понять та способів дій;

етап застосування знань, формування умінь та навичок.

Така структура спецсемінару має значні можливості у розвитку мотивації порівняно зі структурою традиційного заняття (опитування, пояснення, закріплення). При традиційній структурі семінару ситуація опитування не співвідноситься з внутрішніми умовами особистості – у більшості здобувачів немає цілей, потреб, спонукань відповідати за минулим матеріалом або слухати вже відоме з вуст відповідального, природно, за винятком тих випадків, коли він прагне отримати позитивну позначку або утвердитися в очах викладача, товаришів. Тому опитування, яке проводиться задля контролю знань, і не сприяє створенню належного ставлення здобувачів до роботи протягом усього заняття. Це створює додаткові труднощі для викладача, який повинен щохвилини домагатися від здобувачів уваги та працездатності. Важливо підкреслити, що опитування, коли воно проводиться на початку, забирає від заняття найціннішу його частину, з точки зору активності, працездатності здобувачів. Психологами встановлено, що перші 15-20 хвилин заняття є найбільш сприятливими для розумової діяльності здобувачів. І якщо в цей проміжок часу не викликати інтерес здобувачів до нового матеріалу, нової теми, то ефективність їх подальшої роботи

на занятті забезпечити вкрай важко. Не можна не відзначити, що в школі склалися ті самі стандартні конструкції уроків, які не тільки не викликають інтересу, а й блокують його, виробляють стереотипну поведінку навіть у найменших.

Наведемо алгоритм підготовки та проведення спецсемінару за підпунктами:

а) що необхідно передбачити під час планування спецсемінару; б) як плановане виконати.

Всі ці дії необхідно продумувати, передбачити, але це не означає, що це ми рекомендуємо вносити письмово в план заняття,

1. а) передбачити порушення позитивних мотивів вчення, пізнавальні потреби; б) розкрити значимість майбутньої на занятті діяльності - показати практичне, наукове значення досліджуваного матеріалу, значення оволодіння ним собі особисто, для професії тощо.

2. а) зосередити увагу здобувачів та зорієнтувати їх у майбутній діяльності; б) роз'яснити цілі діяльності, поставити завдання, намітити план роботи. Вчити здобувачів самим ставити цілі, висувати їх.

3. а) привернути увагу здобувачів до змісту досліджуваного матеріалу, способів дій, до процесу діяльності; б) використовувати: оновлення вже засвоєних знань, їх поглиблення, сучасні досягнення науки і техніки, профспрямованість змісту, історизм, цікаві факти.

4. а) порушити мотиваційні стани, провідними мотивами якого є усвідомлення суспільної, гностичної, практичної значимості навчальної діяльності на прагнення діяти у напрямі поставленої мети, актуалізувати потреба розібратися у суті питання, потреба перевірити пропоновані пропозиції; б) постановка інформаційних та проблемних питань, постановка питань, пов'язаних з професією, життєвими спостереженнями, «усунення» минулого досвіду, що стало звичним,

5. а) здобувач повинен зосередити свою увагу на навчальній ситуації, усвідомити особистісний сенс навчальної діяльності; б) для цього він повинен слухати, відповідати на запитання, ставити питання, обмірковувати, виконувати вправи,

6. а) викладач роз'яснює, керує, спонукає, організовує, захоплює; б) у формі – інструктування, вказівок, оцінювання, організації діяльності здобувачів, оповідання, бесіди, індивідуальної допомоги, звернення до колективу, впливу на кілька органів чуття відразу (на зір і слух, іноді підключаючи нюх, дотик), застосування у поєднанні слова та наочності,

7. а) передбачити оптимальне поєднання різних форм роботи здобувачів; б) організовувати роботу над фронтальним завданням, роботу групою або індивідуально, поєднувати спільно роботу здобувачів, які виявляють інтерес до предмета з тими, у кого його немає.

8. а) виявити рівень засвоєння опорних знань та вмінь. Відновити у здобувачів (якщо потрібно) необхідний рівень знань та вмінь; б) питання (завдання, завдання) різної складності, різного обсягу (але однакового змісту), тобто, різного рівня засвоєння. Картки із дозованою допомогою.

9. а) оцінні звернення викладача: заохочення, створення ситуацій успіху; б) зауваження» заперечення, згода, схвалення, похвала, підбадьорення, надання допомоги, попередня підготовка окремих здобувачів до виконання самостійної роботи, опитування.

10. а) організація та управління увагою здобувачів, порушення інтересу, диференціація завдань; б) спеціальний наочний матеріал, робота з джерелами (підручником, відео-, кінофільмами та ін.).

11. а) необхідно передбачити підтримання (підкріплення) позитивного ставлення до навчально-пізнавального процесу; б) забезпечити усвідомлення здобувачами пізнавальної скрути» порушити в них прагнення подолати його, бажання зрозуміти матеріал, що вивчається.

12. а) стимулювання діяльності з осмисленого сприйняття, засвоєння та оволодіння навчальним матеріалом; б) підкріпити прагнення здобувачів опанувати нові знання, підтримувати інтерес до самостійного оволодіння прийомами навчання, способами вирішення завдань, навчальних проблем.

13. а) стимулювати діяльність здобувачів, використовуючи можливості утримання матеріалу; б) довести новизну змісту навчального матеріалу,

використовувати практичну, гностичну, етичну, естетичну, соціальну, емоційну, виховну значущість змісту знань, міжпредметні зв'язки, міжциклові зв'язки.

14. а) забезпечити підкріплення раніше збуджених мотиваційних станів, підтримати пізнавальну потребу та інтерес до процесу діяльності; б) створення проблемних ситуацій, позначення пізнавальних протиріч, прийом ускладнення завдань, організація самостійної роботи здобувачів (робота з навчальною літературою, спостереження, аналіз змісту).

15. а) кожен здобувач повинен точно визначити, що він має зробити на занятті (розібратися у конкретному понятті, засвоїти даний спосіб дії, виконати стільки-то вправ); б) здобувач формулює проблему, висуває гіпотези, пропонує шляхи вирішення проблеми, перевіряє правильність вирішення, виконує завдання; викладач організовує самостійну діяльність здобувачів, створює ситуації пошуку, стимулює питання до викладача, допитливість, зацікавленість.

16. а) те, що й у п.6. Організація цікавої форми занять (ігрові, змагальні моменти тощо), зіткнення різних думок, різних точок зору при висуванні гіпотез, у процесі пошуку рішень, стимулювання взаємодопомоги,

17. теж, що у п.7.

18. а) забезпечення доступності матеріалу, що вивчається. Акцентування дій здобувачів на розвитку у них слабо сформованих умінь; б) зв'язок навчальних проблем із життям, професійними інтересами здобувачів. Залучення їх до повторення, до своїх висловлювань, дій, надання допомоги.

19. а) те саме, що у п.9. Підтримка викладачем починань здобувачів, педагогічний оптимізм, громадська оцінка, опора на громадську думку колективу.

20. а) управління діяльністю студентів та спонукання їх до самостійних дій; б) подання інформації для узагальнення, висування гіпотез. Виділення суттєвих ознак явища, найскладніших його моментів. Повторне подання інформації, оперативна подачі адреси інформації, забезпечення зворотним зв'язком.

21. а) забезпечити умови для виникнення та розвитку позитивних мотивів; б) формувати загально-навчальні та спеціальні вміння та навички здобувачів.

22. а) поглибити усвідомлення потреби знань, необхідності систематичного

їх виконання, актуалізувати спрямованість мотивації застосування теоретичних знань під час виконання практичних робіт; б) формувати спрямованість мотивації на оволодіння методами пізнавальних процесів і загальнотрудових політехнічних умінь, способи застосування знань.

23. а) те саме що у п.13. Робота із джерелами. Завдання типу: «озвучити» екранний посібник, розглянути матеріал з інших позицій, розглянути парадокси, софізми, знайти «наскрізні» питання, «вузлові» теми, систематизувати матеріал, скласти опитувальник, якісні та кількісні завдання, написати реферат, доповідь, рецензію тощо;

24. а) забезпечити розуміння здобувачами власних дій, їх усвідомленість; б) показ зразка, перевірка та оцінка дій здобувачів.

25. а) здобувачам необхідно оцінювати свої дії (відповіді, рішення), вміти їх контролювати; б) студент повинен отримувати інформацію, що стимулює відповідну діяльність; викладач повинен забезпечити інформативний зворотний зв'язок (робота над помилками, письмові чи усні коментарі).

26. Те саме, що і п.6. Організовує дискусію, питання-відповідь форму обміну інформацією.

27. Теж, що у п.7.

28. а) організація тренувальних дій здобувачів. Виявлення рівня засвоєння нових знань; б) завдання репродуктивного характеру (спочатку загальні групи, потім - індивідуальні), картки із зразками розв'язання завдань (з алгоритмами дій), з іншими видами допомоги. Залучення неуспішних здобувачів до аналізу виконання тренувальних завдань; цілеспрямовані питання.

29. Те саме, що у п.9. Оцінка знань здійснюється за допомогою карти накопичення балів та оцінок (позначок).

30. а) забезпечення оперативного зворотного зв'язку, навчання самоконтролю, диференціація завдань; б) робота з дидактичними матеріалами, ТЗН та іншими засобами.

31. а) забезпечити інтерес та відповідальне ставлення до виконання домашнього завдання; б) розкрити важливість виконаної роботи та показати

необхідність виконання домашнього завдання.

32. а) зосередити увагу на питаннях, які необхідно доопрацювати вдома; б) докладне пояснення роботи з конкретними джерелами, консультації, короткі рекомендації.

33. Детальне пояснення завдання із зазначенням обов'язкових та необов'язкових джерел.

34. Пояснення та показ роботи з джерелом.

35. Пояснення, запис, план домашньої роботи.

36. Рекомендації.

37. Фронтальна та індивідуальна форми роботи.

38. а) У домашньому завданні слід передбачити: ліквідацію прогалин в опорних знаннях та вміннях, попереднє ознайомлення слабоуспішних студентів з матеріалом наступного заняття (з новою темою); роботу зі здобувачем спрямовану формування та розвиток мислення та навчальної праці; фронтальні та індивідуальні спеціальні завдання. Завдання типу: «Скласти ситуацію на тему ...», «Підбрати приклади з навколишнього оточення ...», «Скласти план тексту», «Виписати головну думку в тексті», «Підготувати питання до тексту,..», «Скласти план відповіді питання...» тощо.

39. Те ж, що в п.9,

40. Те саме, що у п. 10.

Крім мотивації, необхідно, щоб здобувач виконував ті пізнавальні дії, які ведуть до засвоєння навчального матеріалу, тобто необхідно, щоб здобувач навчався сам. Завдання викладача полягає в тому, щоб правильно підібрати (підготувати) необхідну технологію навчання і задати її здобувачу, керуючись метою навчання та особливостями предмета. У цьому випадку психолого-педагогічні науки рекомендують такі пізнавальні дії здобувачів, пов'язані з переформулюванням навчального матеріалу, його критичним осмисленням (конспектування та реформування навчального матеріалу, виступ з доповідями, участь у дискусії тощо). Важливо пізнавальну діяльність здобувачів організувати як пошукову, евристичну (проблемне навчання, ділові ігри, курсові та дипломні

роботи, розробка нетипових навчальних ситуацій тощо).

Проведення спецсемінару відкривається темою «Професія вчителя в сучасному світі». В рамках цієї теми пропонувалося звернути увагу на складні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві (інформатизація, глобалізація, інтеграція); висловити точки зору і осмислити, як ці процеси впливають на освіту, які завдання ставить сучасне суспільство перед освітою; які вимоги висуваються до підготовки вчителя, який учитель потрібен сучасній школі.

Особливо слід відзначити в змісті курсу акцент на особливості професійної діяльності вчителя іноземної мови, що передбачало осмислення здобувачами специфіки його професійної діяльності. В рамках спецсемінару увага приділена професійно значущим якостям вчителя іноземної мови. У його зміст увійшло осмислення професійної діяльності вчителя іноземної мови з позицій різних підходів і принципів. Особлива увага приділяється індивідуальному підходу до навчання іноземної мови. Обговорювалися питання міжособистісного спілкування та діалогу з самим собою; міжмовної і міжкультурної комунікації.

Важливою частиною спецсемінару став розгляд особливостей організації уроку іноземної мови, де здобувачі знайомилися з різними формами організації уроку іноземної мови в школі; з психологічними проблемами навчання школярів іноземної мови; обговорювалися способи підвищення інтересу школярів до вивчення іноземної мови.

Друга частина спецсемінару представляла ряд практичних заходів, які проводилися безпосередньо англійською мовою і були організовані в нетрадиційній формі.

В рамках практичних заходів підтримувалася активна участь здобувачів у створенні колективних та індивідуальних творчих проектів, аналізувалася майбутня професійна діяльність, моделювалися педагогічні навчальні ситуації, що вимагають творчого підходу до їх вирішення, здійснювалася підготовка до навчально-практичної діяльності в школах в якості вчителів англійської мови з підготовкою наочного матеріалу, розробкою і аналізом планів майбутніх уроків, аналізом причин допущених помилок і складанням плану свого професійно-

творчого розвитку.

Пропонувалося «намалювати» образ справжнього вчителя іноземної мови. У поняття «The image of a real teacher» кожен здобувач вкладає свій зміст, спираючись на вивчений матеріал і проводить його крізь призму свого індивідуально-особистісного досвіду. Форма подання цього способу варіювалася залежно від інтересів і схильностей здобувачів. Це міг бути рисунок з подальшим поясненням, схема, яка містить ряд визначень, твір, доповідь, вірш, колективний або індивідуальний проект тощо. Завдання передбачало активізацію мовних знань, умінь, навичок, комунікативних навичок, стимулювання творчого осмислення вивченого матеріалу, який стосується професійно-педагогічних знань, глибокий аналіз здобувачами сутності професійно-педагогічної діяльності та розвиток уявлень про себе як про вчителя іноземної мови.

Ряд практичних заходів присвячено практичній діяльності в школі. Перший захід – презентація творчих проектів «School of future» (Школа майбутнього). Ці проекти були невеликими аматорськими відеороликами, що відображають уявлення здобувачів про школу майбутнього, в яких або в формі екскурсії, або в формі монологу репортера, вчителі або учні школи позначалися основні (на думку здобувачів) характерні риси звичайного закладу загальної середньої освіти в нашій країні багато років потому. Дані завдання в залежності від уподобань здобувачів могли бути виконані в невеликих творчих групах або індивідуально. Безпосередньо на заняттях проходив колективний перегляд відеофільмів, і присуджувалися «премії» творцям проектів в різних номінаціях.

Безпосередньо на спецсемінарі проходила рольова гра (вчитель - учні), на якій здобувачі намагалися вирішити зазначені складні педагогічні ситуації. В кінці спецсемінару проходило обговорення результатів рольової гри, де здобувачі аналізували свою «роботу» в якості вчителя, свої професійно-значимі якості, причини невдач і намітити шляхи подальшого професійного самовдосконалення.

На завершення спецсемінару рефлексувалась заключна тема «Я - майбутній професіонал».

Рефлексивний семінар

«Що дало мені навчання в ЗВО у напрямі формування громадянської культури для самовдосконалення»

З погляду ефективності формування громадянської культури здобувачів у процесі навчання у ЗВО значну роль у системі освітньої діяльності відіграє рефлексивний семінар, який проводиться наприкінці 4 курсу «Що дало мені навчання у ЗВО у напрямі формування громадянської культури самовдосконалення». Семінар проводився у вигляді інтегрованого тематичного заходу.

У великій аудиторії висів плакат: «Майбутнє України залежить лише від глибокої перебудови її економіки, але передусім багатопланової соціокультурної модернізації всього суспільства, від розвитку людського потенціалу».

Це педагогічний технологічний прийом створення сприятливої цілеспрямованої атмосфери для підбиття спільних підсумків копіткої роботи з формування громадянської культури здобувачів, активними учасниками якої стали здобувачі за педагогічної підтримки та педагогічного супроводу. Ми не випадково назвали цю інноваційну форму занять – рефлексивний семінар. Визначення «рефлексія» означає – 1) внутрішня психологічна діяльність людини, спрямована на осмислення своїх власних дій та станів; 2) усвідомлення людиною самого себе таким, яким він бачиться іншим, як приймається оточуючими; 3) здатність людини зосередитися на собі самому, аналізувати та оцінювати власну діяльність.

На рефлексивному семінарі сплановано та проведено дві частини заняття: у першій частині кожному здобувачу, який працював за індивідуальною освітньою траєкторією або маршрутом коротко аналізувалися результати свого саморозвитку, усім бажаючим висловити свою думку про самовдосконалення у процесі формування громадянської культури здобувачів у ході аудиторних та позааудиторних занять протягом року. У другій частині рефлексивного семінару – обговорити ключові проблеми, виявлені під час коротких індивідуальних виступів здобувачів та викладачів з позицій самоаналізу. У ході цього обговорення

виробити спільне рішення, що включає як оцінку виконаної роботи, так і внести пропозиції щодо її подальшого вдосконалення.

Технологічною основою, механізмами педагогічного процесу рефлексивного семінару стали: мета, заснована на рефлексивній оцінці всього зробленого протягом навчального року всіма разом та кожним окремо щодо формування громадянської культури здобувачів та висування перспективних тенденцій подальшого вдосконалення цього процесу через механізм взаємодії об'єктів навчання (викладачів та здобувачів) на основі педагогічної підтримки та педагогічного супроводу, які встановили відносини співучасті, співчуття, співпереживання та відкриті широкий шлях саморозвитку та самореалізації кожному здобувачу через інструментарій цілеспрямованого на ці цілі змісту, об'єднує як спільні світоглядні позиції, міжпредметні зв'язки, так і можливості матеріалу з навчальних предметів, що забезпечують за наявності активних інноваційних форм, методів, прийомів та засобів навчання через технології особистісно-орієнтованого, компетентнісного, культурологічного та аксіологічного підходів до навчання в аудиторній та у позааудиторній роботі, так і в інтерпретації виконаної роботи на основі спільного обговорення під час рефлексів семінару.

Перед учасниками рефлексивного семінару розкладено картки-рекомендації.

Перша картка: правила поведінки на рефлексивному семінарі. 1) говорити лише одному, не говорити одночасно декільком; 2) просити слова, піднімаючи руки; 3) нікого не перебивати.

Друга картка. Які питання рекомендовані для висвітлення у виступі:

1) Що було цікавим, корисним та важливим, на Ваш погляд, у роботі з формування громадянської культури здобувачів в аудиторній та позааудиторній роботі з дисциплін, у групі, на курсі, на факультеті, в ЗВО? А що вам не сподобалося? Аргументуйте свою позицію.

2) Які ваші пропозиції щодо подальшого підвищення ефективності процесу формування громадянської культури?

3) Щоб Ви хотіли змінити у роботі викладачів, кураторів, адміністрації та громадських організацій ЗВО у роботі з формування громадянської культури та що Ви намітили змінити у саморозвитку за цими якостями особистості.

4) Що особисто Вам дав саморозвиток з формування громадянської культури, як Ви оцінюєте результати виконання індивідуальної освітньої траєкторії та маршруту? Що радите іншим?

Нами показаний не випадково інтегральний рефлексивний семінар з підбиття підсумків дослідно-експериментальної роботи з формування громадянської культури здобувачів як частина, ланка загальної системи цієї роботи у ЗВО. Саме так, через продумані плани її об'єднання навколо аудиторної та позааудиторної роботи.

Завдання

для здобувачів з осмислення можливості застосування отриманих лінгвістичних знань на практиці у рамках практичного курсу англійської мови

1. Проаналізуйте, як можна використовувати вивчену на заняттях лексику на тему "A lesson of English" в організації занять з англійської мови у п'ятому класі середньої школи.

2. З особистого досвіду Ви знаєте, як складно вивчати граматичні явища англійської мови, які не мають аналога в українській мові (герундій, складне доповнення та ін.). Запропонуйте урок англійської мови у старших класах загальноосвітньої школи, спрямований на вивчення одного з таких явищ. Зверніть увагу на те, щоб Ваше заняття було не тільки продуктивним (з точки зору розуміння школярами лінгвістичного матеріалу), але й цікавим для учнів.

3. Завдяки заняттям з педагогіки та психології Ви знаєте, що розвиває той матеріал (у тому числі і лінгвістичний), який зачіпає індивідуально-особистісну сферу учнів, тобто стає для них особистісно значущим. Постарайтеся так уявити нову лексичну чи граматичну тему вивчення, щоб стимулювати мотивацію учнів до її подальшого вивчення.

4. Завдяки заняттям з педагогіки та психології Ви знаєте, що учні сприймають інформацію не однаково. Намагайтеся уявити вивчений лінгвістичний матеріал (граматичні структури) учням, схильним до вивчення технічних наук.

5. Які завдання для розвитку творчого потенціалу учнів Ви могли б запропонувати у рамках вивчення лексичної теми "Libraries and books"?

6. Продумайте, як можна використовувати вивчені Вами в цьому семестрі лексичні теми для виховання учнів. Які виховні цілі Ви змогли б вирішити? Осмисліть способи вирішення поставлених Вами виховних цілей.

7. З лекцій з педагогіки та психології Вам добре відомо, що на заняттях необхідно створювати умови для того, щоб розвивалися здібності кожного учня. Осмисліть можливості вивченого лінгвістичного матеріалу у цьому процесі.

8. Представте фрагмент уроку англійської у сьомому класі середньої школи на тему "Character and appearance". Осмисліть, як ця розмовна тема допоможе Вам, як вчителю, краще пізнати своїх учнів. Продумайте, як організувати заняття таким чином, щоб самі учні звернули увагу на внутрішній світ один одного.

9. Зрозумійте, як за допомогою вивчення граматичної теми "Modal verbs" можна звернути увагу учнів на моральні норми, прийняті в суспільстві та "неписані" правила взаємодії людей один з одним.

10. Продумайте фрагмент уроку англійської мови у старших класах середньої школи за однією з вивчених Вами лексичних тем, зважаючи на той факт, основна частина класу вперше вивчають запропоновану тему, троє учнів нещодавно приїхали з Англії та побіжно розмовляють англійською, двоє - не зацікавлені у вивченні англійської мови, а одному учневі важко вдається засвоювати лінгвістичний матеріал.

**Тексти віршованих творів,
створених здобувачами у процесі вивчення громадянської тематики
та їх переклади українською мовою**

The child has a right, no slavery, no violation, no prostitution, otherwise he dies.

The child should have freedom, should be cared with love, with knowledge, with sense. Such he can live only. No pain, should be cared. Let him to live healthy. Child should be feel himself free. Child has a right to live, to play, sleep when he tired, eat when he is hungry, drink when he is thirsty, study, attend school, to be loved, to love, to draw, to talk, to listen, have a family, tell his ideas. But the main his right is to say to elders NO, when he is exploiting by them. Sara Asello (Plimouth College). (Дитина має права, немає рабства, немає насильства, немає проституції. Інакше вона помре. Дитина має бути вільною. Так любові. Так знанням. Так ніжності. Тільки так вона зможе жити. Немає хвороби. Так турботі. Нехай вона живе в доброму здоров'ї! Дитина повинна відчувати себе вільною. Дитина має право жити, грати, спати коли вона втомилася, їсти якщо вона голодна, пити якщо вона відчуває спрагу, вчитися, ходити до школи, бути коханою, любити, малювати, говорити, слухати, мати сім'ю, самовиражатися. Але найбільше його прав - це можливість відповісти. Ні дорослому, який його експлуатує).

Respectez les enfans Aider les enfans sage, ArrKter l'esclavage, lis n'ont pas encore l'age, De piocher sous l'orage. Les enfans de la-bas, N'y arriveront pas ; Aidez-les s'il vous plait, Seule, je ne pourrai. Il faut les adorer, Les nourrir, les aimer, IL faut les consoler Et puis les celiner «Поважайте дітей!» (Допоможіть малим дітям! Рабство є ще у світі. Не повинні працювати діти. Під загрозою та під батогом. Те, що їм доведеться пережити, дітям не запобігти. Ви можете допомогти їм. Це мені однієї не в змозі. Почитайте їх, любіть, Втішайте і годуйте. Їх на руки піднімайте!)

ДОДАТОК Ж

Інноваційні технології

Майстер-клас

Технології розвитку критичного мислення у процесі формування громадянської культури

Мета: актуалізувати та поглибити знання про сучасні педагогічні технології; розвинути вміння та навички аналізу роботи з проблемно-аналітичним матеріалом; сприяти формуванню професійної компетентності та критичного мислення у процесі формування громадянської культури.

I. Вступна бесіда. Розминка:

Визначте сутність поняття «критичне мислення»

Виділіть провідні якості, що характеризують особистість, що критично мислить.

Чи критичне мислення може не бути теоретичним? Чи можна сформувати його поза вивченням відповідної галузі знання?

Згадайте методи навчання та виховання, що сприяють розвитку критичного мислення.

Тренінг розвитку критичного мислення. Робота в групах із проблемно-аналітичним матеріалом:

Завдання: проаналізуйте програми формування громадянської культури

Міні-дослідження. Стадія осмислення.

Плюси та мінуси пропонованих підходів до формування громадянської культури.

У яких випадках запланована робота відповідає за формою та змістом поставленим завданням? Аргументуйте свою думку за допомогою прикладів.

Оцініть форми роботи, запропоновані авторами, з погляду педагогічної доцільності та сучасних вимог.

Які з громадянських справ видаються найбільш привабливими для сучасних школярів?

Які прийоми взаємодії можуть стимулювати розвиток громадянських якостей особистості?

Що дає педагогу-практику цей проблемно-аналітичний матеріал?

Презентація фрагментів громадянських справ із використанням інтерактивних методів.

Рефлексивний аналіз результатів роботи у майстер-класі. Кожен учасник майстерні повинен отримати можливість висловити зауваження щодо його ходу, проаналізувати свої дії на занятті, зафіксувати своє емоційне ставлення на певних етапах роботи.

Підсумком заняття може бути анкета зворотного зв'язку або опитувальний лист - інформація для роздумів автору майстерні.

Оцінний лист заняття:

Які етапи роботи залишились незрозумілими?

Що і як ви б рекомендували змінити в занятті?

Які у вас побажання «тренеру»?

Форми контролю:

1. Питання чи тестування.
2. Захист проекту з формування громадянської культури особистості.
3. Портфоліо (папка досягнень)

Питання для комп'ютерного контролю

1. Яке з визначень громадянськості ви вважаєте найбільш повним і яке відображає її суть?

«Громадянство є мірою політичної розвиненості людини, її здатності жити не тільки в сім'ї та власному домі, але й разом з іншими та заради інших».

«Громадянство - найвищий рівень моральної свідомості людини».

«Під громадянськістю прийнято вважати сформованість своїх прав та обов'язків стосовно держави: громадянську організованість та дисципліну...»

«Громадянство – не тільки переконання, а й активна життєва позиція, це діяльність за втілення своїх життєвих переконань».

«Громадянськість – комплекс суб'єктивних якостей особистості, що

виявляються у відносинах та діяльності людини при виконанні ним основних соціально-рольових функцій – усвідомленої законослухняності, патріотичної відданості у служінні Батьківщині та захисті її інтересів, у справді вільної та чесної прихильності до орієнтацій на загальноприйнятні норми, цінності, включаючи сфери праці, сімейно-побутових, міжнаціональних та міжособистісних відносин».

2. Яке визначення поняття «громадянська самосвідомість», на ваш погляд, найповніше розкриває його зміст?

уявлення про себе як громадянина держави;

уявлення про себе як члена суспільства;

уявлення себе як особистість;

уявлення про себе як громадянина держави та члена суспільства.

3. Кому належить цей вислів: «Матроси утворюють команду корабля так само, як громадяни – державу. Вони відрізняються один від одного своїми здібностями та виконуваними ролями (мічман, лоцман тощо). Отже, громадяни теж можуть відрізнитися специфічними функціями у суспільстві та державі. Гарного моряка можна визначити за тим, як він виконує свої обов'язки та як він сприяє безпечному плаванню. Хорошого громадянина можна визначити за тим, наскільки якісно він виконує покладені на нього функції, та за його внеском у благополуччя держави. Хорошому громадянину властивий патріотизм: любов до країни, повага до закону та прагнення досконалості в рамках закону».

Платон;

Арістотель;

Гоббс;

Макіавеллі;

4. Громадянський характер включає:

особистісні якості (відповідальність, повага до гідності кожної людини, духовність, самодисципліна тощо);

суспільні якості (загальна культура, повага до закону, критичне мислення, здатність і бажання компромісно вирішувати конфлікти тощо);

особистісні та суспільні якості.

5. Шлях формування стійких громадянських якостей здійснюється у такій послідовності:

почуття + знання + поведінка;

знання + почуття;

знання + почуття + поведінка.

6. На формування якої особи спрямовані зусилля громадянської освіти?

особистість – глядач;

особистість – споживач;

особистість – громадянин;

особистість – гедоніст.

7. Критичне мислення у громадянській освіті - це:

можливість покритикувати чужі ідеї та знахідки;

здатність підійти до вирішення питання з новими ідеями та можливостями;

пошук здорового глузду, здатність висувати нові ідеї та можливості вирішення проблеми;

відкритий розум: уміння науково аргументовано відстоювати свою думку; бачити ситуацію загалом, а не її окремі аспекти; вміння оцінити проблему та побачити її причини; пошук альтернативи; вміння не відходити від проблеми у процесі пошуку її вирішення; вміння видобувати інформацію з різних джерел; уміння аналізувати інформацію (достовірність джерел).

8. Яке визначення поняття «особистість» ви вважаєте найбільш ємним?
Особистість – це.

зріла людина;

свідомий історичний діяч;

індивід із усією сукупністю взаємопов'язаних біологічних, соціальних та психологічних зв'язків;

людина, що має сукупність соціальних якостей, що забезпечують її громадянську активність, здатність справлятися з навколишнім середовищем, мати у суспільстві права та обов'язки.

9. Серед даних нижче принципів, вкажіть етичні принципи, якими повинен керуватися громадянин правової держави та член громадянського суспільства:

роби так, як вважаєш за потрібне;

всі вчинки мають бути спрямовані на спільне благо;

основа вчинків людини має бути усвідомленням того, що сама людина є найвищою цінністю, а не засіб досягнення мети;

кожен вчинок має бути спрямований на досягнення особистого благополуччя;

дій згідно з правилами, які можуть стати загальним законом.

10. У цьому переліку типів нововведень у вітчизняному досвіді громадянської освіти назвіть найбільш значущі, що впливають формування громадянської культури особистості:

у змісті освіти;

у методиках, технологіях, формах, прийомах освітнього процесу;

в організації освітнього процесу, що набуває характеру стійкої творчої педагогічної діяльності;

у керуючій системі школи;

у зміні психологічного клімату освітнього закладу;

у наступності та освоєнні передового педагогічного досвіду з громадянської освіти.

11. Серед запропонованих стратегічних цілей громадянської освіти визначте ті, що пов'язані з патріотизмом:

орієнтація учнів на основні загальнолюдські цінності через цінності вітчизняної культури;

формування ціннісного ставлення до Батьківщини, її культурно-історичного минулого, почуття гордості за свою країну;

формування правової свідомості, заснованої на громадянській відповідальності, поважному ставленні до Конституції, державної символіки, рідної мови, народних традицій, культури, історії;

формування готовності до самостійного вибору, незалежному від чиєїсь

волі та позиції ззовні.

12. Назвіть типові помилки у стратегії поведінки при формулюванні завдань громадянської освіти:

весь обсяг завдань не поділяється на головні та другорядні;

формулювання завдань має бути організаційно недвозначним, зрозумілим для тих, хто відповідає за його виконання, не носить декларативного характеру;

хитромудрість формулювання завдань, превалювання морально-емоційних оцінок та епітетів, невиправдана декларативність;

деталізовані вказівки та докладні поради щодо способів та методів вирішення завдань;

залучення до процесу людей незацікавлених, випадкових, безвідповідальних.

13. Вкажіть фактори розвитку громадянської самосвідомості особистості:

поглиблення уявлення про себе як громадянина держави та члена суспільства;

розуміння своєї ролі у їх розвитку, процвітанні та захисті;

довіру до держави;

здатність захищати та відстоювати свої громадянські позиції, погляди, переконання, Батьківщину як цінність).

14. Перерахуйте найважливіші характеристики правової культури особистості:

знання своїх прав та обов'язків;

здатність реалізовувати свої права та виконувати обов'язки;

наявність критичного мислення;

підготовленість до відтворення прогресивних правових ідей та законів; правова поведінка;

наявність даних показників у сукупності.

15. Кроскультурна грамотність особистості визначається за наявністю показників:

бажання та готовність розуміти та приймати людей іншої національності, культури та віри;

вміння створювати атмосферу толерантності та поваги;

здатність аналізувати власні упередження;
комплекс даних показників.

Вимоги до формування громадянської культури особистості

Усна презентація – за формою своєї слухання, де кожна мікрогрупа представляє план організації виховної справи з демонстрацією одного з фрагментів та відповідає на запитання журі (присутніх).

Критерії оцінки усної презентації:

1. Важливість обраної теми для громадянської освіти учнів, її обґрунтування.
2. Чіткість постановки мети та завдань, їх співвідношення з обраною формою.
3. Організація підготовчого етапу (доцільність завдань для дітей, включення наочності, оформлення зали).
4. Організація основного етапу (розуміння значущості відібраної інформації, її відповідність меті та завданням), демонстрація одного з фрагментів.
5. Зміст та змістовність заключного слова вчителя.
6. Колективна робота групи:
 - а) реалістичність запропонованої справи, що бере до уваги ситуацію в сучасній школі та суспільстві;
 - б) переконаність та аргументованість (наскільки добре захищали свої позиції, наскільки точно відповідали на поставлені питання);
 - в) внесок у колективну роботу (чи кожен учасник групи вніс свою частку у спільну роботу, чи очевидно поділ відповідальності, чи поважалася думка одне одного).

Вимоги до складання портфоліо

Портфоліо має включати два розділи:

розділ показу (плакати, які можна поставити, повісити, що включають малюнки, графіки, схеми, фотографії, списки джерел, письмові повідомлення);

розділ документів (мікрогрупа відбирає з усіх зібраних матеріалів ті, які є найпереконливішим доказом для вирішення досліджуваної проблеми).

Критерії оцінки портфоліо

1. Закінченість (чи включено все, що необхідно): наскільки серйозною є дана проблема для сучасної школи, хто має відповідати за її вирішення, наскільки адекватно вона вирішується зараз, суперечки в суспільстві з приводу проблеми, основні дійові особи у вирішенні проблеми, аналіз їх думок.

2. Чіткість (хороша організація та структурування матеріалу). Чітке написання, відсутність помилок, ясність аргументів та суджень.

3. Інформативність і доказовість (чи правдива інформація, чи важлива вона для вашої проблеми, чи підкреслюють головну думку приклади, чи добре продумані головні доводи).

4. Графічне оформлення (чи поєднується графічне оформлення зі змістом, відбиває сенс, несе у собі інформацію, допомагає краще зрозуміти, чи немає повторення інформації).

5. Законність (чи законно запропоноване рішення проблеми, наскільки воно реалістичне, чи можлива його підтримка).

Ділова гра

«Спілкування»

Ділова гра проводиться у групі здобувачів з метою засвоєння науково-теоретичних засад спілкування та вироблення умінь їх реалізації у професійній діяльності. Гра має прикладний характер. У процесі її підготовки та проведення вивчається стан спілкування у даному колективі, проводиться його аналіз та виробляються конкретні рекомендації щодо вдосконалення спілкування зазначеної категорії людей.

Ділову гру доцільно проводити після лекції на цю тему, де даються основні підходи до цієї проблеми, ставляться потрібні акценти, рекомендуються літературні джерела.

Підготовка до ділової гри розпочинається за 2-3 тижні до її проведення. Група, педагогічний колектив, розбиваються на 4 підгрупи, кожна з них отримує завдання, відповідно до якого розподіляються ролі.

1 підгрупа – інформаційна – повинна грамотно, систематизувала уявити теоретичні основи спілкування, у ній працюють 5-6 осіб. Вони розглядають основні аспекти спілкування таким чином, щоб сумарний результат був цілісною картиною знань про спілкування.

2 підгрупа – дослідницька. Її завдання – досліджувати спілкування у тому колективі, де проводиться гра. Спостерігаючи, розмовляючи, анкетуючи тощо, виявити позитивні та негативні сторони у спілкуванні та повідомити дані учасникам гри. Зазначені повідомлення мають констатувальний характер.

3 підгрупа – аналітична. Отримавши констатацію, учасники цієї групи виявляють причини негативних сторін спілкування, розглядають об'єктивний, суб'єктивний аспекти.

4 підгрупа – методичний центр. Отримавши інформацію з трьох попередніх груп, учасники цієї групи виробляють правила, положення, рекомендації, пам'ятки, інструкції, у яких висвітлюються норми повноцінного спілкування у цьому колективі. У разі потреби диференціюють рекомендації щодо окремих груп та навіть особистостей. Розмножують інформацію (за наявності умов) та роздають усім учасникам гри.

Технологічна карта

Група інформаторів

1-й інформатор: Що означає спілкування? Місце спілкування у комунікації. Структура психічного контакту (порозуміння, співпереживання, взаємодія).

2-й інформатор: Види спілкування: міжособистісне, особистісно-групове. Спілкування як: передача знань, уявлення особистості, управління, з'ясування відносин. Ділове та неділове спілкування, експресивне та спонукальне,

3-й інформатор: структура спілкування. Діалог: взаємонапрям, взаємовідображення, взаємоінформування, взаємовідключення. Спілкування: Вчитель-учень, учень-вчитель, вчитель-вчитель.

4-й інформатор: Співрозмовники, гіпертрофована товарицькість, оптимальний рівень комунікабельності, занижена комунікабельність, неконтактність. Домінантний та недомінантний співрозмовник. Мобільний та

ригідний, екстраверт, інтроверт. Позиції співрозмовників.

5-й інформатор: рівні спілкування: примітивний, маніпулятивний, стандартизований, конвенційний (взаємоузгоджений), діловий, духовний. Поліфонія рівнів.

6-й інформатор: Слухання. Рефлексивне та нереклексивне. З'ясування, перефразування, емпатія (відбиття почуттів), резюмування. Встановлення; схвалення, самосхвалення, емпатія (співчуття), невербальне слухання (без слів). Увага та запам'ятовування при слуханні.

Група реальності (дослідний центр).

Спостерігачі: організувати спостереження у колективі: хто з ким часто спілкується; хто більш товариський; хто відрізняється стриманістю; який тон у спілкуванні переважає (крикливий, повчальний, вичікувальний, коректний); хто швидко знаходить порозуміння та співпереживання у колективі; хто більше говорить доброго про колег, учителів; хто любить лихословити; хто постійно створює конфлікти і що найчастіше для цього використовує; хто усміхається під час зустрічі.

Репортери: інтерв'ю у членів колективу: за що Ви вважаєте співрозмовника – за цікаву бесіду, повідомлення, емоційне вираження, за інформацію, сказану вчасно, просто за схвалення, за вміння поспівчувати... Чи був у Вас хороший співрозмовник? Коли ви останнім часом отримали справжнє задоволення від співрозмовника.

Дослідники: хто з викладачів цікавиться, яка склалася думка про нього серед колег, учнів, вчителів. Чи любите Ви спілкуватися. Якому спілкуванню віддаєте перевагу. Який вид інформації переважає у спілкуванні у Вас? У колег? Що Ви любите: говорити чи слухати. Який експресивний прояв у Вас переважає при спілкуванні: інтонація голосу, міміка, жести, швидкість мови, довільні рухи. Як це проявляється під час говоріння, при слуханні. Назвіть члена Вашого колективу, який вміє гарно говорити, гарно слухати, Яке останнє повідомлення ви отримали від колеги? Як Ви можете його охарактеризувати? Який відсоток рефлексивного слухання становить у Вас на день? Який вид інформації Вас

найбільше цікавить: соціальна, експресивна, спонукальна, пізнавальна, регулятивна? Скільки годин Ви можете говорити без перерви? Слухати? Як Ви реагуєте на некомунікабельність співрозмовника. Чи маєте здатність захопити розмовами дітей. Яку позицію у спілкуванні ви намагаєтеся зайняти: зверху, знизу, збоку, залежно від поставлених спеціальних завдань? Що переважає у Вас у спілкуванні: взаємодія чи протиборство? Підкресліть, що для Вас характерно: слухаю погано, порушую поперемитність у спілкуванні, нехтую увагою, схвалюю, не відчуваю співрозмовника, різко перериваю розмову, не слухаю самого себе.

Група аналізу щодо з'ясування причин поганого спілкування

Педагог: у колективі склалися традиції неповажного ставлення один до одного, некоректного спілкування: деякі мають шкідливі звички у спілкуванні і не можуть їх позбутися; не володіють культурою суперечки, не можуть прислухатися до думки інших, не визнають плюралізму думок.

Лідер: не подає приклад у спілкуванні, говорить на підвищених тонах, поганословить; не знає елементарних положень про спілкування, низький рівень освіченості й вихованості.

Психолог: індивідуально-типологічні якості: дуже чітко виявляють невірноваженість, підвищену чутливість, невміння керувати собою в екстремальних ситуаціях.

Соціолог: загальні причини: складність роботи, духовна та матеріальна нерівність, надлишок примусових контактів, надлишок інформації. Нагромаджений соціальний досвід. Через особисте життя, конфлікти в сім'ї, матеріальну недостатність.

Психічні розлади: швидка перевтома; підвищений рівень тривожності, знижений тонус, нав'язливі стани, дратівливість.

Фізіолог: фізична недуга; болить у серці, горлі, спині..., фізіологічний стан: голодний, холодний.

Методична група

Педагог: знати елементарні правила спілкування: зустрічати колег з радістю; більше усміхатися; створювати колесі добре ім'я (і без потреби, без

фактів), не говорити про людину погано; виявляти щирий інтерес до колеги з тим, щоб у скрутну мить проявити милосердя, доброту, розділити і горе, і радість; відкрито визнати свою неправоту; знати тему, близьку серцю колеги та вести розмову; нести повну відповідальність за спілкування. Якщо неясно, про що говорить співрозмовник – уточнити; пам'ятати, що той, хто говорить, хоче спілкуватися з уважним, живим співрозмовником; навчитися зосередитись на тому, про що говорить співрозмовник; дотримуватись фізичної уваги; вчитися розуміти почуття іншого; вчитися слухати себе. Ніколи: не брати мовчання за увагу; не вдавати, що слухаєш; не перебивати співрозмовника без потреби; не робити поспішних висновків; дотримуватись культури суперечки, коли подумки не погоджуєтесь - чекайте своєї черги висловитися; не ставте занадто багато питань; ніколи не говоріть: «Я розумію Ваші почуття», не давайте поради, поки не просять.

Психолог: необхідно провести самонавіювання, використовуючи аутотренінг. Рахунок 1, 2, 3 ... Можна фрази: «Я спокійний ...», «Я терплячий ...», «У мене гарний настрій ...», «Я слухаю уважно ...», «Я мовчу...», «Мое терпіння безмежно...», «Я володію собою...», «Я зайвого говорити не буду...», «Я погано говорити не буду...», «Я відповідатиму коротко...», «Я бадьорий і оптимістичний...», «Люди поважають мене...», «Я впевнений і сповнений сил ...», «Я відчуваю розкуто...».

Психотерапевт: необхідний тренінг:

1. Виробити вміння органічно і послідовно діяти у громадському середовищі - увійти в уявне приміщення швидко (повільно), вибрати ритм говоріння, передбачити реакцію на дію,

2. Формувати м'язеву свободу. Зігнути вказівний палець і стежити, куди йде енергія. За рахунком визволяти мускулатуру.

3. Намагатися досягати емоційного благополуччя.

4. Розвивати навички довільної уваги, змусити себе зосередитись.

5. Розвивати навички найпростішого спілкування: просити, попереджати, хвалити, ставити питання, робити натяк, наказувати, бажати. Знайти пластику

особи, яка відповідає спілкуванню.

6. Вчитися керувати ініціативою, коректно перехопити співрозмовника зі спілкуванням.

7. Вчитися говорити фрази з акцентами.

8. Робити вправи на доцільність переживання. Знайти в собі зачатки таких почуттів, які зараз не відчуваєте; у гніві – радість, у тривозі – спокій, у байдужості – турботу.

9. Вчитися зосереджувати у собі увагу інших. Спостерігати, як це роблять оточуючі.

10. Вчитись долати навіювані характеристики. Шукати серед добрих – поганих, і навпаки.

11. Вчитися знаходити об'єкт для спілкування та розташовувати його до себе.

Незакінчене речення

(творчо-практична діяльність здобувачів на практиці у школі)

1. Під час практики у школі я намагаюся планувати свою діяльність так, щоб...

2. Іноді мені буває складно проводити заняття з іноземної мови зі школярами, оскільки...

3. Найголовнішим при організації уроку іноземної мови у школі вважаю...

4. При проведенні уроку іноземної мови я використовую такі засоби навчання...

5. На підготовку до уроку іноземної мови я зазвичай витрачаю близько...

6. Під час проведення уроку іноземної мови я намагаюся враховувати...

7. Складнощі, що виникають у процесі навчальної професійної діяльності, найчастіше спричинені...

8. Складнощі, що виникають у процесі навчальної професійної діяльності, я намагаюся вирішувати за допомогою...

9. Ефективність моєї професійної діяльності практично залежить від...

10. Професійно-педагогічна діяльність вимагає від учителя...
 11. Вчитель іноземної мови має бути...
 12. Урок іноземної мови в школі повинен бути...
 13. Ситуація успіху на уроці іноземної мови у школі залежить від...
 14. Аналізуючи свій проведений урок, я іноді наголошую, що...
 15. Порівнюючи свою професійну діяльність у школі з діяльністю інших вчителів школи, я можу відзначити, що...
 16. Зацікавленість учнів у навчанні залежить від...
 17. Вважаю, що наявність свободи вибору завдань або форм виконання завдань для учнів на уроці іноземної мови.
 18. ...сприяє встановленню доброзичливої атмосфери на уроці іноземної мови у школі.
 19. Активізувати творчу діяльність учнів на уроці іноземної мови можна за допомогою...
 20. Загалом свою творчо-практичну діяльність під час практики у школі я оцінюю як...
- Будь ласка, продовжіть незакінчені пропозиції.
1. Громадянин – це людина, яка...
 2. Бути патріотом – це означає...
 3. Батьківщина – це...
 4. Громадянська освіта – це освіта, яка...
 5. Щоб дійсно бути громадянином своєї країни, треба...
 6. Як громадянин України я готовий...
 7. Я пишаюся тим, що...
 8. Громадянське суспільство – це суспільство...

Розповіді

Funny story

One hot summer afternoon, a deHveryman drove up to a house, got out of his truck, and started up the walk when he noticed a little girl sitting on the steps. "Is your

mother at home?" he asked her. The little girl nodded and said, "Yes." So the deHveryman went back to his truck, slid out a large carton containing a mattress and box spring, and carried the heavy carton up the steps to the front door. Red-faced and sweating, he pushed the door-bell and waited. No one came to the door. He smiled at the little girl and rang the bell again. Still, no one answered. He waited and rang the bell a third time, and when there was still no sign of anyone in the house, he said to the girl, "I thought you said your mother was home."

"She is," the girl replied, "but I don't live here."

Гумористична розповідь

Якось удень кур'єр під'їхав до будинку, вийшов з вантажівки, підійшов до будинку і раптом помітив маленьку дівчинку, яка сиділа на сходах. «Мама вдома?» – спитав він. Маленька дівчинка кивнула і сказала: Так. Кур'єр повернувся до вантажівки, дістав велику коробку з матрацом і пружиною і дотяг вантаж до вхідних дверей. Розпалений і спітнілий, він зателефонував у двері і почав чекати. Ніхто не відчинив. Він усміхнувся до дівчинки і знову зателефонував. Знову ніхто не відповів. Він почекав і зателефонував утретє, коли знову відповіді не було, він сказав дівчинці: «Я думав, ти сказала, що мама вдома».

«Так», – відповіла дівчинка, «але я тут не живу».

Rain Forests

In the rain forests of the tropics, native peoples have been loosing their land rapidly to development. Companies that invest in the rain forest have been taking over large areas of land for logging, agriculture, cattle raising, and mining. When the forest disappears, so does the indigenous way of life.

Foreign investment has been increasing the demand for forest products, but it hasn't brought the land itself back under native control. Corporations from industrialized nations have been inviting tribes to participate in the rain forest harvest, to gather nuts or copaiba oil. This cooperation with outside companies has been changing the native culture. More native people have been working for foreign bosses and have been selling

products to foreign markets, rather than traditional local markets. Companies that have been advertising rain forest products have been selling products such as hair conditioner and skin creams. Consumers are eager to support products that can benefit native people without harming the forest, and they are happy to hear that some profits return to the rain forest countries.

However, some native peoples are cautious. They feel that reliance on foreign markets weakens their independence. They ask why they need the foreign companies and what benefits come from foreign markets. They have been selling diverse forest products in their own local markets for years and have been conserving the forest at the same time. Native people have been asking for protection of the rain forest and preservation of their traditional lifestyle.

Тропічні ліси

Корінні мешканці тропічних лісів швидко втрачають свої землі. Інвестиції компанії забирають землі лісів під лісозаготівлю, сільське господарство, тваринництво, а також гірничу промисловість. Якщо зникне ліс, зникне життя корінних народів.

Іноземні інвестори підвищують потребу в товарах із деревини, але не віддають землю під контроль місцевих жителів. Корпорації промислових країн запрошують племена для збирання врожаю, горіхів та олії у тропічних лісах. Співпраця з іноземними компаніями привносить зміни до національної культури. Дедалі більша кількість місцевих жителів працює на іноземних босів та продає товари на імпорт, а не експорт. Компанії, що рекламують товари тропічних лісів, продають кондиționери для волосся та крему для тіла та обличчя. Споживачі бажають підтримати товари місцевих жителів, не завдаючи шкоди лісу та раді чути, що прибуток повертається до місцевих жителів.

Проте деякі місцеві жителі стурбовані. Вони відчують, що довіра іноземним компаніям послаблює незалежність корінних народів. Вони запитують, навіщо їм потрібні іноземні компанії та яка вигода від іноземних ринків. Вони роками продають різноманітні товари з деревини на місцевому ринку та зберігають ліс. Корінні мешканці просять захистити тропічні ліси та зберегти традиційний спосіб життя.

Круглий стіл

«What is the meaning child-citizen?»

(Громадяни України - права та обов'язки)

(Що означає дитина-громадянин?) Leader: Dear friends, today we will talk about the citizenship of the children and youth. Is it interesting for you?

Ведучий: Дорогі друзі, сьогодні ми поговоримо про громадянськість дітей та молодь. Вам цікаво торкнутися цієї теми?

Michael: We will talk about the children and youth. I like it! (Михайло: Ми говоритимемо про дітей та молодь, мені це цікаво). But I don not understand the word «citizenship». (Але я не розумію сенс слова громадянськість). Has it connection with the word «citizen»? (Воно пов'язане зі словом громадянин?).

Julie: If you let me, I would like to answer to Michael (Юля: Якщо ви дозволите, я хотіла б відповісти Михайла). Citishenship rather three-dementional notion (Громадянськість досить об'ємне поняття).

Lola: When I hear the word "citizenship", I think about my participation in society life. (Лола: Коли я чую слово «громадянськість», я думаю про свою участь у житті суспільства). That means that I am the citizen of Ukraasne and I have my rights and responsibilities (Це означає, що я громадянка України, я наділена правами та обов'язками).

Ruslan: I have a question? Can the child be a citizen? (Руслан: У мене до вас питання. Чи може дитина називатися громадянином?)

Leader: I can answer to your question. Thanks to Convention on Children rights, we can talk about the child that he is a citizenship from the birth (Ведучий: Відповідаю на твоє запитання. Саме завдяки Конвенції про права дитини можна говорити про дитину, як про громадянина від народження.) Did you read this document? (Ви читали цей документ).

Marie: We have been informed about the Convention during the lesson (Марія: Нам говорили про Конвенцію під час уроків громадянознавства). This document enables child grow in good health, and become man or woman free and responsible (Цей документ дає можливість дитині вирости у доброму здоров'ї, і стати

мужньою або жінкою вільною та відповідальною). I am sure that citizens should know their rights. What about you, Julie, what do you think about it? (Я впевнена в тому, що громадяни мають знати свої права. А ти, Юля, що ти про це думаєш?).

Julie: I am completely agree with you, Marie. For me, to be a citizen, does not mean that I should know my rights, but also respect my responsibilities. Are you agree with me? (Юля: Я повністю згодна з тобою, Маріє. Але для мене бути громадянином означає не тільки знати мої права, але також поважати мої обов'язки. Ви зі мною згодні?).

Leader: Yes, I am agree with you. What about other participants, do you know your responsibilities? Rustam, I did not hear your point (Ведучий: Так, я з тобою згоден. А ви, решта учасників, знаєте ваші обов'язки? Сашко, я ще не чув твоєї думки).

Ruslan: Ok, I am participatuing in debate the first time. For me, the main responsibility to respect the old people, nature protection (Руслан: Добре. Вперше я беру участь у обговоренні. Для мене, мій головний обов'язок повага літніх людей, захист природи).

Marina: As a pupil, always I should be polite with my teachers, my friends, not to be late, respect the work of charwoman, participate in life of my school. What do you think about it? (Маріна: Як учениця, я маю бути весь час ввічливою з моїми вчителями, моїми товаришами, приходити весь час вчасно, поважати роботу прибиральниць, брати участь у житті моєї школи. А ви, що про це думаєте?).

Michel: For the children and youth, it is important to respect their rights and responsibilities. I believe that it is not simple, as you see beforehand. How we can help them? (Михайло: Для дітей та молоді, важливо вміти поважати їхні права та обов'язки. Я переконаний, це не так просто, як здається на перший погляд. А як їм допомогти?).

Marie: I suggest to organize the club, dedicating to the rights and responsibilities of the child. We can meet with pupils of our age and will enjoy discussion the issues, which are interesting for us (Марія: Я пропоную вам організувати клуб, присвячений правам та обов'язкам дитини. Так ми зустрічатимемося з учнями

нашого віку, і матимемо задоволення обговорювати проблеми, які нас цікавлять).

Leader: Yes, you are right! What about you, Inna? I would like to hear your option (Ведучий: Та ти маєш рацію. А ти, Інна, ти нічого не говориш? Я б хотів дізнатися твою думку).

Inna: I agree with Marie. This organization will be open for all! Our peers who are in need of contact and sharing, can come (Сабріна: Я згодна з Марією. Це буде організація, відкрита для всіх! Наші однолітки, які потребують контактів та обмінів, зможуть туди прийти).

Leader: This issue will be the next theme of discussion! (Ведучий: Прекрасно! Це стане темою одного з наших майбутніх обговорень). We could not talk about all. I would like to thank you for your questions and ideas and finish our discussion with the poem from our friends from New Orlean: (Ми не змогли поговорити про все. Я хотів подякувати вам за ваші запитання та ваші ідеї та закінчити віршованим твором наших друзів з Дому Прав Дитини в Орлеані:)

You has a right, but in ditto time and duties! You want to become folk an завтрашнього day and SO Always say the truth, Be brave, Not defraud, not cheat, not thief. Be manly. Remain honored and polite. Learn to work with others. Respect Law and right. Keep your own word. Like Well executed work. Respect Nature and surrounding ambience. Help Sick and helpless. Learn to obtain the marked purposes. Learn to work in group. Will Get up on protection of the human rights, consolidate Friendship between people. Heed to someone else opinion. Be tolerance. And YOU OBTAIN the SUCCESS!

Ти маєш права, але водночас і обов'язки! Ти хочеш стати народом завтрашнього дня і ТАК Говори завжди правду Будь хоробрим, Не обманюй, не шахай, не кради. Будь мужнім. Залишайся чесним та ввічливим. Вчись працювати з іншими. Поважай закон та права. Тримай свої слова. Люби добре виконану роботу. Поважай природу та навколишнє середовище. Допмагай хворим та безпорадним. Вчись домагатися наміченої мети. Вчися працювати у колективі. Стань на захист прав людини. Зміцнюй дружбу між людьми. Прислухайся до чужої думки. Будь толерантним. І ТИ ДОБ'ЄШСЯ УСПІХУ!

Громадянський форум «Втрата моральності: як жити далі?»

Завдання – пошук спільної позиції з проблеми, що хвилює всіх через: усвідомлення того, як ця проблема впливає на людей; розуміння ключових фактів; аналіз усіх «за» та «проти», а також ціни та наслідки кожного з можливих варіантів вирішення проблеми; прагнення вислухати інших і поставитися з повагою до їхньої точки зору; бачення того, що ускладнює вибір; подолання у собі конфлікту цінностей.

Етапи проведення:

1. Учасникам пояснили цілі дискусії.
2. Учасників ознайомили із основними правилами дискусії.
3. Ведучий запросив учасників на тему дискусії. Вони поділилися своїм особистим досвідом, пов'язаним з темою, що обговорюється.
4. Учасники проаналізували підходи до проблеми.
5. Учасники заповнили анкету.
6. Підбиваються підсумки дискусії.

Перерахованим етапам передувала попередня підготовка, яка перебуває у прочитанні учасниками спеціальної брошури.

У дискусії мають брати участь не більше 35 осіб. Учасники розташувалися півколом. На стіні на аркушах розмістили правила ведення форуму, підходи до вирішення проблеми з розшифровкою (на окремому порожньому аркуші – підхід №4, щоб ніхто не дорікнув, що все вже вирішено заздалегідь).

Ведучий повинен бути найкраще підготовлений до дискусії, що має на увазі розуміння її цілей, знайомство з предметом, продумування напрямів, якими дискусія може піти, підготовку дискусійних питань, які допомагають учням у розгляді проблеми. Важливо мати чітке уявлення про альтернативи з даного питання.

Початок форуму

Привітання учасників, висловлення побажання, щоб усі присутні були активними учасниками дискусії.

1. Заповнення анкети

2. Пояснення цілей.

Звернення з вітальним словом: «Ми тут для того, щоб сформулювати наше судження щодо важливої проблеми, зробити свій вибір, використовуючи діалог, аналізуючи всі «за» та «проти», витрати та наслідки кожного з підходів. Результатом обговорення має стати багатогранна картина проблеми, що дозволяє визначити взаємоприйнятні цілі та напрями, масштаб спільних дій та ступінь підтримки того чи іншого підходу (можемо вказати на щось позитивне у підході, який нам не подобається, та на негативні моменти того підходу, який нам подобається)».

3. Ознайомлення із правилами. Пояснення учасникам основних правил дискусії (див. вище).

4. Опис проблеми. Запрошення учасників до теми дискусії. Навести трохи статистики, цікаві факти, листи тощо. На даному етапі учасники повинні поділитися власним досвідом, пов'язаним з проблемою, що обговорюється: «Кажуть, що є така проблема, а для вас особисто – це проблема? Чи можете ви навести приклади на цю тему?» Важливо було створити атмосферу невимушеності і викликати в учасників дискусії інтерес до обговорюваної теми.

5. Розгляд підходів. Перераховано підходи (їх перелік має бути перед очима учасників), повертаючи увагу до відмінностей між ними: під час обговорення підходів намагалися стимулювати діалог між учасниками. У цьому нам допомогли такі питання.

«Про підходи»

Перед нами три базові позиції, які ми збираємось досліджувати. З чого ви хотіли б почати?

Яка ваша думка щодо того, що ми повинні...?

Ви можете навести приклад чи описати особистий досвід із метою ілюстрації цього підходу?

Який досвід чи думки можуть спрямовувати причетних людей до підтримки цієї точки зору?

Що ви вважаєте найбільш переконливим у цій точці зору?

Як ми ставимося до ухвалення цих рішень?

Як би ви реагували на це?

Які аргументи наведуть ті, хто не поділяє цієї думки?

Можливо, серед нас є прихильники такого підходу. Чому цей підхід такий важливий для нас?

Я розумію, що вам може не подобатися цей підхід, але як ви думаєте, що можуть навести як аргументи «за» його прихильники?

Що можна заперечити проти тих аргументів, які ви щойно привели?

Що в цьому підході вас не влаштовує, із чим ви не можете погодитися?

Що може стати сильним аргументом проти того, що ви щойно сказали?

Що в цій думці є такого, з чим ви не можете погодитись?

Якою є зворотна сторона медалі такого варіанту вирішення проблеми?

Чи може бути щось конструктивне у найбільш критикованому підході?

Чи залишилися позиції, яких ми не торкалися?

Які суперечності між підходами ви бачите?

«Про цінності»

Якими є життєві цінності тих людей, які можуть займати таку позицію?

Як би змінилася ваша позиція, якби ви займали у суспільстві іншу соціальну, професійну нішу?

Чи не могли б ви допомогти нам зрозуміти, на чому ґрунтується ваша думка?

До яких витрат ми готові та чи готові?

Чому ця проблема так важко вирішується?

«Про наслідки»

Що ви боїтеся втратити у разі втілення у життя саме цього підходу?

Як можуть позначитися на інших ваші пропозиції?

Якщо ми візьмемо за основу такий підхід, як це вплине на ваше життя?

Чи може хтось передбачати наслідки для людей, якщо цей підхід стане державною політикою?

Якими можуть бути наслідки вашої пропозиції? Як це змінить ситуацію?

Ми запропонували учасникам дискусії виділити ще один підхід, що кардинально відрізняється від запропонованих. Названий підхід №4 записали на заздалегідь підготовлений порожній лист. Потім виділили аргументи «за» і «проти» даного підходу в результаті колективного його обговорення.

6. Підбиття підсумків дискусії. Завершення форуму є логічним закінченням того, про що йшлося у процесі дискусії. На підбиття підсумків ми залишили 15-20 хв. Учасників закликали, озирнувшись назад, до аналізу того, чого група досягла на шляху до взаємоприйнятних рішень щодо проблеми, що обговорюється. Під час групового аналізу старшокласники відповіли на такі запитання:

Чи змінилося ваше уявлення про проблему за час форуму і якщо так, то як?

Як змінився ваш погляд на погляди інших людей?

Як можна використати те, що ми дізналися під час форуму?

Що ми маємо ще обговорити?

Якби ми виступали в ролі консультантів тих політиків, які відповідальні за вирішення цієї проблеми, якими були б ваші рекомендації?

Що ми дізналися нового під час обговорення?

Які дії для вирішення проблеми ви б підтримали як група?

Чи є позиції, які більшість із вас підтримує?

З чим ми не хочемо змиритись?

Де були точки зіткнення (незгоди) у процесі обговорення?

На даному етапі ми попросили учасників висловити свою думку щодо предмета дискусії, поділитися новими ідеями чи думками, що з'явилися у них у результаті дискусії.

Громадянський форум завершили заповненням анкети, яка дає ще одну можливість висловити власну думку щодо проблеми, що змінилася точка зору (а може й ні) в результаті дискусії.

Анкета

1. Наскільки кожна з наведених тут причин сприяє втраті людяності та байдужості в суспільстві акумулює агресію, жорстокість, відчуження у відносинах між людьми?

Варіанти	У дуже значній	У значній	У незначній
А. Ми самі створюємо суспільство, в якому живемо; ми терпимо насильство, прояви агресії, жорстокості, бездушності.			
Б. Соціально-економічні проблеми, відсутність стабільності, упевненості людей у завтрашньому дні, соціальне розшарування.			
В. Втрата культурних традицій, цінностей, національних рис характеру, недоліки сімейного та шкільного виховання.			

2. Нижче наведено різні підходи до вирішення проблеми, які ми як представники суспільства можемо обрати. Кожен із них дає певний результат, але потребує деяких жертв. Оцініть за трибальною шкалою, де «1» – найкращий для Вас варіант, «3» – найменш переважний.

А. Потрібно створити в суспільстві атмосферу нетерпимості до будь-якого насильства і жорстокості, навіть якщо це неузгоджено з професійними, діловими інтересами працівників ЗМІ до нагнітання психологічної напруженості.

Б. Щоб подолати бездушність, агресію, жорстокість у суспільстві, маємо змінити економічну ситуацію у бік подолання соціальних контрастів.

В. Потрібно зосередити сили та ресурси на освіті молоді, розвитку у неї людяності, а також на відродженні національної культури, навіть якщо це і потребує великих фінансових витрат, обернеться додатковим навантаженням для вчителів, а також вимагатиме спеціальної підготовки педагогів.

3. Чи буде результативним кожен із наведених нижче заходів?

Варіанти	Швидше так	Швидше ні	Не знаю
А. Встановити суспільний контроль за засобами масової інформації.			
Б. Розробити законодавчі документи, які захищають від насильства.			
В. Розробити і втілити в життя програми підтримки верств населення.			
Г. Створити систему естетичного виховання та освіти, пропаганди української літератури, народних традицій та промислів.			

4. Нижче наведено кілька аргументів «за» та «проти» у підході «Активність»

Варіанти	Згоден	Не згоден	Не знаю
А. Активна позиція людей щодо агресії, насильства, жорстокості не покращить ситуації, адже громадська система та її цінності залишаться незмінними.			
Б. Викорінивши насильство на екрані, ми позбавимо багатьох бажання наслідувати такий стиль поведінки в суспільстві.			
В. Розробка та втілення в життя нових законодавчих документів, що запобігають насильству та агресії, - допустиме, але малоефективне рішення.			

5. Нижче наведено кілька аргументів «за» та «проти» у підході «Випередження»

Варіанти	Згоден	Не згоден	Не знаю
А. Забезпеченість у матеріальному відношенні знімає роздратування людини стосовно близьких і чужих.			
Б. Дуже часто в забезпечених сім'ях панують бездушність і жорстокість у відносинах її членів та у відносинах до оточуючих.			
В. Сьогодні не можна змінити ситуацію у бік соціальної рівності, оскільки неможливо нагодувати всіх.			

6. Нижче наведено кілька аргументів «за» і «проти» у підході «Відродження»

Варіанти	Згоден	Не згоден	Не знаю
А. Доброті необхідно вчити, тільки тоді ми зможемо отримати покоління людей, які налаштовані до інших доброзичливо.			
Б. Ми зможемо відродити національну культуру і національний характер.			
В. Гуманізація та гуманітаризація освіти та шкільного життя будуть суперечити тому, що коїться за межами школи, звідси малорезультативність та штучність даного підходу.			

7. Чи ставали Ви чи хтось із Вашої сім'ї за останній рік свідком або жертвою агресії, жорстокості, насильства, свідком нелюдського вчинку?

Так		Ні		Не знаю	

Морально-правові педагогічні ситуації

1. Класний керівник 9 класу, побачивши, що чергові пішли та залишили неприбраний кабінет, взявся за прибирання. Несподівано до класу увійшов учень, що забув щось. Класний керівник звернулася до нього із проханням допомогти

прибрати кабінет. Учень категорично відмовився, заявивши, що не він сьогодні чергує і взагалі він дуже поспішає. Хто має рацію: вчитель чи учень? Чому?

2. У рамках учнівського обміну американсько-української програми учениця 11 класу Наталія Б. приїхала навчатися до США. Щоранку у школі, де вона навчалася, починалося зі слухання американського гімну. Всі учні слухали його стоячи, а потім давали клятву вірності американській державі, поклавши руку на серце. Наталія тим часом продовжувала сидіти. Американська вчителька знайшла її поведінку неправильною і зажадала від неї прийнятого ритуалу. Наталія відмовилася підкоритися. Вона сказала, що вставатиме під час виконання гімну, віддаючи шану країні, де вона навчається, але клятву вірності не даватиме. Хто має рацію: Лейла чи вчителька і чому?

3. На семінарському занятті з педагогіки здобувачам було дано завдання зробити конспект лекції А. Макаренка «Умови сімейного виховання» та висловити свою думку про те, чи відповідають вони реаліям сучасності. Микола Г. навідріз відмовився, заявивши, що вважає систему виховання А. Макаренка авторитарною і не виконуватиме це завдання. Вирішіть цю ситуацію.

4. Учні 8 класу ненароком зламали стілець. Заступник директора школи по господарській частині звинуватив їх у псуванні шкільного майна і зажадав від них відшкодувати новий стілець. Учні відмовилися, сказавши, що стілець був старий і не сьогодні, то завтра все одно б розвалився. Хто правий: заступник чи учні?

5. Директор школи, порадившись зі шкільним лікарем, вирішив допомогти учням зберегти зір та виданий корпоративний акт: усі учні повинні писати чорними ручками, щоб при письмі забезпечувалася хороша контрастність і менше напружувався зір. Оцініть дії директора та скажіть, чи не вийшов він за межі своїх повноважень.

6. Викладач університету, переконавшись, що через постійні запізнення тих самих здобувачів, розсіюється увага інших, і вони погано сприймають матеріал лекції, перестав пускати на лекцію тих, хто запізнився. Оцініть дії викладача та скажіть, чи не обмежив він права здобувачів?

7. Кілька недбайливих здобувачів, які систематично пропускали заняття

протягом семестру і не виконували жодних завдань, вирішили «взяти викладача змором» і двічі були на заліку погано підготовленими. Чекати на сприяння з боку деканату викладачеві було марно, оскільки декан жодних заходів до здобувачів не вживав. Викладач, який зазнавав перевантажень через несвоєчасне складання заліку здобувачами, нагадав їм про відповідальність і просив ретельно готуватися до заліку, але це не допомогло. Розгляньте цю ситуацію. Чи є в ній протиріччя між повагою чужих та своїх прав та обов'язків?

8. Правилами табору було заборонено в'їжджати на територію табору на автомобілі стороннім особам. До здобувачки, яка була на практиці в таборі, приїхав її друг Микола К. Начальник табору в різкій формі вимагала прибрати автомобіль. Микола відмовився і, не витримавши образи, вдарив начальника табору. Чи вчинили ці особи правопорушення та які види відповідальності до них застосовні?

9. На екологічному заході здобувач Василь О. через необережність зазнав серйозного поранення, втратив багато крові, зазнав важкої операції. Вся група, крім двох здобувачів, добровільно пішла на здачу донорської крові на допомогу своєму товаришеві, але зданої крові було замало. Два здобувачі, що не здали кров, були цілком здоровими, мали ту ж групу крові, що й потрапив у біду однокурсник. На прохання допомогти товаришу, один з них відповів: «Своя сорочка ближче до тіла».

Здобувачі групи на зборах звернулися до ректора з проханням перевести цих здобувачів із їхньої групи до іншої. Здобувачі іншої групи заявили рішучий протест. Під впливом громадського одностайного засудження два здобувачі, які так піклувалися про себе, були змушені перевестися на заочне відділення. Висловіть Ваше ставлення до того, що сталося. Дайте власну оцінку вчинкам двох здобувачів та двох студентських груп. Чи можливим був, на Ваш погляд, інший вихід із ситуації?

Питання для обговорення ситуацій. Які ситуації вимагають від педагога:

поваги та прийняття своїх та чужих прав та обов'язків та шанобливого ставлення до них?

почуття особистої свободи як здатності мати власні переконання, що правильно відображають як особисті, так і суспільні інтереси та можливість надходити відповідно до цих переконань?

совісті як здібності особистості до самоконтролю, що виявляється у вигляді усвідомлення та переживання особистістю свого ставлення до норм держави та суспільства та відповідності своєї поведінки цим нормам?

відповідальності як якості особистості, характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з погляду користі чи шкоди суспільству, порівнювати свої вчинки з встановленими вимогами, нормами, законами?

етично-правової культури поведінки як якості духовно-практичної діяльності людини?

Тести, ситуації, завдання

до семінару–тренінгу на тему «Конституція України – основний закон держави. Система органів державної влади»

Юридичний диктант на найважливіші поняття:

1. Що таке правовий статус?
2. Дайте визначення правової свідомості?
3. Дайте визначення громадянськості.
4. Яка держава називається громадянською?

У другій частині семінару (практичній) починається індивідуально-колективна робота з формування умінь на практиці використовувати нові знання, глибше осмислити їхню теоретико-методологічну основу. Насамперед, практикум починається з тестування на тему:

1. Вам дано кілька визначень. Виділіть правильне та аргументуйте свою відповідь, знайшовши визначення Конституції, конституціоналізму та конституціоналізації:

закріплення будь-яких положень у тексті Конституції, надання їм конституційних схем,

правління, реально обмежене Конституцією, політична система, що

спирається на Конституцію та конституційні методи правління; політико-правова теорія, що доводить встановлення конституційного ладу,

у матеріальному сенсі є писаний акт, сукупність актів чи конституційних звичаїв, які, передусім, проголошують і гарантують права та свободи людини і громадянина, так само визначають основи громадського ладу, форму правління і територіального устрою, основи організації центральних і місцевих органів влади, їх компетентність та взаємовідносини, державну символіку та столицю; у формальному сенсі є закон або група законів, що мають юридичну силу.

2. Приведіть у відповідність поняття

Поняття	Сутність
Громадянин	Стійкий правовий зв'язок особи з конкретною державою
Громадянськість	Моральна якість особистості, що визначає свідоме та активне виконання громадянських обов'язків та обов'язку перед державою, суспільством, народом; розумне використання своїх громадянських прав, точне дотримання та повага до законів
Громадянство	Особа, що належить на правовій основі до певної держави, має певну правоздатність, наділена правами, свободами та обтяжена обов'язками

3. З цих визначень знайдіть правильне, обґрунтуйте свій вибір:

Правова держава – держава, в якій створюються умови для вільного, красивого, впорядкованого та забезпеченого життя його громадян.

Правова держава – держава, в якій ніхто не карає за невиконання обов'язків та в якому широко реалізуються свободи громадян.

Правова держава – держава, в якій створюються умови для найповнішого забезпечення прав і свобод людини і громадянина, для найбільш послідовного зв'язування за допомогою права державної влади у владі з метою недопущення зловживань.

Картка 1. Практична задача. На ваших очах сталася автомобільна аварія. Ви поспішайте на заняття. Ви один із небагатьох, хто був її свідком. На асфальті лежить тіло дівчини, чи важко травмованої, чи загиблої. Інспектори ДПС просять свідків затриматися для надання свідчень. Ви можете непомітно вислизнути з місця розслідування ДТП. У Вас борються два почуття: піти або допомогти покарати винних. Як ви зробите?

Картка 2. Спробуйте довести, що тема семінару має пряме відношення до внесення вкладу у вирішення цієї важливої та актуальної задачі.

Круглий стіл «Світ толерантності»

(інтегративне позааудиторне заняття з формування громадянськості та громадянської культури здобувачів)

Мета: в ході дискусії переконати всіх учасників у тому, що толерантність як якість особистості стає необхідною для кожного законослухняного громадянина та патріота своєї країни, кожного жителя, планети Земля в умовах початку ХХІ століття.

Викладач педагогіки відкриває засідання. Він говорить про те, що засідання круглого столу «Світ толерантності» – це ніби віртуальна екскурсія з мультимедійним проектором, екраном, під час якої ми ознайомимося з поняттям «толерантність», дізнаємося про його багатоаспектність і усвідомлюємо природну об'єктивну необхідність формувати таку якість особистості кожному з учасників засідання круглого столу наголошує, що необхідно всім присутнім-обговорити прояви толерантності та нетерпимості у суспільстві. Якщо ми проведемо засідання круглого столу «Світ толерантності» у невимушеній, доброзичливій атмосфері, то це сприятиме підвищенню внутрішньокolleктивної довіри та згуртованості учасників засідання круглого столу та внесе свій внесок у формування цієї якості у всіх учасників засідання головне, підкреслює ведучий, зробити так, щоб кожен учасник «Світ толерантності» під час засідання круглого столу міг оцінити її ступінь розвиненості у себе, створити можливість учасникам обговорення цієї теми з'ясувати, яких якостей їм не вистачає для того, щоб вважатися справді толерантною людиною, як розвивати здатність до самоаналізу. На екрані тим часом висвічується поняття «толерантність».

«Толерантність – (лат. *tolerantia* терпіння) 1) терпимість, поблажливість до чужих явищ, вірувань, поведінки, звичаїв, культури, почуттів, ідей, один із основних демократичних принципів, нерозривно пов'язаних з концепціями

плюралізму, свободи та прав людини. Толерантність – важлива ознака загальної та політичної культури», 2) відсутність або ослаблення реагування на будь-який несприятливий фактор внаслідок зниження чуттєвості до його впливу; здатність людини протистояти різноманітних життєвих труднощів без втрати психологічної адаптації; 3) терпимість до чужої думки, віросповідання; відсутність та ослаблення реагування на будь-який несприятливий фактор внаслідок зниження чуттєвості до його впливу.

Слова із екрана зачитуються викладачем літератури. І слова, як естафета, передаються здобувачу 4 курсу іноземного факультету: «Мені все частіше і частіше, коли я замислююся про сенс життя, про людей, що оточують мене, моїх однокурсників, на думку приходять цікаві думки: а як все-таки влаштований світ, як спілкуються між собою люди, що живуть разом зі мною на планеті? Незалежно від того, де ти і як живеш, радієш або плачеш, радієш або плачеш, що читаєш, віддаєш перевагу, де ти навчаєшся, танцюєш або співаєш – кожен має право на любов, визнання себе іншими, толерантне ставлення себе. Зараз я запрошую всіх учасників круглого столу здійснити уявну подорож до Світу толерантності. Не для всіх, можливо, зрозумілий сенс цього слова. Тому мета мого виступу – розібратися в сутності поняття «толерантність», такого, здавалося б, простого, але насправді дуже складного і тонкого поняття. Це дає нам можливість обговорити прояви толерантності та нетерпимості у суспільстві.

А щоб усі ви зрозуміли, що це за світ – послухайте одну притчу (З екрану цю притчу артистично розповідає здобувач, одягнений у костюм мудрого старця).

«Жили багато років тому двоє молодих людей – Тол і Ран. Тол – за освітою інженер, говорив зазвичай швидко, завжди на одній ноті, а іноді різко і грубувато. Ран – за освітою був психолог, говорив протяжно, м'яко, наче приспав співрозмовника. Вони були друзями та вирішили розводити сади. Але у Тола квіти ростуть кволими, неяскравими, і чомусь мляві, а в Рана квіти були радісні, красиві, життєлюбні. Не міг зрозуміти Тол, чому ж у Рана такий гарний сад. Якось обидва юнаки сиділи на галявині і розмовляли. Тут Ран зізнався Толу, що любить у своєму саду кожен квіточку, дружить з кожною травинкою. Після такої

відкритої розмови Тол довго думав про необхідність прийняття інших у цьому світі, він усе зрозумів, і сад його запанував, і на честь цих двох юнаків був названий квітучий, чуттєвий, що розуміє світ толерантності.

Естафету бесіди за круглим столом підхоплює інша здобувачка. Вона пропонує зазирнути у чудовий та загадковий світ толерантності: «Ми вже познайомилися з науковим трактуванням поняття толерантність, дізналися притчу про світ толерантності, а тепер давайте у світі знань. Знайдемо значення цього поняття у різних народів різними мовами:

з французької воно перекладається як ставлення, у якому допускається, що інші можуть діяти чи робити інакше, ніж ти сам;

з іспанської – здатність визнавати відмінні від власних ідеї чи думки;

з англійської – готовність бути терпимим, поблажливим;

з китайської – дозволяти, приймати, бути по відношенню до інших великодушних;

з арабської - прощення, поблажливість, м'якість, милосердя, співчуття, прихильність, терпіння, схильність до інших;

в енциклопедії соціології толерантність - терпимість до чужого способу життя, поведінки, чужих звичаїв, вірувань, думок, ідей.

Розмову продовжує ще одна виступаюча. «Ми всі громадяни світу, планети Земля, але ж ми не заперечуватимемо той очевидний факт, що люди відрізняються за віком, національною приналежністю, віросповіданням, умовами життя, політичними поглядами, рівнем інтелектуального розвитку, темпераментом, характером, здібностям, і дуже часто на ґрунті цих відмінностей виникають нетерпимі відносини навіть між близькими людьми. Але ми зараз намагаємось згадати, і зрозуміти Світ толерантності. В цьому світі нікого ні з ким не порівнюють, визнають усіх рівними, терпляче і тепло ставляться до всіх, приймаючи кожного таким, яким він є, визнаючи, що ти - є я, але ти – не я. Напевно, у світі толерантності – всі люди – дружня сім'я рівних, визнаних, шановних. Цей світ – Батьківщина людей, які люблять один одного (звучить пісня «Батьківщина моя»).

Ведуча пропонує всім учасникам засідання круглого столу знайти за всієї різниці їх, загальні властивості один одного. Вона відзначає однаковий колір волосся у ряду учасників, колір очей, однаковий зріст, а потім пропонує знайти ту загальну властивість схожості, що притаманне всім людям: «Ми схожі на те, що всі ми жителі Землі! А це що означає, чого нас зобов'язує? На екрані з'являється заклик – плакат: «Давайте ставитись один до одного по-доброму, терпляче та шанобливо». Нехай, зазначає ведуча, це буде нашою першою заповіддю у Світі толерантності.

Здобувачка каже: У мене виникло питання, а чи всі ми виявляємо толерантне ставлення один до одного у нашому студентському середовищі? Давайте це перевіримо. Для цього я пропоную вирішити тест, який кожному з нас допоможе визначити рівень терпимості, поваги до чужої думки.

Психолог, з проханням якої звертається здобувачка, зачитує умову тесту: відповідати швидко, не замислюючись, щоб він виявився валідним.

Анкета «Чи толерантні Ви?»

1) Ви проводите рольову гру. Вас влаштовує: а) щоб брали участь ті, хто визнає та знає правила гри; б) щоб грали і ті, хто не знає правила гри.

2) Ви спокійно зустрічаєте життєві проблеми? а) так; б) ні.

3) Чи болісна для Вас ситуація, коли доводиться відмовлятися від ідеї, оскільки аналогічну ідею запропонували Ваші друзі? а) так; б) ні.

4) Чи викликають у Вас ворожість люди, які порушують правила громадської поведінки? а) вони Вам неприємні, тому що не вміють контролювати себе; б) не викликають ворожості, якщо вони не переступають допустимі межі.

5) Чи можете легко знайти контакти з людьми, які мають інші, ніж у Вас звичаї, вірування, наміри? а) Вам завжди важко це зробити; б) порівняно легко знайдете контакт.

6) Як Ви реагуєте на жарт, об'єктом якого стаєте? а) намагаєтесь знайти відповідь у такій же жартівливій формі; б) Ви не переносите ані жартів, ані самих жартівників.

7) Чи згодні Ви з існуючою думкою, що багато людей намагаються робити

«не свою справу», прагнуть здаватися краще, ніж є? а) так; б) ні.

8) Ви приводите в організацію знайомого, який стає об'єктом загальної уваги. Ваша реакція? а) Ви раді за нього; б) Вам неприємно, що увага приділена йому, а не Вам.

Підрахуйте бали, запишіть по два бали за відповіді: 1 – б, 2 – б, 3 – а, 4 – б, 5 – б, 6 – а, 7 – б, 8 – а. Складіть бали.

Я Вам пропоную згадати свої переваги, здобутки, здібності, найкращі свої риси. Будьте ласкаві, заповніть таблицю «Мої переваги»:

Мої найкращі риси	Мої здібності та таланти	Мої досягнення

Подумайте, осмисліть та об'єктивно дайте оцінку своїм позитивним якостям. Після п'ятихвилинного завдання ведуча запитує учасників круглого столу: Хто з Вас може вголос прочитати те, як він оцінив найкраще у собі?

Здобувачка сказала: Думаю, що мої переваги ще дуже далекі від досконалості, але вони є. Я не боюся їх назвати, тому що говоритиму про себе правду: я комунікабельна, працьовита, виконую всі свої обов'язки в ЗВО і в сім'ї, чуйна; добре малюю пейзажі, навчаюсь четвертий рік тільки на «відмінно», посіла 2 місце у міському конкурсі малюнків. Але це лише початок шляху. Попереду робота над собою, розвиток здібностей, ділова орієнтація на успіх. Заперечте мені, друзі, якщо не згодні.

Здобувач зважився на виступ. Ви всі мене знаєте. Взагалі-то я хлопець нічого, але працюю в півсили. Але я вмю себе змусити бути цілеспрямованим та організованим, прагну цього. Я вибрав графічний малюнок, це мій улюблений жанр, я захоплююся з дитинства. Досягнень поки замало, але «дорогу здолає той, хто йде».

Ведуча круглого столу знову внесла своє резюме: «Висловилися, звичайно, не всі, але ми ще раз усвідомили, що ми одночасно однакові та різні. Ну а талант – це 1% здібностей та 99 % праці. Так що той, хто впертий, терплячий і усидливий

обов'язково досягне своєї мети.

(На екрані з'являється друга заповідь Світу толерантності)

Якщо ти вмієш об'єктивно оцінювати свою індивідуальність, легше прийматимеш і цінувати індивідуальність інших.

У Світі толерантності розкриті серця йдуть назустріч один одному в ім'я щастя та безпеки всіх людей на Землі. Світ толерантності – прозорий і спокійний світ, у ньому немає болю нерозуміння. Це простий та чесний світ. Тут немає сварок та війн, немає порушень прав, а є виконання обов'язків.

Тебе завжди зрозуміють, але й ти розумій кожного. Тобі хочеться зігрітися - тебе зігрівають і серцем, і диханням; і всім теплом душі. Але й ти маєш бути здатним відповісти тим же, якщо ти – за Світ толерантності.

Безкрайній Світ толерантності, в який ми спробували зазирнути, ближче усвідомити і зрозуміти зі спроби вникнути в сутність і зміст поняття толерантність, що увійшло складовою частиною нашої системи формування громадянськості та громадянської культури здобувачів, майбутніх вчителів іноземної мови.

ДОДАТОК К

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові
результати дисертації*

1. Ляховська Ю. О. Формування громадянськості у майбутніх учителів іноземної мови. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. Умань, 2020. Вип. 2(4). С. 93–103.
2. Ляховська Ю. О. Роль громадянського суспільства у формуванні громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 3(31). September 2021. Pp. 49–52. Doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/30092021/7669
3. Ляховська Ю. О. Специфіка формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови у процесі професійної підготовки. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 2021. Вип. 199. С. 197–203.
4. Ляховська Ю. О. Особливості професійної діяльності майбутніх учителів іноземної мови. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2021. № 7(111). С. 113–128.
5. Ляховська Ю. О. Методологічні підходи до формування громадянської культури в майбутніх учителів іноземної мови. *Молодь і ринок*. Дрогобич, 2021. № 7–8(193–194). С. 146–153.
6. Ляховська Ю. О. Мотиваційно-ціннісний складник громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. Умань, 2022. Вип. 1(25). С. 96–105.
7. Dibrova V., Sovhira S., Liakhovska Yu. et. al. Comparative Characteristics of Information Technologies and Technologies of Distance Learning of Higher Education Institutions. *International Journal of Computer Science and Network Security*. Vol. 21, No. 5. 2021. Pp. 69–72. Doi: 10.22937/IJCSNS.2021.21.5.12

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Ляховська Ю. О., Бялик О. В. Інновації у формуванні громадянськості та правової культури студентів. *Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів*: матеріали IV Міжнар. Інтернет-конф. (22 жовтня 2020 р.). Умань, 2020. С. 95–97.
9. Ляховська Ю. О. Основні проблеми та особливості розвитку вищої освіти в Україні. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика*: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (31 березня – 02 квітня 2021 р.). Харків, 2021. Т. 2. С. 155–158.
10. Ляховська Ю. О. Професійні та громадянські якості майбутнього вчителя іноземної мови. *Innovations and prospects of world science: The 1st International scientific and practical conference* (September 8–10, 2021). Vancouver, Canada, 2021. Pp. 201–205.
11. Ляховська Ю. О. Функції професійної діяльності майбутніх учителів іноземної мови. *Conference Topical issues of modern science, society and education: Proceedings of III International Scientific and Practical* (October 3–5, 2021). Kharkiv, 2021. С. 527–532.
12. Ляховська Ю. О. Громадянська культура педагога в аспекті ціннісної орієнтації професійного самовизначення. *Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them*: XXV Міжнар. наук.-практ. конф. (Greece, Athens, June 28 – July 01, 2022). Athens, 2022. С. 356–359.

Наукові праці, які додатково відображають наукові

результати дисертації

13. Ляховська Ю. О. Формування громадянської компетентності особистості у процесі громадянської освіти та виховання. *Педагогіка сучасності: виклики і перспективи цифрової доби*. Переяслав, 2022. Вип. 1. С. 70–72.

ДОДАТОК Л

Відомості про апробацію результатів дослідження

1. IV Міжнародна інтернет-конференція «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 22 жовтня 2020 р.). Форма участі – публікація на тему «Інновації у формуванні громадянськості та правової культури студентів».
2. V Міжнародна науково-практична конференція «Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 31 березня – 02 квітня 2021 р.). Форма участі – виступ на секційному засіданні і публікація на тему «Основні проблеми та особливості розвитку вищої освіти в Україні». Сертифікат учасника.
3. The 1st International scientific and practical conference «*Innovations and prospects of world science*» (Vancouver, Canada, September 8–10, 2021 р.). Форма участі – публікація на тему: «Професійні та громадянські якості майбутнього вчителя іноземної мови». Сертифікат учасника.
4. III International Scientific and Practical Conference «*Topical issues of modern science, society and education*» (Kharkiv, October 3–5, 2021). Форма участі – публікація на тему: «Функції професійної діяльності майбутніх учителів іноземної мови». Сертифікат учасника.
5. XXV Міжнародна науково-практична конференція «*Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them*» (Афіни, Греція 28 червня – 01 липня 2022). Форма участі – публікація на тему: «Громадянська культура педагога в аспекті ціннісної орієнтації професійного самовизначення». Сертифікат учасника.
6. XI Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми підготовки сучасного педагога: теорія, історія, практика (Умань, 26 листопада 2020). Форма участі – дистанційна. Сертифікат учасника.
7. XII Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Актуальні проблеми підготовки сучасного педагога: теорія, історія, практика (Умань, 24 листопада 2021). Форма участі – дистанційна. Сертифікат учасника.

ДОДАТОК М

Довідки про впровадження результатів дослідження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ»
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

61001, м. Харків, провулок Руставелі, 7, тел/ факс (057) 732-46-30, e-mail hgpa@kharkov.com
Розрахунковий рахунок UA428201720344200004000032413, UA828201720344291004200032413,
UA858201720344201004300032413 Держказначейська служба України м.Київ
МФО 820172, Код 02125591

22.06.2022 № 01-12/201

на № _____ від _____

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Ляховської Юлії Олегівни
на тему «Формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у
процесі професійної підготовки»
(за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки)

Результати дисертаційного дослідження Ляховської Юлії Олегівни впроваджувались в освітній процес Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради під час викладання фахових дисциплін зі спеціальності Середня освіта (Мова і література (Англійська)) у період з 2020 по 2022 рр.

В освітній діяльності послідовно реалізувались глибоко і всебічно проаналізовані здобувачкою теоретичні та методичні засади формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки, розроблені та апробовані педагогічні умови, які в сукупності забезпечують та реалізують формування ціннісних орієнтацій, підвищення знань про види діяльності майбутнього вчителя іноземної мови.

Ефективність педагогічних умов доведено порівняльним аналізом результатів констатувального і формувального етапів експерименту та повторної перевірки, який підтвердив, що включення в зміст навчання громадянської складової сприяє підвищенню ефективності процесу формування громадянської культури майбутнього вчителя іноземної мови в процесі його підготовки у ЗВО.

Викладачі та здобувачі освіти академії використовували матеріали, положення і висновки дослідження дисертанта під час проведення лекційних і практичних занять, при підготовці курсових і кваліфікаційних робіт з апробованої тематики.

Апробація дисертаційного дослідження отримала позитивні відгуки, що дозволяє зробити висновок про актуальність роботи дисертантки та доцільність упровадження результатів у практику освітнього процесу закладів вищої педагогічної освіти.

Проректор з наукової роботи

Іван СТЕПАНЕЦЬ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, тел. (0332) 24-10-07, (0332) 72-01-23
 e-mail: post@vnu.edu.ua, web: http://www.vnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125102

24.06.2022 № 03-24/04/1349 Г

на № _____ від _____ **ДОВІДКА**

про впровадження результатів завершеного дисертаційного дослідження Ляховської Юлії Олегівни на тему: «Формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки» (спеціальність 011 – Освітні, педагогічні науки)

За сучасних умов інтеграції України до загальноєвропейського та світового освітнього простору видається безсумнівною актуальність посилення уваги до мовної освіти, зокрема її іншомовного аспекту, як особливої сфери культурного життя, вагомої з огляду не лише на збереження та відтворення культурних ідеалів, цінностей, зразків, безпосередніх детермінантів поведінки людини, а й на закладення основ майбутнього нації, формування соціокультурних цінностей і здібностей, що уможливають ефективне вирішення поставлених завдань у швидкозмінних умовах. До найважливіших завдань української системи освіти на початку XXI століття належить підвищення якості професійної підготовки майбутніх учителів іноземних мов.

Упродовж 2020-2022 років основні положення дисертації Ляховської Юлії Олегівни «Формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки» апробувалися в освітньому процесі Волинського національного педагогічного університету ім. Лесі Українки у ході розробки і викладання фахових дисциплін, рефлексивного семінару «Що дало мені навчання в ЗВО у напрямі формування громадянської культури для самовдосконалення», тренінгів.

Основні теоретичні положення дисертаційної роботи Ляховської Юлії Олегівни використовувалися здобувачами під час написання науково-дослідних робіт, що уможливило формування їх мотивації до здійснення досліджень в галузі вищої освіти у світовому та вітчизняному освітньому просторі.

Розроблені автором педагогічні умови формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки отримали позитивну оцінку викладачів університету, які використовували результати їх впровадження під час викладання навчальних курсів.

Означені факти дають підстави для позитивної оцінки науково-педагогічного рівня дослідження Ляховської Юлії Олегівни та значення його результатів як актуальної вагомої роботи, що сприяє удосконаленню змісту викладання фахових дисциплін, поглибленню знань майбутніх фахівців іноземної мови та слугує підґрунтям для подальших наукових пошуків в галузі освітніх, педагогічних наук.

Матеріали дисертаційного дослідження мають практичну значущість. Експериментальна апробація теоретичних положень дає підстави стверджувати про доцільність їх використання у навчальному процесі педагогічних ЗВО.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Директор з науково-педагогічної роботи
 міжнародної співпраці
 доктор психологічних наук, професор

 Лариса ЗАСЬКІНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 616-620, факс (0432) 612-812, E-mail: info@vspu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125094

Зв. 06.2022 № 06/16

на № _____

Довідка

про впровадження результатів завершеного дисертаційного дослідження
 Ляховської Юлії Олегівни на тему: «Формування громадянської культури майбутніх
 учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки»
 (спеціальність 011 – Освітні, педагогічні науки)

Результати дисертаційного дослідження Ляховської Юлії Олегівни упродовж 2020-2022 років пройшли успішну апробацію у освітньому процесі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського під час викладання фахових дисциплін, спрямованих на професійну підготовку майбутніх учителів іноземної мови.

Розроблені дисертанткою і упроваджені в освітній процес нововведення відзначаються обґрунтованими і досить змістовно охарактеризованими теоретичними та методичними засадами професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови. Крім цього, розроблені здобувачем, а в подальшому апробовані педагогічні умови показали високу ефективність процесу формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови, які брали участь в експериментальній роботі. Важливим практичним здобутком запроваджених матеріалів є їх ефективність у формуванні фахових знань, умінь і навичок здобувачів стосовно професійної діяльності, а також набуття особистого досвіду її здійснення.

Важливим моментом апробації визначено модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки, яка охоплює такі блоки та їх складники: ціле-методологічний (мета, підходи, принципи), змістово-процесуальний (етапи та зміст, інноваційні форми, технології, активні методи навчання), оцінно-результативний (критерії, показники, рівні, діагностичний інструментарій, результат).

Запропоновані педагогічні умови та модель формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки отримали позитивну оцінку викладачів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, які використовували матеріали у власній діяльності з метою удосконалення освітнього процесу у напрямі професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Проректор з наукової роботи,
 доктор педагогічних наук, професор

Алла КОЛОМІЄЦЬ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(КДПУ)

пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, 50086, тел. (056) 470-13-34
E-mail : kdpu@kdpu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 40787802

22 ЧЕР 2022

№ 09/1-224/3

На № _____

Довідка
про впровадження результатів завершеного дисертаційного дослідження
ЛЯХОВСЬКОЇ ЮЛІЇ ОЛЕГІВНИ
на тему: «Формування громадянської культури майбутніх учителів
іноземної мови у процесі професійної підготовки»
(спеціальність 011 – Освітні, педагогічні науки)

Результати дисертаційного дослідження Ляховської Юлії Олегівни впроваджено в освітній процес Криворізького державного педагогічного університету при викладанні фахових дисциплін у період з 2020 по 2022 рр.

Заслуговує на увагу алгоритм побудови експериментальної роботи, що включає мету, завдання, підходи, принципи, методи, засоби формування громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки. На основі дослідження апробована авторська методика, що включає: удосконалення програм фахових дисциплін, вибіркового дисциплін, упровадження спецсеминарів «Розвиток громадянської поведінки майбутнього вчителя іноземної мови», «Основи професійної відповідальності вчителя іноземних мов», рефлексивного семінару «Що дало мені навчання в ЗВО у напрямі формування громадянської культури для самовдосконалення», тренінгів.

Отже, ефективність упровадження авторської методики у освітню діяльність Криворізького державного педагогічного університету, наукова обґрунтованість підходів, змістовність та методична доцільність, відповідність актуальним потребам закладу вищої освіти на сучасному етапі довели, що у здобувачів підвищився рівень сформованості громадянської культури майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки.

Апробація результатів дисертаційного дослідження отримала позитивні відгуки, що дозволяє зробити висновок про актуальність роботи й доцільність впровадження її результатів у практику освітнього процесу закладів вищої педагогічної освіти, які здійснюють підготовку майбутніх учителів іноземної мови.

Довідка видана для пред'явлення за місцем вимоги.

000615

В. О. РЕКТОРА

Оксана ОСТРОУШКО